

జీవిత చరిత్ర

శ్రీకృష్ణ దేవరాయల జీవిత చరిత్ర

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కౌతిక మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శిక్షవృక్ష

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాలరాజీ

గురు గౌరమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు పీఠలహ్మేంద్ర స్వామి

యోగి పరమహంస

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు శ్రీరంగ స్వామి

గురు లాంకా మహాశయి

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు పాయి బాలా

గురు ఆంగీందే

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు భక్తివేదాంత ప్రభుపాద

గురు మహాయాగస్వామి

గురు విద్యాప్రజాపానందగిరి

గురు చంద్రకేశవర పరమారాధ్య

వందే గురుపరంపరాం...

నన్ను “నేను” తెలుసుకోవటానికి

నన్ను “నేను” మార్చుకోవటానికి

“నేను” గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంథాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకే దాదాపు 5000 పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా <http://www.new.dli.ernet.in>), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(<https://archive.org>), గూగుల్ వెబ్ సైట్(<https://www.google.co.in>), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(<http://www.microsoft.com>) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంథాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటి, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంథాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in> లేక <http://www.dli.ernet.in>
- 2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: <http://www.sairealattitudemanagement.org>
- 3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: <https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: <https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement>

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంధ వీడియోలు: <https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంథపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2020010007894

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంథముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

* సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు *

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. X

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language:

Scanning Centre: Any Centre

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or](#)
[Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none"> Rashtrapati Bhavan CMU-Books Sanskrit TTD Tirupathi Kerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none"> INSA	<ul style="list-style-type: none"> Times of India Indian Express The Hindu Deccan Herald Eenadu Vaartha	<ul style="list-style-type: none"> Tamil Heritage Foundation AnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Author's Last Name																														
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Year																														
1850-1900					1901-1910					1911-1920					1921-1930					1931-1940					1941-1950					1951-
Subject																														
Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...																						
Language																														
Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu																						

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్ఠమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

శ్రీ విష్ణుభొట్ల

శ్రీ కృష్ణదేవరాయలచరిత్రము

శ్రీవిష్ణుభొట్ల సూర్యనారాయణ, బి. ఏ., డి. ఎల్.

చెన్నపురి :

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్

వారిచేఁ బ్రకటితము.

All Rights Reserved.

ఉ పో ధ్వా త ము

నేను మదరాసు కై స్తవకళాశాలయందుఁ జదువుకాలమున నాకళాశాలలోని ఆంధ్రభాషాభివర్ధనసమాజమున శ్రీకృష్ణ దేవ గాయలవారి చరిత్రమును గూర్చి యుపన్యసించుటకై చిన్న వ్యాసమును వ్రాసియుంటిని. అది జగిగి యిప్పటికి సలువది రెండు సంవత్సరములైనవి. నాటికి శ్రీకృష్ణ దేవరాయలచరిత్రమును గూర్చి తెలిసినవిషయములు చాలకొద్ది, తత్సంబంధగ్రంథములును లేవు. అప్పటికి నిప్పటికి వారిచరిత్రాంశములను వర్ణించుముఖ్యగ్రంథ మాంగ్లభాషలో బల్లారిజిల్లాకలెక్టరుగ నుండిన బద్దు సూయలుదొంగ "A Forgotten Empire" "విస్తృతసామ్రాజ్యము" అనుపేర రచించిన గ్రంథ మొకటియే, దానియందు గాయలచరిత్రలోని ముఖ్యఘట్టములన్నియు వర్ణితములు. రాయల సమకాలికులగు పోర్చుగీసుయాత్రికులు కొందఱు తమభాషలో వ్రాసియుంచిన విషయములన్నియు పైగ్రంథమున నాంగ్లీకరింపబడెను. ఇదిగాక శ్రీకృష్ణదేవరాయలు స్వయముగ రచించినకావ్యములందును, తదాస్థానకవులైన అల్లసానిపెద్దన, ముక్కటామన, మాదయ్యగారి మల్లన, ధూర్జటి మొదలుగాఁగల కవుల ప్రబంధములయందును కొన్ని చరిత్రాంశములు విపులీకరింపబడియున్నవి. ఈగ్రంథములయేకాగ్రముననే నేనప్పుడు నావ్యాసమును తయారుచేసియుంటిని. ఆయుఁ

న్యాయమును మామిత్రులు భాషోద్ధారక శ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వర శాస్త్రిగారు అచ్చొత్తించి ప్రచురపజిచిరి.

ఇటీవల రెండుమూడుసంవత్సరములుగ మామిత్రులు శ్రీ భాషోద్ధారకులు ఈపుస్తకము పునర్ముద్రణము చేయదలచితిమనియు, పూర్వముద్రణవిషయముతో చారిత్రిక పరిశోధన ఫలితముగ వెలువడిన నూతనాంశములను గలిపి విపులముగ వ్రాయవలసిన దనియు నన్ను హెచ్చరించిరి. పూర్వమునకున్న ననేక గ్రంథములు శ్రీ రాయలవారిచరిత్రను వివరించుటచే వానినన్నిటిని చదివి మరల గ్రంథమును కూర్చుట చేత కానిపని యని యూరకుంటిని గాని శ్రీ శాస్త్రిలవారి ప్రోత్సాహమునను వారు పంపిన గ్రంథజాలము సాయమునను జేసిన నూతన విషయములను చేర్చి నా గ్రంథమును విపులీకరింపఁ గల్గితిని. ఈ ద్వితీయముద్రణభాగ్యమునకు శ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వర శాస్త్రిలవారే కారకులు.

ఈపుస్తకమును రచించుటయందు నాకాభారములుగ నుండిన గ్రంథముల పట్టిని ఈ క్రిందవేర్కొనుచు నాయా గ్రంథ కర్తల కిందుమూలమున నాకృతజ్ఞతను తెల్పుకొనుచు ఎందఱ శతము లర్పించుచున్నాడను. ఈ గ్రంథమునఁ జేర్చియున్న శ్రీ కృష్ణదేవరాయల వారిచిత్రమును ఇందుఁ గూర్చుటకు అడిగినదే తడవుగ ఫోటో కాపీ నొసఁగి యనుమతించిన గవర్నమెంటు ఎవిగ్రఫిస్తు శ్రీ యా. లక్ష్మీనారాయణరావుగారికి కృతజ్ఞతా పూర్వకవందనము లర్పించుచున్నాను.

నాకు గ్రంథరచన మందనుభవ మెంతమాత్రమును లేదు. మీని నామూలాగ్రము చదివి, వలయుచోట్ల సవరణలు చేయు

టలో నాకు మిక్కిలి యుపకరించినవారు శ్రీ విద్యావేదము లక్ష్మీనారాయణశాస్త్రి, బి. ఓ. యల్ గారు. వారికి నేనంతయు కృతజ్ఞుడను. ఈ గ్రంథమందలి గుణదోషవిచారమును గుణ గ్రహణపాఠీయులగు చదువరులకే వదలుచున్నాడను. నాదోష మూల తువీతురుగాక యని వారిని ప్రార్థించుచున్నాను. ఈ గ్రంథమునకు తృతీయముద్రిణప్రాప్తి గలుగుచో నాటవరికు బయల్పడు నూత్న చరిత్రాంశములనునైత మందు పొందుకొను యత్నింతును.

గుర టూరు

ఇట్లు విధేయుడు,

1931-వ సం॥ జూన్ } విష్ణుభొట్ల సూర్యనారాయణ, బి. ఏ. బి. ఎల్.

ఈ గ్రంథరచనమున నాకు సహకరించిన గ్రంథముల సూచిక:

1. ఆముక్తమాల్యద.
2. మనుచరిత్రము
3. వరాహపురాణము
4. కృష్ణరాయవిజయము.
5. రాయవాచకము
6. వీరేశలింగము గారి కవులచరిత్ర.
7. గురుజాడ శ్రీరామమూర్తిగారి కవులచరిత్ర.
8. కావలి రామస్వామిగారి Lives of the Deccan Poets.
9. శైమినిభారతము
10. నిరంకుశోపాఖ్యానము
11. పారిజాతాపహరణము
12. డాక్టరు యస్. కృష్ణస్వామి అయ్యంగారు
డాక్టరు నేటూరి వేంకటరమణయ్యగార్ల రచనలు.

ప్రథమ ముద్రణము

ఏసార్వభౌమునిసత్పరిపాలనమున విజయనగరసామ్రాజ్యము మహాన్నత్యము వహించెనో, ఏవక్రవర్తి తనదిగ్విజయ యాత్రలవలన తనశౌర్యపరాక్రమములును జగత్ప్రసిద్ధముగఁజేసెనో, ఏసమ్రాట్టు ఆంధ్రభాష నాదరించి కవులను సంతానించుటచే “నాంధ్రభోజు”డని ప్రసిద్ధిగాంచెనో, ఏగాజు విష్ణుచిత్తీయమను నామాంతరముగల “ఆముక్తమాల్యద”యను ప్రబంధరచనచే సంస్కృతాంధ్రభాషలంగల తనమహారణ పాండిత్యమును వెలిపుచ్చెనో అట్టి శ్రీ కృష్ణదేవరాయల చరిత్ర మిక్కలంబున జను లెఱుంగకుండుట యెంతయు శోచనీయంబుగ నున్నది. వారి పవిత్రచరిత్రము నిదివరలో గుమార భూర్జటి ‘కృష్ణరాయ విజయ’మను పేరను, ఆచిపూడి సోమనాథ రావుగారు ‘కృష్ణరాయచరిత’మను పేరను పద్యాత్మకముగ వ్రాసియున్నారు. శ్రీచిలుకూరి వీరభద్రరావుగారు “జ్ఞానకర్ణాటక రాజ్య”మను పేరఁ గృష్ణదేవరాయల యొక్కయు నారిభూషుల యొక్కయు, వారి సంతతివారియొక్కయు చరిత్రమును గద్యరూపమున ప్రకటించి యాంధ్రులకు మహోపకారము చేసియున్నారు. ఆంగ్లభాషయందును వీరిచరిత్రమునుగూర్చి కొన్నిగ్రంథములు ప్రకటితములై యున్నవి. కాని ప్రస్తుత కాలమువారికి పద్యకావ్యములయం దాదరము లేకుండుటచే నాపద్యకావ్యములు చదువునట్లు కాన్పించదు. విద్యార్థులును స్త్రీలును చదువుకొనుటకుఁ దగినట్లుగా వారిచరిత్రమును సంక్షేపముగ నిట వ్రాయ నుద్యమించితిని. ఇట్లు,

విష్ణుభొట్ల సూర్యనారాయణ.

విషయసూచిక

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
1. విజయనగర నిర్మాణము		రాజనీతివిచక్షణ	40
నాటికేశస్థితి	2	ద్రవ్యవివరము	41
2. రాయలవంశము		నైనికదళములను వృద్ధిచేయుట	44
3. కృష్ణ దేవ రాయలజననము		హార్పుగీనువారు హిందూదేశమునకు	
4. రాయలబొల్బదళ		వచ్చుట	48
తిప్పాబకొట్టిలము	21	6. దక్షిణదిగ్విజయయాత్ర	
కృష్ణదేవరాయల విద్యాభ్యాసము	22	శివసముద్రము	51
నరసరాజాస్థితి	23	దేశవిభజనము	53
ఒకకథ	25	7. పూర్వ దిగ్విజయయాత్ర	
వీరనరసింహరాయని పట్టాభిషేకము	25	ఉదయగిరికొట	55
దేశమునందలి అందోళన	26	కొండవీడు	60
5. కృష్ణ దేవ రాయలపట్టాభిషేకము		తిరుపతి వేంకటేశ్వరుని సేవించుట	63
నాటికేశస్థితి	31	కొండపల్లిముట్టడి	64
సింహావలాకనము	33	దండయాత్ర ముందుకు సాగించుట	
కృష్ణరాయవిజయము: రెండవ యాశ్వాసము	35	తిమ్మరసు వల దనుట	64
రాయవాచకము	"	8. రాయచూరుదండయాత్ర	
పాతకాగితముల పరిక్ష	39	అదిల్షాహ సన్నాహము	81
		యుద్ధము	83
		9. రాయలవిజయముల లాభ	
		నష్టములు	
		రాయచూరు ముట్టడి-నలబత్తాను	87

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
పోర్చుగీసువారు	88	దస్త్రములకొట్టు	130
కొటలో ప్రవేశము	90	పొలిమేరదేవత	"
రాయల దయాదాక్షిణ్యములు	"	మసీదు	131
ఆదిల్షాహుపంపినరాయభారము	91	టంకకాల	"
రాయలవారి స్నేహయత్నము	"	నరసింహవిగ్రహము	"
ఫల మగుట	94	సంసానగరము : హంపి	"
రాయమారు శతన ఫలము	95	విరూపాక్షాలయము	133
బసీరాజు మరణము	97	తిమ్మరసుమంత్రి	134
దుర్వార్తలు	"	రాయలకాలములోనినాణెములు	138
తల్పలితము	98	14. రాజ్యాంగము : కేంద్ర	
రాయలవారి అవసానకాలము	99	ప్రభుత్వము	
10. రాయలమృతి		రాజు	140
11. రాయలభార్యలు: సంతతి		మంత్రి	142
12. రాయలవారి వ్యక్తిత్వము		రాజనభ	144
న్యభావము		రాజ్యమునందలి వ్యవహారకర్తలు లేక	
13. రాజధానివర్ణన		కార్యనిర్వాహకులు	148
నగరద్వారములు	118	చిన్న, పెద్ద, భౌండారములు:—	
నాగలాపురద్వారము	119	Treasury.	149
క్రీడాగృహము	125	ధర్మదాయములు దేవాదాయ	
సీతకోలను	126	ములు	151
మజ్జనకాల	"	అదవన లేక ఆదాయమును సూర్పిన	
రాజసందర్శనగృహము	128	కార్యాలయము	"
మాజారరామాలయము	"	సూర్యచారులు	152
రాజిదుందిరము	129	రాయమారులు	154
మంత్రాలోచనమందిరము	"	15. రాష్ట్రీయ ప్రభుత్వము	
గజకాల	130	స్థానిక ప్రభుత్వము	155

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
రాజ్యాధిపతి లేక దుర్గదన్నాయ		రాజా	194
కుండు	157	ప్రాప్తివాకుడు	195
నీచు లేక నాడు	159	ప్రతిష్ఠాపత్రము-ఉత్తరవాదము	196
స్థలము	160	శిక్షలు	197
గ్రామము	161	సాక్ష్యవిచారణ	201
నీటిపనకులు	162	20. సైనికశిక్షణ	
16. భూమి ఆదాయము		సైన్యము; సైన్యవిభాగములు	203
బ్రహ్మదాయమాన్యములు	166	21. రాయలవారు: మతము:	
దేవాదాయమాన్యములు	„	మతవ్యాప్తి	
మతపురమాన్యములు	167	మతసహనము	211
ఆదాయము	167	నైష్ఠవులు	213
మతసంబంధములైనమామూళ్లు	176	మధ్యులు	214
మతమునకు సంబంధించని		తైవమతములు-శంకరమతము	215
పన్నులు	176	లింగాయతమతము	„
ఆదాయము:-పనులు	177	తైవమతములు	216
దేశరక్షణ	182	దేవాలయములు	217
కావలిగారు	183	అమృతార్డు - జాతర	218
పాలెగారు	184	తీర్థయాత్రలు	221
నగరసంరక్షణ	186	ప్రయాణసౌకర్యములు	„
17. వర్తకవ్యాపారములు		చలిపెండ్లు, సత్తములు	223
శేవురట్టణములు	189	దొంగలు దారిద్రోహిణీవారు	223
వర్తకమార్గములు	189	సంఘము:—సంఘ జీవనము	225
18. పరిశ్రమలు		మతగురువులు	226
ఉప్పు	192	అగ్రహరితులు	„
19. న్యాయపరిపాలన		మతస్థులు	227
న్యాయాధికారి-రాజా	193	రాజ్యాధికారులు	228
		న్యాయపాఠశాల	„

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
తిండిపాతులు	229	శ్రీకృష్ణదేవరాయలు	259
క్షత్రియులు	230	అల్లసాని పెద్దన	264
చైత్యములు	231	నందిలిమ్మన	269
కూడులు	231	అయ్యలరాజురామభద్రుడు	272
చందాలు-చంచములు	232	మాదయ్యగారిమల్లన	275
సాంఘికజీవనము	233	పూర్ణటికవి	276
నివాసము	"	తాళ్లపాక చిన్నన్న	277
వస్త్రధారణము	235	సంకుసాల నరసింహకవి	278
అలంకారములు	236	సింగళిసూరన	281
మృగంద్రవ్యములు	237	తెనాలిరామకృష్ణకవి	282
పుష్పములు	238	రాజు రాజభూషణుడు	283
తాంబూలము	"	3. కృష్ణదేవరాయలకాలపు	
శయనము	239	నాటి యితర కవులు	
స్నానము	240	కంసాలి భద్రయ్య	284
భోజనము	241	మమ్రుర మొల్ల	285
పానీయములు	242	వెన్నలగంటి సూరన	"
స్త్రీలు	243	వెల్లింకి తాతలభాట్లు	286
భోగస్త్రీలు	245	కోట శివరామయ్య	"
విద్య	247	పిడపర్తి సోమనాథుడు	"
విశోదములు	249	పిడపర్తి బసవకవి	"
22. రాయలవారు:సాహిత్యము	253	24. రాయలు : రాష్ట్రభాష	287
సంస్కృతము			

శ్రీరస్తు

శ్రీకృష్ణ దేవరాయలచరిత్రము

1. విజయనగర నిర్మాణము

అవక్రపరాక్రముడై ఆరాతిజనభయంకరుడై మహారాజ్యతంత్రజ్ఞుడగు శ్రీకృష్ణదేవరాయల సామ్రాజ్యమునకు ముఖ్యపట్టణమగు విజయనగరముయొక్క పుట్టుపూర్వోత్తరము లెయ్యవియో, సీహృద్యంబగుపురం బేపరిస్థితులయందెవ్వరిచే నిర్మింపబడినో తెలిసికొనుటకు కొంత ప్రయత్నింతుము.

దక్షిణహిందూస్థానమున క్రీ. శ. '356-వ సంవత్సరము షిక్కిలి ప్రాముఖ్యత వహించెను. ఆసంవత్సర మిదేశచరిత్రమునం దొకముఖ్యమైన మార్పు కలిగెను. ఆచూర్ణవలన నీదేశచరిత్రయందలి నవయుగము ప్రారంభించె నని చెప్పవలెను.

ఆసంవత్సరమున కల్గినమార్పు విజయనగరరాజ్య ముఖ్యపట్టణమగు విజయనగరనిర్మాణమై యున్నది. ఈనగరనిర్మాణమునకు పూర్వ విదాక్షిణదేశమంతయు ప్రత్యేక ప్రత్యేక హిందూరాజ్యముల యాధిపత్యమున నుండెడివి. ఈరాజ్యములెప్పుడెప్పుడు స్థాపింపబడినవో దృఢముగఁజెప్పవలెను వీలులేకున్నది. అప్పటికి దాదాపు పదునాఱవందల సంవత్సరముల క్రిందనే నిర్మింపబడిన బుద్ధస్తూపములలో నీరాజ్య ప్రశంస శ్రీకృష్ణదేవ—1

కావింప బడియున్నది. అట్లు ప్రశంసించబడిన రాజ్యములలో మధుగులోని పాండ్యరాజులు, తంజావూరులోని చోళరాజులు, మొదలయినవా రుంఁగిరి. విజయనగరనిగ్రాణముతో నీపూర్వ చరిత్ర యంతరించి దక్షిణహిందూదేశచరిత్రలో నొకక్రాంతి యుగము ప్రారంభమైనదనియే చెప్పవచ్చును. క్రొత్తగ నిర్మింపఁ బడిన విజయనగరాజులు దక్షిణమున సింహళద్వీపమునుండి యుత్తరమున డక్కనుభూమివరకు నుండెడి దేశమునంతయు నాక్రమించి, విజయనగర సామ్రాజ్యమును స్థాపించి, రెండు వందలయేఁబదిసంవత్సరము లతివైభవముతో పరిపాలనచేసి, సామ్రాజ్యముయొక్క కీర్తిని ఖండాంతరములఁగూడ ప్రకాశింపఁ జేసిరి. ఆకాలమున ననఁగా పదునైదు పదునాఱవశతాబ్దముల యందు నింత పెద్దసామ్రాజ్యముగాని, యంతటి వైభవముగాని, యంతటి మహోత్కృష్టస్థితి గాని, యేయితర రాజ్యములు హిందూదేశమునందుఁగాని ఖండాంతరములఁగాని, లేదని విదేశ మునుండి యిచ్చటికి సంచారులుగవచ్చినవారు వారియుత్తరములయందు వ్రాసియుండిరి. ఇంతటి ప్రఖ్యాతిచెందినదేశ మేపరిస్థితులలో నిర్మింపఁబడినదో కొంత వివరింతుము.

— నాటిదేశస్థితి —

క్రీ. శ. 1001-వ నాటికి హిందూదేశమునకు వాయవ్య మూలనుండి మహమ్మదీయులు గజినిమహమ్మదు నాధిపత్యమున ప్రవేశించి ప్రథమమున పంచనదులచే నావరింపఁబడిన పంజాబు దేశముమీఁదను ముల్తానునగరముపై నను దండెత్తి యాక్రమించుకొనిరి. తరువాత వరుసగ ప్రతిసంవత్సరమును కొంతదేశమువైదండెత్త నారంభించి తిరిగి వచ్చుచుండిరి. ఇట్లే 1021-వసంవ

త్సరమున కలింగ దేశమును 1023-న కథియావారు దేశమును
 దను దండె త్తిరిగాని నాయాదేశముల నాక్రమించి యుండ లేదు.
 ఇదేరీతిగ నప్పుడపుడు వీలువెంబడిని నై నన్యసమేతులై దండ
 యాత్రలు సాగించుచు రెండువందల యేబదిసంవత్సరములు
 గడచునప్పటికి మహమ్మదీయరాజులు ఢిల్లీనగరములో తమరాజ
 థాని నేర్పఱచుకొని పెద్ద మహమ్మదీయసామ్రాజ్యము స్థాపించిరి.
 అప్పటినుండియు యుద్ధమువెంబడి యుద్ధముఁజేయుచు నుత్తర
 హిందూస్థానము నంతను కలవరపరచివైచిరి. పదునాల్గవశతాబ్ది
 ప్రారంభమునకు వారిదృష్టి దక్షిణహిందూస్థానము పైఁబడెను.
 1293-వ సంవత్సరమున ఢిల్లీసుల్తాను మేనల్లుండగు నల్లాముద్దీను
 ఖిల్జీ దేవగిరిని తనవశము చేసికొనెను. నాల్గుసంవత్సరముల తరు
 వాత షజ్జిముయుననున్న గుజరాతు దేశముపై దండెత్తిరి. 1313-వ
 సంవత్సరమున తెలింగానా (వరంగలు) దేశము నాక్రమింప
 ప్రయత్నించిరి. 1309-వ నాటికి ఢిల్లీసుల్తానుయొక్క ప్రఖ్యాత
 సేనాని మల్లికాఫరు దక్షిణదేశముపై దండెత్తి వరంగలు దేశ
 మును ముట్టపించెను. ఆచటనుండి పడమటికి జని హొయసల
 రాజ్యములోని ద్వారసముద్రమును ముట్టపించి మలబారు
 సముద్ర తీరమువరకుఁ బోయి ఆచట మసీదు నొకదానిని కట్టించి
 చాలద్రవ్యమును పోగుచేసికొని మల్లికాఫరు తిరిగి ఢిల్లీనగరము
 చేరెను. 1312 లో తిరిగి దండయాత్ర మొదలుపెట్టెను.
 1318 నాటికి ముబారక్ అనుసేనాని దేవగిరియందు
 రాజ్యముచేయుచున్న హరిపాలదేవుని నతిక్రూరముగ సజీవుని
 మంటలయందు కాలి యాతనితలను తననగరద్వారమున కట్టిం
 చెను. 1323-న వరంగలు ధ్వంసము గావించబడెను.

పైఁజెప్పినరీతిని దండయాత్రలు జరిపి విజయనగరనిర్మాణకాలమున కుత్తరహిందూస్థానమునంతను మహమ్మదీయులు తమ వశముగావించుకొనియుండిరి. వారియనుచరులు వీలువెంటబడి దక్షిణదేశముపై సిద్ధమువచ్చినట్లుదండెత్తి దానినివశముగావించుకొనుటకు ప్రయత్నములు సల్పుచుండిరి. కృష్ణానదికి దక్షిణమున నున్న భూభాగమంతయు నప్పటికి హిందూరాజుల పరిపాలనలోనే యుండెను గాని యీశాటికి రాజ్యబల మదుగంటిపోవుచుండెను. దీనితోడు 1325-వ సంవత్సరమున మహమ్మదుబిన్ టోగ్లాకు ఢిల్లీసీఁహాసన మధిష్ఠించెను. ఈతని కర్కోటకత్తలము, మితిలేనియాశ, రక్త, మతవిజృంభణమునుగూర్చి ఘోరతరములగు కథలు విపాస విసబడుచువచ్చినది.

ఆనాఁడు మహమ్మదీయులరాడికి వెఱచి ప్రజలొకరినొకరు చూచి మాటలాడుటకే భయపడుచుండిరి. పురవ్యవహారములన్నియు నున్నపున్నట్లు మహమ్మదీయసాంప్రదాయములకు లోనయ్యెను. జనులు వివిధములైన యుపద్రవములకు లోనైరి. పురదేవతలను మళయాళదేశమునకు తీసికొనిపోయి దాచివైచిరి. శ్రీరంగమునందలి దేవతావిగ్రహములు సుతనవవిగ్రహములు ముసల్తానుల హస్తగతమాయెను. దేవాలయములందలి పూజలు నిల్పుచేయఁబడెను. దేవళపుగోపురములు దేవాలయ ప్రాకారములు ధ్వంసముచేయఁబడెను. మతము విధ్వంసమాయెను. పురజనులు స్వార్థపరులైరి; వారిలో వారికి స్పర్ధలు పెచ్చాయెను. ఐకమత్య ముడుగంటి నశించెను. జనులు పిటికి పందలైరి. దైర్యోత్సాహములు నశించెను. ఎటు గాంచినను

హిందూ రాజ్యవినాశము మతవిధ్వంసము నగరనాశము పొడగట్టుచుండెను.

ఆకాలమున బొంబాయిచెన్ననగరములకుధ్య నున్న తుంగభద్రానదికి యుత్తరపుటొడ్డున బల్లారికి సుమారు నలువది మైళ్లదూరమున కొండలకుధ్య ప్రదేశమున నానెగుండి యను సంస్థాన మొగటి కలదు. ఈసంస్థానమునకు ప్రక్కననున్న కొండలసహాయమువలన శత్రువుల కందు బాటుశోకుండని కోట కొందానిని స్థాపించుకొని ద్వారముద్రమునునుండు హొయసల బల్లారిరాజులకు సామంతరాజులయి నీయానెగుండి సంస్థానాధీశ్వరు లుండిరి. ఈసంస్థానమునకు దక్షిణమున తుంగభద్రానదిలోనికి పారుచుండెడి పంప యనునపనది యున్నది. ఆనదియందన్నికాలములయందు నీరు ప్రవహించుచుండును. ఈసంస్థానముయొక్క చరిత్ర మన కంతగ తెలియదుగాని యీసంస్థానముప్పటికే దాదాపు ఏడువందల యేబదిసంవత్సరములకాలమున నుండియు నున్నట్లుమాత్రము చరిత్రలవలన తెలియుచున్నది.

1336-వ సంవత్సరమునకు కొద్దికాలముక్రిందనే ఢిల్లీ సుల్తానగు తుగ్లకు గుజరాతుదేశముపై దండెత్తి అచటనుండి దక్కనుదేశములోని పడమటికనుమల ప్రదేశమునకు దక్షిణదిశనున్న బలఘాటును చేరెను. అచటనుండి భార్యారువద్ద మలప్రభ యను నదినిదాటి అచటికి సుమారు యేబదిమైళ్లదూరమున నున్న నీయానెగుండికోటను ముట్టడించెను. ఇచ్చటికి సంస్థానాధీశ్వరుడు తలవనితలంపుగ నాకస్తికముగ వచ్చిపడిన విరోధినైనయుతో పోరాడజాలక మానసంరక్షణకై తన పట్టణమునందలి స్త్రీలనంగఱిను జంపించి తానును యుద్ధమున

మరణించెను. ఎట్టకేలకు శత్రువులు కోటనుపట్టుకొని అందు నిలిచి యున్న నాగ్గరుముఖ్యులను వై దీలుగ తీసికొని ఒకనీనిమాత్రము తమ ప్రతినిధిగ నుంచి మహమ్మదీయనై న్యమంతయు తిరిగి తమ దేశమునకు పయనమైపోయెను. కొలదికాలమున కీసంస్థానము నందలిజను ల్లీ ప్రతినిధివై తిరుగుబాటుచేయఁగ నాతఁ డిచటికష్టముఖములను ఢిల్లీనుల్లానకు తెలియఁబంపెను. అందువై సుల్తాను సమగ్రముగ నాలోచించి తాను బందీలుగ తీసికొనివచ్చిన సంస్థానోద్యోగీయుల బిల్వసంపి వారిలో ముఖ్యులైన దేవరాయలను నామాంతరముకల్గిన హరిహరదేవరాయలను రాజుగ నేర్పఱచి వీరినందరిని వారిస్వదేశమునకు పంపివైచిరి. హరిహరరాయలు తిరిగి వచ్చినపిదప నా నెగుండిసంస్థానమునకు రాజ్యాధికారియై అచటిజనుల యభీప్రాయముల ననుసరించి రాజ్యము చేయుచుండెను.

హరిహరరాయలు ప్రతిదినమును నదినిదాటి దక్షిణముననున్న అరణ్యప్రదేశములలో వేటకుపోవుచుండెను. మామూలుగ నొకరోజున వేటకై నాయరణ్యమునకుఁ బోవ నీటి కనలిదూరమున నొకకుండేలువచ్చి తనవేటకుక్కల నడ్డగించి వాటిని కఱచెను. వ్యాఘ్రములనైనను జంకారించి భయపెట్టుకొక్కిరిల తనకుక్కలు కుండేటిచే కఱవఁబడుటఁ జూచి మిక్కిలి భ్రమఁజెంది తత్ప్రదేశంబున నెద్దియే నద్భుతం బుండ నోపు నని తలఁచి తిరిగి స్వస్థానమునకు బయలుదేరెను. ఇట్లు నది దగ్గరకుఁరాగా, నచట నొకమునీశ్వరుఁడు కనఁబడియె. జరిగిన యుదంతమును రాయలమునీశ్వరునికిఁజెప్ప నందులకు మునీశ్వరుండును భ్రమఁజెంది తన కాష్టలమును జూపు మని కోరెను.

అంత నా ప్రదేశమును గాంచి అది మిక్కిలి మహిమలుగలతావు
గా నెంచి అదిక్కున నొకపట్టణము నిర్మించుమనియు నట్లు నిర్మిం
పఁబడిన పట్టణ మెన్నటికిని చలనము లేకుండుననియు చెప్పెను.
అంత వాస్త్రుకాస్త్రజ్ఞుల పిలువనంపి శుభమువచ్చార్థమన శంఖు
స్థాపనముగావించి రాయ లొకపట్టణమును నిర్మింపఁజేసెను.
రాయలవారిని పురనిర్మాణముఁ జేయవలసినదిగ నాజ్ఞాపించిన
మునీశ్వరుఁడు విద్యారణ్యులైనందున నీనగరమునకు విద్యార్
ణ్యనగరమనియు విజయనగరమనియు పేరుపెట్టఁబడెను. ఇది
1336-వ సంవత్సరమున ప్రారంభింపఁబడినట్లు పోర్చుగీసు
సంచారియగు “స్కూనిసు” వ్రాసియుండెను.

ఈవిషయముజే కుమారధూర్జటికవి తనకృష్ణరాయ
విజయమునందును రాయవాచకమును నింకొకగద్యకావ్యము
నందును కొద్దిమార్పులతో వ్రాసియుండిరి. ఈరెండుగ్రంథ
ములయందు వ్రాయఁబడిన యంశములలోమాత్ర మెట్టి
మార్పును లేదు. విద్యారణ్యులవారు తపస్సుచేయుఁగ శ్రీమహా
లక్ష్మీ ప్రసన్నయై సాక్షాత్కరించె ననియు నామె యీమునీశ్వ
రముఖోరుమని యడుగఁగ

లే. ....నకఁడు

వేడ్కమీఱంగ నాపేర వెలయునట్టి

పురముగావింపవలయుఁ దత్పురమునందు

జెలఁగి సంతతము నీవు నిలువఁదగును.

అని వరముకోరెను. అంత లక్ష్మీదేవి యాస్థలమును
చూపెను. విద్యారణ్యుఁ డా ప్రదేశము పూర్వము సుగ్రీ
వుఁడు తనతలదాఁచికొన్న మతంగపర్వతముగల ప్రదేశమనియు

నదియే కిష్కింధ యనియు తెలిసికొని యచటనే ప్రభవనామ సంవత్సర చైత్ర శుద్ధపౌర్ణమి స్థిరవారము శుభయోగ శుభ కరణములు కూడిన శుభముహూర్తమునందు ముహూర్తము నిర్ణయించి కృష్ణపక్షము అమవాస్యనాటిరాత్రి నిశానమయమునందు శంఖుస్థాపన ముహూర్తము నేర్పాటుచేసెను. కాని యాలగ్నము తప్పినవెనుక శంఖుస్థాపన జరిగియుండెననియు నందువలన నీరాజ్యము మూడునందలయరువదియేండ్లు మాత్రమేయుండవనియు పై వాచువ్రాసియుండిరి. మొత్తము మీద పొచ్చగీసుసంచారి యగు "స్వామి" వ్రాసిన విషయములనుబట్టియు పై గ్రంథములయందు వ్రాయబడిన యంశములనుబట్టియు నీరాజ్యముదాదాపు క్రీ. శ. 1336-వ సంవత్సరముననే నిర్మింపబడి యుండవచ్చునని స్థిరపడుచున్నది. అప్పుడుకట్టబడిన విజయనగరమే కృష్ణ దేవరాయసామ్రాజ్యమునకు ముఖ్యపట్టణముగనుండి దేశమునందు చరిత్రయందును ప్రఖ్యాతిగాంచెను. ఆనిర్మింపబడిన పట్టణముయొక్క సౌందర్యమును ధూర్జటి తనకృష్ణ దేవరాయజయమునం దీదంబముగ వర్ణించెను.

శ్రీ. కొటకా తెఱగంటి పాటలాధరలెల్ల, నాటలాదనలంచ వశాను మించ
మేదలా మిన్నేటి జాడలానెన యంచ, బోడులాదటఁ గాంచు సోబగెనంగ
కాలలా నవరత్నకాలలాలితకాంతిలీలదాగిననిత మేలు జూచ
బాలలా మరునిబాబాలలాగునఁ బల్కు పేల గొనఁజాలునితపుమీఱ
నపుర నిర్మించె దనపేర నఖిలలోక, పాలకపురాధికప్రభాబధురముగ
గరిమఁ దనరఁగవిద్యానగర మనంగ, మెఱయుపురరత్నమాధరామరవదంబు.

ఇన్విధమున దైవప్రేరితమైన విజయనగరరాజ్యము స్వజాత్యుద్ధీపకుండయ్యు సర్వజాతిసార్వభౌముఁడును, స్వమత సాధకుండయ్యు సర్వమతసహిష్ణుఁడును, స్వభాషావ్యాపకుండయ్యు సర్వభాషాపాఠకుఁడును, హౌదవ సామ్రాజ్య రమాధురంధరుఁడు నగు శ్రీకృష్ణదేవరాయల కాలమున నీవిజయనగరసామ్రాజ్యము మిక్కిలి ప్రఖ్యాతిఁగాంచెను.

2. రాయలవంశము

రాయలవంశముయొక్క పూర్వోత్తరములను గూర్చి నిశ్చయించి వ్రాయుటకు గలయాధారము లెక్కువగా లేవు. రాయలవారు తాము వ్రాసిన ఆముక్తమాల్యద యను ప్రబంధమునందును, ఆలసాని పద్దన వ్రాసిన మనుచరిత్రంబును ప్రబంధమునందును మఱియు వారి యాస్థానకవుల ప్రబంధముల యందును వ్రాయఁబడిన నంశావళియే గొప్ప ఆధారమై యున్నది. ఈ ప్రబంధములం దన్నిటియందును కులగౌరవమును బట్టి యేసుమ్యునికో లేక చంద్రునికో యీవంశమును కల్పింపటకు గ్రంథకర్తల యాచారమై యున్నది. వారి యాచారానుక్రమముగా వీరిమూలపురముఁడు పాలసముద్రమునందుఁ బుట్టి శివుని జటాజూట మలంకరించి మహాశివశారిత్రయై గొప్ప యాభిజాత్యముకల్గి కాంతిమంతుఁడై లావణ్యసౌందర్యాది గుణములుగల్గి మిక్కిలి ప్రతాపవంతుఁడైన చంద్రుఁడనియు వీరి వంశము చంద్రవంశమనియు రాయలవారు తమ ప్రబంధమున వ్రాసికొనియున్నారు. ఇట్లే వీరివంశము మనుచరిత్ర ప్రబంధము నందును వ్రాయఁబడియున్నది. ఆచంద్రునకు సమస్తవేదశాస్త్రములు చక్కఁగా తెలిసినట్టి బుధుఁడను కుమారుఁడుండెను.

బుధునకు ప్రజ్ఞానిధియగు పురూరవుడును పురూరువునకువాయువును వాయువునకు యయాతియు వరుసగా జన్మించిరి. యయాతికి యదువు దుర్వసులను నిద్గరు తనయులుండిరి. అందు దుర్వసుడు గుణనిధియై విశ్రుతకీర్తివహించెను. ఈదుర్వసునివంశమే తుభువవంశమని పేరుగాంచెను. ఆతుభువవంశమున పెక్కండు నృపులుదయంబునొందిరి. ఆవంశమునం దుద్భవించినవారిలో నొకరగు తిమ్మదేవరాయుడురాజు తనకీర్తిప్రతాపంబుల భూమ్యాకాశములయందు వ్యాపింపజేసి తనరాజ్యమున కధికసౌఖ్యము కలుగజేసెను. ఈతిమ్మభూపతికి నీశ్వరదేవరాయలు జన్మించెను. ఆ యీశ్వరరాజునకు బుక్కమాంబ యనుభార్యయుండెను. వారిరువురియందు ధీరుతులగు నరసింహదేవరాయలు తిమ్మదేవరాయలను నిరువురుపుత్రులు జన్మించిరి. వారిద్దరిలో నరసింహదేవరాయలు మిక్కిలి ప్రతాపవంతుడై తన వైరిరాజుల నణచి కిడుకీర్తియుతుడై రాజ్యము నేలెను. ఆనరసింహదేవరాయనికి నాగాంబ తిప్పాంబ యను నిరువురు భార్యలుండిరి. వారియందు వీరనరసింహరాయలును అచ్యుతాంశసంభవుడు గు కృష్ణరాయఁడీతీంద్రుడు నుద్భవించిరి. ఇందు వీరనృసింహరాయుడు తనభుజబలముచేత ధరను నతిమహిమతో నేకచ్ఛత్రాధిపత్యమై పాలించెను. నరసింహరాయల యనంతరము శ్రీకృష్ణదేవరాయలు రాజ్యాధిరూఢుడయ్యెను.

ఈపైనచెప్పబడినవంశావళి ఆముక్తమాల్యదయందు మనుచరిత్రమునందు నీయబడియున్నది. ఇందలి యంశములన్నియు వరాహపురాణమున వ్రాయబడిన యంశములుగాని మరియే

యితర సమకాలికులగు ఆస్థానకవులుగాఁగి వ్రాసిన ప్రబంధములు యందుఁగాని శ్రీకృష్ణదేవరాయని పూర్వవంశపు వివరము లేవియు నీయఁబడియుండలేదు. ఆకాలపుశాసనములలోను నింతకన్న నెక్కువ వివరములు తెలియుటలేదు. ఆకాలమున హిందూదేశమున పర్యటనముచేసిన విదేశరాయబారులును యీవిషయములఁగూర్చి యెక్కువ వివరములను తెల్పియుండలేదు. ఈకారణములవలన వీరిపూర్వచరిత్రనుగూర్చి యిదమిత్థమని నిర్ధారణచేయుటకు వీలుపడుట లేదు.

పైనచెప్పిన వంశావలిలోని ప్రథమభాగమంతయు చరిత్రాంశము కానేరదు. ఇయ్యది పరంపరానుశ్రుతముగా కవులు తమసంప్రదాయము ననుసరించి వ్రాయువైఖరిని మాత్రమే వ్రాయఁబడినదై యున్నది. వీరు నిరూపించినంతవరకు చరిత్రాత్మకముగ నీశ్వరరాజు తండ్రియగు తిమ్మరాజువరకు కృష్ణదేవరాయని పూర్వీకులవిషయమై మనకు తెలియుచున్నది. అందును వీరందరును తుళువవంశీకులే యైనారు. కొందరు తిమ్మరాజు సాళువనరసింహరాజుకు జ్యేష్ఠభ్రాతృయని యందురుగాని అట్లనుట కెట్టియాధారములును కనుపించవు. తిమ్మరాజు సాళువవంశజుడే యై అందును రాజ్యాధిపత్యమువహించిన సాళువనరసింహరాజుకు సోదరుడేయైనచో కృష్ణదేవరాయలు తాను తుళువవంశమునకుఁ జెందినవాడనని ఆముక్తమాల్యదలో వ్రాయుటగాని ఆస్థానకవియగు పెద్దనగాని వరాహపురాణమువ్రాసిన నందిమల్లయ్య ఘంటాసింగయ్యలుగాని వీరి వంశము తుళువవంశమని వ్రాయుటగాని యసంభవము. కాన

నింతవరకు మనకు బయల్పడిన చరిత్రాంశములనుబట్టియు శాసనములఁబట్టియు కృష్ణ దేవరాయలు తుళువవంశజులనియు వీరిముత్తాత యీశ్వరరాజునియు సంతకుపూర్వ మీవంశజుల సంగతి మనకు తెలియదనియు విశదమగుచున్నది.

“తిమ్మక్షితీశుఁ డీ భూతలంబును తనభుజమున భరియించి తనకీర్తిద్యుతులను భూమ్యా కాశంబుల వ్యాపింపఁజేసి తీక్షణమగు శౌర్యమును కనఁబఱచె” నని ఆముక్తమాల్యదలో శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు వ్రాసికొనుటతప్ప నిశ్చయముగా నీతిమ్మరాజు ఏమిచేసినదియు చెప్పుట కెట్టి యవకాశములును లేవు. వరాహ పురాణమునందు ప్రప్రథమమున నీతిమ్మరాజు కుమారుడగు నీశ్వరరాజు సాళువనరసింహరాయని యొద్ద దండనాయకుఁ డుగ నుండె ననియు అటుపిమ్మట నీశ్వరనృపతి కుమారుడగు నరసరాజు “సాళువనరసింహనృపాలదండనాయకతలకుఁ”డుగా నుండి యీనృపాలుని “సామ్రాజ్యరమాభరణుండుగా” నుండి సమస్తమైనయధికారములను చలాయించినట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది. కాన సాళువనరసింహరాజు తుదికాలమునకు దండ నాయకతలకుండగు నరసరాజు వేరునకుదండనాయకుడయ్యును రాజ్యభారముసంతయు తానే వహించి నట్లుపాఠవలసి యున్నది. సాళువనరసింగరాజు పేరుమూత్రమునకే రాజుగా నుండెను గాని వారి కాలములో నీశ్వరరాజును తదనంతరము నరసరాజును రాజ్యభారమునంతను వహించి సాళువనరసింగ రాజు రాజ్యమును విస్తరింపఁజేసిరి. ఈశ్వరరాజు విజయములఁ గూర్చి వరాహ పురాణమునం దీవిధముగ వర్ణింపఁబడియుండెను.

సీ. ఉదయాద్రి భేదించె హుక్తర నిద్రించె గండికోటపురంబుఁ గదలఁద్రవ్వెఁ
బెనుకొండ సాధించె బెగ్గులూరు హరించె గోపెల పెల్లూరు గుంటుపఱవెఁ
గుందాటి వివలించె గొడుగుచింత జయించె బాగురు పంచము పాడుచేసె
నరుగొండ వెకలించె సామూరు మద్దించె శ్రీరంగపురమును బాటి సమరె
తే. రాయచోహత్తమల్లధరావరాహ, మోహమురారి బస్సరబాహుసాశ్వ
నారసింహ ప్రతాపనన్న హనుడగుచు, విశ్వహిత కారితిమ్మయయాశ్వరుండు.

ఈశ్వరునికుమారుడగు నరసరాజు దండనాయకుడుగ నుండుకాలముననే గుంటూరుజిల్లా కొండవీటిసీమయే స్వస్థానముగఁగల్గి కౌండిన్యసగోత్రుడై ఆర్యేలనియోగికుటుంబము నకుఁజేందిన వేమరాజపౌత్రుఁడును రాచరాజపుత్రుఁడునగు మహాధీశాలియగు తిమ్మరసుమంత్రు నుండెను. ఈతిమ్మరసు రాజ్యశాస్త్రనిపుణుడై యుండ నరసరాజు తననిరుపమాన ప్రతిభాకౌశలముచే వెలయుచుండ సాశ్వనరసింహరాజు ఆకాలమున కర్ణాటసామ్రాజ్యముపై దండెత్తి విద్యానగర రాజ్యలక్ష్మిని తన వశముచేసికొని 1490-వ సంవత్సరమున నొకశుభముహూర్తమున కర్ణాటసామ్రాజ్యమునకు పట్టాభిషిక్తుండాయెను.

సాళువనరసింహరాయఁడు కొంతకాలమునకు దైవవశమున మరణింపఁబోవుసమయమున కతనివెద్దకుమారుఁడు తిమ్మరాజు బాలుఁడుగ నుండుటంజేసి రాజ్యాధికారమునంతయు వహింపఁజాలఁడేమోనని నైన్యాధ్యక్షుడగునరసరాజును కార్యకర్తగ నియమించి తనకుమారుని రాజ్యాభిషిక్తునిగఁజేసెను. సాళువనరసింహరాజు స్వరస్థుడైన పిదప నాతనికుమారుడగు తిమ్మరాయఁడు రాజుగ నుండి తుళువనరసరాజు సమస్తమైన రాజ్యభారమును వహించి తిమ్మరసుమహామంత్రి సహాయసంపత్తు.

లతో రాజ్యపాలనముచేయుచుండెను. ఇంతలో బాలరాజు నెవరో చంఁగ రాజ్యకాంతుఁడై తుళువనరసరాజే బాలరాజును చంపించె నని ప్రజలు చెప్పుకొన ప్రారంభించిరి. అంత నీయరవాదము తప్పించుకొనుటకు బాలరాజుతమ్ముడగు ఇమ్మడి నరసింహరాయనికి షట్టాభిషేకముకావించి యీ యరవాదను తప్పించుకొనెను. తాని బాలరాజహంతకుడగు దళవాయి యిమ్మడి నరసింహరాజుతో 'న్నేహము గావించి' తుళువనరసరాజుపై ద్వేషము పుట్టించెను. ఈసంగతులు తెలిసికొని తుళువనరసరాజు ఇమ్మడినరసరాజుచే నాదళవాయిని హతము గావించి విద్యానగరమునుండి వేరొకదుర్గమునకు వెనుకొండకుఁ బంపి యాతనిరక్షణార్థము కొంతనైన న్యము నిచ్చి తానే రాజ్యభారమునంతయు వహించి రాజ్యపాలనము చేయుచుండెను. ఇట్లు కొంతకాలము జరుగుచుండ నరసరాజు వెనుకొండదుర్గమున 1505 లో జంపబడెను. అతని మరణానంతరమున తుళువవంశీయులే విజయనగరరాజ్యమును పరిపాలింపఁజొచ్చిరి. నరసరాయలను తాను రాజ్యాభిషిక్తుడైన పిమ్మట దిగ్విజయముచేసి యనేకరాజ్యములను రాజ్యాధిపతులను వశము గావించుకొనిరి. వీరిదిగ్విజయమునుగూర్చియు కీర్తిప్రతాపములఁ గూర్చియు నానాటికవులు తమప్రబంధములయందు వ్రాయుండిరి. ఆముక్తమాల్యదయందును, మనుచరిత్రమునందును వ్రాయఁబడిన యీరపద్యమువలన వారియశస్సు తెలియనగును.

సీ. అంభోధివనన విశ్వంభరావలయంబుఁ దనబాహుపురి మరతకముఁజేసి

నశ్రాంతవిక్రాణానాసారలక్ష్మికఁ గవికదంబముఁ జాతకములఁ జేసి

గతుబంతనిఖలరాణ్ణికరంబుఁ జరణమండీగంబు సాలభృజికలఁజేసె
మహనీయురజవినిర్తలయశస్పరసికి గగనంబుఁ గలహంసకంబుఁజేసె
తే. నతిశతకృపాణ కృత్రమత్తావీర, నుండలేక సమండల మకుటహాత్మ
మస్తమాల్వపరంపరామండనాన్ని, లేకర్వరుం డగు నారసింహేశ్వరుండు.

నరసింహరాయనికి తిప్పించి నాగాంబ ఓబలాంబ యను
మువ్వరుభార్య లుండిరి. ఈవిషయముచూర్చియు సమకాలి
కులువ్రాసిన విషయములచుబట్టి భేదాభిప్రాయములు కలుగు
చున్నవి. ఆస్థానకవులగు అలసాసివెద్దన ముక్కులిమ్మన తమ
గ్రంథ రాజము లగు మనుచరిత్ర సారిజాతాపహరణకావ్యము
లందు నరసరాయల కిద్దరేభార్య లనియు వారిరువురును కుల
కాంత లనియు నీక్రిందిపద్యములవలన విశదమగుచున్నది.

తే. ఆశ్రుసిహస్రభుండు దిప్పాంబవలన
నాగమాంబికవలన నందనులఁ గాంచె
వీరనరసింహరాయభూవిభుని నచ్చు
తాయతాంశజుండైన కృష్ణరాయాఖ్యు నిన్ను.

౨. ఆవరసమహిం హిళా, జానికిఁ గులనతులు పుణ్యచరితలు దిప్పాం
బా నాగాంబిక లిరువురు,

కాని 1537-వ సంవత్సరమునకు సరియగు హేమిళంబి
సంవత్సరమున ఆచ్యుతదేవరాయలు చిమూరుమండలములోని
నారాయణావరమున నొకబ్రాహ్మణునకు దానమొసంగుచు
వ్రాయించియిచ్చిన తామ్రశాసనమునందలి యీక్రింద వ్రాయఁ
బడినవాక్యమువలన నరసరాజునకు మువ్వరుభార్య లుండిరని
స్పష్టపడుచున్నది.

తిప్పాజీనాగలాదీవో కాల్యాశ్రీ సమిత్రయో
 జాతేపీరస్మసింహేంద్ర కృష్ణరాయమహీపతిః
 అస్తాదోఽబాంబికాదేవ్యామఝ్యతేంద్రోసిఘాపతిః.

కృష్ణదేవరాయని మరణానంతరమున కొద్దికాలమునకే వ్రాయఁబడినతామ్రశాసనమునం దిట్లుండియుండఁటచేత నీవిషయమును నిజముకా దని చెప్పవలయును.

ఈపై విషయములవలన నరసరాజునకు మువ్వరుభార్యలుండిరనియు వారిలో ప్రథమభార్యయగు నాగాంబవలన వీరనరసింహరాయలనియు, రెండవభార్యవలనఁ గృష్ణదేవరాయలనియు, మూడవభార్యవలన నచ్యుతదేవరాయలనియు మువ్వగు పుత్రులు కల్గిరినియు తెలియఁచున్నది. నరసరాజునకు మువ్వరు భార్యలుండిరా లేకయిద్దరుభార్యలేయుండిరాయనువిషయమున కొంతభేదాభిప్రాయమేర్పడినను కృష్ణదేవరాయలు నరసరాజునకు నాగాంబికవలన జన్మించె ననువిషయము మాత్రము నిర్వివాదాంశమైయున్నది. కాని వీరినిన్నిటినిమించిన విచిత్రమైన యింకొక జనవాడుక వినవచ్చుచున్నది. రెండవభార్యగా పరిగణింపఁబడెడి నాగమాంబిక నరసరాజుయొక్క భార్యయే కాదనియు, వారియంట నూడిగముచేయుచుండెడి దాసీకన్య యనియు, నచటనుండు స్త్రీలలో నెల్లసాందర్యవతి యనియు చెప్పుచు రాయలజనమునుగూర్చి యొకకల్పితకథను చెప్పుదురు. ఆకథ నిచ్చట సంగ్రహముగ వ్రాసెదను.

ఒకనాటిరాత్రి నరసరాయలు కాలోక్తిచితకృత్యంబుల నిర్వర్తింప బహిర్దేశమునకుం జన నచట నొకరిక్క యొకాకముననుండి తనపాత్రమునఁబడెననియు నయ్యది మిక్కిలి తేజో

వంతమై కన్నులగిడుమిట్లుగొల్పుచుండ తత్క్షణమే తిమ్మరసు
మంత్రి కీవార్త తెలిపెననియు నాతఁడాయుదకమును ద్రావమనె
ననియు, రాయలట్లు చేసె ననియు, బిమ్మట తిమ్మరసు నాజ్ఞాను
సారమున స్వీయతో రతిసుఖంబునందేల యత్నింప బట్టమహిషి
వచ్చుటకు వీలులేకుండుటంజేసి నీదాసియగు నాగాంబికంగూడి
సుఖంబుననున్న నాపె కీరాయలు జనించె ననియు వాడుకగా
జెప్పుదురు. ఈకల్పితకథయందు నితరకల్పితకథలయందువలెనే
సత్యాసత్యగ్రహణమునకు తగునాథారము లేవ్వియుఁ గాన్పిం
పవు. నాగాంబిక కులకాంత కాదనుటకు తగినయూథారము
లేవ్వియును లేవు. తిమ్మనార్యకృత పారిజాతాపహరణమునందు
నాగాంబిక కులకాంత యనియొ వ్రాయఁబడెను. కొన్నిదాన
శాసనములు జర్పించియు నీపె కులకాంతగనె యుండియుండ
వచ్చుననియు సూహింపఁబడుచున్నది. ఈపె కులకాంత కాదని
నిరూపించుటకుఁ బ్రబలకారణములు జిక్కువఱకును మన
మీపె కులకాంత యనియొ గ్రహింపవలయు నని నామతము.
ఈవిషయమునుగూర్చి వ్రాయుట సంపూర్తిచేయక పూర్వము
వాడుకలోనున్న యింకొకకథను నిచ్చుట బొందుపఱతును.

నరసరాజుభార్యలగు తిప్పాంబ నాగాంబ లిద్దఱు నొకనాఁ
డొకానొక విషయమునుగూర్చి చర్చసాగించి వాదోపవాద
ముల పెంచుకొనుచుండిరి. వాదన క్రమక్రమముగా పంతము
లోనికి దిగెను. వా రావిషయములో గెల్చినవారు ఓడి
పోయినవారి కాటుమాసములు దాసిగా నుండునటుల నేర్ప
రచుకొనిరి. అందు నాగాంబయే చివర కోడిపోయెను. అందు
వలన నాగాంబ తిప్పాంబ కాటుమాసములు దాసిగా నుండి

యూహిగళుఁ జేయవలెనవచ్చెను. అట్లు దాసిగా నున్న కాలమునా లేక దాసిగా నుండిన నాగాంబికిఁ జన్పించినందువలననో కృష్ణదేవరాయలు దాసిపుత్రుఁడుగా భావింపబడియొననియుఁ జెప్పుదురు. ఈ భయము నజ మనిచెప్పుట కేలాటి యాధారములును కానరావు. కాన నిదియు నన్వదగినది కాదనియే చెప్పవలెను.

3. కృష్ణదేవరాయల జననము

కృష్ణదేవరాయల జననముఁగూర్చిన వివరములు నిర్ధారణచేసి చెప్పుట కాధారములు సరియైనవి కాన్పింపవు. రాయలెచట జన్మించెనో వారిజననముయొక్క తిథివారసత్తము లెయ్యవియో చిట్టచివరకు సంవత్సరమైన నెద్దియో తెలిసికొనుట కవసరములైన యాధారములును కన్పించుటలేదు. రాయలతండ్రితాతలు విజయనగరమునందే నివసించి దండనాయకులుగను రాజ్యకార్యధురంధరులుగను నుండియున్నందున రాయలవారు విజయనగరమునందే జన్మించి ముందు రిని యూహింపవగును. వీరిపుట్టుక తేదీనిగూరించి చూతమన్నను సరియైనయాధారములు కాన్పింపవు. అనుశ్రుతముగా వచ్చుచున్న యొకపద్యమునుబట్టి కొంద రీరాయలు పుట్టుకతేదీని నిర్ధారణచేయుటకుఁ బ్రయత్నించియుండిరి గాని దానికిని సరియగు సామగ్రి కుదుర లేదు. ఆపద్యము నిందు పొందుపఱచుచున్నాను.

ఉ. అందలి కాలినానకకాబ్దము లద్రిపనుత్రిసోములకొ

మదికమైన యన్వికృతివత్సరమందలి పుష్కమానమం

దుం దగుకృష్ణసక్షమున నుండెడుద్వాదశి శుక్రవారం

బం దుదయించె కృష్ణుడు శుభాన్వితః దానరసింహూర్తికిన్.

ఈచాటుధార నాధారముచేసికొని కృష్ణరాయలు శాలి
వాహనశకము 1387 కు సరియగు వికృతినామసంవత్సర పుష్య
మాసమునందు బహుళద్వాదశీ శుక్రవారమునాడు జన్మించె
నని కొందఱు అూహించుచున్నారు. ఇందును గూర్చి యిప్పటికి
దాదాపు 4? సంవత్సరములక్రింద పత్రికాముఖమున కొంత
చర్చ జరిగియుండెను. ఒకానొకజ్యోతిషశాస్త్రజ్ఞుఁ డిందుండు
వివరములు సరిగావనియు అందులో 1387 వ శకము వికృతి
నామసంవత్సరముగ నుండుటకు వీలులేదనియు పార్థివగాని
తారణగాని యై యుండవలయు ననియు వాదించెను. వారము
కూడ మంగళవారముగాని సోమవారముగాని యుండవలె
నట, అద్దాన నీపద్యము సరియైనది కావనియు పద్యముయొక్క
మొదటిపాదము

“అందలి శాలివాహనశ కాబ్దములం ద్విదినవ త్రిసోములకొ”
అని గుఱవడినచో కృష్ణదేవరాయలజననము 1392 వ శకమున
పుష్యబహుళ శుక్రవారముగా నుండవచ్చుననియు సరియైన
తేది 16-1-1471-వ సంవత్సరముగ ననియు వ్రాసియుండిరి.

ఈపైన చెప్పిన రెండు తేదీలును సరియగున వని చెప్పట
కెంతమాత్రమును వీలు లేదు. పోయ్యగీసు దేశమునుండివచ్చిన
నూర్మనిజు అను రాయబారివ్రాసిన ప్రకారము రాయలు పట్టాభి
షేకమునాటికి సుమారు రెండువదియేండ్లవాడు. దానిని
బట్టి కొంతవయసునందు హెచ్చుతగ్గు లాలోచించినను
వైనఁజెప్పఁబడిన 1466 గాని 1471 కాని సరియని తోచదు.

అట్లు గాక పోర్చుగీసు రాయబారి యగు న్యూనిజు చెప్పినమాట నాథారము చేసికొని రాయలకట్టాభిషేకమునాటికి సుమారు రెండు వదిలొంకలవత్సరములవాడని యెంచినచో రాయలకట్టాభిషేకము 1509 వ సంవత్సరమున జరిగియున్న ట్టిప్పటికి స్పష్టముగా తెలియవచ్చినందున కృష్ణదేవరాయలు 1509 కి పూర్వ మిరువది యిరువదై దేండ్లక్రింద జన్మించియుండవచ్చునని యూహించవగును. అనగ కృష్ణరాయలజననము 1484 మొదలు 1489 వ సంవత్సరములోపల నయియుండవచ్చు నని తోచుచున్నది. అంతేకాని సరియైన జననకాలమును స్థిరపఱచి చెప్పట కెట్టి యాధారములును కానరావు.

కృష్ణదేవరాయ లేసంవత్సరమున, బుట్టినను వారిజమ్మ ముహూర్తము శుభసూచకముగను శుభదాయకముగను నుండెననుట నిస్సంశయము. తండ్రి యగు నరసరాజుయశశీర్షులు దేశమంతటను విస్తరించెను. బీజాపూరు దేశమంతయు నరసరాయని ప్యాధీన మయ్యెను.

4. రాయలబాల్యదశ

రాయలబాల్యదశను గుఱించియు మనము తెలిసికొనుటకు తగునాథారము లేవియు కాన్పింపవు. కాని నరసరాయ లే కారణముననో భార్యలలో తిప్పాంబకంబె నాగాంబికయందును వీరనరసింహరాయనికంటె కృష్ణదేవరాయలయందును నధిక ప్రేమను చూపుచువచ్చెను. ఇదియునుగాక విద్యాబుద్ధులయందును తెలివితేటలయందును తన ప్రథమభార్య కుమారుడును వయసున పెద్దవాడైన వీరనరసింహునికంటె చిన్నవాడైన

కృష్ణదేవరాయలే మిన్నగా కన్నట్టుచుండెను. కుమారులిరువురకు నధికమేధాశక్తి సంపన్నుడైన తిమ్మరసుమంత్రియే విద్యాబుద్ధుల నేరుపుచుండెను. వీరిద్దరిలో రాయలే అన్నివిధముల మిన్నయని తిమ్మరసు నరసరాజునకు చెప్పుచుండెను. ఇందువలనగూడ నరసరాయఁడు కృష్ణదేవరాయని నధికముగఁ బ్రేమించుచుండెను. ఇదియంతయు తిప్పాంబకు కష్టముగాఁబోయెను. కష్టముతోఁచుటయొక్క యిదియంతయు నెప్పటికైనను విషమించి వయసున బెద్దయైన వీరిసంహానకుఁగాక కృష్ణదేవరాయలకే రాజ్యాభిషేక మగు నేమో యను భయము మనసున జనించెను.

— తిప్పాంబకాటిల్యము —

తనమనమున కల్గిన భయమువలన తనకు కృష్ణదేవరాయని యందును బ్రాప్తానముం త్రియగు తిమ్మరసువైనను అసూయ జనించెను. అసూయ యనునది పెద్దపెనుబామై తన్నావరించినంతనే యొట్టెనను కారణము కల్పించి కృష్ణరాయల జంపింపవలయుననెడి యూహ యతనికిఁ గల్గెను. ఇందులకు తగిన పన్నాగము పన్నుటకు ప్రయత్నించి తనవద్దనున్న దాసీజనముచేత నీకృష్ణదేవరాయలకు విషప్రయోగముచేయ యత్నించె ననియు తిమ్మరసు దీనిసంతను తెలిసికొని రాయల రక్షించె ననియు చిట్టచివరకు తిప్పాంబ గారణాంతరములు కల్పించి నరసరాజునకు చెప్పెననియు నాసాకులు విని విసువ్రకెంది రాయలు కృష్ణదేవరాయల జంపింపుమని తిమ్మరసు కాజ్ఞాపించెననియు తిమ్మరసుట్లు చేయక కృష్ణదేవరాయల రక్షించె ననియు కూడ నొక గాథ కలదు. ఇదియు కల్పితకథయే యై యుండవలయు. ఇందలి సత్యమును నిరూపించిచెప్పుట కెట్టితార్కాణములును కనుపింపవు.

ఇట్టి కల్పితకథలను పుట్టించి పుక్కిటిపురాణములుగా దేశమున వ్యాపింపజేయుట యొకవిధమైన యలవాటైయున్నది. ఇది యునుంగాక అసహాయశూరుండను బాహుబలపరాక్రమగు డును రాజ్యభారనిగ్వహానకర్థుండును నగు కృష్ణదేవరాయ లుండ నరసరాజు మరణానంతరమున వీరనరసింహరాయ లేల సింహాసనారూఢుడయ్యెనో తెలిసికొనఁజాలక దీని కెద్దియేని వపూర్వకారణముండనలయునని యూహించి యిటీవలి వారల్కిట్టి కట్టుకథలను గల్పించి వ్యాపింపజేసియుందురే కాని యిట్టి కల్పితగాథ లుప్పట్ల వ్రేటొండుకారణము లేదు.

— కృష్ణదేవరాయల విద్యాభ్యాసము —

అన్ని విషయములందువలెనే యీ విషయమునందును ఆభారములు చాల తక్కువగా నున్నవి. మొత్తముమీఁద శత్రువులవలన నేయపాయమును గలుగకుండ సంరక్షించుటకై పితృవాత్సల్యముపూని కృష్ణరాయనికి తిమ్మరసును శనతమ్ముడగు గోవిందుడను విద్యాబుద్ధులు గఱపఁచుండిరి. చిన్నతనముననే కృష్ణరాయఁ డాంధ్రగీర్వాణభాషలయందు సాహిత్యజ్ఞానము సంపాదించి కర్ణాటభాషయు హిందూస్థానీభాషయు కూడ నభ్యసించియుండెను. విద్యాసంపత్తియందు భోజరాజుతో సమానుఁ డుగా నుండినట్లు అలసానిపెద్దన

“భోజమాపతి విద్యామితక్యా”

యని సంబోధించియుండెను. అవయవసంధులు గట్టిపడునట్లు సాముచేసి సాముగరడిలయం దారి తేలుటచేతనే

“వ్యాయామస్థిరసంధిబంధా”

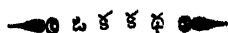
యని సంబోధింపఁబడెను. తెల్లవారకపూర్వమే దేహము

సంతను నూనె రాచుకొని గుట్టము నెక్కి దేహమునకు రాయఁ బడిన నూనెయంతయు నింకిపోవువరకు గుట్టపుస్వారి చేసెడు వాఁడు. ఈతని గుట్టపుస్వారినిగురించి పేయసనుచరిత్రకారుఁ డీక్రిందివిధముగ వ్రాసియుండెను. “తెల్లవారకపూర్వమే యొక చటాకునువ్వులనూనెను త్రాగి తన తలకును దేహమునకును పూర్తిగ నూనెరాచుకొని తొడలవరకు నొక కొల్లాయినిగట్టి పెద్ద పెద్ద బరువులతో కసరత్తుచేసి తరువాత నొకకత్తితో మిక్కుట ముగ చెమటపట్టువఱకు సాముచేసి అప్పుడు తనయనుచరులతో కుస్తీపట్టెడువాడనియు సంత నొకస్వారిగుట్టము నధిరోపించి తెల్లవారువరకు నిటునటుపరిగెత్తెడువాఁడనియు తరువాత స్నానముచేసెడివాఁడనియు వ్రాసియుండెను. ఇతఁడుధన్వర్విద్య యందును చక్కనిపరిశ్రమచేసియుండెను. ఇదియేగాక తిమ్మసు మంత్రి యనుగ్రహమువలన రాజనీతి దండనీతి మొదలుగాగల రాజ్యతంత్రవిధానముల యందును మంచిపాండిత్యమును సంపాదించెను.

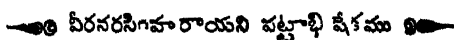
— నరసరాజుమృతి —

ఇది యిట్లుండ నరసింహరాయనికి ఉబ్బుగోగము సంప్రాప్తించి క్రమక్రమముగా నృద్ధి నొంది తుదకు భయంకరమైన దామోను. వెనుగొండయం దుంచబడిన యిమ్మడి నరసింహ రాయ లేమాయెనో యెట్లు చంపబడియోనో నాతనికి పిల్లలుం డిరో లేదో వారివ్యవహారము లెట్లు అంతరించినవో చెప్పట కేలాటి చరిత్రాత్మకములైన యాధారములును లేవు కాని నరసరాజుయొక్క అనసానకాల మాసన్నముకాఁగా నాతనికి

నిష్పడి నరసింహరాజయొక్క అనుచరులవలన నేవిధముగ నైనను కష్టములు సంభవించునేమో యనెడిభయముమాత్రముండెను. తనకాలమున కృష్ణానదికి నుత్తరముగా నుండిన భాగములనుకూడ జయించి వారల తనయేలుబడిలోనికి తేవలెనని ప్రయత్నించెను గాని అట్లు జరిగియుండలేదు. రాయచూరు ముదిగల్లుదుర్గములు నరసరాజు అవసానకాలమునకు తురుష్కులహస్తగతమై యుండెను. ఈపరిస్థితులలో తనయనంతరము దేశ మెట్లు శాంతియుతముగ నుండునో యనుభయము నరసరాజు నావరించుకొనియుండెను. ఇది యిట్లుండ తనపుత్రులలో నసూయ కన్పించుచుండెను. తనభార్యలలో నొకరియం దింకొకరికి శత్రుభావ మేర్పడియుండెను. ఈస్థితిలో నరసరాజునకు నమ్మివబంటగు తిమ్మరసుమంత్రినే తాను నమ్మి రాజ్యభారమునంతను నాతనిసహాయసంపత్తులకే వదలుట యెల్లరకును డేమకర మని యెంచి తనయవసానకాలమునకు తిమ్మరసుమంత్రిని తనవద్దకు పిలిపించుకొని తనమువ్వరుపుత్రులను ఆతని కొప్పగించి వారిడేమమును సామ్రాజ్య డేమమును ఆతనిహస్తగతము చేసియుండెను. అట్లు చేయుచు తనతనయులలో పెద్దవాడగు వీరనరసింహరాయని రాజ్యపాలకునిగా చేయు మనియు చెప్పియుండెను. పుత్రులనందఱిని పిలచి వారికి సకలకార్యసమర్థుడైన తిమ్మరసుమంత్రిని చూపి యాతఁడుచెప్పినట్లుచేయు మనియు నట్లు చేసిన తమసౌభాగ్యమును శ్రేయస్సును మిక్కిలి వృద్ధి కాగల దనియు చెప్పెను. తదనంతరము 1505 వ సంవత్సరమున కీర్తిశేఖుడాయెను.

నరసరాజు జబ్బుగా నున్న సమయమున తనకుమారుల బిల్వనంపి తనవ్రేల నున్న ముద్రికాయంగరమును తీసికొమ్మని పుత్రులకు చెప్పెననియు, వీరనరసింహరాయలు ప్రయత్నించియు చేతకాక సిగ్గుచే నవతలకుఁ బోయె ననియు, నంత కృష్ణదేవరాయలు తత్క్షణమే తనతండ్రియొద్దకుఁబోయి తనచేత నున్న ఖడ్గముచే నావ్రేలు నఱకి ముద్రికాయంగరమును తీసికొనె ననియు నందువలన కృష్ణదేవరాయలే రాజ్యపరిపాలన కర్హుఁడని నరసరాజు చెప్పె ననియు వాడుకగా కథ నొకదాని చెప్పుదురు గాని యిం దిసుమంతయు నిజములే దని తోచుచున్నది. ఇట్లే నరసరాజు చెప్పియుండిన కృష్ణదేవరాయలకుఁ పాతి యగు తిమ్మరసుమంత్రి తప్పక కృష్ణదేవరాయలనే రాజ్యాధికారిగా నియమించియుండెడివాఁడు. అట్లుచేయుక వీరనరసింహరాయనికే రాజ్యాభిషేకము చేసియున్నందున నీకథయం దెట్టి సత్యమును లే దనియే తోచుచున్నది.

నరసరాజు చనిపోవునపుడు వీరనరసింహరాయనికే రాజ్యపరిపాలన మిమ్మని మంత్రి తిమ్మరసుతో చెప్పియున్నను వీరనరసింహరాయలకుమాత్రము తిమ్మరసునం దంతిగా నమ్మకము జనించియుండలేదు. కాని యెట్టికేలకు తిమ్మరసుమంత్రి కృష్ణదేవరాయలనే రాజ్యపరిపాలకునిగాచేయవలెనని కుతూహలుఁడుగా నుండినను సామ్రాజ్యక్షేమమును తనమనమునం దిడికొని యప్పటిదేశ కాలపరిస్థితుల చక్కగా గమనించి తమలోతాము పోరాటములగు కల్పించుకొని తమకత్తువులకు తానొసఁ

గక వీరనరసింహరాయలకే 1505-వ సంవత్సరమున జూలై నెలలో పట్టాభిషేకముగావించెను. ఈతఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడగునాటి కేకను యిప్పుడినరసింహరాజు వెనుగొండయందే యుండియుండె ననుటకు కొన్ని యాధారము లున్నవి. అదియెట్లున్నను సాళువవంశీయులను తోసిరాజని రాజ్యాధికారము వహించి విద్యానగరరాజ్యమున పట్టాభిషేకముకావించుకొన్న తుళువ వంశీయులలో వీరనరసింహరాయలే మొదటివాఁడని చెప్పవలసియున్నది. ఈతనితండ్రి నరసరాజు తనమరణకాలము వరకును రాజ్యపరిపాలనము చేయుచుండెనేగాని పట్టాభిషేకము కావించికొనియుండలేదు.

—● దేశమునందలి ఆంధోళన —●

వీరనరసింహరాయఁడు రాజ్యపరిపాలన ప్రారంభింపఁగ నే యదివరకుఁ గప్పములు చెల్లించుచున్న ద్రావిడాగధ్రదేశములలోని రాజులు వీరనరసింహరాయనియధికారిము నంగీకరించి కప్పములు కట్టిరిగాని కర్ణాటదేశములోని సామంతరాజులలో కొందఱట్లు చేయుట కిచ్చగింపరైరి. అంత వీరనరసింహరాయని తమ్ములగు నచ్యుతరాయసికి కొంత నేననిచ్చి కొంకణదేశమున కును ఉమ్మత్తూరురాజ్యమునకును పంప నచ్యుతరాయలు కొంకణదేశపురాజు నొడిగిచెను గాని ఉమ్మత్తూరునందు తానే యొడి తిరిగివచ్చెను. అంత తిమ్మగసుమంత్ర వీరనరసింహరాయలను తీర్థయాత్ర లనువేర దక్షిణదేశమునంతఁచు పర్యటించుటకై పెద్ద సైన్యముతోఁ బంపెను. కృష్ణదేవరాయలను కర్ణాటదేశముపై దిగ్విజయయాత్ర చేయుటకుఁ బంపెను. కృష్ణదేవరాయలును నుమ్మత్తూరుపై దాడివెడలి కోటను ముట్టడించి

మూడుమాసములు ఘోరయధముగావించి దుర్గమును స్వాధీన పరచుకొనియెను. కర్ణాటదేశమునందే పెద్దదైన శివసముద్ర దుర్గమును ముట్టడించి దానిచుట్టునుండెడి కొంతమంది పాలె గాండ్రును జేరదీసికొని కావేరి కనుమమార్గములలో శత్రువుల నెదుర్కొని శివసముద్రమును ముట్టడించెను. అంత నచట నొకసంవత్సరకాలము ఘోరయధముజరుగ నాపురాధీశ్వరుఁ డీయధమున నిలువలేక కావేరినదియందు ప్రాణశ్యామము చేసి కొనెను. అంత చుట్టుప్రక్కల నున్న కొన్నికొన్ని గ్రామము లను వశపఱచుకొని తుట్టతొడుగు కర్ణాటదేశమునంతను తనయాధిపత్యమునకు తెచ్చుకొని కర్ణాటదేశమునకు శ్రీరంగ పట్టణమును ముఖ్యపట్టణముగావించి తనధ్వజము నెత్తించి అచటి సామంతరాజులందరును గలసి దాదాపు కోటిరూప్యము లను గప్పము కట్టనట్లు రాయలేర్పాటుచేసికొనివచ్చెను

ఇచట కృష్ణదేవరాయ లిట్లు దిగ్విజయము గాంచుచున్న సమయమున వీరనరసింహరాయలును తీర్థయాత్రయనుపేర దక్షిణదేశమునంతను పర్యటనముగావించి యవసరమగు చోట్ల కయ్యమునకు దిగి తనశత్రువుల నోడించి తనప్రభుత్వమును స్థిరపఱచుకొని తనరాజ్యమునకు తిరిగివచ్చెను. వీరనరసింహ రాయలు వచ్చినకొంతకాలమునకు కృష్ణదేవరాయలును తన పరాక్రమంబును వ్యాపింపజేసికొని తానును రాజధానికి తిరిగి వచ్చెను.

ఈయధము పూర్తియైనఁజిమ్మట విజయనగరరాజ్యమునది హద్దున నున్న యూసఫ్ అదిల్షాను రాయలమీఁద యాధము ప్రారంభించెను గాని కోవిలకొండవద్ద జరిగినయధమున హతుఁ.

డాయెను. అంతటితో నీతిరుగుబాట్లాగిపోయెను. అదిల్షాను
 చనిపోయినపిదప కమాలుఖానుఁడు రాజ్యము నధిష్ఠించి గుల్బర్గా
 దేశాధీశుఁడగు నింకొకతురకరాజుపై యుద్ధయాత్ర చేసెను.
 ఈయుద్ధము పెద్దదై బీడరురాజ్యమే నాశనముచేయఁబడెను.
 రాజ్యాధిపతియగు మహమ్మదుషా బందీచేయఁబడెను. బీడరువద్ద
 నుండి బీజపూరున కీయుద్ధము ప్రాకెను. అచ్చటనుండి బెల్గామునం
 దలి జనులు భయవిభ్రాంతులై రాయలవారి రక్షణవేడిరి.
 రాయలవారును వారికి శరణిచ్చి 1510-వ సంవత్సరము ఆగష్టున
 బీజపూరునకు చని అచటనుండి రాచూరును ముట్టడించెను.
 కమాలుఖానుఁడు తక్షణమే అచటికివచ్చి రాయలవారిని ప్రతి
 ఘటించెను కాని రాయలవారి నాదేశమునుండి మాత్రము
 తరిమి వేయ లేదు. అచటనుండి తనదేశమునకు పోయి అచట శత్రు
 వులనుచంపి తాను రాజ్యాధిపత్యమును వహింప ప్రయత్నించు
 చున్న సమయములో నతఁడు హతఁడాయెను. అంతటితో
 నీతని యాశాపూరితచరిత్రము తుదిముట్టెను. ఇంతలో రాయల
 వారు రాచూరును ముట్టడించి పట్టుకొనిరి. అచటనుండి
 గుల్బర్గాకుపోయి తురకసైన్యముతో పోరాడి గుల్బర్గాను లాగి
 కొనిరి. అంతట బీడరురాజ్యమునకు పోయి అచట బందీగా
 నుంచబడిన మహమ్మదుషాను బందీనుండి విముక్తునిఁగావించి
 బీడరురాజ్యమునకు పట్టాభిషిక్తునిఁ జేసెను. దీనివలననే
 రాయలవారికి యవనరాజ్యస్థాపనాచార్య యను బిరుదము
 కలిగెను. రాయలవారు యుద్ధమున జయమునుపొందియు
 బీడరురాజ్యమునకు తిరిగి మహమ్మదుషానురాజ్యాభిషిక్తునిఁగ
 జేయుటలో వారు తపఃయాదార్యము వెలిబుచ్చుటయే గాక

తమ రాజనీతికాస్త్రజ్ఞత్వమును ముఖ్యముగఁ ప్రకటించి యుండిరి.

ఇట్లు తనతండ్రి సాహసింపఁజాలని కార్యములను తాను సాధించినందులకు ప్రసిద్ధబిరుదముల నన్నిటిని తానే వహించి 1509-వ సంవత్సరముమధ్యకాలమువరకును వీర నరసింహరాయలు రాజ్యపరిపాలనముచేసెను. నాల్గుసంవత్సరములైనను పూర్తిగాకపూర్వమే వీరనరసింహరాయలు వ్యాధి గ్రస్తుఁడాయెను. అంతకంత కతనివ్యాధియభివృద్ధికాఁజొచ్చెను. అప్పటికి తనకు అచ్యుతరాయఁడు, సదాశివరాయఁడు తిమ్మరాయఁ డనుమువ్వరు చిన్నపిల్లలుండిరి. ఈమువ్వరు పిల్లలును పసివాండ్రైనందున తనతమ్ముడగు కృష్ణదేవరాయల ప్రతిమపరాక్రమవంతుడై యున్నందున సమర్థుడగు తిమ్మరసుమంత్రి కృష్ణదేవరాయని పక్షపాతియైనందునను తనయనంతరము రాజ్యము కృష్ణదేవరాయనికి యర్పితముకాఁగల దని యెంచి యెట్లైనను తనజీవితకాలముననే కృష్ణదేవరాయని రాజ్యానర్హుఁ డుగఁ చేయ నెంచి తిమ్మరసుమంత్రిని పిలువనంపి తనయనంతరమెట్లైనను తనకుమారునికి రాజ్యాభిషేకముచేయక కృష్ణదేవరాయలకే రాజ్యాభిషేకమును తిమ్మరసు చేయించుననెడి పెద్దభయము తనమనసు నాందోళపఱచుచున్నదనియు నట్టియపద్రవము తప్పించుటకు కృష్ణదేవరాయని కన్నుల నూడఁబెరికి తనకుచూపవలెనని కోరెననియు తిమ్మరసుమంత్రి యావిషయమును విని మిక్కిలి యాశ్చర్యమునుజెందియు కష్టమని యెంచక తానాకార్యమును జేసెద ననిచెప్పిపోయె ననియు, తరువాత తన మందిరమునకుఁబోయి యావిషయమై చక్కఁగ నాలోచించి కృష్ణ

దేవరాయనికి కబు రంపి యాతనితో నీసంగతిసంతయు చెప్పె ననిగూ సంతట రాయలు భ్రమచెంది యొట్టకేలకు తన కీముప్ప వాటిలకుడునట్లు చేయునుని ప్రాధేయపడె ననియు సందుపై వీరిగవును నేకీభవించి రాయని తనగద్దచేయుంచుకొని కొన యూపిరితోనన్న వీరనరసింహరాయని కొకయాడుమేక యొక్క కన్నులుపెరికించి తీసికొనిపోయి చూపె ననియు సంత వీరనరసింహ రాయుడు తృప్తిచెంది గొద్దికాలమునకే తనజీవిత ములను వదలిపోయెననియు నొకకథ వాడకగా చెప్పబడు చున్నది. ఇందలి యాథార్థ్యమును తెలిసికొనుటకు తగునాథా రము లెక్కువగలేవు. కాని రాయలకాలపు కథలనన్నిటికిని సమకాలికులగు న్యూనిజు పేయసు అనుచరిత్రకారులే తాము వ్రాసిన చరిత్రలందు వ్రాసియుండిరి. వీటిలోని నిజానిజముల నీనాడు వితర్కించుటకు సరియైనయాధారములు కనుపడనందున పాతకులే యీవిషయనిర్ణయమును చేసికొందురుగాక.

ఇది యిట్లుండ నీసందర్భమున కృష్ణ దేవరాయని యాస్థానకవి యగు ధూర్జటిమనుమడు కుమారధూర్జటి తనకృష్ణ రాయనిజయ మునం దీవిషయమునుకూర్చి వ్రాయుచు వీరనరసింహ రాయుడు “సామ్రాజ్యసంపన్నుడై యుండి యొక్కనాడు” గృష్ణరాయ లనువేరి మత్పత్తరత్నమునకు దనరంబట్టంబు గట్టెద ఘనత మీర ననుచు నప్పాజితోన మంతనముజేసెననియు సంత“పుత్ర! రమ్మ రమ్మంచు బంగరుడాల్తుద్ద మెటుంగుటుంగరము వేడ్కగా కృష్ణరాయశీతీశ్వరు హస్తంబున నుంచె” ననియు వ్రాసియు న్నాడు. ఇందు కృష్ణరాయుడు తనకు పుత్రుడని వ్రాయబడి యుండె. ధూర్జటికవి యిట్లు వ్రాయుటలో “పుత్రసముడు”అని

యూహించియుండఁగలెఁగాని మఱియొకటి కాజాలదు. కుమార ధూర్జటివ్రాసినయంశములే నిక్కువములైనచో మన మిదివరలో వినియున్న కథ నిక్కువము కాజాలదు. చరిత్రలో విదేశీయులగు రాయబారులును సమశాలికులునగు వారబద్ధము వ్రాయుటకును కారణములేదు. అదియునుగాక వారట్టి కేవలమబద్ధములను వ్రాయుటవలన వారి కేమాత్రముభావమును నుండఁజాలదు. ఏదియెట్లున్నను ఇందలి నిజానిజములనుగూర్చి వ్రాయుటకు తగినంతయాధారములు లేననియే మనము నిర్ధారణచేసికొనవలసియున్నది. కుమారధూర్జటి వ్రాసినయంశములనే బలపఱచుచు కాశీవిశ్వనాథనాయనివారికి వారిస్థానాపతియీ కాలముననే వ్రాసినవిన్నపమునందు నీవిషయమునుగూర్చి వ్రాయుచు, “తాము పెద్దలమైతిమి, తమమర్యాదగా రాజ్యపరిపాలనం జేసేటందుకు పట్టాభిషేకం అధిష్ఠానకర్తలునేయుమని మంచివేళజూచి ముద్దుటుంగర మిచ్చినారు గనుక” అని వ్రాసియుండిరి. దీనినిఁబట్టిచూచినను వీరనరసింహరాయలే కృష్ణరాయనికి బట్టుగు కర్తృమని తమముద్దుటుంగరము నిచ్చియుండిరని తెలియవచ్చుచున్నది.

5. కృష్ణ దేవరాయల పట్టాభిషేకము

— నాటి జేకస్థితి —

వీరనరసింహరాయలు 1509.వ సంవత్సరమధ్యకాలమున దివంగతుఁడాయెను. ఈనాటికి విజయనగరాజ్యమునందు శాంతి నెలకొల్పఁబడి యుండెను. కాని చుట్టుప్రక్కలనుండెడి రాజ్యములలో నశాంతి హెచ్చుచుండెను. ముఖ్యముగ నాటికి

భామినీరాజ్యమంతయు విచ్చిన్నమై యంతఃకలహము లుద్భవించి బీజపూరు, గోల్కొండ, అహమ్మదునగరము, బీరారు, బీడరు అను నైదుభాగములుగ చీలిపోయెను. అందలి ననాబుల్లెప్పుడును తమలో తాము ద్వేషింపుచు కలహించుచుండిరి. ఇంతకంటె నొత్తరావలైన గజపతిరాజులవద్దనుం డీరాజ్యమున కపాయము మెండుగ నుండెను. అప్పటికే గజపతిరాజులు బహమినీరాజ్యములోని తెలింగాణాభాగముద్వారా ముందుకు వచ్చుచుండిరి. అప్పటికప్పుడే సముద్రతీరమున కృష్ణానదినదాటి కావేరివరకు గజపతిరాజులు సముద్రతీర ప్రదేశముల నాక్రమించుకొనిరి. అప్పటికే గజపతిరాజైన పురుషోత్తముడు చనిపోయెను. ప్రతాపరుద్రుడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఇంతియేగాక విజయనగర రాజ్యమునందును కొందరు సామంతరాజులలో కలతలుండెను. కంచి నగరము వద్దనుండెడి శంబువరాయనుడును, ఉమ్మత్తూరునందున్న గంగవంశపురాయాధీశుడును సరియైన అదుపులోలేరు. రాయచూరుదుర్గమును గూర్చి కొన్ని కలతలు బయలుదేరెను. ఈసందర్భములలో దేశమునం దెల్లెడల నల్లరుల నణచి శాంతి నెలకొల్పును సరియైన ప్రజ్ఞావంతుడును శౌర్యశాలియు రాజనీతిధురీణుడును ప్రతిభావంతుడునగు రాజారాజ్యాభిషిక్తుడైననేగాని దేశములం దెల్లెడలను శాంతి నెలకొల్పవీలులేదు. అట్టితరుణములో గృహకల్లోలముల కెంతమాత్రమును తావులేదు. వీరనరసింహరాయలకు మువ్వరు కుమారు లుండిరిగాని వారిలో నెవ్వరు సీకార్యభారమును వహింపగల్గినవారు కారు. నరసరాజునకు వీరనరసింహరాయడుగాక నాగాంబికవలన కృష్ణదేవరాయలును నింకొకభార్యవలన

అచ్యుతరాయలు రంగరాయ లను నిద్దరుపుత్రులుండిరి. వీరిలో కృష్ణ దేవ రాయలే పెద్దవాడు. అతడు తనకొరకైన రాక్షసులు నివసగకే కనుపట్టిచియుండెను. ఈసమయమున కృష్ణ దేవ రాయలకన్న రాజ్యభారమును భరింపకల్గిన వా రెవ్వరును కాన్పించలేదు. మిక్కిలి ప్రతిభాధ్యుడును రాజనీతిగురుండును నగు తిమ్మరసుమంత్రియు కృష్ణరాయపక్షపాతియై యుండెను. ఈ విషయములన్నీటిని సమాలోచనముజేసి, ప్రత్యక్షముగఁగాని పరోక్షముగఁగాని యేవిధమైన కష్టమును బోరాటమును లేకుండ వీరనరసింహరాయుడు మరణించిన కొలదికాలమునకే సర్వజ్ఞుండని చెప్పబడిన తిమ్మరసుమంత్రి యీవిజయనగర మహాసామ్రాజ్యవైభవమునంతను గృష్ణరాయని హస్తగతముచేయుట కుద్యమముజేసి తనయభిప్రాయము నెల్లరకుఁ దెలియఁజేసెను. భృత్యులందఱు సామంతమంత్రివర్గము తిమ్మరసునభిప్రాయమునం దేకిభవించిరి. సామంత రాజులు నందుల కంగీకరించిరి.

— సీం హా వ లా క న ము —

వీరనరసింహరాయలమరణానంతరము 1509 సం॥ ఫిబ్రవరి 4 తేదికి సరియైన శుక్లనామసంవత్సర మాఖశుద్ధచతుర్దశినాడు రాయలపట్టాభిషేకముహోత్సవము విజయనగరపట్టణములో జరిగెను. ఈపట్టాభిషేకముహోత్సవమునకు సామంతరాజులందరికి నాహ్వానములు పంపబడెను. విజయనగర మెల్లెడల మిక్కిలి హృదయరంజకముగనుండునట్లులంకరింపబడెను. ఈయలంకారమును కుమారధూర్జటి తనగ్రంథమున నీవిధముగ వర్ణించెను.

సీ. ప్రజుతింప నకడు తోరణగట్టు పరిసీమ

లనురీతి నున్నతోరణము లెనఁగ.

కృష్ణదేవ—3

రిత్రులఖండించి నక్కృపఁ దత్పతులనిల్పు

నట్టు ద్వారములందు ననటు లమర

వివిఖించు నతఁడు దిక్కులజయ స్తంభాళి

ననుమాడ్కి జీతైర్వహద్య లలర

వెలయున ట్టకనీగీర్తులు దిక్కులనన్న

నరణి ముతైఱుముగ్గు జెగ్గులమర

తే. నభినవాలంకృతిన్నుద్ధి నరిశయింప, నవ్వరీరత్న మపుడు మహాద్భుతముగ
బ్రకటమహిమల శ్రీకృష్ణరాయ నృపతి, శ్రీకరంబై నకట్టాభిషేకవేళ.

పట్టాభిషేకమహోత్సవమునకు మండలాధీశులగు ననేక
మహారాజులు కానుకలంపిరి. సామంతరాజు లనేకులు పట్టాభిషేక
మును దర్శింప విజయనగరమునకు వచ్చియుండిరి. దళవాంఛి
నాయకులు, కమ్మదొరలు, తుళువదొరలు, నగరవిద్వాంసులు,
అవధానులు, పండితులు, జ్యోతిసుగ్గులు మొదలయినవారందరు
నభాస్థలి నలంకరించియుండిరి. అట్లు పెద్దలందరు సభనలంకరించి
యుండ ననేకవిధములగు శంఖకాహళి ఖేరీప్రచండవాద్యతర
వంబులు భూసభోంతరమునిండ కొస్త్రోక్తముగ శుభముహూర్త
మునందు కృష్ణరాయలవారికి మంగళస్నానముచేయించికల్యాణ
వేదికయందు బంగారువీథమున కూర్చుండ నియమించి దళ
దానములు షోడశమహాదానములును చేయించి చతుస్సముద్ర
ములనుండియు గంగా, యమునా, సరస్వతీ, గోదావరి వగైరా
నదులనుండి బంగారుకలశములతో తెప్పించిన నుదకముతో
అష్టాదశవాద్యఘోషములు మ్రోయుచుండఁగా సుముహూర్త
మందు బ్రాహ్మణులచేత మంత్రోక్తముగ నభిషేకముచేయించి
శ్రీరాయలవారికి పట్టాభిషేకమహోత్సవము గావింపఁబడెను.

ఈయుత్సవము నష్టదిగ్గజములలో నొక్కడగు కుమారధూర్జటి కవి తనకృష్ణరాయవిజయమునందును స్థానాపతి తనప్రభువగు కాశీవిశ్వనాథరాయనింగారికి పంపిన రాయవాచకమును విన్నపము నందును బహుచక్కఁగ వర్ణించిరి. వారివర్ణనము నీక్రింద పొందుపఱచడమైనది.

❖ కృష్ణరాయవిజయము : రెండవయాశ్వాసము ❖

ను. సరగం చెచ్చిరి భూసురోత్తములు గృష్ణగౌతమిజాన్మునీ

వరణాసుర్యనుతాకవేరతనరూ వారాశిముఖ్యంబువుల్

గరిమం గాంచనరత్నకుంభతతులం గారుణ్యవిశ్వాసత

త్పరులై యంతయు కృష్ణరాయవిలస ద్రాజ్యభిషేకార్థమై.

తే. శంఖకాహళిభేరిప్రచండవాద్యు, తతరవంబులు భూనభోంతరము నిండ

బ్రహ్మణులు కృష్ణరాయధరావరుసకు, జెలగి పట్టాభిషేకంబుజేసి రెలమి-

నీ. చక్కెరవిలుకాని చక్కదనము గల్గి చొక్కమానార్వీటిమిక్కురాజు

సాకల్యముగ గీర్తి సర్వవిక్రతులందు బ్రాకటస్థితినిల్పునాకువారు

కంటకరాజన్యగౌరవం బణగించి లీలచే మించురండేలవారు

ధాటిని రాఘాటఘాటిహతవిరోధికోటులై వెల్లు వెల్లాడివారు

తే. చుడతరశౌర్యులగుహూరసానివారు

బూదనాలివారు మొదలై నభూమిపతులు

గొలువపట్టాభిషిక్తుడై చెలువుమీఱె

రమ్యగుణపాళి శ్రీకృష్ణరాయమాళి.

❖ రాయవాచకము ❖

“తాము పెద్దలమైతిమి. తమమర్యాదగా రాజ్యపాలనము జేసేటందుకు పట్టాభిషేకం అధిష్ఠానకర్తలునేయమని మంచివేళ

జూచి ముద్దుటుంగర మిచ్చినారుగనుక దండనాయకులు ఆయ్య
మరసు కొండమరసు బాచరసు యెల్లమరసు వీరమరసు అప్పాజి
లక్కణదళనాయకులు యెల్లనదళనాయకులు అప్పరపిళ్ల నున్నా
రుపిళ్ల రాయసం రామచంద్రయ్య బొక్కసం భాస్కరయ్య అవ
సరం వెంకయ్య త్రియంబకయ్య లక్ష్మీకతి ప్రథానితిప్పరసు
దళవాయిలింగరసు సాళువనారా...కాడు ఆర్వీటిబుక్కరాజు
సాళువమేకరాజు శ్రీకతివారు బూదహల్లివారు నంద్యాలవారు
ఘోషువారు...తోంగెంటివారు రాచూరితిప్పరాజు సంగరాజు
వెలుకొంటివారు...పెదసాని అక్కప్పనాయుడు కమ్మదొరలు
తుళువదొరలు మొదలయినవారందరున్న నగరవిద్వాంసులు
చతుర్వేదిరామాదీక్షితులు అష్టభాషాకవితకృష్ణావధానులు
శాబ్దికం పాండిత్యం వెంకటరామశాస్త్రులు సహస్రావధాని ప్రభా
కరశాస్త్రులు జోస్యులు కవీశ్వర్లు మరిన్ని కలిగినవెన్న పెద్దలు అంద
రున్న శాస్త్రోక్తముగ శుభముహూర్తమందు కృష్ణరాయల
వారికి మంగళస్నానంచేయించి, కళ్యాణవేదికయందు బంగారు
పీఠమున కూర్చుండ నియమించి, దళదానములు షోడశమహా
దానములున్న చేయించి స్వర్ణతులరజితతుల రత్నతుల మౌక్తి
కతుల మేరపులు కొటిగోదానాలు సహస్రకుటుంబప్రతిష్ఠలు
మొరలైనదానధర్మములు చేయించి, చతస్రముద్రములనుంచిన్ని
బంగారుకలశములతో వ్రదకములు తీసికొనిరాగా, గంగా
యమునా సరస్వతీ గోదావరి నర్మదా సింధు కావేరి తామ్ర
పర్ణి మొదలయినమహానదుల వ్రదకములున్న అష్టాదశ వాద్య
ఘోషములున్న మ్రోయగా, సుముహూర్తమందు బ్రాహ్మణ
చేత మంత్రోక్తముగ అభిషేకముచేయించి, ఆపిమ్మట కనకాభి

షేకం నవరత్నాభిషేకం చలువలతల్లాత్రి, పీతాంబరం ధరియించి, చందన అగరు కస్తూరి గంధాదులధరియించి, వారలనందరినిన్ని విడిదీలకంపించి, ఆసింపుట అల్లుండు కుమాళ్లు బంధుపరిజనులున్ను స్నేహితులను పంక్తిని బెట్టుక ప్రసాపడి, సుగంధజలముల హస్తప్రక్షాళనముచేసి, ఆచమనీయ్యంజేసి గిలుకుపావాలు మెట్టి, సంక్షేప రామాయణము చదువుతాను, శతపవాలు నడిచి, రత్నకంబలిమీద కూర్చుండుకొని, అప్పాజి మొదలైన వార్ల నున్ను, దళనాయకులనున్ను ప్రధానులనున్ను పిలువనంపించి వారలతోను కృష్ణరాయలవారు ఆనతిచ్చినది:—

“వీరనరసింహ రాయలవారు సింహాసన పరభారకం వహించి నడిపించిన దారభ్యంఘావరకుచ్యుతరాయలు చంద్రమాళిన్ని మేమున్ను కూర్చుండక వుంటిమి, యిప్పుడు మమ్మున రాజ్య పరభారకం వహించుచున్నారు గనక సింహాసనస్థులు నడిచేదే రీతు, శత్రువుల జయించేదేరీతు, మిత్రులపోషించేదేరీతు, ఆప్తజనులపాలించేదేరీతు, కొలిచినవారిని ఆదరించేదేరీతు, అత్త సంరక్షణమున కన్దులయినవారెవ్వరు. అర్థచింతవుసాయం అర్థవ్యయం సకలమున్ను తెలిసేదేరీతు, శాశ్వతమైనకీర్తి ఖ్యాతులు గలిగేదేరీతు. ఇవి మొదలైన రాజనీతులన్నియు, తాముదెలిసినవారుగదా మాకులెప్పుగా తెలియజెప్పవలెనని ఆనతిచ్చినందులకు అప్పాజి అమృతరసు కొండమరసు బాచరసు మొదలైనవారు నలుగురున్ను స్వామివారు ఆనతిచ్చినది నీతి కార్యమెసరి; సకల నీతులున్ను విచక్షణములున్ను కార్యనిర్వాహములున్ను సామర్థ్యమున్ను మయ్యేది సామాజికులతో ఆలో

చనంజేసి సకలరాజ్యసారములున్న రాయలదేవునితో రాజు నీతులు విన్నవింపజేసినది.”

రాయలవారి పట్టాభిషేకమహోత్సవసందర్భమున హంసీ గ్రామమునందలి పంసాపతిదేవాలయమున కొకగోపురమును నొకసభాస్థలియు కట్టించఁబడెను. అచట నొకశాసన మున్నది. ఆశాసనమునందలి తేదీబట్టియే వీరిపట్టాభిషేక మెప్పుడు జరిగినదియు నిర్ధారించుట కాధారమైయున్నది. ఆశాసనమునందు శాలివాహనశకము, 1430 యనియు సంవత్సరము శుక్ల నామ సంవత్సరమనియు వ్రాయఁబడియున్నవి. శకము, 1430 యైనచో సంవత్సరము విభవరైయి యుండవలెను. ఈసంవత్సరము శుక్ల యైనచో శకము 1431 కావలసియున్నది. ఈరెండిటియందును కొంతపొరపాటు కాన్పించుచున్నది. మొత్తముమీఁద రాయల పట్టాభిషేకము 1509 లో జరిగియుండె ననుటకే యెక్కువ యాధారములు కనుపించుచున్నవి.

రాయలపట్టాభిషేకమునకు పూర్వము తనతమ్ములవలన నేదియేని భయము కల్గునేమో యను ననుమానముచేత వారి స్వాతంత్ర్యము నాటంకపఱచి తనరాజ్యముననే వారిని బండ్లలుగా నుంచియుండెను. పట్టాభిషేకానంతరము తిమ్మర సొక నాడు రాయలవద్దకుఁజని తమ్ముల నట్లు బంధించి యెల్లకాలమును బండ్లలుగానుంచుట రాజ్యమునకుఁగాని తనకుఁగాని క్షేమ కరము. గాదనియు వారిని సంరక్షించుటయే రాజధర్మమనియు వారలను రాజధానియందుంచకపోయినను రాజ్యములోని కొంతదేశమును వారిపరిపాలనక్రింద నుంచి వారిని జాగ్రత్తగా కనిపెట్టియుండుట మంచిదనియు సలహా నిచ్చినందున రాయలు

నందులకు సమ్మతించి తనసోదరులకు చంద్రగిరివద్ద కొంతదేశము నిచ్చి వారిరక్షణార్థమై కొంతనైన్యమునుంచి వారి నచటికి పంపివేసియుండెను. ఇందులకు రాయలయన్నదమ్ములును జనులును రాయలను మిక్కిలి స్తుతించిరి.

— పాతకాగితముల పరీక్ష —

రాయలవారు రాజ్యాభిషిక్తులై నప్పటినుండియు అఘట నఘటనాసమర్థుండును, ఘనవాగ్దాలతయు సకలకార్యధురీణత నిరూఢియు నగు తిమ్మరసునే తన ప్రధానమంత్రిగా నుంచుకొని అమరేంద్రుడు బృహస్పతితో రాజ్యమేలినభంగి, రాజ్యము నందలి ముఖ్యవిషయములనన్నిటిని స్వయముగా తెలిసికొనుటకు ప్రయత్నించుచు, రాజ్యపరిపాలన కవసరమగు రాజనీతి నంతను తెలిసికొని రాజ్యముచేయ మొదలుపెట్టెను. ఇట్లు స్వయముగా నన్నివిషయములను కనుగొనుటలో తనపూర్వపు రాజులు నిలువయుంచినకాగితములను పరీక్షింపఁగ విజయనగ రాధిపతియగు సాళువనరసింహరాయనిచే నుంచఁబడిన యొక కాగితము తనకు దొరకెను. తాను రాజ్యాధిపతియైనప్పటి నుండియు రాచోలు (రాయచూరు), ముద్గలుకోటలను పట్టుకొనవలెనని ప్రయత్నించెననియు వాటిని పట్టుకొనుటకు తనకు సావకాశము కుదురలేదనియు తన కవసానకాల మాసన్నమైనదనియు నీరాజ్యము నికముందు రాజ్యమేలేడువా రెవరైన నీదేశముల ముట్టడించి వశపఱచుకొనుట మిక్కిలి యవసరమనియు నాకాగితమునందు వ్రాయఁబడియుండెను. అప్పటి నుండియు రాయలకాకోటలనుపట్టుకొనుట ముఖ్యమనితోఁచెను. అందులకై వలయుసామగ్రిని సమకూర్చుట కుద్యోక్తుఁడాయెను.

ప్రథమమున తన రాజ్యమునందు శాంతి నెలకొల్పుట యవసరమనియు తదనంతరము తనకు బొక్కసమునాదు గలద్రవ్యమును సిబ్బందినిగూర్చి వివరములు తెలిసికొనుటయు ముఖ్యముగ నెంచెను. తనరాష్ట్రమంతయు శాంతియుతముగనున్నదాయనుపందర్భముల నాయాదిక్కులనున్న దొరలయొక్కయు మన్నెరికములయొక్కయు నడతలను వారివారికిమిబలములును పల్లెపట్టణములందు పండితపామరజనులు అనుకొనెడి వార్తలును వారివారి ప్రవర్తనలును నడవడికలును కనుగొనుటకుగాను కాలివేగముగల్గి బుద్ధివీచక్షణులై బహురూపులుగాను సంచరించి అంతరంగికవార్తలరసీవచ్చు చారులనంపి వార్తలు తెలిసికొనుటకు ప్రయత్నించెను. అట్లు తెచ్చిన వార్తలనుబట్టి తమసామంతదేశములలో నగ్రాంకించి పరుల ప్రోవపోయినవారియొక్కయు పోవనున్నవారియొక్కయు నహంకారమణిగించి అట్టివారెల్లరు తమయాజ్ఞానుబద్ధులై యుండునట్లుతగినయేర్పాట్లుచేసి వారినందరను తమ కనువర్తనులుగ చేసికొనిరి.

— రాజునీతివిచక్షణ —

ప్రతిదినమును చారులవలన నగరమునందలి సంగతులను తెలిసికొనుచు తాను స్వయముగా రాత్రులయందు నగరమంతయు సంచరించి విషయముల తెలిసికొని నగరమునందవసరములగు కట్టుదిట్టములు చేయుచుండెను.

ఇట్లు తన దేశమునంతను కట్టుదిట్టములుచేయుచు తాను రాజ్యపరిపాలనకై నేర్పుకొనవలసిన సంజయనీతి, విదురనీతి, చాణక్యనీతి, మొదలుగాగల గ్రంథములనన్నిటిని చదివి తన

బుద్ధికౌశల్యమును వృద్ధిపఱచుకొనుచుండెను. ఇట్లు జరుగుచుండ నొకనాఁ డీ క్రిందినీతిపద్యమును

క. బలవర్గము సామంతుల, బలమున కగ్గలముగలనృపాలున కొదవుకొ

బలిమి పెరనృపతికాజ్ఞా, బలనంపద కెఱిదవ్వ బద్దె నరేంద్రా.

వీనియందలి యర్థమును మనస్సునకు తెచ్చుకొని యొకనాఁడు సింహాసనారూఢుడై యుండ తన కర్నాటరాజ్యముననుండిన రాజ్యముల యొక్కయు దుర్గములయొక్కయు కోటల యొక్కయు వివరములను భండారమునందు నుండిన ద్రవ్యముయొక్కయు బంగారుమొదలుగాగల విలువగలవస్తువులయొక్కయు వివరములను తెల్పులెక్కలను తనకు విశదపఱపుడని తనసంప్రతులకు నాజ్ఞానొసంగెను. అప్పుటి యధికారులందరు లెక్కలనుచూపుటకు మర్నాటివరకు కాలవ్యవధినిగోరి మరుసటిరోజున లెక్కలనుచూపిరి.

— ద్ర వ్య వి వ ర ము —

ఈలెక్కలనుబట్టి యారాజ్యమునం దప్పటినుండిన ద్రవ్యముయొక్కయు విలువగలనగలయొక్కయు వివరము లీ క్రిందివిధముగ తెలియవచ్చెను. విజయనగరపట్టణముస్థాపించినపుడు విద్యారణ్యులవారు సింహాసనస్థునికి నిక్షేపించినది తొంబదితొమ్మిది కోట్ల యాభైయూలక్షలద్రవ్యమును నాలుగుకోట్లభూమణములును, ఆరుకోట్లనవరత్నములును, నుండెను. ఈద్రవ్యమంతయు పెద్దభండారమందున్నది. ఇదివరలో నీద్రవ్య మెవ్వరును తాకియుండ లేదు. ఇదిగాక సింహాసనస్థులు తమ యనసరములకుపోను బొక్కనమునందు నిలువచేసిన పంచొమ్మిదికోట్ల యాభైయూలక్షలద్రవ్యమును, కర్నాటకరాజ్యంబొపతు పది

కోట్లయొనబైనాలుగులక్షలును, దేవాదాయం, బ్రహ్మాదాయం సర్వమా న్యంవగై రాలక్రింద, పదికోట్లను నుండినట్లు లెక్కలు చూపిరి. మరియు ఆమరనాయకులవద్ద నిరుపదినాల్గువేల గుర్రములున్న కండ్రెండువందలయేనుగులున్న రెండులక్షలకాల్బమున్న నుండినట్లును తెలిసికొనియుండెను గాని రాయలవారు తనసంస్థానమునందు నగరికై జీతముక్రిందనుండిన యేనుగుల యొక్కగాని గుట్టములయొక్కగాని, కాల్బలముయొక్కగాని లెక్కనుజూపనందున నాశ్చర్యపడి తా నావిషయమునుగూర్చి ప్రశ్నించినను నెవ్వరను జబాబుచెప్పనందున కోపించినవాడై తా నారాత్రి నగరుకోడనకు బయలుదేరినట్లు నగరు వెడలి ఓట్టమునకు రెండాబడదూరముననున్న యొక్కగుడియందు నిలిచి యచటనే కాల్యకృత్యములను తీర్పుకొని పూజారియిచ్చిన నైవేద్యప్రసాదములు భుజించి యచటనుండెను. తిమ్మరసుమంత్రి యదయమునలేచివచ్చి రాజును గానక చారుల బంపి రాయలున్న ప్రదేశమును కనుగొని రాయలవారు వేటకు పోయియుండిరనియు నందుల కవసరమగు గుట్టములు యేనుగులు కాల్బలము మొదలుగాగల యన్నిస్తోమములతోతత్తణమే రావలయునని యమరనాయకులవద్దకుఁజనెను, వీరివెంటనే నాయకులు, దొరలు మన్నెడికములు తమతమ రాతులు మవుత్తులు బంట్లు తదితరపరివారములతో నాక్షణమేకదలిపోయిరి. ఈపరివామునంతను కొంతదూరమున నుంచి తిమ్మరసుమంత్రి యొక్కఁడే రాయలవారివద్దకు ముందుగబోయెను. ఇదియంతయు కనుకెట్టినరాయలవారు పచ్చడముకప్పకొని సిద్ధురబోవువానిరీతిగ వెడడుకొని యుండెను. కొంతనేఓటికి సిద్ధుర లేచిఁ బ్లులేచి యేతులు

కట్టుకొని నిలిచియున్న మంత్ర తిమ్మరసును గాంచి యేల వచ్చితిరనిరాయలవారు ప్రశ్నించిరి. అందుపై న జరిగినవృత్తాంత మంతయు రాయలవారికి నివేదించి శ్రీవారు వేటకై యాజ్ఞ యిచ్చినట్లు పురమునందెల్లెడల తెలియఁబరచి యమరనాయకులు వగైరాలను తమతమవద్ద నున్నయశ్వములను గజములను బంటును సమకూర్చి తీసుకవచ్చితినినియు నాసేనమంతయు బాఠలుతీరి యనతిదూరముననే యుండెననియుఁ జెప్పెను. తరువాత రాయలనారుచేసినపని గాజ్యాధిపతిచేయవలసినపని కాదనియు వారట్లు చేయుట తగదనియు తమకుఁగాని తామేలు చున్నరాజ్యమునకుఁగాని క్షేమకరముకాదనియు కొంత నచ్చుఁ జెప్పినప్పిట్లు తాము నీతిపద్యములో విన్నట్లు సామంతబలము కన్న నెక్కువయగు స్వంతబలమును సమకూర్చినచో తాను తిరిగి నగరిలోనికివచ్చెదనని చెప్పినంతలో అఘటనఘటనాసమర్థుడగు తిమ్మరసు కైజితం, గుఱ్ఱములు, యేనుఁగులబంటు మొదలైన వాటిని సమకూర్చుట కాక్షణముననే యేర్పాటుచేసి చతురంగబలసమేతులై సుప్టణమునకు తిరిగివచ్చిరి. ఇదియే రాయలవారు స్వంతనై నికదళము యుద్ధసన్నాహమునకై గావించిన ప్రథమసంస్కరణ. ఇదివరలో రాజధానియందు రాజులకు స్వంతనై నికదళము లేవ్వియును నుండెడివికావు. రాజులు యుద్ధమునకు బయల్పెడలవలెనన్న తమసామంతులవద్దనుండి గ్రహీంపఁబడిననై నికబలముతో యుద్ధముచేసెడివారు. అందు వలననే తమలెక్కలయందు స్వంతబలముయొక్కఖిచ్చు లేవ్వియును కాన్పించియుండలేదు. ఈసంస్కరణవలన రాయలవారికి కైజితం, గుఱ్ఱములు, యేనుఁగులు మొదలయిన చతురంగబల.

మేర్పడినది. దీనివలన వీరు మున్ముందు దిగ్విజయయాత్ర లవలీలగ జరిపుటకు వీలుకలిగెను.

— సైనికదళములను వృద్ధిచేయుట —

సైనికదళములను వృద్ధిచేయుటకై రాయలవారు చాల యోచనలు చేసియుండిరి. రానున్న యుద్ధములకు గుఱ్ఱపుదళములు ఏనుఁగుదళములు ముఖ్యమని తెలిసికొని గుఱ్ఱములకును యేనుఁగులకును పోట్లాటనేర్పుటకు తగు శ్రద్ధనహించిరి. దీనిక్రింద రాయలవారు ఖజానానుంచి చాల ద్రవ్యమును ఖర్చుపెట్టిరి. వారిసభలో నుండెడి ప్రతి నాయకునకు నొక గుఱ్ఱమును సచ్చి నా గుఱ్ఱమునకగు నెలసరి ఖర్చును నిచ్చి యానాయకునిచేత యుద్ధమున కవసరమగు నన్నియంటల నా గుఱ్ఱమునకు నేర్పుభారము నుంచిరి. ఇట్లు చేయుటవలన గుఱ్ఱములకు మంచి సరతు నేర్పబడెను. ఇట్టి గుఱ్ఱములు యుద్ధములో మిక్కిలి యుపయోగించెడివి. గుఱ్ఱపుదళ మీరీతిగ వృద్ధి చేయఁబడినది. ఇట్లే యేనుఁగులును వృద్ధి చేయఁబడెను. ఆనాడు యుద్ధమునకు బోవునపుడు గుఱ్ఱము లెట్లలంకరింపఁబడెడినో తెలుసుకొనవలెనన్న సంస్థానకపులలో నొకఁడగు అల్లసాని పెద్దన తనమనుచరిత్రమునందు స్వారోచి వేటకుఁబోవునపుడు సిద్ధము చేయఁబడిన గుఱ్ఱముయొక్క వర్ణనను చదివిన మఱియు తెలిసికొనవచ్చును. ఆకవి మనుచరిత్రమందు నాల్గవయాశ్వాసమున నీవిధముగ గుఱ్ఱమును వర్ణించియుండెను.

శీ. వచ్చనిహయముంజి పనివాగెవక్కెర పారవీ వల్లంబు పట్టమయము
రాజు నొచ్చుదు మైతాంబుసింగిణికడుకులకొరుల తరకనంబు

మిహిపసిగడివరుంజు మొహదాకెలంకులతావు గుజ్జరిసేతకేవడంబు
డాకెలంకునసిరాజీకరాచురకుత్తి కుటుగట గ్రావాడిగొరకలపొది
పీలికుండెకలాటంబు బేరజంబు, మణు, మొగముట్టు వన్నిసాహిణి యొకండు
కర్తయెదుటికి గొనివచ్చె గంధవాహ, బాంధవాబుగు నొకవహనై ధవంబు.

ఈవర్ణననుబట్టి సాయుధంబైన హయం బెట్లుండునో
తెలియనగును. ఆ గుట్టమునకు నూములుగా నుండెడి కల్లెము
(వాగె) దానిని కప్పుట కొకబొంత (పక్కెర) టంగవారు (పట్ట
మయము) నుండెను, ఇదిగాక పై తాళమును చేతమునకుఁ జెందిన
ధనుస్సు (సిగిణి) క్రూరములైన బాణములుకల అంబులపొది
(లకోరులతిగకసంబు) బంగారుతోచేసిన పిడిగలముడ్డకత్తి (పసిండి
పరూజు మొహదా). ఆకత్తికి పాగ్మ్య ప్రదేశమున కేవడంబు,
దానికి నెడమపార్శ్వమున సిరాజిదేశపుచిన్నకత్తి దానికి
సమీపమున యినుపబాణములగల యొకపొది (గొఱకలపొది)
మొదలైన నీయాయుధములతో నలంకరింపబడినది. మరియు
తల కొక్కయీకలతురాయి రాళ్లతోచేక్కిన ముఖపటము నా
గుట్టమున కలంకారములు. ఇట్టిగుట్టములు అనేకములు తన
గుట్టపుదళమునందు రాయలు తయారుచేసి పెట్టుకొనెను. ఇట్లు
వృద్ధిచేసికొనఁగ రాయలవారికి మొత్తమునైన న్యబలము ఈవిధ
ముగ నుండియుండెను.

కై జీతంనైన న్యము:—

గుట్టములు	12000
ఏనుగులు	500
కాల్బలము	300000

అమరనాయకులనై న్యము:—

గుఱ్ఱములు	24000
ఏనుగులు	1200
కాల్బలము	500000

మొత్తము:—

గుఱ్ఱములు	36000
ఏనుగులు	1700
కాల్బలము	80000

ఈ ప్రకారముగ వృద్ధిచేయఁబడిన కాల్బల మాకాలమున భామినీరాజ్యములందలి మహమ్మదీయరాష్ట్రముల కాల్బలమంతటికన్న హెచ్చుగనుండెను. మహమ్మదీయులకు మాత్రము గుఱ్ఱపుబలము కర్నాటరాజ్యమునందుకన్న హెచ్చుగ నుండెను. కాల్బలము హెచ్చుగనున్న రాజ్యాధీశులను సరపతులనియు, గుఱ్ఱపుబలము హెచ్చుగనున్న రాజ్యాధీశులనశ్వపతులనియు, ఏనుగుబలము హెచ్చుగనున్న రాజ్యాధీశులను గజపతులనియు, పిలిచెడిమామూలు కలదు. ఆ ప్రకారము కర్నాటరాజ్యాధీశులు సరపతులనియు మహమ్మదీయరాజ్యస్థులశ్వపతులనియు నొరిస్సారాజ్యాధిపతులు గజపతులనియు పిలువఁబడెడివారు. కర్ణాటకరాజగు రాయలు యుద్ధమున కశ్వములును మిక్కిలి యవసరమని తెలుసుకొని తానును యశ్వబలమును హెచ్చుచేయుటకు ప్రయత్నించుచుండెను.

— పోర్చుగీసువారు హిందూదేశమునకు వచ్చుట —

దాదాపుగ నీకాలముననే పోర్చుగీసువారికి హిందూదేశమునుగురించి చూచాయగ కొన్ని సంగతులు తెలియవచ్చి,

యీ దేశము మిక్కిలి ధనవంతమైనదనియు, నా దేశముతో వ్యాపారముచేయుటవలన చాలలాభముండుననియు తెలిసికొని తమ దేశస్థుల సీహిందూ దేశమునకు పంపవలయుననెడియాహ్వానము వారికిగల్గెను. అప్పుడు రాజ్యమేలుచున్న పోర్చుగల్లునధిపతి యగు జాననురాజుహిందూ దేశముయొక్క సౌభాగ్యస్థితినిగూర్చి నిజమైనసంగతులను తెలిసికొనువచ్చుటకు మూడుపెద్దనావలను తోరియుండెను. అయితే జానరాజుకు మరణము సంభవించెను. వారియనంతరము రాజ్యాధిపత్యమువహించిన డాన్తాన్యాయలను రాజు వాస్కోడిగామాయను గొప్పనావికుని యాధిపత్యమున మూడుపెద్దయోడలను హిందూ దేశపు స్థితిగతులు కనుగొనివచ్చుటకై 1497-వ సంవత్సరమునఁ బంపెను. వారుకొంత కాలము దారితెలియక దక్షిణాఫ్రికా చివరనున్న గుడ్ హాపు అగ్రమునుచుట్టి 1493-వ సంవత్సరము అగ్రస్తునెలకు హిందూ దేశమునందలి పశ్చిమభాగముననున్న కల్లికోటరేవును చేరుకొనిరి. ప్రథమములో కల్లికోటరాజుకును డిగామాగారికి కొంత స్నేహముపొడమెను గాని వ్యాపారసంబంధములు వృద్ధిచేసుకొనునంత వీలుకలిగియుండలేదు. ఇంతలో డిగామా తనదేశమునకు తిరిగివచ్చెను. వెన్నెంటనే కబాలు ఆను నింకొకపోర్చుగీసునాయకుఁ డీప్రాంతమునకే వచ్చెనుగాని కొందరు పోర్చుగీసు వా రింపశ్చిమ హిందూ దేశమున నివాసముగానుండుటకు నేర్పాట్లు కలుగఁజేసుకొనుటకు వీలుకలిగెనేగాని వ్యాపారము వృద్ధిచెందలేదు. మూడు మిక్కిలి కొన్నిరోధములు జనియించెను. వీరితరువాత తిరిగి డిగామాగారు 1501-వ సంవత్సరమున నిండియాకు వచ్చి యాభాగమునందున్నవారితో

లేనిపోనికయ్యములు పెట్టుకొని కొంతజననాశనము గావించిరి. అయితే కొచ్చినైశమునమాత్రము తమఘ్యాక్షరి నొకదానిని స్థాపింపకల్గిరి. ఈతనియకృత్యములవలన కొచ్చిదేశస్థులకును కల్లికోటవారికిని కొంతమనస్పర్థ లేగ్పడినవి. డిగామాతరువాత 1506.న లోపోసాలెసను వారు పెద్దనైనయ్యముతో వచ్చి కొచ్చికోటను ముట్టడించిరి. ఇంతలో పోర్చుగల్ రాజు యాల్ఫీడాయనువారిని ఈపశ్చిమ హిందూదేశమునకు వైస్రాయగా నేర్పాటుచేసిపంపెను. ఆల్ఫీడాగారు వచ్చినంతనే యీదేశస్థులతో లేనిపోని కయ్యములు పెట్టుకొనుట తమవ్యాపారపుటుద్దేశములకు నష్టమని తెలుసుకొని యిచటివారిశో తగవులుమానివేసిరి. అప్పుడే విజయనగరసంస్థానము బాల్యవృద్ధిలోనున్నదని తెలిసికొని నచటి నరసరాజుతో సంప్రతించి భట్కలువద్ద నొకకోటను కట్టుకొనుట కనుజ్ఞనీయుడని కోరియుండెను. కాని నరసరాజుండుల కంగీకరించియుండలేదు. అనాటికి గోవారేవు బీజపూరుసుల్తానగు నద్దీలాహయాధిపత్యమున సబేయేయను వారిపరిపాలనక్రింద నుండియుండెను. సబేయేకును విజయనగరరాజులకునునారోజులలో తకరారు లుండెను. ఇట్లెచ్చట, చూచినను దేశమంతట నొకరితోనొకరు తగవులాడుకొనుచుండిరి. ఆల్ఫీడా యీతగవులలో తాను జోక్యము కలుగజేసుకొన తలచుకొనకున్నను తాను కాలికట్టురాజుతో పోరాడవలసినవచ్చెను. ఇందుకు ధరితముగ మరుసంవత్సరమున తాము కన్నమారునగరమున కట్టుకొనినకోట ముట్టడింపబడెను. కాని తమదేశమునుండివచ్చిన సైనికబలముచేత తమకోటను పోర్చుగీసువారు నిలుపుకొనిరి.

ఈస్థితిలో పోర్చుగలు దేశమునుండి ఆల్బానోస్ డి ఆల్బుకర్క్ ను వా రీభాగమునకు గవర్నరులుగా నియమింపఁబడి యిచటికివచ్చి యుండిరి. ఈసమయమునకే రాయలును రాజ్యమునకు వచ్చెను.

ఆల్బుకర్క్ గవర్నరుపదవి స్వీకరించునాటికి కల్లికోట రాజుతో పోర్చుగీసువారు కయ్యమున నోడియుండిరి. అంత నీయాల్బుకర్క్ విజయనగరాధీశ్వరుఁ డగుకృష్ణరాయలకు సహాయముకొఱకు రాయబారిని పంపెను. అట్లు పంపుచు తమ రాజవద్దనుండి హిందూరాజులకు సహాయముచేయు మనియు తనకు ముగ్గురు (తురక) రాజులతో యుద్ధముచేయు మనియు త్తర్వలున్నవనియు అందువలన కల్లికోటరాజుతో యుద్ధము చేయుటకు తనకు సహాయముచేయమనియు కబురుపఁపెను. మరియు కల్లికోటలోను తురకలు నశించినచో డక్కననెడి దేశములోనున్న తురక రాజ్యములతో విజయనగర రాజులు పోరాడుటకు తాము సహాయముచేయుదుమనియు అరేబియాపర్షియా దేశములనుండి గుఱ్ఱములను తాము పంపుదుమనియుకూడ హెచ్చరించిరి. ఇందుకు కృష్ణరాయ లేవిధమైనజవాబును పంపియుండలేదు. ఇంతలో ఆల్బుకర్క్ గోవారేవుపై దండెత్తిపోయి యచటితురకల నోడఁగొట్టి యారేవును తాను 15.0 డిసెంబరునాటి కాక్రమించుకొనెను. ఇందుపైన కృష్ణరాయ లాల్బుకర్క్ ను మిక్కిలి పొగడుచు తాను పోర్చుగీసువారికి సహాయముచేయుదునని రాయబారిని పంపెను. ఇట్లే బిజాపురాధీశుడును పోర్చుగీసువారి మైత్రినికోరుచు రాయబారిని పంపెను. రాయ లాల్బుకర్క్ నకు సహాయముచేసెనో లేదో మనము చెప్పఁజాలముగాని యాల్బుకర్క్ మాత్రము అరబ్బీ దేశమునుండియు పరిషియా దేశము

నుండియు మంచియశ్వముల పంపుట కంగీరించి యట్లే పంపించి యుండెను. రాయలవారికిని పోర్చుగీసువారికిని జరిగినరాయ బౌరములవలన రాయలవారియశ్వదళము మిక్కిలి వృద్ధిచేయఁ బడెను. ఈయశ్వములను తుళువరాతులయొక్కయు కబ్బిలి రాతులయొక్కయు నాధీనముచేసి తనయశ్వబలమును వృద్ధి చేసికొనెను.

6. ద ఓ ణ డి గ్వి జ య యా త్ర

రాయలవారు సింహాసనమునకు వచ్చిన శీఘ్రకాలముననే తమబాహుబలపరాక్రమము వీరారివర్గమునకుతీవ్రదావానలంబు జేసి గొప్పప్రసిద్ధిగాంచిరి. తాము రాజ్యాధిరూఢులైన నాలు గేండ్లకే తగిననై న్యమునుగూర్చుకొని దక్షిణదేశమునందలి ప్రబ లినకొన్నికొన్నియల్లరుల నణచుటకు బయలు వెడలవలసి వచ్చెను.

పూర్వపు తొండమండలరాజ్యము సాంబువరాయనుల వద్దనుండి కుమారకంపన్నచేత లాగుకొనఁబడెను. అప్పటినుండి నీసాంబువరాయనులు కంచీయనుకాంచీపురమువద్దనే యుండిరి. రాయలురాజ్యమునకు వచ్చినపిదప వీరలలో కొందరు కాంచీ పుర ప్రాంతములనుండి కొంతయల్లరిని బైలుదీసిరి. దీని నణంచుట రాయలవారి ముఖ్యకర్తవ్యమై యుండెను. అందువలన దక్షిణ దేశమునందు బయలుదేరిన యల్లరుల నణంచుటలో నీ కార్యమే రాయలవారి ప్రథమకార్యముగా పరిగణింప నగును. రాయలవారు విజయనగరమునుండి బయలువెడలి యీకాంచీ పురమునకు వచ్చి యచటియల్లరి నణంచి కాంచీపుర ప్రాంతముల నన్నిటిని తమయాజ్ఞ యందుండున శ్లేర్పరచిరి.

— శివసముద్రము —

కర్ణాటకరాజ్యములోని కావేరీతీరమున శివసముద్ర మనుకోట యొకటి యుండెను. ఈ రాజ్యమున గంగరాజు రాజ్యమేలుచుండెను. ఈదేశపురాజులు విజయనగరరాజులకు గొప్పము కట్టెమ నాచారము కలవారు. గంగరాజు శివసముద్ర కోటను సురక్షితముగ చేసికొని, విజయనగరసంస్థానమునకు గొప్పముకట్టుటకు నిష్ఠములేక పరిసర రాజుల కొందరిసహాయసాను భూతుల సుపాదించి సన్నాగము నతిక్రమించి క్రొత్తగా రాజ్యాభిషిక్తులైన కృష్ణరాయలకు వ్యతిరేకముగ ప్రవర్తించుచుండెను. రాయలవా రీవిషయమునుగూర్చి తమచారులవలన తెలిసికొని గంగరాజును దుర్వార్తపథమునుండి తొలగించి సన్నాగమునకుఁ ద్రిప్పఁగోరి యొకదూతను వారివద్దకు బంపిరికాని గంగరాజు మదోన్మత్తుడై యాదూత చెప్పినవిషయముల సంగీకరింపక వానిని పరిభవించి యాతఁడు వచ్చినదారినే పొప్పునెను. అందు పైన రాయలవారు కోపోద్దీప్తితులై యీగంగరాజు మదమడంప చతురంగబలసమోపేతులై యచటికి బయల్పెడలిరి. ఆతనిపై యుద్ధమునకుఁబోవుచు గంగరాజువైరియగు శ్రీరంగపట్టణపు రాజైన చిక్కరాజు సహాయముగొని శివసముద్రపుకోటను ముట్టడించి యాకోటను తమవశముచేసికొనిరి. ఈకోట రాయల వశమైనంత గంగరాజు తనయోటమిని సహింపఁజాలక కావేరీనదీ ప్రవాహమునఁబడి తనజీవితము సంతముచేసికొనెను. ఇచటనుండి రాయలవారు ఉమ్మత్తూరునకుం జని యచటి వ్యవహారముల చక్కఁబెట్టుకొని యాచుట్టుపట్లనుండు చిన్న చిన్న నాయకులతో నుంపరించి తమయాధిపత్యము నాయాదేశములస్థిరముగా స్థాపిం

చుకొనిరి. చిక్కరాజును, రాయలను చక్రవర్తిగా సంగీకరించి తననగరమున రాయలప్రతాప మెల్లరకు విశదము కాంగలందు లకై కృష్ణ దేవరాయలధ్వజము నాతనిపట్టణముగు శ్రీరంగపట్టణ మందు నెత్తించెను. శ్రీరంగపట్టణముననుండ రాయలవారు రంగనాయకులదేవాలయమునకుం జని యచటిస్వామిని సేవించి యుండిరి. అటుతరువాత యిక్కెరియరంగానకు వచ్చి యచటి సక్కులనాయకుణ్ణి నాయుడుమూకలను గాంచి వారిలో నవిశ్వాసులైన మూకలను పారదోలి మిగిలినవారిప్రభుభక్తి సరియైనదిగా నుండుటను చూచుకొని అచటిదేశమంతటను శాంతి నెలకొల్పిరి.

ఇచటనుండి దక్షిణముననున్న కూర్గ మళయాళము మొదలుగాగలదేశములకుం జని యచటను తమవిజయభేరిని మ్రోగించి తమయాధిపత్యమును స్థాపించుకొనిరి. అటుపిమ్మట విజయపు వెంకటప్ప యనుసేనాధిపతులకు నపారనైన న్యమిచ్చి పాండ్య, చోళ, చేరదేశపురాజులను స్వాధీనపఱచుకొనుటకు వారిని పంపిరి. విజయప్పనాయుడు చిత్తూరుతోండమండలము జింజిచోళమండలపుపాలెగాండ్రను వశముచేసికొని వారు వా రీయవలసినకప్పుములను నిర్ధారణచేసికొని వేలూరు ముఖ్యస్థాన ముగ నేర్పరచుకొని రాయలవారికై పన్నుల రాబట్టుచుండెను. ఈప్రకారముగనే యితరసామంతులును వారు వా రీయవల సిన గప్పములను సక్రమముగ నిచ్చున ట్లొడంబడికలనేర్పాటు చేసికొనిరి. ఈప్రాంతదేశములయం దంతటను జనులు కృష్ణ దేవరాయలయందు భక్తివిశ్వాసములు గల్గినవారే యొక్కవగా నుండి యొక్కడనో యొక్కొక్కచోట కొన్నిరహస్యపుటాల్తో,

చనలుండుటచేత రాయలవారికి హెచ్చుగ యుద్ధముచేయవలసిన యవసరము గాన్పించియుండలేదు. వీరిసత్నాహమును జూచి సంతనే రహస్యపు టాలోచనలుచేయుచున్నవారును నిస్సహాయులై తొందరగానే లొంగిపోయి తమతమభక్తివిశ్వాసములను సహృదయులై నిష్కాపట్యముతో బయలుపర్చియుండిరి.

— దేశవిభజనము —

ఈ ప్రకారము విజయయాత్ర జరిపి రాయలవారియాధీనము కాబడిన దక్షిణదేశమునంతను మూడుభాగములుగ విభజించి నెల్లూరు మొదలు కొల్లడంవరకు నుండు దేశమునకు కృష్ణప్పనాయకుఁ డనువానిని కొల్లడం మొదలు తంజావూరు వరకును విజయరాఘవనాయకుఁ డనువానిని తంజావూరునకు దక్షిణమందుండు దేశమునకు వెంకప్పనాయకుఁ డనువానిని పాలకులనుగా నియమించెను. దక్షిణమున కన్యాకుమారివఱకు నుండు దేశమంతయు సీత్రకారము రాయలస్వాధీనమునందుండెను. దక్షిణమున నీకృష్ణదేవరాయలు జయించి స్వాధీనము చేసికొననిదేశ మేదియు నున్నట్లు కనుపించదు.

వైనచెప్పినరీతిని దక్షిణదేశమునంతను విజయభేరిని మ్రోగించి, కొద్దికాలమునకే తిరిగి తమరాజధానియగు విజయనగరమునకు కృష్ణరాయలు ద్విగుణీకృతయశస్సుతో మిక్కిలి వైభవముతోఁ జేరుకొనిరి.

7. పూర్వదిగ్విజయయాత్ర. 1513-1517

దక్షిణదేశదిగ్విజయయాత్ర ముగిసినంతనే రాయలవారు తిరిస్సాదేశపుగజపతిరాజులపై కన్నువేసెను. ఆనాటికి గజపతి

రాజు మహాబలవంతుఁడుగా నుండెను. గజఁజిదేశము గొప్పదై
యుండెను, వారిరాజ్యము నెల్లూరునందలి యుదయగిరివరకు
వ్యాపించియుండెను. గజఁజిరాజులసంపద సామాన్యమై
నదికాదు. అట్టిమహారాజు కర్ణాటరాజ్యపరిసరప్రాంతమున
నుండుట కర్ణాటరాజ్యమునకు తేమకరము కాఁజాలదు. కాన
నట్టిస్థితిలో రాజనీతిని చక్కఁగ తెలిసికొనిన రాయల కారాజ్య
ముపైన కన్నుపడుటలో నాశ్చర్య మేమియును లేదు. అప్పటికి
తనరాజ్యమునం దెల్లెడలను శాంతి నెలకొల్పఁబడెను. తనదేశము
నందలి జనసామాన్యమంతయు కొరతలు లేక సంతృప్తులైయుండిరి.
సామంతరాజు లెల్లఁదను భక్తివిశ్వాసపూరితులై యుండిరి.
ఈసమయము దిగ్విజయయాత్రకు మిక్కిలి శుభసూచకపూరితమై
యుండెను, అట్టిసమయమున శ్రీకృష్ణరాయ లీవిషయమునుగూర్చి
తనమంత్రిపుంగవుఁడగు తిమ్మరసుమంత్రితో సంప్రతింప నతఁడు
నగుదుల కియ్యకొనెను. వీరుభయులును తదితరమంత్రివర్గముతో
నాలోచించి తిమ్మరసునే యాదండయాత్రకు సేనాధ్యక్షునిగా
చేసి నగరాధ్యక్షత్వమును తిమ్మరసుమంత్రి సోదరుఁడగుగోవిందా
మాత్యునియం దుంచి మంచిముహూర్తమున చతురంగబల
సమేతులై వైనికుల శంఖారావముతో గజఘంటానాదముతో
వందిమాగధులకై వారముతో రాజపురోహితుల వేదఘోష
ముతో స్వస్తివాచనములతో యుద్దేశపూరితములగు సుత్సాహ
వాక్యములతో దిగ్విజయయాత్రకు బయల్పెడలిరి. రాయల
వెంట వారిరాణులును వారియాస్థానకవులు ఁండితులు, రాజ
పురోహితులు, వైష్ణవస్వామియగు తాతాచార్యుని వ్రతులు
ననేకబ్రాహ్మణులును అనుగమించి పోయిరి.

— ఉ ద య గి రి కో ట —

ఇట్లు 1513 వ సంవత్సరమున రాయలు దండయాత్రకు బయల్పడలే నని యుదయగిరిని పరిపాలించుచున్న ప్రతాపరుద్ర గజపతియొక్క పినతండ్రియగు తిరుమలకాంతారాయుడు తెలిసికొన్నవాడై దుర్గములో నై న్యమును చేర్చుకొని, వలయు తినుబండారములను సమకూర్చుకొని, కోటను సంరక్షించుకొనుచు నుండెను. ఆనాటికోటలలో నీయదయగిరికోట మిక్కిలి దుర్భేద్యమైనదై యుండెను. ఈకోటలోనికి పోవుటకు మార్గము దుర్గమైనది. లోనికి బోవుట కొకచిన్న త్రోవదక్క మరియొక మార్గము లేదు. ఇది నెల్లూరుమండలములో నున్నది. ఈకోట శత్రురాజుల కభేద్యమై సురక్షితముగ నుండెను. ఈకోటలోని వారి నోడింపవలయు నన్న లోనుండువారికి వలయునాహార పదార్థముల నందకుండునట్లు చేయుటయే ముఖ్యపద్ధతియై యున్నది. ఈకోటను మాట్టడించి కృష్ణ దేవ రాయలును రాయసం కొండమరుసయ్యయు సేనాధ్యక్షులుగ నుండి యనేకమార్గముల పదునెనిమిదిమాసము లహారాత్రములు కోటను పరిపరివిధముల పోరాటము గావించియు కోటలోనికి ప్రవేశింపఁజాలరైరి. ఈకోట కొండలదుర్భయనుండుటచే చుట్టునుండుకొండలను బగులఁ గొట్టించినను లాభములేకుండెను. ఇట్లెన్నియుపాయములను దీని భేదించుమార్గము గానమి విసుప్రచెందియున్నతరి దైవనశమున రాయలవారిచే గనుఁగొనఁబడి కొండవెనుకనుండిన యొకమార్గమున కోటలోనికి సునాయాసముగ జనిరి. అట్లు చని లోననుండు శత్రుభటుల నెదుర్కొని వారలను సంహరించి దుర్గమును వశపఱచుకొని యచటనున్న దుర్గాధీశుని పినతండ్రిని

మేనత్తను చెరఁబెట్టి వారిని బందీలుగ విజయనగరమునకుఁ బంపిరి. వీరివిజయమును పురస్కరించుకొని ఉదయగిరియందు స్థానిక ముగ నున్న కోనవల్లభరాయఁడను దేవునకు అచటిశిఖిల్లను గ్రామమును బహుళాకరించి శ్రీరాయలవారు ఏకశాసనమును ప్రాయోచిరి. ఈశాసనమునుబట్టి శాలివాహనశకము 1436-న భావనామ సంవత్సర శ్వేత్యవహుళవిదియనాఁ డీదాన మీయఁబడినట్లు కనఁబడుచున్నది. ఇది సరియగు 1514-వ సంవత్సరము గును. దీనినిబట్టి ఉదయగిరికోట ముట్టడి 1513-వ సంవత్సర ప్రారంభములో మొదలు పెట్టఁబడియుండవచ్చునని తోచుచున్నది. ఈయుదయగిరిదర్గమును వశపఱచుకొన్న తరువాత నీగజపతి నై న్యము మెల్ల మెల్ల గనుత్తరమునకు పోసాగెను. ఒరిస్సా దేశమునకు నీయుదయగిరికోట ముట్టడింపఁబడి రాయలవశమయ్యెనని తేలిసినపిదపనచట నుండి కొంతనై న్యమును తగిననై న్యాధిపతులయ్యాధిపత్యమున రాయలనై న్యమునడ్డుకొనుటకు పంపఁబడెను. ఈయుభయనై న్యములును ప్రపథమమున కందుకూరువద్ద ఢీకొనఁగా కోటముట్టడింపఁబడెను. ఇచటనుండి తనరాజధానికిమరలుచు తిరుపతి వేంకటేశ్వర దేవాలయమునకు తమభార్యలతో జని వేంకటేశ్వరుని పూజించి రాయలవారు ముప్పదివేలవరహాలు ఖర్చుచేసి కనకాభిషేకముగావించిరి. దేవునిగుడిలో ప్రతిదినము దేవునికి నైవేద్యము పెట్టుటకు తాళ్ల పాకయనుగ్రామమును దానముగనిచ్చినటుల నొక శాసనము కలదు. ఈశాసనము 6.7-1514 తేదీగలదియైయున్నది. రాజ్యాభిషిక్తులైన తరువాత శ్రీరాయలు తిరుపతి వేంకటేశ్వర స్వామిని దర్శించుట యిది నాల్గవమారు. రాయలభార్యలగు చిన్నమూడేవి తిరుమలాదేవియును ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ బంగారు

కాసులవేరుల నిచ్చి తమవేర నిత్యనివేదనము జరుగుటకై గుడి యారనుగ్రామము నొకనును పిరాటికలత్తూ రను గ్రామము నింకొకరును దానముగా నిచ్చియుండిరి.

ఉదయగిరికోటను ముట్టడించి స్వాధీనపఱచుకొన్నపుడే యచట తన కాళోటలోదొరకిన బాలకృష్ణుని విగ్రహము నొకదానిని తనవెంట తీసికొనివచ్చి యావిగ్రహమును భావ నామనంవత్సర ఫాల్గుణమాసమున హంపీగ్రామమున నొక పెద్దదేవాలయమును కట్టించి యచట నాబాలకృష్ణుని విగ్రహమును ప్రతిష్ఠింపించెను. దీని కాధారముగా నచట నొకశాసనము చెక్కబడియున్నది. ఈదేవాలయ మిప్పుడు శిథిలమై యున్నను నచటనుండుదేవాలయములలో మిక్కిలి గొప్ప దేవాలయముగ నూహించుటకు తగినయాధారము లిప్పటికిని కనుగొననగును. ఆకాలముననే రాయలవారచటికనతిదురములో హజారరామస్వామిదేవాలయము నొకదానినికట్టించిరి.

యుదయగిరివిజయము దేశమునం దెల్లెడల నల్లుకొని యెనో లేదో దీనికి వెనువెంటనే కృష్ణరాయలు తిరిగి పయనమై తనయుత్తరదిగ్విజయయాత్రను పూర్తిచేసికొనుటకై చతురంగ బలసమేళుడై జనుచుఁ ద్రోవలో నున్న కనిగిరికోటపై దండు విడిసెను. ఇచటికోటను ముట్టడించి స్వాధీనపఱచుకొనినవిదవ గజపతిరాజ్యాధిపత్యమున పరిపాలించుచున్న వీరరుద్రగజపతిని జయించి యాతని సకుటుంబపరివారముగ వింధ్యపర్వతము వరకు పారఁద్రోలెను. ఈకోటను ముట్టడించుటకు కారణముగ జను లొకకథను చెప్పుదురు. ఆకథ నిజ మనుట కెట్టియాధారములును కనుపింపవు. అయిన నాకథ నిందు పొందుపఱచు

చున్నాను. వీరరుద్రగజపతికి యొకముద్దులకుమారిలే చిన్నా దేవి యను నామె యుండె ననియు నామెను రాయలువివాహ మాడఁదలఁచి వీరరుద్రగజపతిని కోరియుండెననియు వీరరుద్రగజ పతి యందుల కంగీకరించియుండలే దనియు నాకసిచేత నీకోటను ముట్టడించి గజపతికుమార్తెను బలవంతముగ వివాహమాడె ననియు చెప్పదురు. ఇందు కాధారము లెన్నియును లేవు. ఆనాటిచరిత్రకారులు కాని కవులు గాని యెవరును నీవిష యమునుగూర్చి వ్రాసియుండ లేదు. అప్పటికే అనఁగా నీముట్టడి జరుగునాటికే చిన్నా దేవి కృష్ణదేవరాయలకు పట్టపుదేవిగా నున్నట్లు గట్టియాధారము లున్నవి. రాయలవారు పట్టాభిషిక్తు లైన కొలఁదిదినములకే తాము తమపట్టపుమహిషులతోపాటు తిరుపతివెంకటేశ్వరదేవాలయమునకు జని దేవునిసందర్శించి నట్లును నచట రాయలవారు దేవుని కొకనవరత్నఖచితమైన కిరీటమును బహుళాకరించినట్లును అందుతోపాటు కర్పూర హారతి నిచ్చుటకు నిరువదియైదు వెండిపల్లెరములనుకూడ నిచ్చి నట్లును రాయలభార్యలగు చిన్నా దేవియు తిరుమలాదేవియు కూడ దేవునికి పాలుత్రాఁగుటకు బంగారుగిన్నెలబహుళాకరించి నట్లును నొకశాసనము 1513 వ సంవత్సరమున అనఁగా ఆంగీరస నామసంవత్సరమున తెనుగుకన్నడము మొదలయిన యనేక భాషలందు వ్రాయఁబడియుండెను. దీనినిబట్టికూడ వైకథ కెంతమాత్రమును ఆధారములేదనియే చెప్పవగును.

కందుకూరు దుర్గమునశమైనంతనే రాయలసేన ముందుకు జనుచుండ గజపతిసైన్యములు మెల్లమెల్లగ వెనుకకు తగ్గుచుండెను.

ఆనాటికి అద్దంకి దుర్గము వినుకొండ, బెల్లముకొండ, నాగార్జునకొండ, తంగేడు కేతవరము, కొండవీడు దుర్గములు గజపతి రాజ్యమునకు చెందినవై యున్నవి. ఈదుర్గములన్నిటికి కొండ వీడు ముఖ్యస్థానమై యుండెను. ఈకొండవీడు 1454-వ సంవత్సరమున నొరిస్సా గజపతిరాజులక్రిందకువచ్చెను. అప్పటినుండి గజపతిరాజులస్వాధీనమునందే యుండెను. కందుకూరిదుర్గమున నుండి పార్వద్రోలఁబడిన గజపతిసైన్యమునకు నుత్తరముననుండి కొండలు సామంతరాజులు సహాయముగా రాయలసైన్యమునకును గజపతిసైన్యమునకు కొంతకాల మచ్చటచ్చట పోరాటములు జరుగుచుండ గజపతిసైన్యములను దలుముకొనుచు రాయలసైన్యము వరుసగ అద్దంకి, వినుకొండ, బెల్లంకొండ, నాగార్జునకొండ, తంగేడు, కేతవరము మొదలైనదుర్గములను వశపఱచుకొనెను. ఇట్లు తరుమఁబడిన గజపతిసైన్యము కొండవీడు దుర్గమున పోయి యచట కొంత విశ్రాంతి తీసికొనెను. శ్రీ రాయలవారు మంత్రితో సంప్రతించి జయించినప్రాంతములకు తగినతరక్షణ కట్టుదిట్టముల నేర్పఱుకేసి విశ్వాసపాత్రులగు నధికారుల స్వాధీనమునం దాయాప్రాంతములరక్షణనుంచి రాయలవారు తమ రాజధానికి తిరిగివచ్చిరి.

తమ రాజధానియందు కొన్నాళ్లండి యచటనుండి తిరిగి రాయలవారు కొండవీటిని ముట్టడించి గజపతిరాజ్యమును తుదముట్టింప నుద్యుక్తులై దండువెడలిరి. ఈకొండవీడుదుర్గ మిది వరలో వ్రాయఁబడినట్లు గుంటూరుజిల్లాలోనున్నది. ఈదుర్గము చుట్టుప్రక్కలనుండు అనేకచిన్నదుర్గములకు ముఖ్యస్థానమై యుండెను. ఇచటి దుర్గములలో సదుర్గమునకుగల బల మసాధా

— ౧౦౦౬౩౬ —

రణమైనది. ఈదుర్గముచుట్టు ననేకసేనానులు తమసేనలతో పర
సేనల జొరసీయక కాపుండిరి. అందువలన కొండవీటిదుర్గముభే
ద్యమై యుండెను. రాయలవారు కొండవీటిపై దండువెడలి
రనెడువార్త చెవిసోఁకఁగానే యోధదేశపురాజగు ప్రతాప
రుద్రమహారాజు రుద్రప్రతాపుడై యరిభీఃరంబులగు చతురంగ
బలములతో కొండవీటిరక్షణకై సరభసంబున బయలువెడలి
వచ్చెను. అటువచ్చుటలో ఒదమూడువందల యేనుంగులదళ
మును యిరువదివేలగుఱ్ఱప్రదళము నైదులక్షలకాల్బలము తన
వెంటతీసికొని రాచూరుమల్లాఖానుఁడు, ఉద్దండఖానుఁడు, పూస
పాటిరాచిరాజు, శ్రీనాథరాజు, జన్యామలకసవాపాత్రుఁడు,
పశ్చిమఖాలచంద్రమహాపాత్రుఁడు మొదలైన యనేకనాయకు
లతో కలసివచ్చి కృష్ణానదియు తరపువైపున దిగియుండెను. ఈ
వార్తవినినంతనే రాయలవారు ప్రధానమంత్రియగుతిమ్మరసుతో
సంప్రతించి వారిసలహా ననుసరించి కొండవీటిముట్టడిని సాలువ
తిమ్మరసుమంత్రికే వదలివైచి తాము భార్యాసహితములై యావం
తయు భీతిచెందక తమనైన న్యముతో శత్రురాజుతోను వారి
నైన న్యముతోను తాము స్వంతముగ యుద్ధముచేయ నుంకించి
బయలుదేరి కృష్ణ వేణీతటమున దండువిడిసిరి. ఇద్దరి తమస్థలముల
నేర్పాటు చేసికొని యద్దరినుండియున్న గజపతిరాజగు ప్రతాప
రుద్రగజపతితో తాము స్వంతముగా యుద్ధముచేయుట కుద్య
క్తులై యున్నట్లు గజపతిరాజుకూడ నియ్యకొన్నచో వారు
నియమించినస్థలమున వారికిచ్చవచ్చినసమయమున యుద్ధముచేయఁ
గలమనియు వార్తను గజపతిరాజునకుఁ బంపిరి. అందులకు గజ

పతిరా జేలాటిజబాబునుపంపక యుద్ధసన్నద్ధుడాయెను. శత్రు రాజుయొక్కనిర్ధారణను గమనించినవాడై రాయలువనుగులు, గుట్టములతోకూడుకొన్న తననై న్యముతో కృష్ణవేణీనదిని దాట నారంభించెను. వీరు కృష్ణానదిదాటకపూర్వమే శత్రు రాజులతో యుద్ధము ప్రారంభింపబడి కృష్ణవేణీనదియందే ఘోరయుద్ధము సాగెను. ఈయుద్ధమునం దిరుపార్శ్వముల వారికిని నష్టముకల్గి యనేకులుహతులైరి. ఎట్టకేలకు రాయలవారతిఘోరముగను గొప్పయుక్తితోను సాధించి కృష్ణను దాటి యివతలియొడ్డుననున్న శత్రురాజులనై న్యమును కదనంబున నతిభీకరంబుగ నెడర్కొని యుద్ధమున నోడించి ప్రతాపరుద్రునినై న్యముల నచటనుండి తరిమివైచి జయలక్ష్మిని చేపట్టెను. ఈయుద్ధమునందు శత్రురాజులచే వదలిపెట్టబడిన యనేకములైన యెనుగులును గుట్టములును వీరిచేతికిచిక్కెను. మఱియు లెక్కకుమీఁతినధనమును రాయలవారివశ మాయెను.

ఇచట యుద్ధములో జయలక్ష్మిని చేపట్టినవెనుక తిరిగి, రాయలవారు కొండవీడువద్దకువచ్చి యిదివరకే సాలువతిమ్మరుసు మంత్రిచే ముట్టడిచేయబడిన కొండవీటిదుర్గమును సాధించుటకై తిమ్మరుసునకు సహాయముగవచ్చెను. ఇచట యుద్ధమున తిమ్మరుసు నేనానాయకుడై యద్వితీయశౌర్యమును ప్రకటించెను. కొండవీటియందుండు దుర్గనాయకులును దుర్గాధ్యక్షులు నతిశౌర్యముతో యుద్ధముచేయసాగిరి. ఇట్లీరుకక్షలవారును దాదాపు రెండుమాసములు హోరాహోరిగా యుద్ధముచేసిరి. చిట్టచివరకు కోటనురక్షించుటకై చుట్టుకట్టబడిన యెత్తైనగోడలను దాటుటకు రాతితోను నొకపెద్దచట్టమును కట్టి యాచ

ట్టమువలన నాగోడలనుదాటి కోటలోనికి గాయలనైనన్యము పోవుటకు మార్గ మేర్పరచుకొనెను. ఈమార్గ మేర్పడినంతనే నైనన్యము కోటలోనికి సులభముగ పోజాలెను. అంత కొండవీటికోట సాలుకతిమ్మర సభివతిగనున్న నైనన్యము నకు శాలివాహనశకము 1437-వ సంవత్సరమున ఆషాఢ శుద్ధయేకాదశికి సరియైన 1615-వ సంవత్సరమున జూనునెల 23-న తేదీర స్వాధీనమయినట్లు కొండవీటిపద్మనున్న యొకశాసనమువలన తెలియుచున్నది. ఆశాసనముం దీనిధముగ వ్రాయబడి యుండెను.

సాళువాంకశకవత్సరగణ్యాషాఢశుద్ధహరివాసరసౌరా,

సాళుపతిమ్మరచివేనగృహీతం కొండవీటినగరంనగరాజమ్.

ఇట్లాదుర్గమునుస్వాధీనపరచుకొని ఆకోటలోనుండెడి వీర భద్రగజపతిని తదితరనాయకులను చెఱగొని బందీలుగఁజేయఁబడిన వానినందరను విజయనగరమునకు పంపివైచెను. ఇంతటితో కృష్ణానదికి దక్షిణభాగమున గజపతిరాజులప్రభుత్వము తుదముట్టెను. కొండవీడుదుర్గరక్షణమునకై యప్పటికి తిమ్మరసు మంత్రి నే నియమించి రాయలవా రా తరువాతభార్యలతో సహాపుణ్యక్షేత్రములనేవించుట కృష్ణానదీతీరముననున్న ధరణి కోట యమరావతీగ్రామములకు జని యచట తానుబంగారముతో తులాభారముతూఁగి కొండవీటియుద్ధములో తన సేనానులుచూపిన ధైర్యసాహసములకు తగినపారితోషికముల నిచ్చి వారినిందరను సంతోషపెట్టి యీ తులాభారబంగారమును తగురీతిని పంచిపెట్టి తనభార్యలగు చిన్నాదేవి తిరుమలాదేవులచేత సనేకధర్మములుచేయించిరి.

ఇచటనుండి 1551-వ సంవత్సరమున అక్టోబరు 25-వ తేదీన తిరిగి తిరుపతి వేంకటేశ్వరస్వామిని సందర్శించి యచట దేవునికి తగురీతిని కానుకల నిచ్చి యచట తనదండ యాత్రను గూర్చిన వివరములను విశదీకరించుచు కొన్ని కాసనములు వ్రాయించెను. ఇచట శాసమయమున వ్రాయించబడిన కాసనములలో రాయలు “పూర్వదక్షిణపశ్చిమసముద్రాధీశ్వరుఁ”డనియు “యవనరాయస్థాపనాచార్యుఁ”డనియు మొదలు గాఁగల బిరుదాంకితుఁడుగ సుబోధింపబడెను. పైన వ్రాయబడిన బిరుదులలో మొదటిబిరుద మిప్పటికిన్ని మైసూరు మహారాజునకు దర్బారులలో వాడఁబడుచున్నది.

— తిరుపతి వేంకటేశ్వరుని సేవించుట —

తిరుపతినుండి తమస్వస్థానమునకుఁబోయి యచటినుండి తిరిగి కొండవీడున కుత్తరమున నున్న యితరగజపతిరాజులదుర్గములను స్థానములను బట్టుకొనును దేశముతో పోవుచు ద్రోవలో కర్నూలుజిల్లాలోని యహోబలక్షేత్రమును యువసంవత్సర పుష్యమాసమున సందర్శించి యచటిదేవాలయములోని విగ్రహముల కనేకబంగారునగలను బహుళాకరించి యచటినుండి కృష్ణానదీతీరమునకుఁ బోయి యచట బెజవాడలో కొలదికాలముండెను. ఆసమయమున శివాలయమునకు దానములిచ్చి యచటకొన్ని కాసనముల నుంచెను. ఇచట నున్న సమయముననే చుట్టుపట్టుగ్రామముల నేకములకు భార్యాగ్రహమేతుండై పోయియుండెను. ఇచటనుండి కటకరాజులగు గజపతిరాజుల దేశమునకు పోవుటకు మున్ముందు కొండపల్లిదుర్గముండెను.

— కొండపల్లి ముట్టడి —

ఈకొండపల్లిదుర్గమును రెడ్డిరాజులకాలములో మిక్కిలి దృఢతరముగఁ గట్టియుండిరి. రెడ్డిరాజు లంతరించినపిదప నీ దుర్గము గజపతిరాజులచేత బడియెను. ఈకొండపల్లిదుర్గమును బట్టుకొనుటకై రాయలు ముందంజవేయుచుండెను. ఆకాలమున వీరభద్రగజపతి యీకొండపల్లిని పాలించుచుండెను; ఈదుర్గము గజపతిరాజులకు మిక్కిలి ముఖ్యస్థానమైయుండెను. అచట గజపతిరాజుల ముఖ్యసేనాను లందరును కూడియుండిరి. ఈదుర్గమును స్వాధీనపర్చుకొనుటకు కృష్ణదేవరాయలు ముట్టడించి దాదాపు మూడు నెలలు హోరాహోరిగ యుద్ధముగావించియుండిరి. చివరకు రాయలవారు తమనై న్య బలముచే నీదుర్గమును స్వాధీనపరచుకొనిరి. ఈదుర్గమున గజపతిరాజులముఖ్యులైన న్యాధిపతులు, రాజుకుటుంబమువారు, రాజు గారిభార్య వారికుమారుఁడు నుండిరి. వీరినందరను యుద్ధానంతరమున బందీలుగపట్టుకొని విజయనగరమునకు తీసికొని పోయిరి.

— దండయాత్ర ముందుకుసాగించుట - తిమ్మరసు వల దనుట —

కొండపల్లిదుర్గము నాక్రమించి యుచటివారిని బందీలు చేసి వారిని విజయనగరమునకుఁ బంపినపిదప మిక్కిలి యుత్సాహపూరితులై తాము స్మారంభించిన దండయాత్రల జయపరంపరలచే మిక్కిలి గర్వించినవారై, తిమ్మరసుమంత్రి వల దని చెప్పినను వినక గజపతిరాజులనివాసపట్టణ మైనకటకమును పట్టుకొనవలెనని సంకల్పించెను. ఈయూహ సరియైనదికాదనియు తాము తమరాజధానినగరమునువదలి యదివరకే చాలకాల మైనదనియు గజపతిరాజులనైన న్యము వారి రాజధానియందు

చాల హెచ్చుగనుండుననియు, తమరు విజయనగరమునుండి తమనైన న్యమును సమకూర్చితెచ్చుకొనుట మిక్కిలి కష్టమనియు నెన్ని విధములచెప్పినను తిమ్మరసు విన్నవించినను రాయలవారు వినరైరి. అంత తిమ్మరసు భయసంశయాన్నియుండయ్యు చేయునది లేక తనకెంతమాత్ర విష్ణుములేనివాఁడయ్యు రాయలయాజ్ఞను శిరసావహించి యుద్ధభేరివ్రేయించి గజపతిం గెలుచుటకై ముందుకు నడువవలసినవచ్చెను. త్రోవయంతటను గజపతినైన న్యముతో యుద్ధముచేయవలసినవచ్చెను. ఇట్లు యుద్ధము చేయుచు గజపతి నైన న్యములను దఱుముచు జమ్మేలోయ కొఠాము మొదలగు కృష్ణాగోదావరి మధ్యస్థములైన ప్రదేశముల జయించి వేగిదేశపు రాజధానియగు రాజమహేంద్రవరమును రాయలవారిని నైన న్యము ముట్టడించెను. రాజమహేంద్రవరమున నున్న గజపతినైన న్యముల నోడించి యానగరముచుకూడ రాయలవారు వశపరచుకొని యచ్చటనుండి గజపతినైన న్యమును వెనుకకుఁ బారఁద్రోలుచు నచటనుండి బయలుదేరి రహితాపురము మొదలగుకొన్ని మన్యస్థానముల లోఁబరుచుకొని యటనుండి కొంతదూరముచని బాహుబలేంద్రుని వంశస్థులకు కొంతకాలము ముఖ్యపట్టణముగనుండిన పొట్నూరు గ్రామమును జయించి తమయప్రతి మమైనశౌర్యమును విక్రమమును ప్రకటించుటకై నా పొట్నూరు గ్రామమున నొకజయ స్తంభమును స్థాపించి యచటనుండి విశాఖపట్టణమునందలి మధ్యస్థానమయిన మాడుగోలును వశపరచుకొని మత్స్యవంశస్థుల ముఖ్యపట్టణమగు ఒడ్డాదిని మసిచేసిరి. అంతట సింహాచలమునకుఁ జని యచట భార్యాసమేతులై రాయలవారు సరసింహస్వామిని

దర్శించి యాగ్రామమున నొకజనుస్తాభమును స్థాపించిరి. అచటి నరసింహస్వామి కనేకాభరణములును మావ్యములును సమర్పించి కొన్నిదినము లచటనే చతురంగబలసమేతుడై పరభయంకర వైభవమును ప్రకటించుచు నాసింహచలక్షేత్రమున నుండెను.

విజయనగరపార్థివని శౌర్యానిలములను తప్పించుకొని పాటిపోయిన గజపతిరాజులనైన న్యములు తమ ప్రభువునకు రాయలబలబురుగుగూర్చియు యేనుంగులగుంపురు గూర్చియు, సుందరమైన తురంగసంగములఁగూర్చియు విపులముగా చెప్పి యుండిరి. అంతట గజపతిరాజును తనమంత్రులును ప్రతాపవంతులగు పదునార్గురుపాత్రసామంతులునుకూడి దండువిడిసిన రాయలబలమునుగూర్చియు తా మెదుర్కొనవలసిన విధమును గూర్చియు మంతనముచేసియుండిరి. ఈసమావేశమునకు వచ్చిన బలభద్రపాత్రుఁడు, దుర్గాపాత్రుఁడు, భీమపాత్రుఁడు, ముకుందపాత్రుఁడు, భీకరపాత్రుఁడు, శైరవపాత్రుఁడు, రణరంగపాత్రుఁడు, ఖడ్గాపాత్రుఁడు, ఆఖండలపాత్రుఁడు, మురారిపాత్రుఁడు, వజ్రముష్టిపాత్రుఁడు, తురగరేవండపాత్రుఁడు, గజాంకుశపాత్రుఁడు, అసహాయపాత్రుఁడు, మృగేంద్రపాత్రుఁడు, అశనీపాత్రుఁడు అను పదనార్గురుపాత్రసామంతులున్ను రణరంగోత్సాహ విభవరంజితమతులై గంభీరఫణితిని సభవారల్లు నెబ్బాసన శత్రునృపాలసంఘములను తొలంగనేతు మనియు, తగవువచ్చిన కర్ణాటులబారదోలి వారిబొక్కన బాండ్లములును యేనుగుగుట్టలును మొదటిదొరలను వాస్తవగతముచేసుకొని వచ్చి రాజుగారిముందుంచెద మనియు, యుద్ధరంగమండు

వేటాగుతునకలుగా నరికెదమనియు మదహస్తుల తొండములతో
 కూడ కొమ్ములఖండించెద మనియు చెరుకుల నరికినట్లు కాల్బుల
 మును వారి చేతులఖడ్గములను ఖండించెదమనియు మొదలుగాఁ
 గల సాహసపరాక్రమములను గడు వేడుకతో బల్కినందున
 జగన్నాథస్వామిపై భారమువేసి గజపతిరాజు రణసముత్సాహ
 మనస్కుడై గృష్ణరాయనితో యుద్ధముచేయుటకు సన్నాహం
 డయ్యెను. ఈవిషయమును అద్యంతములు రాయలవారి
 స్థానాపతియగు కమలనాభయ్యవ్రాసి వేగర్ల చేత లేఖపంపినందున
 విషయములనినన్నిటిని సమగ్రముగ విన్నవారై వైరిబలమును
 గూర్చి తెలికొన్నవారై తమమంత్రియగు యప్పాజుపల్కులు
 వివకవచ్చినందునగదా నిట్టిచిక్కులు వచ్చెనని తలంచి యెట్టు
 కేలకు సీచిగ్గునుండి బయల్పడు యుక్తికొఱకు తిరిగి తిష్ఠరసు
 మంత్రితో రహస్యముగా నాలోచనచేయుటకై వారిగుడార
 మున కారాత్రివెల్లి వారిమాట చెవినిపెట్టక యంతదూరము
 నచ్చినందులకు గలుగబోవుపాముమునకు తగ్గయుపాయ
 మాలోచించవలసినదని రాయలవారు తిష్ఠరసుమంత్రిని కోరి
 యుండిరి. మంత్రియు కమలానాభయ్యనద్దనుండి వచ్చినలేఖను
 పరికించి గజపతివారుచేసిన యాలోచనవలన తమకు ప్రాణ
 హానిన్ని మానభంగమున్ను సంభవించు నని గట్టిగా తెలుసు
 కొన్నవాడై రాయలతో సామదానబేధ దండోపాయములలో
 నిట్టియపాయములను తప్పించుకొనుటకు భేదదానములుకర్తవ్య
 ములనియుదండసాధనకృతులసాధ్యములు కానికృతువులుదానము
 వలన నాత్మవశులగుదురనియు, దానము కృతువుల మిత్రుల
 జేయుననియు మిత్రుల భృతులను జేయుననియు ఆయాసదుర్ల

భంబగుకార్యము భేదోపాయమున ననాయాసముగ ఘటించి
వచ్చుననియు చెప్పి యీసమయమున భేదోపాయముచేత తమ
యత్నమును జయింపగల్గుదుమనియు నందులకు నసర్థములైన
భూషణములను ఒహువెచ్చబెట్టి కార్యమును సాధించవలయు
ననియు చెప్పిరి. అందులకు రాయలవారు సమ్మతించి వారి
బొక్కసఖాండాములను తిమ్మరసుమంత్రి యాధీనము చేసి తాము
తిరిగి తమ గుడారమునకుపోయిరి. తరువాత తమకాపులగు
అయ్యమరసు కొండమరసు రాయసంవీరమరసు అవసర లక్ష్మీ
కతులతో నాలోచనచేసి గజపతిరాజుకును వారిపదునార్గురు
పామంతపాత్రులకును భేదము కల్గించుట కొకఘనతరయుక్తి
పన్ని యా పదునార్గురపాత్రులవేరిట పదునారు త్రరములు
వ్రాయించి యు త్రరములతో పదునారు పెట్టెలలో నాభరణము
లను, వస్త్రముల నుంచి వీటిని భటులకిచ్చి పదునారు త్రరము
లను పెట్టెలతోసహా పదునారుపాత్రులకును బంపియుండిరి.
ఈయు త్రరమున వ్రాయబడినయంశము లిట్లుండెనని ధూర్జటికవి
తన కృష్ణరాయవిజయమున నీక్రిందిపద్యమున పొందుపరచి
యుండెను.

పీ. శ్రీమతుకర్ణాటసింహాసనాధ్యక్షుడగు కృష్ణరాయధరాధినాథు
డలపదారుగురుపాత్రులకు సంప్రీతిబంపిన మలేఖంబులు, మిమ్ముమనువు
గజపతిరాష్ట్రదుర్గవిశేషములనుండి మెలపుగా బలికిన కలుకుబడుల
తీరు వ్రాసితిరి మీకోరినట్లునె ఘనా భరణదుహలముల్ బంపినార
మట్లనె శేపు జగడాని కరుగుదెంచి
నట్లు చనుదెంచి మాచేలి కతని మీరు
పట్టియిచ్చిన యపుడె మీపట్ల మేము
కొదువపడజింక నడిపించుకొనెద మెపుడు.

ఇట్టిజాబులను పదురారింటిని వ్రాసి పదునారుపెట్టెలలోనుంచి యాపెట్టెల పదునార్గురు పరిచారకులశిరస్సులపై నుంచి శత్రునై న్యములలోనికిపోయి పాత్రసామంతుల కప్పగించి ప్రత్యుత్తరముల తెండని యాజ్ఞాపించెను. ఈపరిచారకులు శత్రునై న్యమధ్యమునుండి పోవుచుండుట చూచి గజపతిరాజు వారలనుబట్టి తెప్పించి యాపెట్టెలను తెరిచి యందుండు నుత్తరములను జూచుకొని సామంతపాత్రులందరును పెద్దకుట్ర చేసిననియు, తమ్మును రాయల కొప్పగింతురనియు తలంచి రాజద్రోహము జరిగెనని గ్రహించి విభ్రుతుడై భయోత్పీడితుడై నమ్మినవారి చేమోసముజరిగెనని వేసరిల్లి రాములథాటికి నిల్వనీరనని నిశ్చయించుకొని గజపతి త్వరితగతి నాదేశమునువదలి యతి దూరముగ నారాత్రియే వెడలిపోయెను. మఱునా దుదయముననే పదునార్గురు పాత్రసామంతరాజులు తమనై న్యములతో నచటికివచ్చి జరిగినవిషయములను తెలిసికొని యాశ్చర్య నిమగ్నులై విభ్రాంతియై చేయునదిలేక నిరుత్సాహులై రాజాజ్ఞలేనిదే యుద్ధముచేయుట కిచ్చగించక వచ్చినవారినే తమతమ స్వస్థలములను చేరుకొనిరి. ఇదియంతయు కనిపెట్టిన రాయశీతీంధ్రుడు త్రైలోక్యసామ్రాజ్య మబ్బినట్లు చతురంగబలసమేతుడై తత్పురంబు ప్రవేశించి యచట నొకజయస్తంభమును స్థాపించి ముందుకు జనక యచటనే తననై న్యముతో నిలిచెను. తాము తమప్రతాపమును ప్రకటించుటకుమాత్రమే వచ్చితిమనియు రాజ్యకాంక్షచేత వచ్చియుండలేదనియు, తాము వచ్చినపని పూర్తియైనందున ముందుకు సాగిరా మనియు గజపతి వారిరాజ్యమునంతయు వారికే వదలి వెల్లెడ మనియు మొద

లయినవిషయములను తెలియజేయుచు కృష్ణ దేవరాయలవారు గజపతిరాజు కొకయుత్తరమువ్రాసి వారికి నమ్మకమైనబంటుచే పంపియుండిరి. అందువైన, గజపతిరాజును మొదట కొంత యనుమానించియు తుదకు సంశయమువదలి కొన్నికానుకలు గైకొని రాయలవద్దకు వచ్చెను. అట్లువచ్చినగజపతికి రాయ లెదురేగి గౌరవముగ గౌరీలింపుచు నెనరున గారవించి యుచితరీతిని సన్మానించి గజపతివారికి ననేకబహుమానసన్మానములను గావించిరి. అందులకు గజపతిరాజును తమకుమార్తెయగు జగన్తోపానిని పత్నిగాగైకొమ్మనివేడగా రాయలవారందుల కంగీకరించి యామెనువివాహమాడిరి. వివాహసమయమున తమకుమార్తెకు కృష్ణానదికి దక్షిణభాగముననుండెడి తమ దేశమునంతయు ప్రతాపరుద్రగజపతి కానుకగా నొసంగెను. అప్పాజిమంత్రికిని తదితరమంత్రిసముదాయమునకును తగిన సత్కారము చేయబడెను. అచటనుండి తిరిగి ముగ్గురుభార్యలతో కూడుకొన్నవాఁడై రాజమహేంద్రవరమునకు వచ్చి యచట గోదావరిపవిత్రక్షేత్రమున కొన్ని మహాదానములనుగావించి యచటనుండి విజయనగరము చేరుకొని వెంటనే యలమేలు మంగాపహా. తిరుపతివెంకటేశ్వరస్వామిని సందర్శించుటకై భార్యాసమేతుఁడై తిరుపతికిపోయెను. అచట వెంకటేశ్వరస్వామికి వవరత్నఖచితమగు నొకబంగారుగొలుసు నిచ్చి దేవునిపై ననుండి యున్న యానందనిలయ మను విమానమునకు బంగారుపూత పూయించుటకు ముప్పదివేలవరహాలను దానమిచ్చినట్లును మరి యనేకఇతరదానములను చేసినట్లును నాదేవస్థానమందున్న దానపత్రములవలన తెలియుచున్నది. ఈదానపత్రములయందు

యుండెను. ఈయుద్ధము వర్షాకాలమునం దారంభించియుండుటచే నాకాలువలోచాల లోతుగ నీరుండెను. అందువలన సరాసరి కోటనుముట్టడించుటకు రాక్షససేనలకు వీలు కల్గియుండలేదు. అద్దాన నీటిని కాలువనుండి బయటికి వెళ్లగొట్టుటకీకాలువనుండి కొన్నిపిల్లకాల్వలను త్రవ్వించి యానీటిని వెలికిపార్చి కోటను ముట్టడించి కోటను సంరక్షించుచున్న లక్షకాల్బలముతోను మూడువేలయశ్వబలముతోను మిక్కిలి పరాక్రమముతో బోరాడి కోటను పట్టుకొనిరి. ఆకోటయందున్న వారిని చాలమందినై నీకులను చంపివైచిరి. కోటయందు ద్రవ్యము, బంగారము, నగలు మొదలైన విలువగలసామానంతయు తాము సంగ్రహించిరి. అచట దొరకినగుట్టములను యేడ్గులను తమనైనయమున చేర్చుకొనిరి. ఇచట సంగ్రహింపబడిన ద్రవ్యమునంతను తమనైనై న్యాధిపతులకు పంచి వారిని బహుళరించిరి. కాటూరునగరాధిపతిని బండ్రిగా విజయనగరమునకు కొనిపోగా నాతడు కారాగృహమునందే చనిపోయెను.

ఈకాటూరుముట్టడి పూర్తికాగానే తిమ్మరసుమంత్రిని కొండవీటికంపి యచట చెలరేగియున్న కొన్నిచిన్నచిన్నకలతలను సర్దుబాటుచేయించెను. ఆకలతల నణచుటలో దొరకినయపారమైనద్రవ్యము నశ్వములు నేనుగులు విజయనగరమునకు బంపబడెను. కొండవీడును సర్దుబాటుజేసినపిమ్మట తిమ్మరసుమంత్రియు విజయనగరము చేరుకొనగా రాయలవారు మంత్రిని మహాసభలో సన్మానముచేసి తగురీతిని వారికి మర్యాదచేసిరి.

8. రాయచూరుదండయాత్ర

రాయలవారు తమయద్భుతబలపరాక్రమములచే బ్రతాపదుర్దుని గర్వభంగముగావించి నాలుగై దేండ్లవరకును చిల్లర కలతలను సద్దుకొనుచు విద్యావ్యాసంగములతో కాలము బుచ్చుచుండిరి. కాని వీరిమనసునందుకూత్రము సాలువ నరసింహరాజు కాగితములలో దొరకినదానియందు వ్రాయబడిన రాయచూరును జయింపవలె ననెడి యభిలాషమాత్రము బాధించుచునే యుండెను. అట్టికాల మిపు డాసన్నమైన దని గ్రహించి తమయభిలాషను నెఱవేర్చుకొనవలె నని యిష్టపడు పట్టుపట్టిరి. ఈకాలమున దక్షిణదేశములోకెల్ల బలాధ్యమగు దుర్గములలో రాయచూరుదుర్గ మొకటియై యున్నది. ఈరాయచూరుగ్రామమున కిరువైపుల రెండునదు లుండెను. ఇచటి కోట కొండపై న సురక్షితముగ కట్టబడియుండెను. ఈకోటకు పట్టుకొనవలె నని తనకు పూర్వు లెందరో ప్రయత్నించి నుండిరి గాని వారెల్లరును పోరాటమునందు విజయమును పొందరైరి. ఈకోటకు పట్టుకొని జయింపవలె ననెడితూహలము తనకు మెండుగనుండియు నాదుర్గమునకు రాజైన బీజపురసుల్తానదిలో షాహ తనకు స్నేహబృందములోనివాడగుటవలన కారణము లేకయే కయ్యము గల్గించుకొనుట యుక్తముకాదని తెలిసికొని యేదేని యొక కారణమును సృష్టించుకొనుచుండెను. చిరకాలముక్రిందట విజయనగరమువారికిని బీజపురసుల్తానునకును జరిగినసంధిషరతులను వితర్కించిచూడ నొకరాజ్యమునుండి యొకరాజ్యమునకు కుట్రపన్నెడివారుగాని సొమ్ము నవహ

రించినవారుగాని దుష్టులుగాని పోయినచో అట్టివారికి రెండవ రాజ్యమువారు ఆశ్రయమివ్వగూడదని యొకషరతుదొరకెను. ఆషరతు ననుసరించి యిప్పుడు కొంత కయ్యమును కల్పించుకొనుటకు రాయలవారికి సందుదొరకెను. సయ్యదు మీర్కా రని యొకగుట్టపువర్తకుడు విజయనగరరాజులవద్ద నశ్వములసరఫరాచేయుటకు నలువదివేలబంగారు నాణెములు పుచ్చుకొనియుండెను. ఇదివరలో నీమర్క రనేకపర్యాయము లిట్లు పైకమును తీసికొనుటయు గుట్టముల నాధరకు నప్పగించుటయునాచారముగ నుండెను. అట్లే యిప్పుడును తీసికొని చెప్పిన ప్రకారము గోవాలో గుట్టములను కొనక వారిదేశస్థులగు మూర్ఖుండెడి పొమాడా యనెడిగ్రామమునకు బోయి యచట నుండి గోవానగరమునకు బోవుటకు బదులుగా నీద్రవ్యము నంతను తీసికొని అదిలషాహ యున్న గ్రామమునకుబోయెను. ఈ పని యదిల్నాహా ప్రేరణమీద జరిగెనని కొందరు చెప్పుదురుగాని యిది నిజమైనను కాకున్నను సట్టివానికి అదిల్నాహ యాశ్రయమిచ్చుటమాత్రము సరియైనదికాదు. ఈవిషయము నాథారషరతు కొని రాయలవారి సయ్యదుమర్కారును తమస్వాధీనముచేయుమని యదిల్నాహాగారిని కొరుటకు నవకాశము దొరికెను. అందుపై నతమకును యదిల్నాహాకును చిరకాలమునుండి యుండిన స్నేహమును నైదుమర్కారుచేసినద్రోహమును హెచ్చరించుచు నాస్వామి ద్రోహముచేసిన టక్కరితనము క్షమింపతగినది కాదనియు సట్టివానికి యదిల్నాహ యాశ్రయమిచ్చుట తగదనియు చిరకాలగతమైన స్నేహ మొకద్రోహముచే భంగపడునుగాన. పూర్వస్నేహమును దలచి యాస్వామి ద్రోహిని డబ్బుతోనహా-

తిరిగిపంపవలె ననియు కోరుచు నొకయు త్రరమును రాయలవారదిల్లాహాకు బంపిరి. ఈయు త్రరము వచ్చినంతనే తమవద్దనున్న కాజీలను సమకూర్చి యొకసభగావించి యీవిషయమై వారితో యదిల్లాహా సంప్రతించగా వారందరు నీనైదు మిక్కిలి విద్వాంసుడనియు పవిత్ర మహమ్మదీయడనియు వానిని రాయలవారి కప్పగింతపెట్టుట శ్రేయస్కరముకాదని సలహానిచ్చినందున నైదుమర్కారును తనవద్దనుండి డాబూలుగ్రామమునకు బంపి నైదుమర్కారు తనవద్దలేదని ప్రత్యుత్తరము బంపెను. నైదు మర్కారును డాబూలునుం డెచటికో పలాయనమాయెను.

అదిల్లాహావ్రాసినయుత్తరము చేరినంతనే రాయలవారు కోషపూరితులై తమయాలోచనసభను సమావేశపరచి స్వామి ద్రోహికాశ్రయమిచ్చుటచే తమకును బీజపూరుసుల్తానుకును జరిగిన సంధిషరతులు భగ్నమయినట్లుగ నెంచ తగియున్నదనియు నింక నెట్టి యాలస్యముగాని యాలోచనగాని చేయకయే యుద్ధసన్నద్ధులగుటయే యిట్టిసందర్భములలో సరియైనపరిహారమనియు నొక్కొక్కాణించెను. కాని సమావేశమైన సభికులుమాత్ర మట్లుచేయుట యాక్షేపణీయ మనియు నింత చిన్న కారణమును పురస్కరించుకొని యుగ్ధముచేయుట తగదనియు లోకము మెచ్చదనియు, ప్రపంచమునందందరు పరిహాసించు రనియు ననేకవిధముల రాయలవారికి నచ్చజెప్ప ప్రయత్నించిరి కాని వారి ప్రయత్నములన్నియు విఫలములాయెను. రాయలవారు తమకట్టుదలను వదలరైరి. వారికి రాచూరును ముట్టడించి తిరిగి రాచూరును తమరాజ్యములోనికి జేర్చుకొనవలెనను కాంక్షను ప్రతిఘటింపజాలక యెవరెంత చెప్పినను విన

తైరి. దానింబట్టి సభికులెల్లరును రాయలవారిని సరాసరి రాచూరువద్దకే చని రాచూరునే ముట్టడించుటకు పురికొల్పిరి. అంత రాయలవాడును నీసలహా నంగీకరించి రాచూరు యుద్ధమునకు సంసిద్ధులైరి. అంతటి బలాధ్యమగుకొటను వశ పరుచుకొనుటవలన దనకు గలుగులాభమును యశస్సును, తేజమును దలచుకొని యుద్ధమునకై తనమనస్సును బురికొలిపి తన నిర్దోషిత్వమును వెల్లడింప రాయచూరువై దండువెడల నిశ్చయించుకొనిరి.

అప్పటికి బీజపూరుసుల్తానుకును మిగతమహమ్మదీయ రాజులగు బీడరుసుల్తానుకు, బీరారుసుల్తానుకును నిజాముషాకును కొంత మనస్పర్థలు కలిగియుండెను. ఆసంగతిని తెలిసి యున్న రాయలవారు తాము బీజపూరుసుల్తానుతో యుద్ధము చేయవోవుచుంటిమని తెలియజేసిరి. బీడరు, బీరారుసుల్తానులు వీరి నాశీర్వదించిరి. నిజాముషామాత్రము తనచెల్లెలిని అడిల్లాహాకి వివాహముచేసినందునమాత్రము రాయల కేమియు జబాబిన్వలేదు.

ఈయుద్ధమునకు బయలుదేరకపూర్వము దేవబ్రాహ్మణులపిలిపించి తమయధిష్ఠాన దేవతలపూజలుగావించి బ్రాహ్మణుల సన్నానించి మ్రొక్కుబడులు పూర్తిగావించి శుభముహూర్తమునునిశ్చయించుకొనిశకునముల జూచి చతురంగబలోపేతుడై యుద్ధమునకు రాయలవారు బయలుదేరిరి. ఇట్లు బయలుదేరుటకు పూర్వమి యచటిసంగతులను మున్ముందు కనుగొనుటకై పదివేలకాల్బలముతో నొకదండచాయకుడు రాయచూరు ప్రాంతమునకు బంపబడెను. తరువాత మరునాడుదయమున

బ్రాహ్మణులచే నియోగింపబడిన శుభముహూర్తము నాయ కులయాజమాన్యమున నొకరివెనుక నొకరు చతురంగబలసమే తులై చూపరులకు నద్భుతంబు జనింప మహావైభవముతో బయ ల్పెడలిరి. కామానాయకుడను దండనాయకుని యాధిపత్య మున ముప్పదివేలకాల్బలముతోను తుపాకులతోను విండ్ల తోను వేయిగుట్టములతోను పదునారుమదపు టేనుగులతోను గూడి ముందు నడచుచుండెను. వీరివెంటనే యేబదివేలకాల్బ లముతోడను రెండువేలగుట్టములతోను ఇరువదియేనుంగుల తోను తిరుమలనాయకుడు వెళ్లుచుండెను. వారివెంబడి యిరువది వేల కాల్బలములతోను మూడువేల అయిదువందల గుట్టము లతో ముప్పదిగజములతో తిమ్మానాయకుడును వారివెంట జనుచుండెను. ఇట్లే ఊకదళము ననుసరించి యింకొకదళముపోవు చుండ రాయలవారిసైన్యమంతయు యుద్ధమునకు బయలు దేరెను. అట్లు బయలువెడలిన సైన్యమునకు భూవరకోటిలోని వాడును ఘనదోర్విర్యప్రభావుడును యుద్ధములయందును స్వామికార్యనిర్వహణమునందును విజ్ఞుడును పెమ్మసానికుల చంద్రుండునగు రామలింగనాయకుడు సేనాధిపత్యమువహిం చెను. ఇట్లు బయల్పెడలినరాయలసైన్యము సమకాలికులలెక్క లనుబట్టి అంశఖ్యాకములై యుండెను.

న్యూనిజుచరిత్ర కారుడు వ్రాసినలెక్కప్రకార మీ యుద్ధమునందురాయలవారివెంట నేడులక్షలమూడువేలకాల్బ లమును ముప్పదిరెండువేల ఆరువందలగుట్టములును అయిదు వందలయేబదియొక్కయేనుగులు నుండెను. వీరుగాక సైన్య సేనకు లెందరో యుండిరి. ఇంత పెద్దసైన్యబల ముండెనా యని.

మన మొంతమూత్ర ముద్భుతపడనక్కరలేదు. మన దేశమున నిందపెద్దనైన న్యముండుట అన్ని కాలములలోను సహజమేనని మనకు చరిత్ర వలన తెలియుచునేయున్నది.

ఈవిజయనగరమైన న్యమునుగూర్చి వ్రాయుచు బారాసను నొకచరిత్ర కారుఁ డీరాజులపై న్యమునకు ధనమునకును మితిలే దని వ్రాసియుండిరి. స్కాటుచు నింకొకచరిత్ర కారుఁడు డక్కను దేశపుచరిత్రను వ్రాయుచు బౌరంగజీవునవాబు రాజ్యము చేయుకాలమున దల్పతురాయను నధికారివద్ద పనిచేసిన బొందెలయధికారి దినచర్యనుగూర్చి వ్రాయుచు విజయనగర రాజులు తమమహోన్నతదశయందు ముప్పదివేలగుఱ్ఱములను పదిలక్షలకాల్బలమును కలిగియుండిరినియు వారిసంపద అనిర్వచనీయమనియు వ్రాసియుండెను. కాంటియను నింకొకచరిత్ర కారుఁడు విజయనగరరాజులపై న్యమును గూర్చి వ్రాయుచు “పదిలక్షలకు” పైననే వీరికాల్బలముండెనని వ్రాసియుండెను. అబ్దుర్రజాకను నింకొకచరిత్ర కారుఁడు వీరికాల్బలము పదు నొకండులక్షలనియు, 1100 యేనుంగులనియు వ్రాసియుండెను. ఇట్టివే చరిత్ర లో యనేకదృష్టాంతరములు కలవు. గ్రీసుదేశము నుండి క్రైస్తుకు పూర్వము 320 సంవత్సరములకంటె అలెగ్జాండరు రాజు హిందూదేశముపై దండువెడలినపుడు మగధ రాజ్యపుసేనయందు 16 లక్షలకాల్బలమును ముప్పదివేల గుఱ్ఱములును తొమ్మిదివేలయేనుగులును ఉన్న ట్లూహింప బడినది.

1192-వ సంవత్సరమున మహమ్మదీయు లుత్తరహిందూ ఘాతముపై దండయాత్రకు వెడలినసందర్భములో ఉత్తర

హిందూస్థానమునందలి రాజ్యములు మూడులక్షలగుట్టములను మూడువేలయేనుగులును వీటికి తగినకాల్పలమును దేశరక్షణకై సమకూర్పబడినవని Hand Book of Indian Army అనుప్రస్తకములో లాడ్జగర్బిననువారు వ్రాసియుండిరి. ఇట్లే అనేకయుదాహరణ లివ్వవచ్చును.

ఇట్లు బయలుదేరివచ్చిన రాయలనై న్యమునందలి మూరు వంశీయులను కష్టనాయకునియాధిపత్యమున రాచూరుచుట్టు నుండు కందకములనద్దకు రాచూరునుముట్టడించుటకై రాయల వారు పయనముచేసిరి. రాచూరికోటలో సురక్షితముగనున్న నై నికులందరును రాయలవారినినై న్యముపై న ఫిరంగులను కాల్పిరి. వారిఫిరంగిదెబ్బలకు తట్టుకొనలేక నీరాయలనై న్యములో చాలమంది హతమైరి మిగిలినవారు వెనుకదిరిగి పారిపోవయత్నించిరి కాని రాయలవా రట్లుచేయుట కంగీకరించక వారిని పోరాటమునకై పురిగొల్పిరి. ఈసేన యొంతగంభీరముగను ధైర్యముగను పోరాడినను లాభము కనుపడలేదు. వీరు చురుకుగ పనిచేయుటకై రాచూరుకోటగోడలోని రాళ్లనూడ బెరుకుటకై నై న్యమునకు బహుమానము లిచ్చెదమనిరి. ఒక్కొక్క రాతికి ముప్పయి నలుబయి యేబయి పణములిచ్చెదమనిరి. ఈ రీతిగ నీనై నికులకు ప్రోత్సాహముకలిగించి కోటగోడనుండి రాళ్లనూడ పెరికించిరి. అట్లు చేయుటవలన కోటబలహీనమై గ్రామమును ముట్టడించుటకు సులభసాధ్యమాయెను, కాని కోటలోనివారు సురక్షితములైన స్థలములలోనుండి పోరాడుచున్నందున రాయలనై న్యముపై నవలీలగ పోరాడుటకు మొదలుపెట్టిరి. ఇరుపక్షములవారు నీరీతిగ ధైర్యముతో

పోరాడుటవలన నీముట్టడి మూడుమాసములవరకు జరుగుచూ వచ్చెను.

రాచూరు గ్రామమున కిరుప్రక్కల నుత్తరదక్షిణములుగ రెండునదులు కృష్ణయు తుంగభద్రయునుండెను. ఈనదులమధ్య రాయచూరు గ్రామముకోటయు తూర్పుపడమరల పెద్దమైదానమును నుండెను. కోటకు ఉత్తరదక్షిణముల కొండ లుండెను. కోటచుట్టు దట్టమైనరాతిగోడ లుండెను. రాతిగోడలు మట్టితో పూరించబడియుండెను. గ్రామమంతయు నీకోటగోడలమధ్య నుండెను. కోటలో నీరు సమృద్ధిగనుండెను. తినుబండారములు దాదా పయిదుసంవత్సరములకు సరిపోవునట్లు ప్రోగుచేసి యుంచబడెను. తుంగభద్రానదీతీరముననుండియు దక్షిణమున నున్న దేశమంతయు రాయలవారిరాజ్యములోనిది. కృష్ణానదికి ఉత్తరముననున్న దేశమంతయు ఆదిల్షాహ దేశములోనిది. రాయలవారిసైన్యము రాయచూరుముట్టడికి బయలుదేరిన వెంటనే ఆదిల్షాహవద్దనుండి కొంతసైన్యమునున్ను నేనానియు. రాయచూరునకు పంపబడెను. వారు కోటలోనికి ప్రవేశించిన. పిమ్మట కోటద్వారములన్నియు మూసివేయబడెను. రాయల వారిసైన్యము కోటకు నుత్తరభాగమున తమస్థావర మేర్పరచుకొని కోటను ముట్టడించిరి. పెద్దమైదాన మొకగొప్పమప్రసిద్ధ పట్టణమువలెనుండెను. రాయచూరుకోట కొంతదూరములో రాజుగారు విడిసేయుగుడారము వేయబడెను. ఈగుడారమునకు వెనుక ప్రక్కన మనుష్యులు చొరరాని దట్టమయిన ముళ్లకంప స్థాపింపబడెను. ఈగుడారములో రాజుగారి యధిష్ఠాన దేవతయు నాదేవతను పూజచేయుటకు బ్రాహ్మణులును రాజు

గారిముఖ్యమంత్రులును, రాజుగారిముఖ్యస్నేహితులు నుండిరి గుడారమునకు బయట ననేకులు రక్షకభటులుండిరి. అచటి కనతి దూరముననే సేనాధిపతులు వారిపై న్యము బారులుతీర్చి చిన్న చిన్న గ్రామములుగ నేర్పాటుచేయబడెను. ఆమైదానమునందు పెద్దపెద్దబాట లేర్పాటుచేయబడి బాటలకిరుప్రక్కల వర్తకులు తమతమసరకులు విక్రయించుట కేర్పాటుచేయబడెను. అచట విక్రయింపబడువస్తువులకు మితిలేదు. ఈజనమున కవసరమగు ముఖ్యపదార్థములు బియ్యము, పప్పులు, కూరలు, పాలు మొదలయినవియు, సామాన్యమైనబట్టలు, పట్టుడుకూలములు, చీరలు విక్రయింపబడుచుండెను. ఇంకొకచోట, నగలు, నాణ్యములు, బంగారుపెండివస్తువులు విక్రయింపబడుచుండెను. ఇచటనే రవ్వలు, కెంపులు, కూడ దొరికెడివి. పశువులు గొట్టములు మొదలయినవాని కవసరమగుగడ్డి యితర వస్తువు లింకొకచోట నేర్పాటుచేయబడెను. ఆటలాడువారు పాటపాడువారు వినోదముచేయువారు వారివారిపనులు చాతుర్యముతో చూపుచుండిరి. వై నుండివచ్చినవారు చూచిన నీస్థావరము యుద్ధసన్నాహమునకై చేయబడినస్థావరముగ డిహించుట కెంతమాత్రమును వీలులేదు. చూపరుల కిది యొక ప్రసీద్ధనగరముగ గాన్పించుచుండెను. యుద్ధము ప్రారంభించుటకు పూర్వము శంఖములు, బాజాలు వాద్యములు మ్రోగింపబడెను.

—ॐ ఆహ్వాన సన్నాహము —

ఈమైదానమునందు రాయలవారు తమకును తమపై న్యమునకును ఆశ్రయమేర్పరచుకొని రాచూరుకొటను తమసమీప కృష్ణదేవ—రి

క్షమున నేముట్టించిన యేర్పాటుచేత తమనైన న్యము లభిధైర్యముతో నత్యుత్సాహముతో పోరాడుచుండ కాము చెంతనే యుండి తమనైన న్యము నుత్సహించుచు ప్రోత్సహించుచుండ దాదాపు మూడు నెలలు గడచెను. అప్పటికి యుద్ధ మింతిని ప్రారంభదశయందే గుండెను. అప్పటికి అదిల్షాహ తననైన న్యముతో ఫిరంగులతో తుపాకులతోవచ్చి యుత్తరమున కృష్ణానదీతీరమున విడిసెను. ఇట్లువచ్చిన అదిల్షాహనైన న్యమునుగూర్చి వారినడవడులగూర్చియు కనినెట్టుటకు రాయలవారు తమ వేగరివాండ్రను బంపి సంగతులను రహస్యముగ తెలిసికొనుచుండిరి. అదిల్షాహసేన నదీతీరమున కొన్నిరోజు లుండెను. కాను వచ్చినవెంటనే రాయలవారు తమనైన న్యముతో పోగాడతలపడుదురని సుల్తానూహించెను. కాని రాయలవారట్లుచేయ కుండుటవలన కొంతయాశ్చర్యముచెంది తనరహస్య ఆలోచనసభను సమావేశపరచెను. సభికులతో నీవిషయమై సలహానుపాదించెను. సమావేశమైనసభికులలో కొందరు రాయల ప్రవర్తన తప్పులక్ష్యముచేసినట్లును, తమ్ము పరిభవించునట్లును తెలిచిరి. అట్లు తెలిచినవారిలో పామూదాసేనానాయకుడగు అంగుష్ఠాను ముఖ్యుడు. వీరితో నేకీభవించినవారు హెచ్చుగ నున్నందున వీరిందరు కృష్ణానదినిదాటి రాయలవారినినైన న్యముతో పోరాడుటయే మంచిదని ప్రకటించిరి. ఈయభిప్రాయము నందరు సరియైన దని ప్రకటించిరి. అందుపైన అదిల్షాహ తననైన న్యమునంత నొకచోటికి రప్పించెను. అట్లు రప్పించినవారిలో కాల్బలము, తుపాకులవారు, ఫిరంగులవారు, యాపెలవారు, కత్తులవారు మొత్తముమీద లక్షయిరువదివేలమంది యుండిరి.

వీరు గాక పదునెనిమిదివేలగుట్ట ప్రవళమును నూటయేబదియేనుగులు నుండియుండెను. ఈసమావేశమున నైవ్యమునుకనుచూచి సంతోషాతరంగికుండై ఈనైవ్యబలమువలనను తమ వద్దనున్న తుపాకులబలమునను రాయలవారిని గెల్వనప్పు నని ధైర్యముకల్గియుండెను. అందువలన తననైవ్యమునంతను నదిని దాటి అద్దరినున్న రాయలనైవ్యముతో యుద్ధముచేయుట కాజ్ఞాపించెను. అట్లు యుద్ధము చేయుటవలన రాయలనైవ్యము నోడింపగల మనియు రాచూరును రక్షింపగల్గుదుమను అనిల్లాహ తలచియుండెను.

ఇట్లాశావూరితుండై తానును తననైవ్యముతో కృష్ణా నదిని దాటి రాయలవారి నైవ్యమున కారుమైళ్ల దూరమున కృష్ణానదీతీరముననే తననైవ్యస్థానము నేర్పరచుకొని కంకణములు మొలయిపరక్షణకార్యముల తయారుచేయుచు ప్రతి ఈవిషయము యుద్ధారంభమును ఆదిల్లాహ గీరిక్షించుచుండెను.

యుద్ధము

ఈవిషయముల నన్నిటిని వేగరులవలన తెలిసికొనిన వాడై రాయలు తననైవ్యమును యుద్ధమునకు సిద్ధముగ నుండునట్లేర్పాటులు గావించి శత్రువులుచేయు పనులను గమనించుచు తయారుగ నుండునట్లాజ్ఞాపించెను. శత్రునైవ్యము తమస్థానమును బలపరచుకొన్నసంగతి తెలిసినంతనే తమనైవ్యమును ముందుకునడుపవలె నని రాయలవారుత్తరువిచ్చిరి. తమనైవ్యము నేడుభాగములుగ విభజించిరి. శ్రీరాయలవారి మామగారును శ్రీరంగపట్టాణాధీశుడు నగు కుమారవీరయ్యగారు తాము ముందుండుట కనుజ్ఞ వేడిరి. వీరితోపాటు తమ

పుత్రులను ముప్పదిమందిని యుద్ధమునకు తయారుచేసి తమ వెంట తీసికొనివచ్చిరి. రాయలవారును వీరయ్యగారిని తమనైననై న్యమును ఆదిల్షాహాకు రెండు మైళ్లదూరమున తమ స్థావర మేర్పరచుకొని యుద్ధమునకు సిద్ధముగనుండుడనిరి. రాయలవారు తామే శత్రునైననై న్యముతో యుద్ధముచేయుటకు సిద్ధపడిరి. కాని ఆనాడు శుక్రవారమగుటచేత రాయలసలహాదారులు యుద్ధచేయుట కానాడు శుభసూచకముగా దనియు మఱునాటివరకు యుద్ధము నాపుడలచేయవలయుననియు కోరిరి. ఉభయపక్షములవారును నొకరినొకరు కాపలాకాయుచు యుద్ధసన్నద్ధులై సాయుధవాస్తులై యేక్షణమున కేమి సంభవించునో యని కాచుకొని యతిజాగరూకులై వేచియుండిరే కాని యొవరుచు ముందంజవేయలేదు. అట్లే శుక్రవారమంతయు గడచిపోయెను. శనివారము ఉషఃకాలము సమీపింపగానే ధంకాదెబ్బలు, మృదంగవాద్యము, జనులకోలాహలము, గుఱ్ఱముల సకిలింపులు, ఏనుగుల ఘోరకారములు, శంఖారావములు మొదలయిన శబ్దజాలమువలన భయంకరమైనస్థితి యేర్పడినట్లు తెలియవచ్చెను. ఈశబ్దముయొక్క గభీరతవలన మిన్నుమన్ను ముట్టునా యనుభీతి యచటివారికి గల్గెను. ఇంతలో తెల్లవారెను. రాయలవారు తమబలమునంతచు ముందుకు నడిపిచుకొని తీసికొనివెళ్లినప్పటికి సూర్యోదయముపైన నాల్గు గడియలు దాటెను. అంత నిరుపక్షములవారు యుద్ధమునకు సంఘటిల్లిరి. ముందరనున్న రాయల నైననై న్యము పురోగమించి తురుమ్మనైననై న్యమును ఢీకొని వారిలో ననేకుల జంపిరి. అంతవరకు రాయలవారువత్తురని తననైననై న్యముతో కనిపెట్టుకొని

యున్న ఆదిల్షాహ తన ముందున్న నై న్యము పడిపోవుటజూచి తననై న్యమునంతను ముందుకు జని దొరికినవారిని దొరికినట్లుగ నరుకుట కాజ్ఞనిచ్చెను. శత్రునై న్యముయొక్క థాటితీవ్రతకు తాళజాలక రాయలవారినినై న్యములో ననేకులు యుద్ధరంగము ననే మడిసిరి. మిగిలినవారు వెనుదిరిగి పారిపోవజూచిరి. వీరిని వెన్నంటి తురుష్కునై న్యము ముందుకు రాజొచ్చెను. ఇట్టి దుస్థితిని జూచి నివ్వెరపడి ధైర్యమువహించి పారిపోవువారల కట్లుజనుట వీరులకు తగదనియు నట్లుచేసినచో తానే వారల జంపింతు నని భయపెట్టి తానునై న్యాధిపత్యము స్వయముగ వహించి తురంగమును నెక్కిచు. అట్లశ్వారూఢుడగునపుడు తన వ్రేలియుంగరమునుదీసి తనబంటులలో నొకనికిచ్చి తాను యుద్ధమున జనిపోవుట తటస్థించినచో నీయుంగరమును తనభార్యలకు చూపి వారును సంప్రదాయానుసారముగ చితి నెక్కవలసినదనియు జెప్పిరి. ఆసమయమున ధైర్యమువహించి తన బంటునున్న నై న్యమునంతకును ధైర్యముచెప్పి శత్రురాజు యుద్ధమున రాయలు చచ్చినట్లు చెప్పుకొనవలసినదేగాని లొంగి పోయెననువార్త చెప్పుకొనుటకు వీలుకల్గినయననిచెప్పి తన నై న్యమంతటితో ముందు కుటీకెను. ఇట్లు రాయలవారు సాహసించి ముందుకుజనుచుండ వెనుదిరిగి పారిపోవ నుంకించి యున్న వారందరు లజ్జాభ్రువులై యుద్ధమున జచ్చిన వీర స్వర్గము జేరగల మని ధైర్యమువహించి తామును ముందడుగిడి శౌర్యధైర్యములతో యుద్ధముచేయుటకు ప్రారంభించి శత్రునై న్యమును తుదముట్టించి యత్నించిరి. వీరెల్లరు

నొక్కువ్వుచి శత్రునై న్యమువై బడి తునుమాడి వారికి
 పగాభవముగావించిరి. వీరిప్రతాపాగ్ని కోర్వజాలక తురుష్కు
 నై న్యము భయవిభ్రాంతులై చేయునదిలేక సుత్తు
 భితులైరి. వీరిలో కొందరు పారిపోవలయు నని వెనుదిరిగి
 కృష్ణవీటిలోఁడి చనిపోయిరి. శత్రునై న్యము వెనుదిరిగినంతనే
 రాయలనై న్యము గదిములతో ముందుకుజని పారిపోయెడి
 తురుష్కుల వెన్నంటిరి. వీరియేనుగులు తురష్కునై నికులను
 తమతొండములతోబట్టుకొని చుట్టచుట్టి నేలకొట్టెను. మరికొన్ని
 వారిని చీల్చివైచెను. ఇట్లే తురుష్కునై న్యమంతయు చెల్లాచెద
 రాయెను. యద్ధమునందు పోరాడుచున్ననై నికులేగాక యనే
 కులు స్త్రీలు పిల్లలు మడిసిరి. అనేకు లార్తనాదములజేయు
 చుండిరి. ఇది యంతయుజూచుచున్న రాయలవారు దాక్షిణ్యము
 వహించి తమనైఁకుల నాగు దని యనుజ్ఞనిచ్చిరి. అదిల్వాహ
 యేనుగునెక్కి పారిపోయెను. రాయలవారు కృష్ణదాటి అది
 ల్వాహ తనకైయేర్పరచుకొన్న సురక్షితమైన గుడారమున
 కొంచెము విశ్రాంతిదీసికొన ప్రారంభించెను. రాయల అను
 యాయులుమాత్ర మిందుల కంగీకరింపక తురుష్కునై న్యమును
 వెంటాడి ఒకరైనను లేకుండునట్లు చంపవలె ననిరి. అందులకు
 రాయ లియ్యకొనక పురోగమన మాపవలయు ననియు అదిల్వా
 హకు తగినప్రతిభవమును తమకుదిగ్విజయమును కలిగెననియు,
 వెనుదిరిగి రాచూరుకోటను పట్టుకొనవలయునన్న యాశ యము
 నెరవేర్పవలయు ననియు జెప్పిరి.

9. రాయలవిజయములలాభనష్టములు

అదిల్షాహ యేర్పాటుచేసికొనియున్న శిబిరమున కృష్ణ రాయల కనంతమైన ద్రవ్యము తిరుబండారములు గుట్టిములు నేనుగులు దొరికెను. వీరి కచట ఆర్జుంగుట్టిములు నాల్గువేలు మూరేళ్లులు నాల్గువందలభిరంగులు యీభిరంగులనడిపించుటకు తొమ్మిదివందలబండ్లు, గుడారములు మొదలుగాగలవి, దొరకెను. ఇరిగాక పశువులు ఎద్దులు అనేకములు దొరికెను. పిల్లలు అడువాండ్లు అనేకు లచట పట్టుకొనఁ బడిరి, అయితే యుద్ధానంతర మా స్త్రీలును పిల్లలును వదిలివేయబడిరి.

ఈ యుద్ధమున చనిపోయినరాయలసై నికుల మొత్తము పదునారువేలు. వీరికంసరికిని తగుమర్యాదలతో దహనసంస్కారములుచేసి వారియాత్మలకు ప్రీతికలుగుటకు తగినభర్తములు గావించి యచటనుండి తిరిగి రాచూరుముట్టడికై వెళ్లిరి.

— రాయచూరు ముట్టడి - సలబట్టాన ౨ —

ఈరంగమును పూర్తిగావింపక పూర్వ మొకతురువ్కు నేచానియొక్క శౌర్యప్రతాపములనుగూర్చి కొంచెము ముచ్చటంప నలసియున్నది. అదిల్షాహయొక్క ముఖ్యరక్షకుఁడుగ సలబట్టానను సరదా రుండెను. అతఁడు సుల్తానురక్షణకై అయిదువందలపార్శ్వగ్రీసునై నికలతో వారివద్దనుండెను. సుల్తాను పారిపోయినంతనే సైనికులెల్లరు వెనుదిరిగి పారిపోవుచుండ నీసైన్యాధ్యక్షుఁడు వారినందరిని పోగుచేసి రాయలవారితో పోరాడ నుంకించెను. కాని సైనికులెల్లరు తమ్రురక్షించుకొనుమూర్ఖమును చూచికొనిరి గాని యుద్ధముజేయుట కిష్టపడ

రైరి. ఇట్టిస్థితిలో తానును తనవెంటనున్న పోర్చుగీసునై నికులును రాయలచే బందీలుగ పట్టుబడగలమని యధైర్యముతోచి తానును తనవద్దనున్న పోర్చుగీసువారును రాయలనై న్యము లోనికి దుమికి రాయలనై నికుల ననేకులచంపి కొద్దికాలము తాండవమాడెను. వీరట్లు త్రోసికొనివచ్చుటలో దాదాపు రాయలవాసుండు స్థలమునరకు వచ్చియుండిరి. ఈభీభత్స మంతయు నొకట్రాటికాలములో జరిగెను. ఆసమయమున రాయలవారి అంగరక్షకులలో నెవ్వరో నీవీరుని గుఱ్ఱమును జంపివేసిరి. గుఱ్ఱము చచ్చినంతనే తురుష్కునైనాధ్యధ్యక్షుని వెంటనున్న పోర్చుగీసువారు వీరగావేళ్ళు అచటిరాయలనై నికుల విచక్షణలేకయే యనేకుల వధిచి మిగిలినవారిని చెల్లాచెదరు చేసి పెద్దమార్గము నేర్పాటుచేసికొని నై నాధ్యధ్యక్షుని కింకొకగుఱ్ఱమును తెచ్చియిచ్చిరి. అయితే అప్పటికి వీరును వీరియనుచరులును చాలవరకు అలసియుండుటచేత రాయల నై న్యము వీరినందరను చుట్టముట్టి వీరితో పోరాడిరి. ఈపోరాటమునందు పోర్చుగీసువారందరును, ఒక్కరైనను మిగులకయే చచ్చిరి. సలాబజ్ఞానుమాత్రము బాగుగ దెబ్బలు తిన్నవాడై రాయల బుదియాయెను.

— పోర్చుగీసువారు —

కృష్ణానదీతీరమున పై విధముగ దిగ్విజయముగాంచిన శ్రీరాయలప్రభువు తిరిగి రాచూరువద్దకు వచ్చుచుండ త్రోవలో పోర్చుగీసునాయకుడగు క్రిస్తా విడి పిగరీడోయను నాతడు తనతోటిసాటు కొంతమంది ఫిరంగినై నికులతో రాయలవద్దకు వచ్చెను. వారికి రాయలవారు కొన్నిగుఱార

ములు వేయించి తనచద్దనేయుండి జరుగుచున్న రాయచూరు ముట్టడిని జూడుమని కోరియుండెను. అచటనున్న సమయములో నాతఁ డచట జరుగుచున్న ముట్టడిని జూచుచుండెను. కోటలోని తురుష్కులు కోటగోడలపై నుండి మనుష్యులు కోటగోడల వద్దకు రానీయక తుపాకులు గాల్చుటయు, దగ్గర కెట్లొ తప్పించు కొనివచ్చి వారిపై కోటగోడలమీదనుండి రాళ్లు విసరి వేయుటయు క్రిందనున్న నై నికుల నీవిధమున కొట్టి వారినలసటఁజెందించుటయు కోటగోడవద్దకు పోయిననై నికు లాకోటగోడనేమియు చేయలేక పోవుటయు నీ పోర్చుగీసు నాయకుఁడు చూచియుండెను. ఇట్లు చూచిచూచి యొకనాఁడు రాయలవారివద్దకు జని తనకును తనతోవచ్చిన పోర్చుగీసునై నికులకును గోడవద్దకుపోవుట కనుమతినీయవలసినదిగ కోరియుండెను. ముస్తాదు రాయలవారందుల కంగీకరించకున్నను తరువాత నియ్యకొనిరి. వీరివెంట కొంతనై న్నమునుకూడ నిచ్చిపంపిరి. ఈరాయకుఁ డిదివరలో కోటగోడమీదనున్న వారల దినచర్యలను చక్కగ గనిపెట్టిన వాఁడగుటచే తనవద్దనున్న ఫిరంగులతో కోటగోడలమీదనున్న వారల నచటనుండుటకు వీలు లేకుండునట్లగ్నివర్ష ము కురిపించి మెల్ల మెల్లగ రాయలనై నికులను గోడవద్దకుతీసికొనిపోయి యచటి గోడను గొడ్డళ్లతో పగులగొట్టింప నారంభించెను. పై నున్న తురుష్కు లచటనుండజాలక వారేమి చేయఁజాలక పై నుండి కోటలోనికి పారిపోయిరి. వారినాయకుఁడు వీరికి ధైర్యము చెప్పి వారిని తిరిగి వెంటబెట్టుకొని కోటగోడలపైకి తీసికొనివచ్చెను. తా నచటికివచ్చినంతనే ఫిగరీడోయను ఫిరంగి నాయకుఁడు తనవద్దనున్న ఫిరంగిని గురివెట్టి కోటలోనినాయకుని

పడగొట్టెను. ఈనాయకుడు మడిసినంతనే కోటలోపల పెద్ద అల్లకల్లోలము జరిగి కోటపై నున్న వారందరును కోటలోనికి పారిపోయి సురక్షితములైన స్థలములలో తమతలలు దాచుకొనిరి. ఇచట కోటగోడలు రాయలనైన న్యములధాటి కాగలేక బలహీనములై క్రిందకూల నారంభించెను. ఇట్టిస్థితిలో నాటి యుద్ధమాగెను.

— కోటలో ప్రవేశము —

ఇప్పటికి ముట్టడియూరంభమై యిరువదిదినము లాయెను. కోటద్వారములు తెరువబడెను. ఆద్వారమున కోటలోనివారనే కులు దీనాలాపములతో నార్తస్వగములతో తెల్లజెండాలతో చేతులను పైకెత్తుకొని రక్షణవేడుచు రాయలవారున్న స్థలమునకు రాసాగిరి. ఆవిషయమును తెలిసికొన్న వార్ల గాయలవారు తమమంత్రిని వారి కెదురుగ బంపి వారిని లోనికి బిల్వించెను. అంత వారెల్లరు రాయలవారికి సాష్టాంగపడి శరణువేడిరి. రాయలవారు శరణాగతుల కభయమిచ్చి వారికిగాని నారి అస్తికిగాని యేలాటిభయము నుండజాలదని ధైర్యముచెప్పి, తాము మరుదినము కోటలోనికి ప్రవేశింతుమనియు కోటలోని వారెల్లరు కోటలోనికి నిగ్భయముగ బోవచ్చుననియు చెప్పిరి. అప్పుడచట నున్నవారందరును ఫింగీడోపై దృష్టిని ప్రసారించి వారే యీ ప్రబలకార్యమును సాధించినవారిని పొగడిరి.

— రాయల దయాదాక్షిణ్యములు —

మరునాడుదయమున మామూలుగ తాము ప్రతిదినము చేయు దైవస్మార్తన పూర్తిచేసికొని విజయానంతరము సంప్ర

దాయానుసారముగ కాముచేనెడిపూజలు దేవబ్రాహ్మణసన్తానములు నయినవిదప రాచూరుకోటలోనికి సైన్యసమేతులై ప్రవేశించిరి. రాయలవారు ప్రవేశించునప్పటికే కోటలోని జనమంతయు వచ్చి రాయలవారికి స్వాగతమిచ్చి కోటను స్వాధీనపరచిరి. రాయలవా రందులకు సంతసించినవారై కోటలోనివారి కభయమిచ్చి యిష్టమున్నవార లడటచుండుటకును అచటినుండి తమసాత్తులతోకూడ వెళ్ల నుద్దేశించినవారలు వెళ్లుటకును నెలవిచ్చిరి. అచట తాముండగ నె తమనై నికులుగావించి రని చెప్పిన ఆకృత్యములకు తమనై నికుల దండించి తమన్యాయబుద్ధిని దయను దాక్షిణ్యమును వెలిపుచ్చిరి. ఆగ్రామమునుండి వెళ్లదలచుకొన్నవారికి కావలసినసహాయము చేయించి ఆగ్రామములో నేమియు లేనివారికి వలసినసామగ్రి నిచ్చి రాచూరు నందే కొద్దిరోజులుండి రాచూరునగరపరిపాలన కవసరమగు నేర్పాటుల నన్నిటిని చక్కగ నేర్పరచి నాపట్టణసంరక్షణకై తగినంతమంది సైనికులను విశ్వాసపాత్రులగు సై నాధ్యక్షుల యాధిపత్యమున నుంచి తరువాత తనరాజధానికి నేనాసమేతుడై విజయధ్వనులతో చేరుకొనెను. వీరికి రాజధానియందు జనులందరు గొప్పస్వాగతమిచ్చి నగరంతయు నలంకరించి విజయోత్సవములు చేసిరి.

—● ఆదిల్షాహావంశీనరాయబారము ●—

రాయలవారు రాజధానినగరము చేరునప్పటికే ఆదిల్షాహావద్దనుండి రాయబారి వచ్చియుండెను. ఆరాయబారియు రాయలవారికి తావచ్చినవిషయముగూర్చి కబురుపంపుచు తనకు తొందరగ దర్శనమియ్యవలె ననియు సుల్తానుగారిసందేశము

నాకర్జించి అందులకు తగుసమాధానము నిప్పించుమనియు కోరి యుండెను. తాము వీలుచూచుకొని రాయబారికి దర్శనమిత్తు మనియు నంతవరకు రాయబారి యచటనే యుండవలెననియు తెల్పిన సందేశము నాకర్జించి దానికి తగుసమాధానము నిత్తు మనియు రాయలవారిరాయ బారికి కబురుచేసెను. రాయబారి మాత్రమందు కియ్యకొని ప్రతిదినము రాజసభకు జోవుచున్నంతలో వారికి చేయదగినసపర్యలు మర్యాదలుచేయబడుచునే యుండెను. ఒక నెలదినములు గడచినపిదప రాయబారిని మరు నాడు బేటికి రమ్మని రాయలవా రాజ్ఞాపించిరి. ఆప్రకారమే రాయబారి రాయలవారివద్దకుపోగా వారును రాయబారి కర్హములగు మర్యాదలుచేసి వారిసందేశమును వినుపింప నాజ్ఞాపించిరి. ప్రప్రథమముననుండి సుల్తానువారికి రాయలవారి న్యాయమునందురు ధర్మప్రవర్తనయందును నమృత ముండియుండె ననియు కార్ణాములేకయే రాయలవారు సుల్తానువారిపై వైషమ్యమువహించి యుద్ధమునకు సన్నాహాలైరనియు, వారి కిని రాయలవారికిని అనేకసంవత్సరములనుండియు సుంధి యుండగా షరతులకు భిన్నముగా రాయలవారు యుద్ధసన్నాహాలై రాచూరువద్దకువచ్చిరని మొదట నమ్మజాలరైరనియు, రాచూరువద్దకు వచ్చుటయేగాక వారినినికులు రాచూరు జనులదోపిడి గావించి రని విని సుల్తానువారు ప్రత్యక్షముగ జూచుటకు వచ్చిరనియు, వచ్చిపిదప రాయలవారి నైన్యము తమనైన్యముతో పోరాడి అనేకులనుజంపి వారియొస్తిసంతయు నాశనము కావించియుద్ధపరికరముల నవహరించిననియు నిందులకు పరిహారముగ రాయలవారిహస్తగతమైన గుడారములను,

ఫిరంగులను, గుట్టములను, ఏనుగులను మిగత యన్నివస్తువులను రాచూరుపట్టణమును తిరిగి యిచ్చివేయవలెననియు అట్లుచేసినచో రాయలవారికిని సుల్తానుకును నెల్లప్పుడు స్నేహముండగలదనియు రాయలవారికి సుల్తానుకు విశ్వాసపాత్రుడుగ నుండగల్గుననియు అట్లుచేయనియెడల రాయలవారి ప్రవర్తన దుష్టవర్తనగ నెంచబడు ననియు సుల్తానువారు సందేశముబంపినట్లు రాయబారి విశదీకరించెను. రాయబారిసందేశమును సంపూర్ణముగ విని రాయబారికి సాంప్రదాయానుసారము చేయవలసినమర్యాదల నన్నిటిని గావించి వారిని నూతనవస్త్రధారణలుగజేసి వారు మరునాడు వెళ్లవచ్చుననియు వారి కీయదగుజబాబు నిత్తుమనియు జెప్పిరి. సుల్తాను వారు కోరిన ప్రకారము తాము సంగ్రహించిన వస్తువులను రాచూరును తిరిగి యిచ్చివేయుదుమనియు అయితే సుల్తానువారు స్వయముగ రాయలవారిపాదములనుస్పృశించి ముద్దుపెట్టుకొనవలయుననియు కోరియుండిరి. ఈజబాబు విన్నంతనే రాయబారి అదిల్షాహాకు వారిజబాబును వ్రాసిపంపిరి. అందుకు సుల్తానంగీకరించి విజయనగరమునకు మాత్రము తాము రాజాలమనిరి. దానిపైన రాయలవారే తమరాజ్యముసరిహద్దున నున్న ముద్గల్లుకు వచ్చెదమనియు సుల్తానువారు వచటికి రావలయునని చెప్పిరి. అదిల్షాహాగారిని కలసికొనుటకై రాయలవారు బయలుదేరి ముద్గల్లుగ్రామమునకుపోయి అదిల్షాహారాకకై వీక్షించుచుండిరి. వారు వచ్చుచున్నారని చెప్పియుండిరేకాని వారు రానందున రాయలవారు తమసరిహద్దునువదలి అదిల్షాహారాజ్యములోని బీజపూడపట్టణమునకు పోయియుండిరి.

— రాయలవారి స్నేహాయత్న మా విఫలమగుట —

బీజపూరు మిక్కిలి రమ్యమైనపట్టణము. అచటి నివాస గృహములు తోటలు మిక్కిలి రామణీయకముగ నుండెను. రాయలవా రెట్లైనను సుల్తానువారిని రప్పించి వారిని బందిగ పట్టుకొనవలెనని యుద్ధుక్తులైరి. కాని లాభములేక పోయెను. సుల్తాను ధైర్యముచేసి రాయలవారివద్దకు రాజాలకుండెను. ఆ పట్టణమున నీటివసతియు వంటచెఱకును లేనికారణమువలన రాయలవా రచట నుండజాలరైరి. వారున్నసమయముననే వారినేనలు వంటచెఱకునకుబడు లనేకగృహములను పాడుచేసి గృహముల కుపయోగింపబడిన కలపకు వంటచెఱకుగా వాడిరి. అందువల్ల నాపట్టణమున మంచురుందిగృహములును రామణీయకమైన తోటలున్ను నాశనము గావింపబడెను. రాయలవారికారణమువలన తిరిగి ముద్దలునకు బోయిరి. ఆదిల్షాహా తాను రానందుకు క్షమింపుడని వేడుచు తిరిగి తననేనానియగు అసద్దానును బంపెను.

అసద్దానునకును ఇదివరలో బందిగనుంచబడిన సలబ తానునకును చిరకాలవిరోధ ముండియుండెను. సుల్తానునకును రాయలవారికిని రాజీకుదిరినయెడల సలబజ్ఞాను వదలి పెట్టబడుననియు వదలిపెట్టబడిన తనప్థాన ముండ దనియు నూహించి యెట్లైనను సలబజ్ఞానును చంపింపవలెనని యూహ కలిగినవాడై అసద్దాను రాయలవారివద్దకువెళ్లి సలబజ్ఞానుడు సుల్తానును రాయలవారివద్దకు రాజుండ కబురుచేసెననియు నట్టి ద్రోహిని వధించిననేగాని వీరిద్దరికి రాజీకుదుర దనియు చెప్పెను. అంతట రాయలవారు నిజానిజముల కనుగొనకయే సలబజ్ఞానును

కొంప నిగి అసద్ధాను సంకుష్టాంతగగ్నడై తాను సుల్తానును తిసిగిసి వచ్చెగ నని చెప్పి వారిపోయెను. అసద్ధానునికుట్రము సలబభానుఃథయు తెలిసికొని రాయలవారి అసద్ధానును పట్టుకొని ప్రయత్నించిరగాని అప్పుటికే యతడు పరారి ఆయెను. అసద్ధానున్న సుల్తానువారియొద్దకుపోయి రాయలవారు సలబభానును జూపించిరనియు రాయలవారిగద్దకుపోయినచో వారిని కూడ వధింతురనియు అందునలన పోకూడదనియు సలహా నిచ్చెను. సుల్తానును భయపడి రాయలచద్దకు పోయియుండ లేదు.

సుల్తాను తనచద్దకు రానందునకును అసద్ధానుచేసిన కుట్రవల్లను రాయలవారు కోపోద్దీపితులై సుల్తానురాజ్యము లోనికి చొరబడి భామినీరాజ్యమున కిదివరలో రాజధానియైన గొల్లగొట్టణమును ముట్టడించి కోటనుపట్టుకొని నాశనము గావించిరి. ఆకోటలో సుల్తానుచే బందీలుగ నుంచబడిన డక్కను రాజకుమారులను విడుదలచేసి వారిలో పెద్దవాని కాగాజ్యము నిచ్చి మిగిలినయిద్దరిని తనతో విజయనగరము తీసికొనిపోయి వారిద్దరికిని తగినరీతిని పెద్దపదవుల నిచ్చి తనవద్దనే నిలుపుకొనియెను. ఇంతటితో నీఘట్టము ముగిసెను.

—● రాయచూరు పతన ఫలము —●

అయితే రాయచూరుపతనమువలన మహమ్మదీయరాజులలో కొంతసంచలనము కలుగకపోలేదు. ప్రథమమున రాయల బలపరాక్రమముల కద్భుతపడి అభేద్యమగురాచూరుకోటయే మీరిచే పట్టుకొనబడి నాశనముగావించబడగ తమతమరాజ్యములన్నియుకూడ రాయలవారిచే ముట్టడింపబడగలవని భయపడి

మహామృదీయులలో నున్నవైషమ్యములు సద్గుణాటుచేసికొని తామందరు నైక్యులై యున్నగాని రాయలవారి రాజ్య కాంక్ష నాపజాల యని తెలిసికొని రాయలవారితో కయ్యమునకు ప్రయత్నించిరేగాని కాల మప్పటిలో సరిగ నుండనందన తమ ప్రయత్నముల నుపసంహరించుకొనిరి. రానున్నచరిత్రలో విజయనగరసామ్రాజ్యక్షయమున కిదియే ప్రాథమిక కారణమాయెను.

రాయచూరుయుద్ధఘట్టము పూర్తియైనంతనే యుద్ధము సమాప్తికాలేదు. పైకి కనుపడు పెద్దపెద్దమంటలు చల్లారెనే కాని అచటనచట రాలిననిప్పురవ్వలు రాజి చుట్టునున్న స్థలముల నంటుకొనుచునే యుండెను.

గోవావద్ద కొన్నిభూములను పోర్చుగీసువా రాక్రమింపగ సాలువ తిమ్మరసు కొంతనైన్యముతో నచటికి 1523.వ సంవత్సరమునపోయి కొంత యుద్ధమునల్పెను. కాని తిమ్మరసు గెల్పొందియుండ లేదు. తిమ్మరసు తరువాత నీభాగములను తిరిగి రాబట్టుకొనుటకు అసాధ్యమైనంతవద్దనున్ననైన్యములను మిసి తమవద్దనుండి పోర్చుగీసువారు లాగికొన్నస్థలములను తిరిగి ఆక్రమించుకొనియుండెను.

10. రాయలకుమారునిరాజ్యాభిషేకము

ఈచిన్న తిరుగుబాట్లు జరుగుచున్నను రాయలవారు తాముమాత్ర మేచటికిని చనక తమకును వయసువృద్ధియగుచున్న కారణమున తమముద్దుగులికెడు నా రేండ్లవయసుగల కుమారుని రాజ్యఽట్టాభిషేకముగావించి తాము జీవించియుండగనే తమకుమారుడు రాజ్యముచేయుచుండగ తాము తగినసల

హాలనిచ్చుచు గాజ్యవైభవమును దేశాభివృద్ధియు జూడ గోరిక గలిగియుండిరి. ఈయుద్దేశమును మనసునం దుంచుకొని తాను రాజ్యభారమును వదలివైచి పసిబాలుడగు కుమారునికి 1524-వ సంవత్సరమున రాజ్యపట్టాభిషేకము గావించిరి. తాము తమ కుమారునికి ప్రధానామాత్యులుగనుండి రాజ్యభారము నంతయు తిరిగి తామే భరించుచుండిరి. ఇదివరలో ప్రధాన మంత్రిగ నుండిన సాలువతిమ్మరసును తమవద్దసలహాదారుగ నియమించుకొనియే యుండిరి. తిమ్మరసుమంత్రియొక్క కుమారుని విజయనగరంస్థానమునం దొకగొప్పయధికారిగ నియమించెను. తాను రాజ్యభారమును వదలుకొనుటయేగాక తానే పసిపిల్ల వాడైన రాజునకు తగిన మర్యాదలుచేయుచు సవసరమగు నపుడు ప్రణామముగూడ జేయ మొదలుపెట్టెను. ఈపట్టాభిషేక సందర్భమున నెనిమిది నెలలవరకు సుత్సవములు చేయుచునే యుండిరి.

❖ పసిరాజు మరణము ❖

పట్టాభిషేకమునకై నిరంతరముగ చేయబడుచున్న యుత్సవములు జరుగుచునేయుండ పసిరాజు రోగగ్రస్తుడాయెను. రోగగ్రస్తుడగుటయేగాక ఆపసితనముననే కళ్లుమూసి దివంగతుడాయెను. వృద్ధరాజైన కృష్ణదేవరాయనితోక మహారమై యనంతమూయెను.

❖ మర్యాదలు ❖

ఇది యిటుండ పసిరాజు విషముచే తిమ్మరసుకుమారునిచే జంపఁడై ననెడి సుర్వార్త దేశమునందు ప్రబలి కృష్ణదేవ—7

యుండెను. ఈదుర్వార్త తనకు తెలిసినంతనే కోపమును పట్టు జాలక తిమ్మరసును తిమ్మరసుకుమారుని తిమ్మరసుసోదరుడైన గౌండజుని వారియితరబంధువులను రాజసభకు బిల్వనంపి సభలో పెద్దలు పిన్నులందరిసమక్షమున తిమ్మరసు నుద్దేశించి యారీతిగ పల్కినను.

— శ క త్ప లి క ము —

“ని న్నింతకాలము ప్రియమిత్రునిగ నెంచితిని. ఈరాజ్యమున కిప్పటికి నలువదిసంవత్సరములుగ ప్రభువుగ నుంటివి. ఈరాజ్యమును నీవు నాకే యిచ్చియుంటివి. అట్లుచేయుటలో నీవు నీవిధికి వ్యతిరేకముగ ప్రవర్తించియుంటివి. అందువలన నేను నీకు విశ్వాసపాత్రుడనై యుండ నవసరములేదు. నీవు నీతివర్తనుడవే యైనచో మాసోదరుడు నాకల్లుతీయించమని నీకు విధించినపుడు, నీవట్లు గావింపక అందుకు భిన్నముగ ప్రవర్తించి వారిని మీదు మిక్కిలి మోసము గావించి మేక యొక్కకళ్ల నూడదీయించితివి. ఇట్లుచేయుటలో నీవు ద్రోహమును బూని రాజద్రోహి వయితివి. నీతో బాటు నీకుమారులును ద్రోహులే అయి యున్నారు. ఇప్పుడు నీవును నీవుత్రులును నాకుమారునికి విషప్రయోగము చేసినట్లు తెలియవచ్చినది. గనుక మిమ్ముల నందరిని శ్రైదీలుగ బంధించడమయినది.”

అని చెప్పుచు తానే స్వయముగ లేచి వారివద్దకువచ్చి వారిని తనచేతితో తాకి పట్టుకొని అట్లుచేయుచు నచటనున్న పోర్చుగీసువారిని తనసహాయమునకై బిల్వనంపి వారిసహాయమును కోరియుండిరి. సాలువతిమ్మరసుమంత్రియు వారితమ్ముడును పుత్రుడును బందీలు చేయబడి మూడవసంవత్సరములు

ఖయిదీలుగ నుండిరి. ఇది జరిగినపిదప నరసనాయకునికుమారుని బలవంతముగ పెనుగొంది తోటలలో మోసకృత్యము జరిపిన కొదమరేసికుమారుని తనమంత్రిగా నియమించుకొనెను.

సాలువతిమ్మరసు కుమారుడైన దమ్మానాయకుడు ఖైదీ నుండి పరారి ఆయెను. పరారియై దొంగలు బందిపోటువారు నివసించెడు రమణదుర్గమును కొండగుహలలో దాగికొనెను. ఆగుహలలో దమ్మానాయకునిబంధువు దొకడు ముఠాకు నాయకుడుగ నుండెను. ఆనాయకునిసహాయము కొంత సిబ్బంది నేర్పాటుచేసికొని రాయలవారిపై యుద్ధమునకు దమ్మానాయకుడు బయలుదేరెను. వీరి నెమర్కొనుటకై రాయల వారు కొంతనై న్యమును బంపగ దమ్మానాయకు డానైనన్య ముతో పోరియోడిపోగా తిరిగి బుడీగా రాయలవారివద్దకు తేబడెను. అంతట రాయలవారిదమ్మానాయకుని బందీలుగనున్న సాలువ తిమ్మరసును, వారితమ్ముడైన గౌండారాజును పిలిపించి వీరందరును బ్రాహ్మణుగ నున్నందున భర్తకాస్త్రానుసారముగ జంపించుటకు వీలు లేనందున వారి కంటి గ్రుడ్లువీకించి వారిని తిరిగి బందీలుగజేసి ఖయిదునం దుంచిరి.

— ౧౦ రాయలవారి ఆపసానకాలము ౧౧ —

పైనవ్రాయబడిన విషయములు జరిగిన కొద్దికాలము నకే బీజపూసుల్తానగు ఆదిల్ షా అశ్వగజసమేతకాల్బలమును సిద్ధముచేసికొని తమవద్దనుండి యాక్రమించుకొనబడిన రాయ చూరు కోటను తిరిగి పట్టుకొనునుద్దేశముతో బయలుదేరెను. ఈసంగతి తనకు తెలిసినంతనే తా నెవ్వరికిచెప్పకయే యుద్ధపు గుఱ్ఱము నొకదానిని తయారుజేసి తాను దాని నవరోహించి

తత్తఱమే రాయచూరునగర ప్రాంతమునకు జనెను. అప్పటికపుడే అదిల్షాహా రాయచూరు చేరెను. రాయలవా రశ్శూరూఢులై వచ్చిన్న సంగతి తన చెవిసోకినంతనే తిరుగనాలోచింపక అదిల్షాహా యచటినుండి వెనుదిరిగి పారిపోయెను. రాయచూరుకువచ్చుచు రాయలవారు పోర్చుగీసువారివద్దనుండి ఆరువందలగొట్టములు గల అశ్వదళమును విక్రయమునకుపుచ్చుకొని రాయచూరు వచ్చినంతనే యిదివరలో రెండుసార్లు అదిల్షాహామూట దప్పె ననియు తాను ప్రమాణము మీద చెప్పినవని నింతవరకు చెప్పిన రీతిని ఆచరించియుండలేదనియు నీమూరైన నట్లు చేయవలెనని యు నట్లుచేయనియొడల యుద్ధముచేసి తనను బండిగావించి జన్మ త్తైదిగ నుంచెద ననియు మొదలంజనవిషయముల తెలియజేయు టయే గాక బెల్లాము నగరమును స్వాధీనపరచుకొనువరకు యుద్ధము గావించుననియు నొకసం దేశమును రాయలవా రదిల్షాహాకు బంపిరి.

ఇంతలో చలికాల మాసన్నమైనందున రాయలవారు ముందుకు వెళ్లక తిరిగి విజయనగరముచేరుకొని యుద్ధసన్నాహముచేయ నారంభించిరి. ఈయుద్ధమునకై పోర్చుగీసువారి సహాయమును గోరుచు గోవాయందున్న ప్రభుత్వాధికారి కొక సం దేశమును రాయబారిద్వార బంపిరి. బెల్లామును యుద్ధమున గెల్చినంతనే గోవాకు పదునైదుమైళ్లదూరమున నున్న నీబెల్లాం గ్రామమును పోర్చుగీసువారి కిత్తు ననియుకూడ వాగ్దానముచేసియుండెను.

ఇట్లు గొప్పయెత్తున యుద్ధసన్నాహములుచేయుచుండ విధివశమున తనపూర్వీకులగు రాజులనెల్లర తనపొట్టను పెట్టు

కొన్న వ్యాధియొకటి రాయలవారి నావేళించెను. ఈ వ్యాధి వలననే తానును తనప్రఖ్యాతచరిత్ర సంతమొందించుచు దివంగతు డాయెను. ఇంతటితో రాయలవారివై భవమును, విజయనగరసామ్రాజ్యవై భవము సంతరించెను. హిందూ సామ్రాజ్యచరిత్రలో నొకప్రకరణ మింతటితో ముగిసెను.

10. రాయలమృతి

రాయలవారి జననకాలనిర్ణయ మంతకష్టమో వీరి మరణకాలము నిర్ణయించుటయు సంతకష్టముగనే కనబడుచున్నది. వీరిసమకాలికు లెంతచరిత్ర వ్రాసియున్న నీసందర్భమునుగూర్చి వ్రాసినవా రొక్కరును గాన్పించుటలేదు. శాసనముల నాధారముచేసికొందమన్న నవియు నీవిషయనిర్ణయమున కెంతయూత్రము నాధారభూతములు కావు. కావలి వెంకటరాయస్వామిగారు The Deccan Poets అనుపుస్తకమును వ్రాయుచు కృష్ణదేవరాయలవారు 1524-వ సంవత్సరమున కాలగతినిొందె నని వ్రాసియుండిరి. ఇందుల కనుగుణముగ దేశమునందు చాటువుగ జెప్పబడుచున్న నీక్రిందిపద్యమువలన శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు శాలివాహనశకము 447కు సరియగు 1526 వ సంవత్సరమున చనిపోయినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది.

బోరున యాచక ప్రతిభూరివిపద్ధశనొందుచుండఁగా
నారయశాలివాహనశకాబ్దము లద్రియుగాల్గిపోములం
దారణవత్సరంబున నిదాఘదినంబున జ్యేష్ఠశుద్ధష
ష్ఠీరవివ సరంబున నృసింహానికృష్ణుఁడు చేరె స్వర్గముకొ
ద్వారక నున్న కృష్ణుఁ డవతారసమాప్తము నొందుకై పడినా.

ఈపద్యమునుబట్టి తారణనామసంవత్సర శ్రేష్ఠశుద్ధషష్ఠి అదివారమునాడు (1525) రాయలవారు చనిపోయినట్లు తెలియుచున్నది. ఇది యిట్లుండ నింకొకశాసనమునుబట్టి కృష్ణ దేవరాయలవారికి చాలజబ్బుచేసినట్లును వారు జీవించరని నిశ్చయముచేసికొని కోనప్పనాయకుడనునతడు రాయలవారికి తారణనామసంవత్సర మార్గశిర శుద్ధ విదియ శనివారమునాడు గంగోదకము సేవింపజేసెననియు నప్పటికి రాయలవారిపుత్రులగు తిరుమలదేవరాయలవారు రాజ్యముచేయుచుండిననియు తెలియుచున్నది. మనిషి జీవించరని నిశ్చయింపబడినపిదప నాచరమావస్థయందు గంగోదకము నిప్పించునాచారము మన దేశమునం దుండియేయున్నది. మరియొకకవులునుబట్టి రాయలవారి అల్లుడగు రామరాజుగారు విజయనగరమున వ్యయనామ సంవత్సర వైశాఖశుద్ధ పౌర్ణమినాటికి రాజ్యముచేయుచుండినట్లు వ్రాయబడియున్నది. దీనినిబట్టిచూడ రాయలవారు 1526-వ సంవత్సరమున స్వర్గస్థులైరియని కొంతయనుమానము గలుగుచున్నది.

అయితే కృష్ణదేవరాయలవారు 1529-30 వరకు జీవించియున్నట్లు శాసనము లనేకము లుండియున్నవి. వాటినిబట్టియే చరిత్రకారులు రాయలవారు 1530 వరకు జీవించియున్నట్లును వారిమరణము 1529-30 సంవత్సరములలో జరిగియుండవలయుననియు వారు చనిపోయినపిదప వారిసోదరు లగు అచ్యుతరాయలవారు 1530-వ సంవత్సరమున షట్టాభిషిక్తులైరనియు నిర్ధారణచేసియుండిరి. అచ్యుతదేవరాయల షట్టాభిషేక మెచట నెఱుడు జరిగినదనునంశమునుగూర్చియు భిన్నాభిప్రాయ

ములు మెండుగ నున్నవి. ఈ అచ్యుతదేవరాయల వారును వారియుద్ధరిసోదరులును కృష్ణదేవరాయలవారిచే బంధింపబడి వారు రాజ్యముచేసినంతకాలము బందీలుగా చంద్రగిరిలో నుంచబడి రని న్యూనిసుచరిత్రకారునివలన తెలియుచున్నది. కృష్ణదేవరాయలవారు చనిపోవకవూర్వము మరణశాసనము నొకదానిని వ్రాసియుండి రనియు శాశాసనమునందు తన కొక పడునెనిమిదిమాసముల వయసుగల చిన్నకుమారు డుండె ననియు, అట్లయ్యును తనకుమారుడు చిన్నతనమువలన రాజ్యార్హుడుకాడనియు, రాజ్యమునకు రాజగుటకు అచ్యుత దేవరాయలే అర్హుడనియు వ్రాసియుండె నని న్యూనిసుచరిత్ర కారుడు వ్రాసియుండెను. కాళహస్తియందు దొరికిన యొకా నొకశాసనమునుబట్టి అచ్యుతదేవరాయలవారు కాళహస్తి గ్రామమున విరోధిసంవత్సర కార్తికమాస బహుళపంచమినాడు రాజ్యాభిషిక్తుఁ డాయె నని తెలియవచ్చుచున్నది. మరియొక సమకాలికుఁడైన రాజనాథడిండిము డనునతనివలన అచ్యుత దేవరాయలవారు తిరుపతిలో తిరుపతివేదికశేష్వరస్వామివారి యెదుట విజయనగర రాజ్యమునకు రాజుగ పట్టాభిషేక్తులు గావింపబడిరని వ్రాయబడియుండెను.

ఈసందర్భముననే మరికొన్ని శాసనములవలన రాయల వారి అల్లుడగు అలియరామరాజు విజయనగరసామ్రాట్టుగ 1526వ సంవత్సరముననే రాజ్యముచేయుచున్నట్లు తెలియు చున్నది.

ఇన్ని భిన్నభిన్నములుగ నున్నవిషయములు శాసనముల యందు గన్పించుటకు నెద్దియేని గొప్పకారణ మొకటి యుండ

వలయును. అది యొద్దియని మన మాలోచించి వీటినన్నిటిని పశుస్వయముచేయుట శక్యమూ యని చూడనలయును.

రాయలవారు జీవించియుండగనే తగునుగూర్చుండైన తిరుమలరాయలు రాజ్యాభిషిక్తుడాయె ననుటయు సాతడు కొద్దికాలమునకే మృతినొందె ననుటయు నిస్సందేహములైన విషయములే యైయున్నవి. తిరుమలరాయలు చనిపోగాన పిదప కృష్ణదేవరాయలవారికి ప్రమాదమైనబబ్బుచేసి మరణా వస్థయందుండిరనియుకూడ నూహింపవచ్చును. ఆసమయముననే వారు జీవించుట దుర్లభమని శాసనమునందు వ్రాసిబడినట్లు గంగోదకనేవనము జరిగియుండును. అయితే దైవవశమున వారాస్థితినుండి బయల్పడి సజీవులై యుండి రనుట కొంతమాత్రము ననుమాన ముండఁ జాలదు. వారికి తిరిగి స్వస్థత చిహ్నమైనపిదప రాజ్య మెవరికి సంక్రమింపఁజేయవలయునా యనెడి విషయము రాయలవారిని హెచ్చుగ నాందోళనపఱచియుండవలెను. ఆసందర్భమున రాజ్యార్హులైనవారి గుణగణములు సాలోచించుటలో కొంతకాలయాపనమును జరిగియుండవలెను. ఒకప్రక్క తన కొకపనిపాపఁడు తల్లిపాలు కుడిచేడు పుత్రుఁ డొక్కఁడుండెను. రాజ్యమున కర్హుడై యనేకవిధములందు గెల్పొంది మంచిశూరుఁ డనియు ధీరుఁ డనియు పేరుపడిన యల్లుడు రామరా జొక్క ఁండియుండెను. సమర్థుఁడును రాజ్యముచేయఁదగినవాఁడునై యిదివరలో తనచే బంధింపఁబడి బండిగా చంద్రగిరియందుంపఁబడిన అచ్యుతదేవరాయ లింకొక ఁండియుండెను. వీరిలో నెవరు రాజ్యార్హులాయని రాజ్యవేత్తయగు కృష్ణదేవరాయలవా రాలోచించుటలో

MS 3766

నెట్టియాశ్చర్యము నుండజాలదు. రాయలవా రీవిషయములన్నిటిని సమగ్రముగ నాలోచించి ముఖ్యముగ నాసమయమున దేశక్షేమమును మనసునం దిడికొని పసిపాపడైన తన పుత్రునిహక్కులను మఱచిపోక సమర్థుడైన తనకుమార్తె భర్తయగు రామరాజయొక్క అర్హతలను గమనించి ప్రథమమున తమసోదరు డగు నచ్యుతరాయనికి తానొనర్చిన యక్రమమునకు దగినపశ్చాత్తాపమును చూపి దానికి పరిహారముగ నాతనికి ణాంత యుపకారముచేయ నెంచి తనపసిపాపకు సంక్షణకర్తగ నల్లుడగు రామరాజును యువరాజుగ నియమించి తనసోదరుడగు నచ్యుతరాయనియందు రాజ్యాధికారమును సిల్పియుండిన నుండవచ్చునని తోచుచున్నది. వీరిలో వీరిద్దరు, రామరాజు అచ్యుతరాయలు వారివారియిష్టప్రకారము ఎవరిమట్టును వారే రాజ్యాధిపతులుగ న్యవహరించుచు కొనసములను తమయిష్టవచ్చినట్లు ప్రకటించి గుండవచ్చునని యూహింపవగును. ఈయూహయు కేవలము నిరాధారమై నిరంకుశమైనదిగ నెంచ నవసరములేదు. పెనుగొండ కైఫీయతునుబట్టి రాయలు తనయవసానకాలమున రామరాజును యువరాజుగనుండి తనసోదరుడైన అచ్యుతరాయనికి రాజ్యనిర్వహణమునందు సహాయముచేయవలసినదిగ కోరినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఈయంశములనే కొందరు ఇతర హిందు మహమ్మదీయచరిత్రకారులును వ్రాసియుండిరి. అచ్యుతరాయలును తనసోదరుని ఆంత్యసందేశమును గౌరవించి రామరాజును రాజ్యనిర్వహణమునం దుంచుట కంగీకరించుచుండెను. అయితే చరిత్రయందు రాయలయనంతరము విజయనగర

సామ్రాజ్యమును పరిపాలించినది అచ్యుతరాయలా లేక కృష్ణదేవరాయలపని పాపమైన కుమారుఁడా యనునంశము విచారణీయమే.

శాసనములన్నియు కృష్ణదేవరాయలతరువాత రాజ్యము చేసిన దచ్యుతరాయలే యని స్పష్టికరించుచున్నది. ఈవిషయమునే కొందరు హిందూ పోర్చుగీసుచరిత్రకారులును స్పష్టముగ వ్రాసియుండిరి. కాని షహాబుద్దీనుచరిత్రకారులు మాత్రమి యచ్యుతదేవరాయలపేరుకూడ బయటికిరానీయక రామరాజే రాజ్యముచేసియుండెనని వ్రాసియుండిరి. మొత్తముమీద దీర్ఘముగ నాలోచించి తనకుమారునిహక్కులను నాశనముగావింపక నాతనిని రామరాజు హస్తమునందుంచి వానిపేర రామరాజును యువరాజుగ నియమించియుండవలెను. అయితే రాజ్యావశేరములను గమనించి రాజ్యాధికారమంతయు నచ్యుతరాయలవశము చేసియుండవలెను. ఈక్లిష్టపరిస్థితియందుండి యున్న స్వారస్యమును గమనించి అచ్యుతరాజు తత్త్వజ్ఞమే విజయనగరమునకు రాక చంద్రగిరియందేయుండి రాయలవారి మరణానంతరము ప్రథమమున శ్రీతిరుపతి వేంకటేశ్వరస్వామి వారి సమక్షమునను తరువాత కాళహస్తియందును తిరిగి విజయనగరమునందును మున్తూరు ముచ్చటగ పట్టాభిషేకమహోత్సవములను గావించుకొనియుండెను. అప్పటినుండియు నెవరి సామర్థ్యమును బట్టి వారు సామ్రాజ్యనిర్వహణమునకై ప్రయత్నములు గావింపఁగా, చిట్టచివరకు అచ్యుతరాయలే రాజ్యాధిపత్యమును వహించియుండ వచ్చునని తోచుచున్నది. రాజ్యాధిపత్యము వహించియు నచ్యుతరాయలు రామరాజుతో

సఖ్యతచేసికొని తామిద్దఱును రాజ్యనిర్వహణమునందు సమానముగ బాధ్యతను వహించియుండి రని 1535-వ సంవత్సరమున ఫిబ్రవరి 7 వ తేదీగల కాసనమునుబట్టి తెలియవచ్చుచున్నది.

ఈపై యంశములనన్నిటిని సమన్వయముచేసికొన్నచో మూడుసంగతులు స్పష్టపడగలవు. తిరుమలరాయడు చనిపోయినపిదప రాయలవారు తనతరువాత రాజ్యమేలవలసినవిధమును 1526 వ సంవత్సరమున నేయేర్పరచియుండెననియు, వారు జీవించియుండగ నే రామరాజు అచ్యుతదేవరాజు తమంతట తాము రాజ్యాధిపతులుగ వ్యవహరించుచుండిరనియు రాయలవారు 1529-30 సంవత్సరమున చనిపోయియుందురనియు వారియనంతరము అచ్యుతరాయలే పట్టాభిషిక్తుడై రామరాజుతో పాటు రాజ్యనిర్వహణ బాధ్యతనువహించియుండెననియు మనము గ్రహింపవలసియున్నది.

11. రాయలభార్యలు: సంతతి.

చరిత్రకారులవలననేమి, రాయలరసుకాలికులగుపోర్చుగీసువారివలననేమి, యితరగ్రంథములవలననేమి, రాయలకు మువ్వరుభార్యలున్నట్లు తెలియుచున్నది. వారిపేరులు చిన్నాదేవి, తిరుమలదేవి, అన్నపూర్ణాదేవియు. రాయలజననవృత్తాంతములోవలెనే యాతనివివాహవిషయమునకూడ ననేకచిత్రచరిత్రములు వాడుకలో నున్నవి. వానిలో సత్యాసత్యగ్రహణముజేయుట కడుగట్టము. మొదటియిద్దఱు భార్యలును రాయలుదాసీపుత్రుడని మొదటవివాహమాడనొల్లక వానిం.

జంప యత్నించి రనియు నది కొనసాగక యాతని భర్తగ నంగీకరించి రని చెప్పగాధలలో కొంచెమైనను సత్యమున్నట్లు తోచుడు. పోర్చుగీసుచరిత్రకారుడగు న్యూనిసు వ్రాసిన యుత్తరములవలన రాయలకు జిన్నతనమునందే వేశ్యాసంస్కరములచడినట్లు తెలియుచున్నది. ఈమెయే చిన్నమదేవి.

రాయలవారిపట్టాభిషేకానంతరము యామెకై యొరుల కంటబడకుండ నర్ధరాత్రమున మారువేషమున నామెయింటికేగి యామెవద్ద కొంతకాలము ప్రతిరాత్రియుగడిపి కోడికూతకు పూర్వమే కోటచేరుచుండెడివారు. ఒకనాడు రాయలు చిన్నమదేవి సమీపముననుండగ తిమ్మసు వీక్షించి యాశ్చర్యనిమగ్నుడై యాతని వెంటనంటి వేశ్యయింట ప్రవేశించు బోవుచుండ నాతని గలుసుకొని యాతనిని మందలించి రాజ్యాధిపతియగు రాయల కిట్టిది తగదనియు, శత్రువులకిట్టివిషయము తెలిసిన వారు తుదముట్టెంతు రనియు, పరరాజుల కీవిషయము తెలిసిన తమపుత్రికలకు వివాహముచేయుట కిచ్చగింప రనియు రాజ్యము నందు పరువుమర్యాదలనశించుననియు ననేకవిధములుగ రాయల వారికి బోధించియుండెను. రాయలవారు నందులకు లజ్జావనతవద నులై తాముచేయు కార్యము సరియైనదని చెప్పజాలకయు తమ లోపమును గప్పిపుచ్చుటకు యత్నించకయు తమ కామెపై నున్న గాఢానురాగమే తమప్రచ్ఛన్నప్రవర్తనకు కారణమనియు తాము చిన్నాదేవికి సంపూర్ణముగ వశులైతిమనియు నామెను వదలి తానుండజాలననియు రాజ్యభిక్ష నిచ్చి రాజుగాచేసిన యకార్యమును మనసునందిడికొని ప్రేమభిక్షనుకూడ పెట్టుమనియు రాయలవారు తిమ్మరసును వెడికొనియుండిరి. ఇట్లు

కోరుచున్న రాయలమనోభావమును గ్రహించినవాడై యాతనిపై ము నామెనుండి మఱియొకజాలనని తెలిసికొన్నవాడై రాయలకోరిక కనుమఱింపకపోయినచో గొప్పసంఘటనము రాజ్యమున బయలుదేరక తప్పదని కనుగొన్నవాడై రాయల కోర్కె కొలదికాలమునకె నెరవేర్చెదనని వాగ్దానముచేసెను. కొంతకాలమునకు రాయలకు స్వజాతీకన్యయగు తిరుమలాదేవిని వివాహముగావించి పిదప నీచిన్న మదేవినిగూడ వివాహము గావించి యామెను పట్టమహిషినిగా జేసెను.

రెండవభార్యయగు తిరుమలాదేవి రాయలు ప్రథమమున వివాహమైనభార్య. ఈమె వివాహసంతరమే చిన్నాదేవిని వివాహముచేసికొన్నది. తిరుమలాదేవి గజపతిరాజుకూతురని కొందరు చెప్పుదురుగాని అది సరికాదు. గజపతిరాజ్యమును జయించుటకు బోవునప్పటికే వీరిద్దరు భార్యలుండిరిగాన నీమె గజపతిరాజుకుమార్తె యనుట కెట్టియాధారమునులేదు. ఈమె శ్రీరంగపట్టణపు రాజుకుమార్తె యని తోచుచున్నది.

మూడవభార్య అన్నపూర్ణాదేవి. ఈమెగజపతిరాజపుత్రిక. గజపతిరాజుతో యుద్ధముచేసి వారిని జయించినపిమ్మట నారాజు తనకుమార్తెయగు జగన్తోహినీదేవినిచ్చి వివాహముగావించెను. ఈజగన్తోహినీదేవియే యన్నపూర్ణాదేవి. ఈమెనే తుక్కాంటి యనికూడ పిలుతురు. ఈమె నేసందర్భములో వివాహమైనదియు నిదివరలో తెలిపియుంటిమి.

ఈమువ్వరుభార్యలుగాక రాయలకు నింక తొమ్మిండు గురుభార్యలుండి రని న్యూనిసుచరిత్రకారుడు తనచరిత్రలో వ్రాసియుండెను. వారెవ్వరో మాత్రము మనకు తెలియరాదు.

రాయలవారు ఈమువ్వరుభార్యలయందును గొంచె
మించుమించుగ సమానప్రేమగలవారై యుండిరి. రాయలవా
రెచటికేగినను తనభార్యలను వెంటబెట్టుకొనియే పోవుచుండిరి.
యుద్ధమునకు జనినపుడు తీర్థయాత్రలు గావించినపుడు మరి
యెచటికి వెళ్లినను భార్యసమేతులై వెళ్లుచుండిరి. శ్రీతిరు
పతి వేంకటేశ్వరస్వామిని దర్శించుటకు పోయినపుడెల్ల నీభా
ర్యలు వారివెంటనే యుండిరి. వేంకటేశ్వరస్వామివారి ఆలయ
మున చిన్నాదేవి తిరుమలాదేవితోసహా రాయలవారి కంచు
విగ్రహములు ప్రతిష్ఠింపబడియున్నవి. వీటిని మనమిప్పటికిని
చూడనగును. అప్పటికి అన్నపూర్ణాదేవి వివాహముకాలేదనియే
మన మూహింపవలెను. అమరావతి శ్రీకాకుళము మొద
లయిన క్షేత్రములను రాయలవారు సందర్శించినపుడు వారి
భార్యలు వారివద్ద నున్నట్లు మనకు దృష్టాంతములు కలవు.
ఈభార్యలు మువ్వరున్ను వారిలో వారు విక్కిలి సఖ్యతగలిగి
యుండిరి.

ఈమువ్వరుభార్యలకు వేర్వేరుగృహము లుండెడివి.
వారివారికి ప్రత్యేకముగ చెలికత్తెలు దానీజన ముండెడివారు.
వారిజనానాలోని కితరపురుషు లెవరును రాజులరు. అచట
నుండువారందరును స్త్రీలుగాని నపుంసకులుగాని యైయుండిరి.
ఇచటిస్త్రీలు పరాయికంటి కగపడరు. రాజుగారియాజ్ఞ లేనిదే
పరాయివా రెవ్వరును వీరిని సందర్శించకూడదు. ఈదేవేరుల
వద్ద బాదాపు పండ్రెండువందలకు తక్కువగాని స్త్రీజనముండెడి
వారు. ఈభార్యలవద్ద చెప్పనలవికాని బంగారు వెండినవరత్న భి

తమగు భూషణములుండెడివి. ఇవిగాక హెచ్చుగ ధనమును వీరికి ప్రత్యేకప్రత్యేకముగ నుండెడిది.

మొత్తముమీద నీభార్యలుమువ్వురిలో చిన్నాదేవి యందు రాయలవారికి కొంత హెచ్చుప్రేమయుండెననుటకు సందేహములేదు. ఆమెవైగలప్రేమను బహిష్కరముచేయుటకై యామెవేర నొకపట్టణమును నిర్మించె నని సూర్యనిసువరిత్ర 'కారుడు వ్రాముచు నాపట్టణమువేరు నాగలాపురమని చెప్పి యుండెను. ఈవేరుచుబట్టి రాయలవారు తమతల్లి వేర నీగ్రామమును కట్టించిరేమోయనుట యొక్కవసమంజసముగ నున్నది. అది యెట్లున్న నీపుర మిప్పటి హొన్నేట అయ్యున్నది. ఈపురముచుట్టు నొకముచ్చటైన రాలిగోడను కట్టించిరి. తమ రాజ్యమునందలి ప్రముఖనాయకుల నందరి నీగ్రామమున తమకు వసతిగృహములను బారుగ కట్టవలసినదిగ నుత్తరవు నిచ్చిరి. అంత నాపురమున నాయకులందరును పెద్దపెద్దభవనముల నిర్మాణముచేసియుండిరి. ఇట్లు నిర్మాణముచేయబడిన నాగలాపురమునకు వచ్చెడి ప్రతివస్తువువైన సుంకము నిర్మాణము చేసి యాగ్రామమునకు గొప్ప ఆవాయమును కల్పించెను.

ఈపురమున కిరుప్రక్కల రెండుపర్వతపంక్తులుండెను. ఆపర్వతపంక్తులమధ్య నొకపెద్దచెరువును నిర్మాణముచేయించెను. ఈచెరువునిర్మాణమునకై బోర్చుగీసుదేశమునుండి మంచి కట్టడపునివారల పిలిపించి వారిచే నీచెరువును కట్టిరచెను. ఈచెరువును కట్టించునపుడు కొంతకాలమువరకు పగలుకట్టిన భాగము రాత్రివేళల పడిపోవుచుండెను. అప్పుడు శాస్త్రవేత్తల విచారించినంతలో చెరువు బలికోరుచున్నదని వారు చెప్పి

యుండిరి. అందుపైన బందీలుగనుండి నురిదీయబడవలసిన వారినందరి నాచెరువుచద్ద చఁపి వారి నెత్తుటి నీచెరువుకు బలిగా నిచ్చియుండిరి. తరువాత చెరువుకట్టడము చక్కగ నిలిచి యుండెను. ఈచెరువుకు నీరువచ్చుటకును వచ్చిన నీటి నుప యోగించుటకును రాతిగొట్టములను పెట్టించిరి. ఈచెరువు నందలి నీటివలన భూములను బాగుచేసి మంచితోటలను వైద్యము వేయించి దేశసౌభాగ్యమును వృద్ధిగావించిరి. ఈచెరువుకింద వరి గోదుమపంటలు హెచ్చుగ పండుచుండెడివి.

రాయలవారి కీభార్యలవలన మగశిశువు లిద్దఱుజన్మించి యుండిరి. వారిలో నొకరు తిరుమలదేవరాయడు. ఈతడు ఆరుసంవత్సరముల వయసుగలవాఁడుగ నున్నపుడే రాయల వారు వానిని పట్టాభిషిక్తునిగజేసెను. కాని విధివశము నీతడు మరణించెను. ఈతడు మరణించినపిదప రాయలవారి కింకొక పిల్లఁడు జన్మించెననియు వానినే రాజ్యాభిషిక్తునిగాజేయుట కిచ్చగింపక వానిస్థానే రామరాజును యువరాజుగను రక్షణ కర్తగనుంచెనని మహమ్మదీయచరిత్రకారులు వ్రాసియుండిరిగాని పోర్చుగీసువారుగాని యితరసమకాలికులు గాని యీవిషయ మునుగూర్చి వ్రాసియుండలేదు. ఈయిద్దరుతప్ప రామలవారి కింకెవ్వరును మగసంతతిలేదు. రాయలవారికి మగసంతతి నిల్వకుండుట కొకగాథ చెప్పబడుచున్నది. ఆగాథమందలి సత్యాసత్యముల నిర్ణయింపజాలము. అయిన నీగాథ నీకింద వ్రాయుచున్నాను.

రాయలు సర్వదానదికి దక్షిణముననుండు దేశమును జయించెను. అతనికి లక్షసైన్యముండెను. కృష్ణరాయని గజ

బలమంతయు నొకసామంతునివద్ద నానెగుండివద్దనుండెను. అసామంతు నానెగుండి విడిచి మరియొకచోటికి జోవలెనని రాయలవా రాజ్ఞాపించిరి. ఇది వినిన యిద్దరుగోసాయీ లా సామంతుని బంపవలదని రాయలవారి ననేకవిధముల ప్రార్థించిరి. గోసాయీ లెంతప్రాధేయబడినను రాయలవారు లక్ష్యముచేయక నాసామంతుని దేశాంతరమునకు బంపివైచిరి. గోసాయీ లెంతచెప్పినను వినక వారిసవమానించినందులకు నాగోసాయీలు కోపించి సంతాన హీనుడ వగుదు వని రాయలవారిని శపించిరి. అందువలన నీతనికిగల్గిన మగశిశువు లెవ్వరును నిలిచియుండలేదనియు నానెగుండికై ఫీయతునవ్రాయ బడియున్నది. ఇందలి నిజానిజములను పాఠకులే వితర్కింప నర్హులు. మొత్తముమీద రాయలవారియనంతర మీసామ్రాజ్యమును పరిపాలించుటకు వారిసుతు లెవ్వరును లేరు.

రాయలవారికి తిరుమలాంబ వెంగళాంబ యని నిద్దఱు కూతులుమాత్ర ముండిరి. వీరిద్దరికిని తగురీతిని విద్యాబుద్ధులు గఱపి వారిని రామరాయ తిరుమలరాయ లను నిద్దరన్నదమ్ముల కిచ్చి మహావైభవముతోవివాహము గావించిరి. ఈరామరాయలే రాయలవారి అవసానకాలమున వారిపసిపాపకు రక్షణకర్తగా నుండి యువరాజుగ నున్నట్లును కొంతకాలము రాజ్య భారము నాపిల్లవానికి రక్షణకర్తగా జరిపినట్లు నిదివరకే వ్రాసి యుంటిమి. రాయలయనంతర మచ్యుతదేవరాయలు రాజై పట్టాభిషిక్తుడై రాజ్యముచేసెను. అచ్యుతరాయల కాలము నందే తురుష్కులు విజృంభించి రాయచూరును లాగికొనిరి. అచ్యుతదేవరాయలతరువాత నాతనికుమారుడు వెంకట్రాయలు శ్రీకృష్ణదేవ—3

రాజ్యముపాలించెను. అటుపిమ్మట రాయలవారి అల్లుడైన రామరాయలు రాజ్యాధిరూఢుడై రాజ్య మేలెను. వీరెవ్వరును విశేషవిక్రమవంతులుగారు. రామరాయలు తుగుమ్మలచే 1565-వ సంవత్సరమున తల్లికోటయొద్ద జరిగినయుద్ధమున నోడింపబడెను.

తల్లికోటయుద్ధానంతర మిందేశమున నున్న జనులు దిక్కులేనివారై ధనభాన్యములువిడిచి విజయనగరమును వదలి వెళ్లిపోయిరి. ఇంతటితో విజయనగరసామ్రాజ్య మంతరించెను.

రామరాయలయొక్క సోదరుడును కృష్ణదేవరాయని రెండవఅల్లుడునైన తిరుమలరాయనివంశీయులు చంద్రగిరికివచ్చి దానిని తమరాజధానిగ జేసికొని దక్షిణదేశమును పాలించుచుండిరి. 1639-వ సంవత్సరమున చెన్నపురి నింగ్లీషువారి కిచ్చిన శ్రీరంగదేవరాయ లీతిరుమలదేవరాయని కారవపురుషుడు. వీరివంశీయు లిప్పటికి నానెగుండి సంస్థాదిసాధిపతులుగ నున్నారు.

వీరిద్దరుగాక రాయలవారి కింకొకకుమార్తె మోహనాంగి యను నామె యుండె ననియు నామె మరీచీపరిణయమను గ్రంథమును వ్రాసె ననియు చెప్పుదురుగాని దీనికెట్టి దృష్టాంతరమును కాన్పింపదు. ఆపుస్తక మిప్పుడు దొరకదు.

12. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలవారి వ్యక్తిత్వము స్వభావము

ఈభారతదేశమేలినచక్రవర్తులలో చరిత్రకు తెలిసినంత వరకు నశోకుడు సముద్రగుప్తుడు చంద్రగుప్తుడుతప్ప కృష్ణదేవరాయసార్వభౌమునితో పోల్చదగిన రాజు వేరొకడు లేడని నిక్కముగ జెప్పవగును. సామర్థ్యమునగాని దూరదృష్టి యందుగాని రాజకార్యనిర్వహణమునగాని దేహబలమునగాని

నీతని కీడగుచక్రవర్తి యింకొకడు గానరాదు. ఈతనియుద్ధములే యితని బలపరాక్రమములను శౌర్యధైర్యములను వేనోళ్ల జాటుచున్నవి. ఈతనిరాజ్యము ఓడ్రదేశముననున్న పొట్నూరు గ్రామమునుండి కన్యాకుమారి అగ్రమువరకును బంగాళా ఖాతమునుండి అరేబియామహాసముద్రమువరకును విస్తరించి యుండెను. ఈదేశమునందలి భద్రతారక్షణయే నీతనిరాజ్య కార్యనిర్వహణాచార్యమును సహస్రముఖముల నుద్ఘోషించుచున్నది.

ఈరాజు మిక్కిలి పొడగరిగాని మిక్కిలి పొట్టివాడుగాని గాక సమానశరీరముగలవాడుగ నుండెను. మంచీరూపము గలిగి కమనీయమైనకాంతిగల్గి ముఖమునందు గొప్పవర్చస్సుతో గూడుకొనియుండెను. కాయము కొంచెము స్థూలమనియే చెప్పవచ్చును. ఈతనికి చిన్నతనమునందే సోఘటకవ్యాధివచ్చి నందున మొగమంతయు మచ్చలతో నిండియుండెను. ఈతని విస్తీతవదనమున ఎల్లప్పుడు నానందము తాండవమాడు చుండెను. రాయలవారు కోపిష్ఠియనియే పేరునుచరిత్రకారుడు వ్రాసియుండెను. కోపమువచ్చినపుడు పిచ్చికోపముండెడిది. అయినను శాంతస్వభావుడనియే మొత్తముమీద చెప్పవచ్చును. రాజగుటవలన తీవితోపాటు అహంకారము నుండియుండెను. ప్రజలకష్టనిష్ఠురములను తెలిసికొనుటకు రేయి యనక పసలనక యెల్లనమయములయందు సిద్ధముగ నుండెను. విదేశీయుల సన్ధానించి వారిని గౌరవించుటయందు గొప్పశ్రద్ధపూని వారికి తనదేశక్షేమసమాచారముల దెల్పుచు వారి దేశస్థితిగతుల వారయుచు విదేశములతో వర్తకవ్యాపారము వృద్ధిచె

దించి దేశసౌభాగ్యము నభివృద్ధిజేసెను. విక్కిలి చనపుగనున్న క్లేశనబడుచుండెను. స్నేహితులు విరోధులను వివక్షతలేక యెల్లరు రాయలవారియందు భయభక్తులతో మెలగుచుండెడివాడు. ఈత డెల్లఁబనులయందు బరివూర్ణసామర్థ్యమునుగలిగి సమస్త జనులయందును సమానభావమును జూపుచు నెల్లరచే గొని యాడఁబడుచుండెను.

రాయలు చిన్నప్పటినుండి వ్యాయామముల యందు మిగుల కాంక్ష కల్గిన వాడగుటచే హెచ్చుగ కృషిచేసి దృఢకాయమును సంపాదించెను. ఈత డశ్వారోహణమునందు పాండవసోదరులగు నకులసహదేవుల నైపుణ్యము చాతుర్యము గలిగియుండెనని పారిజాతాపహరణమున వ్రాయబడియున్నది. ఈతనిదినచర్యనుగురించి యిదివరకే వ్రాసియుంటిని.

ఈతడు గర్విష్ఠియనుటకు సందేహములేదు. ఆదిల్షాహతనతో యుద్ధమునం దపజయముగాంచి రాయబారిని పంపి పవుడు రాయబారి కీతడు చూపిన అలక్ష్యభావము ఆదిల్షాహతనపాదములస్పృశించి ముద్దిడవలయు నని పెట్టినషరతునందులకై తానుఁడినశ్రమ తనగర్వమును అహంకారమును నిరంకుశేత్వమును చాటుచున్నవి. ఇంతమాత్రముచేత రాయలు ఉదారహృదయుఁడు కాఁడని గాని దయాపాత్రుఁడుకాఁడనిగాని చెప్పట కెంతమాత్రమును వీలులేదు. ఈతని దివ్యచరిత్రమునందు ఉదారస్వభావము నుదహరించెడిఘట్టము లనేకములు కలవు. అయితే యీవిషయమున మాత్రము రాయలవారి కేలకో హెచ్చుపట్టుదల కల్గి

యుండెను. కొండవీటియుద్ధమునం దపజయము గాంచిన ప్రతాపరుద్రగజపతిగమూరుండైన వీరభద్రగజపతిని పారిజాతాపహరణ మనుగ్రంథమున జెప్పినట్లు “గరుణామతిః గాచె జగత్ప్రసిద్ధిగన్”. రాయచూరుయుద్ధమునం దోడిపోయి తురుష్కునైన న్యము నదిని దాటి పారిపోవుసమయమున తన నైనెనికులు నఱకుచుండ జూచి రాయలవారు తమనైన న్యము నట్లు చేయవల దనిచెప్పి వారిజీవముల రక్షించియుండుటలో రాయలవారు తమయశాదార్యమును జూపియుండిరి. ఇట్టివే నీరిచరిత్రయం దనేకములైన విశేషభుట్టములను జూపవచ్చును.

రాయలు ధార్మికు డనియు న్యాయపథము ననుసరించెడివాఁ డనియు జెప్పుటకు తావ్రాసిన ఆముక్తమాల్యద యందు వ్రాసినధర్మనీతియే తార్కాణము. అందు వ్రాయఁ బడినధర్మములన్నియు నిదివరలో పెద్దలు వ్రాసినధర్మములే తిరిగి భాషాచాతుర్యముచూపి వ్రాయఁబడినవి. ధర్మములను వ్రాసియున్నందున వానిని వారనుసరించిరా లేదా యను నంశము వేరుమాట. వారిమనోగతాభిప్రాయములు వారిచే వ్రాయబడిన ధర్మనియమములవలన లేటపడగలవు.

13. రాజధానివర్ణన

రాయలవారి మహాన్నత్యమునుగూర్చియు వారికీర్తి ప్రతాపమహిమములనుగూర్చియు వారిరాజ్యవిస్తీర్ణతనుగూర్చి వారిసామ్రాజ్యవైభవమును గూర్చియు వ్రాసినవారు వారి సమకాలికులైన పోర్చుగీసుచరిత్రకారులే. పోర్చుగీసువారు మనదేశమునకు రానిచో మనదేశములోని రాజులలో నెల్ల మేటియని ప్రఖ్యాతివడసి తురకలధాటి కడ్డుపడి యప్రతిమాన

ప్రతాపముచే వారల నోడించి తా నజయ మనునది యెట్టిదో యెఱుంగక యరువదియేండ్లు మహావైభవముతో రాజ్యముచేసి 1530-వ సంవత్సరమునఁ గీర్తిశేషుడైన యీమహారాజుచరిత్ర మనచెవిని బడెడిదికాదు. సమకాలికులైన పోర్చుగీసువారితో రాయచూరువద్ద రాయలవాకి తోడ్పడిన “ఫిగరీడో” యను రాయబారి వెంటవచ్చిన పేయసనునాతఁడు రాయలరాజ్యమును చక్కగ వర్ణించెను. దానిని విపులముగ నెఱుంగఁగోరువారు తెనుఁగున “వీరభద్రరావు” గారు రచించిన “జిల్లకర్ణాటకరాజ్య” మను గ్రంథమును, నాంగ్లేయభాషయందు “శూయో”లనువారు వ్రాసిన “విస్మృత సామ్రాజ్య”మన (The Forgotten Empire) గ్రంథమును జదువవలెను. ఆ పుస్తకములలోని యంశములు కొన్నిటి నిందు వ్రాయుచున్నాను.

— నగరద్వారములు —

“పట్టణమున కాఱుమైళ్లయావలినుండి యడ్డముగ డెబ్బదిమైళ్లపొడవున వ్యాపించి నగరమునుజుట్టియున్న పర్వత మాలికనుండియే పట్టణములోని కందందు మార్గము లున్నవి. ఇవియే నగరద్వారములు. ఇవితప్ప నగరప్రదేశమునకు మార్గాం తరములు లేవు. బలిష్ఠములైన ప్రహరు లీపర్వతశ్రేణులనడుమ నున్న సమతలముల నావరించి కొండల నొండొంటితో బంధించి యున్నవి. ప్రజలు నడుచుటకు మంచి బాటలు కలవు. అవి యాప్రాకారద్వారముల మూలముననే పోవుచున్నది. ఆద్వారములు వీరభటసంరక్షితములై యొప్పును. పర్వతమాలికలో నందందుగల సరోవరములు నగరములోని తోటలకును వది పొలములకును జీవనాధారములై యున్నవి.

● నాగలాపురద్వారము ●

పశ్చిమదిశనుగల ద్వారములలో నాగలాపురము (Hospet) ద్వారముదగ్గర నున్నది. గోవానుండి వచ్చెడి బాట యొక్కటి యీద్వారముననే విద్యానగరమును బ్రవేశించుచున్నది. కనుక నిది బలాధ్యములగు ప్రహరులతోడనుదుర్గములతోడను సుభద్రమై యున్నది. కోటగోడకుఁ బార్శ్వభాగమునజలప్రపూర్ణములైన యగడ్డలు గలవు. రాజసదనము నగరమధ్యప్రదేశమున నున్నది. ఆప్రదేశభాగమున రాజ్యభవనము వరకుఁగల వీధులు - దండనాథులయు - సానుంతప్రభువులయు-మనోజ్ఞములైనసౌధములచే నొప్పుచుండును, గృహములు నానావిధచిత్రములచే నలంకృతములై రామణీయకములై విరాజిల్లుచున్నవి. రాజాంతఃపురభవనమునకు ముందుభాగమున సువిశాల సమతల మొండు గలదు. నగరమధ్యమున నుండుటచే నీసమతలము మిగులప్రయోజనార్హముగ నున్నది. రాజనగరము పోర్చుగల్ దేశపురాజధానియైన లిస్బను (Lisbon) నగరదుర్గమున కంటె నధికస్థల మాత్రమించుకొని దుర్భేద్యమును సురక్షితమునునగు ప్రహరిచే నొప్పియున్నది. మఱిగొంతదూరము పోవునెడల సుందరతరములగు సౌధవాటికలచేఁ జెలువొందెడు నింకొకవీధి వచ్చును. అది ధనాధ్యుల కావాసభూమి. అందు నవరత్నములును నానావిధవస్త్రములును ప్రపంచమునంగల ప్రతివస్తువును వెలకు లభించును.

“ఈనగరమున నగర్లుములైన మణులయు వజ్రములయు వ్యాపార మత్యధికము. ఇందుచే నిందన్ని తేగలవారును జేరుట కవకాశ మేర్పడుచున్నది. ఈనగరవైశాల్య మొక

వైపునుండి నిర్ణయించుట యసాధ్యము. నే నొకపర్వత మెక్కి కొంతవరకు విస్తారభాగము చూచివాడను. నగరమంతయు ననేకపర్వతశ్రేణులనడుమ నుండుటచే గొంత ప్రదేశము మాత్రమే నాకు గోచరమయ్యెను. నేను చూడఁగల్గినభాగము రోము (Rome) నగరమంత యుండి కడుమనోజ్ఞ ముగ నున్నది. దానిలో వనములు తటాకములు నీటికాలువలు నున్నవి. తురకపీఠికః దరువాత నొకకాలువ ప్రసహించుచు జాను నారింజ నివ్వు పనస పోక మామిడి మున్నగుతోటలకు సమృద్ధిగ జీవనము నొసఁగుచు వానిని జక్కగ బెంచి యాభాగము నొక మహారామసదృశముగ నొనర్చినది. అసంఖ్యాకముగను నగడిత ముగను నున్న యీమహానగరసంఖ్యను గూర్చి నే నిం దుదాహరింపను. అది యతిశయోక్తిగ నగపడునేమో యని భయము.

“విజయనగరము లోకమునందలి సమస్తసమస్తము దాయమునకు నాకరమగు పట్టణము. పలుదేశ. గులైన థాన్యము లిందు సమృద్ధముగ ఫలించి మిక్కిలి చౌగ లభించును. గోదమరుపంట తక్కువ. ముఖ్యములైన పండుగ దినములలో రాయలు విద్యానగరమున నుండి సనాతన సంప్రదాయానుసారము విందులు వినోదములలోఁ బాల్గొనును. ఈయుత్సవసందర్భములందుఁ బ్రభుత్వమువారు సామ్రాజ్యమునఁగల మహారాజులు రాజులు దండనాయకులు మొదలగు వారిని కుటుంబపరివారసహితముగ నాహ్వానింతురు. రాష్ట్రము నందలి యాటకత్తియుల నందఱు బిలిపింతురు. కాని యుద్ధ

మునకు వెల్లియున్నట్టియు సామ్రాజ్యపు మేగలను గావలి యున్నట్టియు సేవలనుమాత్రము రప్పించుట లేదు.”

ఈవిషయమునుగూర్చి వ్రాయుచు “డాక్టరుబార్బోసా” యసుపోర్చుగలు దేశస్థుఁ డీనగరము నైశ్వర్యమును నౌచిత్యమును ఉత్కృష్టతనుగూర్చి నీవిధముగ వ్రాసియుండెను.

“పీఠులును చౌకులును మిగుల విశాలములైనవి. అన్ని దేశములయు అన్ని మతములయు జనులు తఱచుగ నీ నగరమునందుగూడి మిక్కిలి క్రీక్కిరిసి లెక్కికుమిరి యుందురు. ఈపట్టణమున వ్యాపార మపారముగ జరుగును. పెగు (Pegu) నుండియు లంకనుండియు దిగుమతియైనసాము లనేకము లిందు గలవు. నరసింగ (విద్యానగర) రాజ్యమున నొక వజ్రపు గనియు దక్కనురాజ్యమున మరియొక్కటియు నున్నందున నీదేశములోనే వజ్రము లనేకములు గోచరించుచున్నవి. ఆర్మజు (Ormuz) నీలు (Col) దేశములనుండి దిగుమతియగు ముత్యములును చిన్నముత్యములును సరిగబుట్టాలపట్టును రక్తాంబరములును పగడములును విశేషముగ నిందు గనపట్టును. రాజకీయోద్యోగులతోడను గవర్నర్లతోడను రాజ్యాంగ వ్యవహారములనుగూర్చి మాటలాడుగృహమొకటి రాజునకున్నది. వారందరును బోయీలు మోసికొనితెచ్చు వెలగల పల్లకీలలో వచ్చుచుండిరి. పల్లకులును గుట్టపురౌతుసమూహములును రాజనగరద్వారముకడ నెల్లప్పుడు పడిగాపులుండును. సొంతపైకముతో కొన్న గజాశ్వములలో నీరాజుకువలయు 900 యేనుగులును 20,000 కంటె నెక్కువైనగుట్టములును నీలువయుండును.”

విజయనగరము కొండలచే జుట్టబడియున్నది. ఈ కొండలలోఁ బట్టణము లోఁపలికి వచ్చుటకును వెలుఁపలికిఁ జొవుటకును వీలైన మార్గము లున్నవి. ఇవి తప్ప నీ పట్టణమునకు వేఱుమార్గములు లేవు. ప్రతిమార్గమున మొదటను నొకగుహ యున్నది. అచ్చట మార్గరక్షణార్థమై నియమింపబడిన కొండఱుభటు లుండురు. ఈకొండలనడుమ ననేకజలాశయములును సారవంతములైన పెక్కుభూములును గలవు. పశ్చిమమున నాగలాపుర మను నొకగొప్పపట్టణము కట్టబడియున్నది. అది కొండలచేతను బురుజులచేతను చుఱఁచితిమైయున్నది. ఇచ్చటనే రా జెప్పుడును నివాసముచేయుచుండును. ఇందుచే నచ్చట వర్తకము వృద్ధియై యాస్థానము, పెక్కురు వర్తకులు నివసించుచో టయ్యెను.

ఆయాసనడుమ నొకపెద్దచెఱువు త్రవ్వబడియుండెను. ఇప్పుడు మన మినుపగొట్టములగుండ నీరు దెప్పించుకొనునట్లప్పు డచ్చటివారు తాతిగొట్టములగుండ నీరు దెప్పించుకొనుచుండిరి. ఇచ్చట నొకదేవాలయము గట్టంపబడినది. ఈనాగలాపురమునుండి విజయనగరమునకుఁ జొవుమార్గమున నీరు ప్రక్కలను బాటసారుల సుఖముకొఱకు ననేకప్రక్షములు నాఁబడియుండెను. విజయనగరముచుట్టును బలాధ్యమైన గోడ యొకటి గలదు. ఈగోడను జుట్టుకొని యనేకములైన తోటలును వరిపొలములు నున్నవి. ఈగోడకు కొంచెము దూరముగా నింకొక ప్రాకారము గలదు. విజయనగరము నందంతటను బెక్కుచక్కనిగృహములును ఉన్నతములైన మేడలును నేత్రానందకరములయిన మందిరములు నున్నవి.

ఈపట్టణమున రాయల కొక విశాలభవనము గలదు. ఇది పొర్చుగీసువారి రాజధానియైన “లిస్బన్” అనుపట్టణముకంటె నెక్కువచోటు నాక్రమించుకొనియుండెను. ఇది మిగుల బలాధ్యమై దుర్భేద్యముగా నుండెను. ఈమందిరమును దాటినవెంటనే రెండు గొప్పదేవాలయములు గనబడును. అందొకదానిలోఁ బ్రతిదినమును గొఱ్ఱెలను మేకలను బలి యిచ్చునాచారము గలదు. సంవత్సరమున కొకసారి యా దేవున కుత్సవము గావించి యం దనేకవిగ్రహములతో నీదేవుని రథ మెక్కించి యూరేగింతురు.

కొన్నివీధులలో ననేకవిధములరత్నములను విలువగల వస్త్రములను విక్రయించెదరు. ప్రతిదినము సాయంకాలము జరుగుసంతలో నశ్వాదిజంతువులను ఫలములను శాకములను నింకను ననేకవిధవస్తువులను విక్రయించెదరు. అచ్చటవలయు వస్తువులన్నియు దొరకును.

ఈనగరములో నొకమూలను “మారు”లను తురు మ్మలు నివసించుదు. వీరు రాయలవద్ద వేతనములు గొని నై నికులుగా నుండిరి. ఇచ్చట వజ్రములు మొదలగు నమూల్య మణులు వర్తకము విరివిగా జరుగుచుండెను. ఇచ్చట దొరకని వస్తువే లేదు. గువ్వలు పావురములు మొదలగు పక్షులను విక్రయించెదరు. అచట కడులనుదాటుటకై గుండ్రముగా తోలు చుట్టబడిన “పుట్టి” యని పిలువబడు నొక రకము కడవలు కలవు. ఇవి గుండ్రముగనుండి ప్రవాహమున గిరిగిరెదిరుగుచు పోవును. ఈపుట్టినిబట్టియే “నీపుట్టిమునుగ” యనుపామెత పుట్టినది. ఈనగరమున విట్టలాలయము, విరూపా

తొలయము నను రెండుగొప్ప దేవళములు గలవు. ఇవి యాత్రికులచే దొడ్డమహిమగలవిగా నెన్నబడుచుండెడివి. ఈదేవాలయములకు పెద్దబెద్దగోపురములు గలవు. గోపురములపైఁ జిత్రములైన యనేకవిగ్రహములు చెక్కఁబడినవి. మూలవిరాట్టుండు గర్భాలయములోనికి బ్రాహ్మణులు నప్ప తక్కినవారు పోగూడదనునియమము కలదు. వీటేటను జరుగునుత్సవములకు రాజు విజయచగరమునకు వచ్చియుండును. ఆయుత్సవదినములందు స్త్రీలు తమవృత్త్యములను, మల్లారు మల్లయుద్ధములను, నటులు నాటకములను, సూంత్రికులు (గారడీవాండ్లు) తమ వినోదములను జూపి రాజుచే తమతమయోగ్యతకుఁ గగురీతి సమ్మానింప బడుచుందురు. రాత్రులయందు బాణసంఘము గాల్పెదరు.

యుద్ధముచేయుటకు పదిలక్షలుపై నయ్య ముంచబడినది. ఇంకను గావలసిన నెక్కువగా రప్పించుసామర్థ్య మిరాజునకుఁ గలదు. ఇచ్చట నేనాను లద్భుతపరాక్రమముగలవారును మిగుల ధనికులు నై యున్నారు. నేనాధిపతులే పై నయ్యములకు జీతము లిచ్చెదరు.

నాగలాపురమునుండి యీశాన్యదిశగా విశాలమైన మార్గ మొకటి కమలాపురముద్వారా విద్యానగరరాజమంధిరప్రాంగణమువరకు వెళ్లుచుండెను. ఈమార్గమున నాగలాపురమున కొకటిన్నరమైలుదూరమున శ్రీకృష్ణ దేవరాయనిచే నిర్మింపఁబడిన యనంతశయనాలయము కలదు. ఈమాలయమునకు సింహద్వార ముత్తరాభిముఖమై యున్నది. ఇందలి గర్భాలయము చతుష్కోణాకృతిగల పెద్దమండపము. ఈదేవా

లయమునందు విష్ణువిగ్రహమును ప్రతిష్ఠించుట కుద్దేశింపఁ బడెను. కాని యేకాగ్రణముననో నీవిగ్రహ మిపుడు హోలల్లిలో నున్నది. ఈయాలయముయొక్క గోడ లిపుడు శిథిలావస్థయందున్నవి.

నాగలాపురమునకు రెండున్నగ మైళ్ల దూరమున మల్పనగుడి యను గ్రామ మున్నది. ఈ గ్రామమునకు కొంత దూరమున చేనిలో వలయాకారముగల్గి నష్టకోణాగారరూపమున నెనిమిదికమానులతో నిర్మింపఁబడిన వసాగా యను వసారావరకునచ్చుటకు రాలిపోసినములునుగల్గి చూడఱకు నయనోత్సవదాయకముగ నుండెడిబావి గొనుకటి కలదు. ఆబావి నొక వారకాంత త్రవ్వించెను. దీనివేరు సూళెయబావి. ఇచ్చటికి సమీపముననే మహమ్మదీయనాయకులసమూహులు కొన్నిగలవు.

ఈవీధి మిక్కిలి విశాలవంతమై నిరుపార్శ్వముల నిండ్లవరుసలు కడుచక్కగ నిర్మింపబడియుండెను. బాటపారులకు నీడ నొసగు పెద్దపెద్దవృక్షము లీబాటవెంబడి వెంచబడెను. ఈవీధియందు వరుసగ ననేక వస్తుసామగ్తులను విక్రయించెడి యంగడు లుండెడివి. ఈమార్గమునవచ్చెడివర్తకులపై సుంకములను వసూలుచేయుట కొకసుంకగృహ ముండెడిది. ఈవీధి జనాకీర్ణమై కిటకిటలాడుచుండెడిది. ఇపు డీచిహ్నము లేవియు నచటఁ గనబడవు.

— శ్రీ రాగృహము —

కమలాపురమునుండి కంప్లిమీఁదుగ వాయవ్యమూలగ వెల్లినచో అంతఃపురావరణమును అంతఃపురస్నానగృహము,

నున్నది. ఈగృహము మిక్కిలి రామణీయకముగ నున్నది. పాలరాతితో తయారు చేయబడియున్నది. పైనకమలము చిత్రింపబడియున్నది. మహమ్మదీయపద్ధతితో నీగృహము తయారు చేయబడియున్నది. దీనికిచుట్టు నొకనోడ కలదు. అందు నాల్గువైపుల ద్వారము లున్నవి. ఈమందిరమధ్యమున ముప్పదియడుగుల చదురమై యేడడుగుల లోతుగలట్టియు స్నానగృహమునుండి దిగుటకు సోపానములుగలట్టియు రాతి గొట్టములతో తుంగభద్రానదినుండి తేబడిన నీటితో నింప బడినట్టియు రాజును వారియంతఃపురకామినులును వినోదార్థ మేలెంచి జలక్రీడలగావించునట్టియు క్రీడాగృహ మొకటి కలదు.

— సీ టి కొ ల ను —

ఈస్నానగృహమునకు బళ్ళిమమునను నచటికి సమీపమునను ఎనిమిదడుగులలోతు గలిగి ముప్పదిగజముల వెడల్పుగల్గి దాదాపు నూరుగజములపొడువుగల నీటికొల నొకటి కలదు. దీనికిని రాతిగొట్టముల మూర్ధమున తుంగభద్రానదినుండి నీరు వచ్చును. రాజాంతఃపురమున నివసించెడిపరివార జనమునకును రాజదర్శనార్థమైవచ్చిన నితరప్రముఖవర్గమువారికి నిది స్నానార్థమై యుపయోగింపబడెడిది. ఇచటనే యీత పందెములుకూడ జరుగుచుండెడివి.

— మ జ్జ న శా ల —

ఈస్నానగృహమున కనతిదూరమున నొక మజ్జనశాలయు చంద్రశేఖరుని దేవాలయము నున్నది. మజ్జనశాలయం దొక చిన్నకొలను కలదు. మజ్జనశాలలో నేకశిలామయమగు నొక

తెల్లనిగాఁగ నొప్పై యుండెను. ఈతొప్పైలో పండుగదినములలో పాలుపోసి యుండెడివారు. ఈక్షీరము నచటికి యుత్సవ సందర్భమున వచ్చెడి బీదజను లుపయోగించుచుండెడివారు. అచ్చటనే గుంకొక రాతితొప్పైయు దానిచుట్టు ననేకరాతి ఫలకము లుండెడివి. ఈ రాతిఫలకములయందు భోజనము చేయుటకు వీలుగనుండునట్లు పల్లములు చేయబడెను. ఈ పల్లములైన రాతిఫలకలయందు బీదలు భోజనము చేయుటయు రాతితొప్పైలోని నీటిని త్రాగుటయు నాచారముగ నుండెడిది.

కృష్ణ దేవరాయలు ప్రథమమున గజపతిరాయలతో యుద్ధముగాంచి జయించినపుడు తనయంతఃపురస్నానగృహమునకు వాయవ్యమూలను తనవిజయమును సూచించు విజయ మందిరము నొకదానిని కట్టించెను. దీనినే “దసరాదిబ్బ” యనియు పిలిచెడువారు. ఇదియే సింహాసనవేదిక. ఈవేదికయం దిముద్పఱచిన శిల్పకళ యద్భుతమైనది. వేదికకు క్రింద భాగమున నైదువిగ్రహములు చిత్రింపఁబడినవి. వీటిని జను లందరు పంచపాండవులవిగ్రహము లని తలంతురు. ఈవేదికకు చుట్టుఁగల రాతియందసంఖ్యాకములగువిగ్రహములు చిత్రింప బడియుండెను. ఆనాటివేషములు వస్తువాహనాదికములు చరిత్ర విశేషము లావిగ్రహముల రూపమున ప్రకటింపఁబడెను. యశ్వారోహణము వీరులయూరేగింపులు వేశ్యాంగనలనృత్యములు మృదంగవాణదళములు వేటకాండ్ర మృగయా వినోదము లీరాతిఫలకములయందు మిక్కిలి మనోహరముగ చెక్కఁబడినవి. ఆకాలమున దసరామహోత్సవమున జరిగెడి వినోదములన్నియు నచట చిత్రింపఁబడెను. ఈవిగ్రహము

లన్నియు బహురామణీయకములై మనోహరములై హృదయ-
రంజకములై నొప్పారుచుండెను. ఈదేశమునం దింతటి
యహ్వామగుచిత్రములు మరియొకచటను గానరావు. తెల్లని
రాతియం దీవిగ్రహములు విస్ఫుష్టముగను స్ఫుటముగను కన
బడుచున్నవి.

— రాజసందర్శన గృహము —

ఇచటకీ సమీపముననే రాజసందర్శనగృహ మొకటి
కలదు. ఇచట మహర్షవమి యుత్సవసందర్శమున రాజు వేడి-
కపై గూర్చుండ రాజును సందర్శింపవచ్చిన సామంతనృపులు,
దండనాయకులు, నాయకులు శ్రీమంతులు విదేశరాయబారులు,
సంచారలు, చరిత్రకారులు, కవులు, గాయకులు మొదలయినవా-
రొక్కరొక్కరుగవచ్చి వారివారికానుకలను రాజుగారి కొసంగె-
దరు. ఇచటనే రాయలభార్యలు నవరత్నఖచిత్రసర్వాభరణాలం-
కృతలై బంగారుకలశముల చేతబూని కరదీపికాసహస్రములు
వెలుంగ రాజచంద్రునకు సీరాజన మర్పింతురు. ఇచటనే లలిత-
కళా ప్రదర్శనములకు నవకాళ మొసంగబడుచుండెను.

— హళారరామాలయము —

రాజగృహమునకు ముందర సీరామాలయ మున్నది.
రాయలవారు సూర్యోదయకాలమునకే స్నానమాచరించి
యంతఃపురావరణమున నున్న దేవాలయమున కరిగి కులా-
చారానుష్ఠానవిధులఁ దీర్చుకొనెడివారని “పేయసు” చరిత్ర
కారుడు వ్రాసియుండెను. ఆయాలయమే రామాలయమై-
యున్నది. ఈయాలయము రాజనగరునకును రాజగృహమున
కును ముందుగ నున్నందున “హళారరామాలయము” అని

పిలువబడెను. ఈగుడిలో నొకద్వారముయొక్క కుడిపార్శ్వముననున్న గోడమీద వ్రాయబడిన శాసనమువలన నీదేవాలయము కృష్ణదేవరాయనిచే క్రీ. శ. 1513 వ సంవత్సరమున చైత్రశుద్ధపంచమినాడు నిర్మింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. రాయ లాసమయముననే యీ దేవాలయ కైంకర్యమునకై నైదూళ్ల మాన్యముగ నిచ్చి యొక చెఱువును త్రవ్వించి ధారాపూర్వకముగ సమర్పించియుండెను.

ఈ దేవాలయముయొక్క పడమటిభాగమున రామచంద్రవిగ్రహ మున్నది. కొంతభాగము నల్లటిరాతిచేతను మరికొంతభాగము పసుపునీలములుచేరి యాకుపచ్చవర్ణముగల రాలచేతను కట్టబడియున్నది. ఈ దేవాలయమునందలి గోడలమీదను పైకప్పులమీదను ననేకచిత్రములను చిత్రించి వాటికి నిప్పటికిని వన్నెనూయనిరంగులు వేసియుండిరి. పైభాగమంతయు యుద్ధసంబంధములైన చిత్రములతో నింపబడెను.

❖ రాణిమందిరము ❖

ఈ దేవాలయమున కుత్తరభాగమున పెద్దప్రాకారముగల్గిన పెద్దయావరణ గలదు. ఆయావరణమున మధ్యభాగమున విశాలమైన రాణిమందిర ముండెడిది. అంతఃపురస్త్రీలు తమ్మితరులు చూడకుండ నిందు వసించుచు బయటనుండు చిత్రములు గమనించుటకు వీలుగనుండునట్టిమందిరము తయారుచేయబడెను. ఇప్పు డిదియంతయు శిథిలమంది యున్నది.

❖ మంత్రాలాచనమందిరము ❖

ఈ యావరణమున నిప్పటికిని నిగ్గులుగుల్కుచు నిన్నునేడు కట్టినట్లు చూపరుల కానందజనకమయిన రెండతస్తుల క్రికృష్ణదేవ—9

సుందరతర మగు పాలరాతి మేడయొకటి కలదు. ఇదియే మంత్రాలోచనమందిరము. ఇందు స్తంభములు హెచ్చుగ నున్నవి. ఈభవననిర్మాణమునందు హిందూమహమ్మదీయశిల్ప నైపుణ్యములు సమ్మేళనము నొందినవి.

● గ జ శాల ●

ఓక్కొక్క గజమునకు వేలువేలుగా నొక్కొక్కగది చొప్పున మిగుల బలమైన గోడలతో నున్నతములై విశాలములగు నంతరములు గల్గి సుమనోజ్ఞము లయిన గోపురములతోఁ గూడిన యొకగజశాల యేర్పాటుచేయఁబడియున్నది. ఈగజశాలయందు పదనొకండేనుగు లుండుటకు పదనొకండుగదులున్నవి. ఇందులో మధ్యగదికి వైన నొకచదరపుబురుజు కలదు. బహుశః ఇది పట్టపుటేనుగశాలయై యుండవచ్చును.

● ద స్తరములకొట్టు ●

ఇచటికి సమీపముననే రాజకీయపత్రములు నితరములగు కాగితములను దస్తరములయందు కట్టగట్టియుంచుటకై యొక కొట్టు కట్టఁబడియుండెను. ఈకట్టడపునసారాలో కరణములు తమలెక్కలను తయారుచేయుచు కూర్చొనియుండుదురు.

● పాలిమేరదేవత ●

ప్రాకారమునకు వెలుపలిద్వారమున కావలివైపున రెండుదేవాలయము లుండె ననియు నందొక దేవాలయమున నొకదేవత కనేకములైన గొట్టెలను బలియొచ్చుచుండిరనియు “పేయసు” చరిత్రకారుడు వ్రాసియుండెను. ఆదేవాలయములలో నొకటిమాత్రమే యిపుడు కనబడుచున్నది. అదియే పాలిమేరదేవత.

— మనీదు —

రాజనగరమున మహమ్మదీయులు నివసించుట కొక ప్రత్యేకనీధియు వారు తమదేవుని స్థాననచేయుట కొకమనీదును నిర్మించుబడియుండెను. విజయనగరాధీశులు పరాయి మహమ్మదీయరాజ్యములతో కయ్యమునకు కాలుఁ ద్రవ్వెయున్నను తమరాజ్యమున నివసించెడి మహమ్మదీయులతో సామరస్యభావముతో నుండియున్నట్లే నిదర్శనములు చాటుచున్నవి.

— టంకశాల —

రాజసందర్శనశాలకు నైర్వతిదిశను ప్రభుత్వపు టంకశాల యుండెడిది. ఇది యిప్పుడు నాశనముచేయఁ బడినది. గోడలు మాత్ర మిప్పుడు చూడనగును.

— సరిహవిగ్రహము —

సంపాపురమార్గమధ్యమున నొక పొలమున వీరనరసింహవిగ్రహమున్నది. శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు 1525 వ సంవత్సరమున నీవిగ్రహము నేకశిలలోఁ జెక్కించినట్లును తడియారాధనకై కొంతమాత్రమిచ్చినట్లును నొకశాసనమువలన తెలియవచ్చుచున్నది. ఈవిగ్రహమునందలి కొన్నిముఖ్యభాగములు పగులఁగొట్టఁబడినవి. నరసింహస్వామి ముక్కులేకుండుటచే నిపుడు చూచుటకు భయంకరముగ నుండును. ఈవిగ్రహభాగములు కొన్ని కుప్పలుగ నిప్పటికిని చూడనగును.

— సంపానగరము : హంపి —

ఈసంపాపురము పూర్వపు విద్యానగరరాజుల ప్రధానపట్టణము. విరూపాక్షుని దేవాలయ మిచట నుండుటవలన నిది,

దక్షిణకాళి యని ప్రఖ్యాతి వడసినది. ఈపట్టణము కొండల మధ్యభాగమున నొక చదును పీటభూమిపై నిర్మింపబడిన పట్టణము. అది రాయలవారు రాజ్యముచేసిన కాలమున జనాకీర్ణమై కిటకిటలాడుచుండెడిది. ఈపట్టణముయొక్క జనసంఖ్య దాదాపు ముప్పదిలక్షలు. ఈపట్టణముయొక్క యుత్తరభాగమున తుంగభద్రానది యతివేగముతో నిరుక్తనకొండల మధ్య గొప్పప్రవాహముతో పారుచుండును. ఇచటి కొండప్రదేశమున మిక్కిలి నునుపైన రాళ్లు దొరికెడివి. ఈ రాళ్లవలన నాకాలమున శిల్పకళ మిక్కిలి వ్యాప్తిచెందియుండెను. ఈ మెత్తనికాంతులతో విలసిల్లు రాతితో నీపట్టణమున నాకాలమున ననేకభవనములు నిర్మింపబడెను.

“పంప” యనునామము పురాణప్రసిద్ధము. తుంగభద్ర కిది వేటొక నామము. పంపాదేవినిగూర్చి యొక గాథ కలదు. పంపాదేవి బ్రహ్మకుమార్తె యనియు నామె యీ మాత్యవంత పర్వతప్రాంతములో జరించుచు నచటచట పూచినపుష్పముల నేకరించి యచటి ఋషిపుంగవులకు మిక్కిలి భక్తితో సమర్పించుచుండెననియు నామెభక్తికి మెచ్చి ఋషిపుంగవులు వరమిచ్చి రనియు నావరప్రసాదమున మహాదేవుడగు విరూపాక్షదేవుఁ డీమెకు భర్త యాయె ననియు పంపావిరూపాక్షు లిద్దరును భార్యాభర్తలుగ నీ పంపానగరమున నుండిరనియు వారికి విరూపాక్షదేవాలయ మిచట నిర్మింపబడెననియుఁ జెప్పుదురు. విరూపాక్షునికి రెండవభార్య భువనేశ్వరి. ఇద్దరుభార్యలతో విరూపాక్షుఁడును నీయాలయమునఁ బ్రతిష్ఠింపబడిరి. ఈపంప యను నామమే కన్నడభాషయందు హంప యనియు లోకుల

నోటబడి హంప “హంపి” యామౌననియు, దీని నిపుడు హంపీ నగరమని వాడుచున్నారని తెలియుచున్నది. ఈహంపీ నగర సామ్రాజ్య శిథిలములన్నియుఁ జూడనగును.

— విరూపాక్షాలయము —

విరూపాక్షునికి నిర్మింపఁబడిన దేవాలయము మిక్కిలి పురాతనమైనది. శ్రీకృష్ణ దేవరాయలవారు తమపట్టాభిషేక మహోత్సవసంవర్ధమున నీదేవాలయమున రంగమండపమును నిర్మించి పూర్వోత్తరద్వారగోపురములను కట్టించిరి. తూర్పున శ్రీకృష్ణ దేవరాయల యాజ్ఞానుసారముగ నక్కున్నతమైన గాలి గోపురము నొకదానిని విట్టప్పయచుళిప్పి కట్టెను. ఈదేవాలయ మునకు దగ్గఱనే భువనేశ్వరాలయమును కలదు.

విరూపాక్షాలయపు గాలిగోపురమున కెదురుగనున్న వీధి మిక్కిలి పెద్దదైయున్నది. ఇది ముప్పదియైదడుగుల వెడల్పు గలిగి దాదా పెనిమిదివందల గజములపొడవు గలదియై యున్నది. ఈవీధి కిరుప్రక్కల ముఖ్యులైన రాజ్యాధికారుల భవనము లుండెడివి. ఇచటనే రాజమందిరము నుండెను. ఉత్సవ సమయములలో రాయలవా రీమందిరప్రాంగణమున నుండి కూడ వినోదముల వీక్షించుచుండి రని “వేయసు”చరిత్రకారుఁడు వ్రాసియుండెను.

ఈపురవై భవమునుగూర్చి వ్రాయవలయునన్న నెంతైనను వ్రాయవచ్చును. ఆకాలమున నీవైభవమును జూచినచరిత్రకారు లీవిషయమునుగూర్చి వ్రాసి తమతమదేశపురాజులకుఁ బంపి ప్రకటించియుండిరి. ఆచరిత్రలన్నియు నిప్పటికి ప్రకటింపఁబడియే యున్నవి. ఈవిషయములనుగూర్చి యొక్కవగా,

తెలిసికొనఁగోరు వా రాయాచరిత్రలను జదివి యానందింతుర్యు
గాక. ఈచిన్నిపాత్రమునం దింతకంటె విపులముగ వ్రాయట
కవకాశములేదు.

— తిష్ఠ ర ను మం త్రి —

ఈతఁ డఖండ ప్రతిభాశాలి, అనుపమధీవిశాలుఁడు,
ప్రచండ రాజకార్యధరంధరుఁడు. అప్రతిమానరాజనీతి శాస్త్ర
జ్ఞుడు. నిరుపమానప్రతిభాధ్యుఁడు.

ఇతనిపేరు తిమ్మరసు. ఇంటిపేరు సాళువవారు. ఇతని
గోత్రము కౌండిన్యసగోత్రము. ఇతఁడు వేమరాజునకు
పాత్రుఁడు; రావిరాజునకు పుత్రుఁడు; నాదెండ్లవారిదాహి
త్రుఁడు.

వేడునుబట్టియు, నింటిపేరునుబట్టియు, నీతఁడు శ్రీత్రయ
వంశీయుఁడని కొందఱు అూహించుచున్నారు. తిమ్మరసులోని
“అరసు” శబ్దము కర్ణాటభాషలో రాజశబ్దమునకుఁ బర్యాయ
పదము. తిమ్మరాజును తిమ్మరసుని పిల్చెడివారు. వీరిపూర్వు
కులు మొదటినుండియు సాళువవంశజులైన రాజులవద్ద మంత్రి
లుగ నుండెడివారు. సాళువవంశజులు శ్రీత్రయులైనందునను
తిమ్మరసుపేరులోని “అరసు” రాజపదముయొక్క పర్యాయపదమై
నందునను నీ తిమ్మరసు శ్రీత్రయుఁడని వ్రాసియుందురేకాని
మరివేరుకాదు. వీరు బ్రాహ్మణులనియు నారువేలనియోగు
లనియు ప్రబలనిదర్శనము లున్నవి. మంగళగిరిలోని దేవాలయ
స్తంభముమీఁద కొనసమున నీతిమ్మరసు నియోగిబ్రాహ్మణుఁడని
వ్రాయఁబడియున్నది. సింహాచలములోని దేవాలయమున
నున్న కొనసమున

“సాశ్వతీష్టనృపతిః ద్విజస్తాగ్రజః”

యని వ్రాయఁబడియుండుటచేత నీతఁడు బ్రాహ్మణుఁ డనుటయే యత్యము. తిమ్మరసు మేనల్లుడైన నాదెండ్ల అప్పయ్యమాత్యునికి, మాదయ్యగారిమల్లన తానువ్రాసిన రాజశేఖర చరిత్రము నంకితముఁజేయుచు నాగ్రంథమున మల్లన అప్పయ్యమాత్యునిఁగూర్చి “ఆగువేలవంశవార్ధివూర్ణి చంద్రమా!” యని వ్రాసియున్నందున అప్పయ్యమాత్యుఁ డారువేలనియోగి బ్రాహ్మణుఁ డని స్పష్టపడుచున్నది. వీరి మేనమామయగు తిమ్మరసును నారువేలనియోగి బ్రాహ్మణుడే యనుట నిర్వివాదాంశము.

తిమ్మరసు, గోవిందరాజు లిద్దరన్నదమ్ములు. వీరు చిన్నతనమున చాలబీదవారై యుండిరి. వీరిశిల్లిదండ్రులు నానమయముననే మగఁజెంచినందున వీరు మేనమామయగు నాదెండ్ల చిట్టిగంగనవద్ద విద్యనభ్యసించుచుండిరి. చిట్టిగంగన చంద్రగిరియందు రాజువద్ద మంత్రిగ నుండెను. ఈగంగనయే తిమ్మరసుకు విద్యాబుద్ధులుచెప్పించి అర్థశాస్త్రమును రాజనీతిశాస్త్రమును నేర్పించెను. తనవద్దనే ప్రథమమున దివాణములో తేఖడిగ నుద్యోగమున ప్రవేశపెట్టెను. తిమ్మరసు తనప్రతిభవలన కొద్దికాలమునకే పెద్దపదవినిపొంది గంగనామాత్యుని మరణకాలమునకు తుళువనరసరాజువద్ద గౌరవములు పొంది ముఖ్యమంత్రిపదవిని సంపాదించెను. తిమ్మరసు తన ప్రజ్ఞావిశేషములవలన ఓహూజులైఘాఘాపాత్రుడై తనయశోవైభవమును నలుదిక్కుల వ్యాపింపఁజేసెను.

తన కార్యనిర్వహణ ప్రతిభచేతను తన ప్రజ్ఞానిశేషముల చేతను రాజ్యమునం దెట్టియుపద్రవములు కలుగకుండ కాపాడెను. ప్రతివిషయమునుగూర్చియు బాధ్యతగల్గిన ప్రతిమనుష్యునిగూర్చియు తాను తెలిసికొని, వారిబుద్ధిని, వారిస్వభావమును, వారినై సర్దిగణములను, వారితలంపులను, గుణశీలవృత్తములను కనుగొని వారితో మెలఁగుచుండెడివాడు. అధికారవిషయములనేగాక రాజాంతఃపురమునందు ప్రతిదినమును జరుగుచుండెడి సకలవిషయములను కుట్రలను తగవులను తెలిసికొని యెవరి నేరీతి మర్యాదచేసి చూడరింపవలెనో వారి కాప్రకారము మర్యాదచేసెడువాడు. రాజ్యమునందుగాని, నగరమునందుగాని, పట్టణములయందుగాని, పల్లెలయందుగాని, రాజాంతఃపురమునందుగాని యెంతరహస్యముగనైనను ఎట్టికార్యముజరిగినను తిమ్మరసు ఆవిషయమునుగూర్చి తత్క్షణమే తెలిసికొని రాజును, రాజబంధువులను, పట్టపురాణులను, అధికారులను, ఉద్యోగులను, నిరుద్యోగులను, దాసదాసీజనమును మంచి వినయవిధేయతలుగల్గి వర్తించునట్లు ప్రతివారి నదుపాజ్ఞలయం దుంచెడివాడు. ఇట్లు చెప్పినంతమాత్రమున నీతనికి విరోధులు గాని ప్రతికక్షులుగాని లేరని తలంచుటకు వీలులేదు. అయితే వీరికిగల “అత్యధికమైన ప్రతిభయు, అప్రతిమానమైన ప్రజ్ఞయు అత్యద్భుతమైన మేధాశక్తియు ఆశంకమైన సామ్రాజ్యభక్తియు అత్యనుపమానమైన సమర్థతయు అప్రతిబద్ధమైన యాజ్ఞయు, వీటినిన్నిటిని మించి యౌచార్యమును ధౌత్యమును కరుణయు కటాక్షమును బ్రహ్మలేజస్సును ప్రతిపక్షుల

భయకంపితులను జేయఁగా వారెల్లరును తిప్పు సు వసువర్తించు వారైరి.”

“వేయస”ను పోష్యగీనుచరిత్రకారుడు తిమ్మరసును గూర్చి యీక్రిందివిధముగ వ్రాసియుండెను.

“Salvatinica who is the principal person that enters the building, supervises the whole, for he brought up the king and made him king and so the king looks on him like father. Whenever the king calls to him he addresses him as Lord (Sentor) Salvatinica and all the captains and nobles of the realm make salaam to him. ”

“రాజమందిరమును ప్రవేశించువారిలో ముఖ్యుడగు సాల్యతిమ్మరసు అచటివిషయములన్నీటిని సరిచూచును. అతఁడే రాజును పెంచి పెద్దవానినిగఁజేసి రాజుగఁజేసెను. అందువలన రాజుతననిని తండ్రివలె గౌరవించును. రాజు వారిని పిలిచినపుడెల్ల “అస్సాజి” యని పిలుచును. రాజ్యము నందలి యమరనాయకులు పెద్దలు వారికి సలాములుచేయుదురు.” అని వేయసు వ్రాసియుండెను.

కృష్ణ దేవరాయని పెంచినవాఁడు తిమ్మరసు. పెద్దవానిని జేసినది తిమ్మరసు. విద్యాబుద్ధులు నేర్పినవాఁడు తిమ్మరసు. రక్షించినవాఁడు తిమ్మరసు. పోషించినవాఁడు తిమ్మరసు. రాజ్యాభిషిక్తునిగఁజేసినవాఁడు తిమ్మరసు. దిగంతవిశ్రాంతయశస్కునిగఁజేసినవాఁడు తిమ్మరసు. ఇది యది యన నేల? తిమ్మరసు లేనిదే కృష్ణ దేవరాయఁడు లేడనియే చెప్పవలసియున్నది. అట్టితిమ్మరసు యొక్క అంత్యదశ చిత్రవిచిత్రమైనది. అట్టిమహామహానికి జరుగవలసినదికాదు. అది దైవప్రేరితము విధిభృతము.

— రాయలకాలములోని నాణెములు —

కృష్ణ దేవరాయని కాలమున వాడుకలో నుండిన నాణెములలో బంగారువి రాగివి మాత్ర మిప్పుడు కొన్ని మద్రాసు మైసూరు ప్రదర్శనశాలలయం (Museum) దున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నవి. ఇప్పుడున్న నాణెములపైన సీ విగ్రహములు జూడనగును.

1. శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామి	4. శివుడు-పార్వతి
2. బాలకృష్ణుడు	5. నంది.
3. గరుడుడు	

వైవిగ్రహములలో మొదటిమూడు విగ్రహములు విష్ణునంశముగల విగ్రహములు. మిగిలినవి రెండు శివచిహ్నములుగలవియై యున్నవి. ఈ నాణెముల రెండవవైపున సంస్కృతాక్షరములు లిఖింపబడియున్నవి. ఈసంస్కృతాక్షరము లాయారాజుల నామధేయములై యున్నవి. నాణెములు సామాన్యముగ గుండ్రముగనున్నట్లు బారోబ్బజా వ్రాసియుండెను.

బంగారునాణెములు మూడు విధములైనవి.

1. పరహ.
2. అర్ధపరహ
3. పరహలో పదవనతు పణము.

పరహనే “పరదా” యనియు “గద్దా” యనియు చెప్పెవారు. “పరహ” యను పేరునుబట్టి యొకప్పుడీ నాణెములపైన “పరహావతారపు” బొమ్మ చిత్రింపబడియుండెనని చెప్ప

వచ్చును. వరాహమును చిత్రించిన నాణెములు చాళుక్యుల కాలమున నుండెడివి. వరహలో కొన్ని గట్టివరహాలు కొన్ని దొడ్డవరహాలు మరికొన్ని శుద్ధవరహాలని మూడువిధములు. వీటిలో నొకదానికి నింకొకదానికి భేదము తెలిసికొనుట కాధారములు లేవు. “వార్తిమ” యను పాశ్చాత్యచరిత్రకారుఁ డిరువది పణములు వగహాయనియు అబ్దుల్ రజాకను మహమ్మదీయ చరిత్రకారుఁడు పదిపణములే వరహాయనియు వ్రాసియుండిరి. ఈభేద మెట్లు వచ్చెనో తెలియదు. ఒకటి గట్టివరహ రెండవది శుద్ధవరహ యయిండవచ్చును. ఇవికాక చక్రవరహాయని యింకొక నాణె ముండెడిది. ఆనాణెముపైన చక్రముండెడిది. ఈనాణెములు గాక మాడయనునాణె మింకొకటి కలదు.

ఈపైన వ్రాసిననాణెములు బంగారునాణెములు. ఇవి గాక పెండినాణెము లుండెడివి గాని అవి యెవ్వయో మనకు తెలియుట లేదు.

పణము కాసు రాగినాణెములు. వాటివిలువనుగూర్చి మనకంత స్పష్టముగ తెలియదు.

విజయనగరరాజ్యములోని నాణెములు విజయ నగర సామ్రాజ్యమునందే గాక హిందూ దేశముందంతటను చెలామణియగుచుండినట్లు మనకాధారములు గలవు. ఖార్బోజా చరిత్రకారుఁ డీవిషయమును గూర్చి క్రీ. శ. 1516వ సంవత్సరమున వ్రాయుచు “పెగొడా నరసింహరాజు రాజ్యమునందలి కొన్ని నగరముల యందు ముద్రించబడి హిందూ దేశమునందంతటను నుపయోగింపబడుచుండెను” అని వ్రాసియుండెను.

14. రాజ్యాంగము : కేంద్రప్రభుత్వము

— రాజ్యం —

మహారాజు తనరాజ్యమున సర్వస్వతంత్రుడు. ఆతని నడ్డుపెట్టెగల వా రెవ్వరును లేరు. ఇట్లు చెప్పినంత మాత్రమున నాతడు విచ్చలవిడిగ నిచ్చవచ్చినరీతిని జనుల బాధల పెట్టునని చెప్పుటకు వీలులేదు. రాజు కెంత స్వాతంత్ర్యమున్నను ధర్మానుబద్ధుడై యుండెడివాడు. ధర్మప్రకార మాచరింపనిచో పెక్కుచిక్కులు సంభవించును. హిందూధర్మశాస్త్రము ననుసరించి బ్రాహ్మణుడెట్టి నేరముఁ గావించినను వానిఁ జంపుటకు వీలులేదు. ఈధర్మము న్యాయమైనను కాకున్నను దీనిని ధర్మశాస్త్రజ్ఞులు మార్చిననేతప్ప ఇతరత్ర యీన్యాయము మనుసరింపవలసినదే.

కృష్ణరాయ లెంతస్వతంత్రుడైనను యీధర్మమున కొకానొక సందర్భమున బద్ధుడు కావలసినవచ్చెను. తాను రాజ్యముచేయు కాలముననే క్రీ. శ. 1524-వ సంవత్సరమున తనకుమారునికి రాజ్యపట్టాభిషేకముఁగావించి తానే ప్రధానమంత్రిగనుండి తనకు సాళువతిమ్మరసుమంత్రిని సలహాదారునిగ నియమించుకొనియుండెను. ఇట్లు జరిగిన యెనిమిదిమాసములకు తన కుమారుడైన పసిరాజు తిరుమలదేవుడు జబ్బుపడి చనిపోయెను. కాని పసిరాజు చనిపోయిన కొద్దికాలమునకే సాలువతిమ్మరసు యొక్క కుమారుడైన తిమ్మదన్నాయకుడు చంపెనని వార్త రాజ్యమున ప్రబలెను. ఇది తనకుఁ దెలియవచ్చినంతనే కృష్ణదేరాయ లాగ్రహ పరవశుడైపిల్లవాడైన తిమ్మదన్నాయకుని వాని తండ్రియగు తిమ్మరసును వారి వాండ్రనందరిని

కారాగృహము నం దుంచెను. బందీగనుండగ తిప్పుదన్నాయ ముడు ఖైదునుండి పాటిపోయి కొంతనైనన్యముఁజేర్చుకొని కృష్ణరాయనికే యొదురుతిరిగెను. ఈతిరుగుబాటు నతిశీఘ్ర కాలముననే యణచివైచి తిప్పుదన్నాయకుని తిరిగి బంధించి చెఱ యందుంచి యాతనికండ్లను మాత్ర మూడదీయించి వైచి యా తనిని గ్రుడ్డివానిగఁజేసెను. దీనినిగూర్చి వ్రాయుచు “న్యూని స”ను చరిత్రకారుడు బ్రాహ్మణుఁడుచేసిననేరమున కాతఁడు వధార్తుఁడయైన నప్పటి ధర్మశాస్త్రమునకు బద్ధుడై కృష్ణరాయల ట్లాతనినివధించుట కంగీకరించక గ్రుడ్లు పీకించెనని విమర్శించి యుండెను. గనుక నేరమెంతచెడ్డదైనను, అపరాధి వధార్తుఁడైనను ధర్మానుసరణముగ రాజు అతనిని వధింప నుత్తరువీయఁజాలకపోయెను.

మరియు రాజు తనయిచ్చవచ్చినరీతి నాచరించి జనుల బాధపెట్టుట కేలాటి యాటంకము లేకున్నను ప్రజాభిప్రాయము నకు భిన్నముగ బ్రవర్తించినయెడల జనులు తమయిండ్లను దేశమును వదలి పరదేశములకుఁబోవుటయు నట్లు వారువెళ్లటవలన నాదేశము జనవిహీనమై రాజునకు రాఁదగిన రాఁబడి రాకుండు టయు నందువలన రాజునకు నష్టముకల్గుటయు జరుగును. ఇది యొట్లున్నను కృష్ణరాయలు తాను రాజ్యము చేసినంతకాల మిట్టినిరంకుశ చర్యల నెన్నడును జరిపినట్లు కనఁబడదు. అయితే కృష్ణరాయల తరువాత రాజ్యముచేసిన వారికాలమున నిరంకుశత్వము ప్రబలినట్లును జను లా నిరంకుశచర్యలను భరింపఁజాలక తమదేశమును విడనాడి వెళ్లటయు నందువలన రాజ్యసౌభాగ్యసంపదలకు హానికల్గుటయు తదనంతర మారాజు.

తన నిగంకుశ ప్రభుత్వమునకుఁ బశ్చాత్తాపమునుఁ దెలిపి
సక్రమ ప్రభుత్వమున రాజ్యమేలినట్లును వలసఁబోయినజనము
తిరిగి తమ దేశమునకు వచ్చినట్లును క్రీ. శ. 1563-న సంవత్స
రపు శాసనమువలన విదితమగుచున్నది.

— మంత్రి —

రాజనీతి ప్రకారము సప్తాంగములలో నొకటి మంత్రి
బలము. మంత్రి లేనిరాజ్యము తొండములేని యేనుఁగును
బోలియుండును. దీనినే యొకకవి యిట్లు వ్రాసియుండెను.

క. మండలపతి సముఖమ్ముర, మెండైన ప్రధానిలేక. మెలఁగుటయెల్ల
గొండంత మదపుటేనుఁగు, తొండము లేకుండినట్లు దోచుర ముతీ

రా జెల్లపుడు తనరాజ్యమున నున్న సచివ ప్రముఖుల
సలహా ననుసరించి రాజ్యపరిపాలనము జేయవలసి యున్నందున
తనవద్ద ప్రఖ్యాతపురుషుల నట్టిమంత్రులుగ నేర్పఁచుకొన
వలయును. అవసరమైనపుడు సరియైనవారి కొఱకు వెదకి
కొనుట సరికాదు. అందువలన మంచివారిని మంత్రులుగ
తనవద్ద రాజు నియమించుకొనవలెను. కృష్ణరాయ లెల్లపుడు
బ్రాహ్మణులనే యేర్పాటు చేసికొనెడివాఁడు. కృష్ణ దేవరా
యలు మంత్రుల నేర్పాటు చేసికొనుటలో మంచికట్టుదిట్ట
ముల చేసికొనెడివాఁడు. రాయలవారు బ్రాహ్మణులనే నమ్మి
వారికే మంత్రిపదవుల నొసఁగెడివారు. బ్రాహ్మణులయందు
వారి కుండు విశ్వాసము మెండు. వారివిశ్వాసమును తమ
మంత్రు లెవ్వరు చెఱవలేదు. అందువలన వారివిశ్వాసమును
సరియైన దనియే చెప్పనగును. నిజము చెప్పినచో వారిరాజ్య
సంపదయు వారిరాష్ట్ర సౌభాగ్యమును చాలవరకు మంత్రియగు

సాలువతిష్ఠరసుయొక్క యుక్తి యుక్తమైన పరిపాలనవలెనే పెంపొందినది. రాయలవారివద్ద సాలువతిష్ఠరసు మాత్రమే గాక రాయసముతిష్ఠరసు, కొండమరసు, అయ్యపరసు, రామభట్లయ్య మొదలుగా గల ననేక బ్రాహ్మణులు వారికి సహాయులుగ నుండిరి.

“నూన్యనిను” చరిత్రకారుడు వ్రాయుచు బ్రాహ్మణులు చాల నష్టదగినవారనియు ప్రచండమైన తెలివితేటలు గలవారనియు లెక్కలు వ్రాయుటలో నేర్పరులనియు సన్ననిమనుష్యులైయైనను రూపవంతులే యనియు బలిష్ఠులే యనియు వ్రాసి చాకిరిచేయుటకుఁ బనికిరా రనియు వ్రాసియుండెను.

రాయలవారి వద్ద లెక్క కెందఱు మంత్రులుండిరో తెలియదు గాని యున్నవారుమాత్రము రాయలవారియిష్టమున్నంతవరకు వారివద్ద మంత్రిత్వముచేసియుండిరి. వారికి సాలువ తిష్ఠరసు ప్రధానమంత్రి. రాజునకు దరువాత రాజంతటి వాడు, సమస్తజనులు సామంతులు నాయకులు, ప్రభువులు మొదలయిన వారందరు తిష్ఠరసుమంత్రి మన్ననలయందుండెడివారు. రాజకీయవిషయములం దన్నిటియందును నీ తిష్ఠరసు మంత్రికే అగ్రతాంబూలము. వీరుగాక యింకొక యుపప్రధానియు భాండాగారికుడు నుండువారుగాని యుపప్రధాని చేయుపను లెవ్వియో తెలియుటలేదు. రాయవాచకమునుబట్టి ధర్తాసనాధికారి యని యింకొకమంత్రి యుండినట్లు తెలియుచున్నది. భాండాగారికుఁ డనగా కోశాధికారి. ధర్తాసనాధికారికి ధర్తము న్యాయనిర్వహణముపై నధికార ముండెడిది. ఇంక నితరమంత్రులుండిన నుండవచ్చునుగాని వా రెవ్వరో

వా రేయేపనుల నిర్వర్తించుచుండెడివారో యిపుడు తెలియుట లేదు.

— రాజసభ —

మంత్రులతోపాటు రాచకార్యములను చక్కఁబెట్టుట కొకరాజసభ యుండెడిది. ఇదియే కార్యనిర్వాహకసభ. రాజు చేయవలసిన పనులనుగూర్చియు, చక్కఁబెట్టవలసిన కార్యములనుఁ గూర్చియు రాజసభలో సమాలోచించుట సామాన్యముగ నుండెడిది. ఓక్కొక్కప్పు డీరలహాదారులు రాజుమాట నటు పెట్టి తమతమ యిష్టము వచ్చినట్లు చేయుటయు కలదు. అట్లు మంత్రు లేకీభవించి చేసినపుడు రాజుగారి యధికారము నిరగళ మగుచున్నది. రాయలవారు ప్రథమమున పట్టాభిక్తుడైనపు డొకసారి వారు కోరినవిషయమున సంజాయిషి నీయకుండుటచే వారు నిస్పృహఁజెంది రాత్రివేళ నగరమునకు మామూలుగ గస్తీపోయి తిరిగి నగరికిరాకుండుటయు తిమ్మసుమంత్రి విషయ మును కనుగొని తాను నైన న్యమునంతను బయలు దేరదీసి రాయల వారున్న దేవాలయమువద్దకు వేటయనుమిషమిఁద బయలు దేరుటయు నిదివరలో వ్రాసియుంటిమి. ఆసమయమున రాయల వారు తమలో తా మిట్లునుకొన్నట్లు రాయవాచకమునం దీవిధముగ వ్రాయఁబడియున్నది.

“రాయలవారు తమచిత్తాన సింహాసనపరభారమునకు కర్తలజేసినమాత్రం ఇంలేగాని నకలప్రపంచమున్న సామాజికలు ముఖాంతరముగానే నడుస్తావున్నది తమమాట పలుకులు యెవ్వరు వినేరు అధికారతరుణ మందు స్వాతంత్ర్యముగా నడిపిస్తే మంత్రభిన్నమై కార్యములు కొనసాగదు. కాఁజ్ఞీ వాకిటి పిన్నపెద్దలు తమరయ్యే తెలుసుకొని వాఖ్యకార్యం నడిపిస్తే అప్పుడు తమకు స్వతంత్రముగా నడుచును.

ఈపైన వ్రాసినదానినిబట్టి వ్యవహారమంతయు రాజ్య శక్తియులే నే సామాజికల యష్టమువచ్చినట్లు జరుగుచుండెనని ఘట్టపడుచున్నది.

కృష్ణ దేవరాయలవారికాలమున నీరాజసభ యొట్టుండునో మనుచరిత్రమునం దీవిధముగ వర్ణింపబడియోను.

సీ. ఇందీవరంబుల సీనుక్రొల్లత్తుల, శరదించుముఖులు చామరము లిడగ బణి నూనకకాదబాదరాయణనూత్ర, ఫక్కి విద్వాంసులు అపవ్యసించు బార్వభూవి నభీరుభటకదంబ కరాళ, హేలిచ్చటచ్చాయనిరులుకొనగ సామంతమంశన్ ద్వామ మాణిక్యాంతు. మండలం బొలసి యారెండెగాయ మూరురాయరగండ పెండారమణిమరీచిరింఘోళిగలయనావృతము లగుదు నంకపాళినటద్దుకూలాంచములు, చిత్రహంజిష్ఠ విభ్రమప్రేమహింప

క. భువనవిజయీఖ్యసంస,దృవనస్థితసింహాసీః బ్రహ్మలగోష్ఠిం గవితామధురికుడెదము ,దవులం గొలువుండి నదయతన్ననుఁ బల్కెన్.

చక్కనిస్త్రీలు వింజామరలు వీచుచుండ, వై యాకిరణులు తార్కికులు శాస్త్రజ్ఞులు తమతమశాస్త్రములను గూర్చి యుపన్యసింపుచుండ నిరుప్రక్కలభటులు తమచేతులలోని కత్తులను ఝలిపించుచుండ, రత్నాభరణములుదాల్చిన రాజులు కొలిచి యుండ, కవులయొక్కయు పండితులయొక్కయు తియ్యని వాక్కులు తనమనంబు నానందపఱచుచుండ తనకాలధరించిన పెండారములయందలి మణులకాంతులుప్రసరించుచుండ తెల్లని పట్టువస్త్రములధరించి భువనవిజయ మను సభాభవనమున మూరు రాయరగండఁడని ప్రసిద్ధిగాంచిన శ్రీకృష్ణరాయలు సింహాసనాధిష్ఠుడై యుండెను.

ఈసభ “భువనవిజయము” అను నామము కల్గియుండెను. ఈసభ కమరనామములు, వారి ప్రతిఃధనులు, ఉద్యోగస్థులు, సామంతులు, ప్రభువులు, దళవాయులు, వర్తకులు, రాయబారులు, పండితులు, కవులు, తత్త్వజ్ఞులు, మతస్థులు మొదలగునవారందరు వచ్చుచుండెడివారు. ఈసభలలో నల్లభాచారి, చైతన్యఁడు, వ్యాసతీర్థులు, తాతాచారి మొదలగునపండితులు తమతమ ప్రాశస్త్యమునుగూర్చి దీర్ఘోపన్యాసములనిచ్చి చర్చలజరపుచుండిరి. ఇట్టిసభలలోనే అలసానిపెద్దన, తిమ్మన, ధూర్జటి, రాధామాధవుఁడు మొదలగునకవిశేఖరులు వారివారిపాండిత్యప్రకర్షకై బహుకారింపబడిరి. ఇంతగ వర్ణింపఁబడిన సభాభవనము మిక్కిలి పెద్దదై యుండవలెను. ఇంత పెద్ద సభాభవనము రాచకార్యముల నిర్వహించుటకు పనికిరాదు. అందువలననే రాయలవారు రాచకార్యములనుగూర్చి యాలోచించునపుడు తానును తనమంత్రులును కలసి కార్యాలోచనసభను వేటుగ జరుపుచుండెడివారు. ఈరాచకార్యాలోచన సభనుగూర్చి “వేయసు” చరిత్రకారుఁ డిట్లు వ్రాసియుండెను.

“(అచటినుండి) రాయలవారు ముందొకఁడవగా వేయబడి వైకుండిక్రిందవరకు చక్కగ నద్దబడిన బట్టలతో పరికేష్టింపఁబడి యొక యింటిభాగమున చేరి...అచట తనరాజ్యములోని యధికారులతో ముచ్చటించి నగరపాలనముజేయుచుండెను...ఇట్లు వీరితో సంప్రదింపినపిదప తనకై బయటవేచియున్న యితరపెద్దలను వ్యవహర్తలను లానికి పిలిపించును.”

దీనినిబట్టి రాచకార్యనిర్వహణకైఁ జేయబడెడి కార్యాలోచనసభ వేరనియు రెండవది పెద్దగాజుసభ వేరనియు తెలిసి

కొనవలసియున్నది. ఈ కార్యాలయ చర్యల యిప్పటి Working Committee, Privy Council, Executive Council మొదలయిన సభలను పోలియుండెడిది.

ఆముక్తమాల్యదయం దీపభలనుగూర్చి వ్రాయుచు నీ సభ్యులు వీలగునంతవఱకు బ్రాహ్మణులుగ నుండవలయు ననియు అందును వయసు ముదిరి దాదాపు ఏబదిసంవత్సరములకు పైబడి డెబ్బదిసంవత్సరములకు లోపలనుండువారుగ నుండవలయు ననియు రాజనీతిశాస్త్రము తెలిసినవారై యుండవలె ననియు వ్రాయఁబడియున్నది. అట్టివారు లభించినపుడు ధర్మమును తనదృష్టిపథమున నుంచుకొని తుదిపర్యవసానమును తానే నిర్ణయించుకొనుచు నితరుల నీపనికి నియమించి వ్యవహారము కొనసాగింపవచ్చుననియుకూడ నీపద్యములయందు వ్రాయఁబడి యుండెను.

ఈరాజసభ కందఱుసభ్యులు రావలయునన్నవిధి లేదు. ఈసభలు బహిరంగములైనవియు కావు. కృష్ణరాయలవారి సభల నెక్కువతఱచుగ జగపుచుండెడివారు. ఈసభానిర్ణయములను రాజు పాటింపవలసిన విధియు లేదు. రాయలవారి రాజిల్లాహుతి యుద్ధముచేయక పూర్వము ఆయుద్ధమును నిశ్చయించుకొని తిమ్మసు మొదలయిన మంత్రులతోకూడిన సీసభను సమావేశపఱచి వారితో నీవిషయమునుగూర్చి సంప్రతించి యుండెను. ఈసమావేశమయిన సభలో ప్రథమమున తిమ్మరసుమంత్రి చెప్పినసలహాను రాజుగాని యితరసభ్యులుగాని అంగీకరించి యుండ లేదనియు, సభికులెల్లరును యుద్ధముచలదని రాయలవారితో వాదోపవాదములు జరిపినను వారందుల

కంగికరింపలేదనియు రాజొక్కరుండే బాధ్యత వహించి యుద్ధముచేయుటకు నిశ్చయించె ననియు, చివరకు యుద్ధ మేగటనండి ప్రారంభించకలయుననెడి విషయమున సభ్యుల యభిప్రాయముతో నతఁ డంగికరించెననియు నేనుచరిత్ర కాగఁడు వ్రాసియుండెను. దీనినిబట్టిచూడ కొన్నివిషయము లలో రాజు సభ్యులయభిప్రాయముల ననుసరింపటయు మరి కొన్నివిషయములలో వారియభిప్రాయమును నిరాకరించు టయుఁ గన్పించుచున్నది. గనుక సభ్యులయభిప్రాయము ప్రాముఖ్యముగాదని తేలికను ప్రతివిషయమునందఁను నాయల వారి సభ్యులతో సంప్రదించియే వారిచ్చవచ్చినరీతినే వ్యవహరించుచుండెనని స్పష్టపడుచున్నది. ఏదియెట్లున్నను, రాయల వారికి తమమీదపై మిక్కిలి విశ్వాసముండెననియు వాస్తవసహాయమువలననే తనరాజ్యము నంతనైపుణ్యము పరిపాలించి ప్రఖ్యాతిపొందెననియు చెప్పటలో నెట్టి యతి శయోక్తియు లేదు.

— రాజ్యమునందలి వ్యవహారకర్తలు లేక కార్యనిర్వాహకులు —

ఈవిజయనగరసామ్రాజ్యమున ద్రవ్యసంబంధపు లెక్కలను వ్రాసి జాగ్రత్తగ నుంచెడివారిని సుగ్రతు లని యనఁగా కరణము లని యుగదురు. ఇట్టివారు తొమ్మిడుగు గుండి రని రాయవారమువలన తెలియుచున్నది. వీరినాసింహ రాయలకాలమున “తొమ్మిదిసుగ్రతులనున్ను జరిగినంతవఱకు కరణాలువచ్చి పదునెనిమిది రేవుల లెక్కలున్ను వినిపించి” రని యొకచోటను “ఒకనాడు కొలవులోపలను కరణీకుల పిలువనంపి వారలతోను కర్ణాటక రాజ్యానకు యెన్నిలక్షలరాజ్యములుక

ఆ రాజ్యములో గిరిదుర్గ, స్థలదుర్గ, వనదుర్గ, జలదుర్గములు ఎన్ని? కోటలు నిన్ని? నగరములు గ్రామభూములు ఎన్ని? ఏయేదుర్గాలకు సెంటనగరిజాక్కసానవుండె? రొక్కరూపాయలకున్న నవ:త్న భూషణములకున్న స్థాపించివుంచిన నీక్షేపములకున్న శీష మణియగొల్లమీద చెల్లుచువకున్న, వివరముగా లెక్కవ్రాసి తెచ్చి చదువుచుని తొమ్మిదిసంప్రతులకును విన్న పంజేసినది" యని వ్రాయుటచేత సంప్రతులనంగ కరణాలసయ్యు వీరిప్పటి గ్రామకరణాలవలెగాక రాజ్యములతకు కరణము లనియు అనగా రాజ్యమునందలి యంశముల నన్నిటినిగూర్చి వ్రాయు బడులెక్కలన్నియు వీరే తయారుచేయుచుందురనియు అట్టి వారు రాజ్యమునందు తొమ్మిదిమందిమాత్రమే యుండిరనియు తెలియుచున్నది. ఈతొమ్మిడుగురు కరణములయొక్క ప్రత్యేక విధు లెట్టివిమో తెలిసికొనుట కాధారములు లేవు గాని వీరు మాత్రము రాజ్యములోని అన్నివిధములైన లెక్కలను తయారుచేయుచుండెడివారని మాత్రము తెలియుచున్నది. ఈ కరణము ప్రస్తుత ప్రభుత్వములలోని సెక్రటరీలు నిర్వర్తింపజేయు కార్యములనే నిర్వర్తించియుందు రని మన మూహింపనగును. వీరిలో నల్లాలచాకుండు చిన్న భాండారమున కధిపతియని రాయ వాచక గ్రంథముచుబట్టియే తెలియుచున్నది.

— చిన్న, పెద్ద, భాండారములు:—Treasury. —

రాయలవాది రాజ్యమున రెండుభాండారములున్నట్లు మనకు రాయవాచకమువలననేమి పేరునుచరిత్ర కారుని వ్రాతలనలననేమి తెలియుచున్నది. శాసనములను బట్టి ఖంగారుభాండారమనియు రవ్వలభాండారమనియు రెండు

భాండాగారము లున్నట్లు కనబడుచున్నది. రాయవాచకములోని చిన్న పెద్దభాండాగారములును శాసనములలోని బంగారు రవ్వలభాండాగారములు నొకటియే యైనయెడల చిన్న భాండాగారము బంగారు భాండాగార మనియు పెద్దభాండాగారము రవ్వలభాండాగార మనియు మన మాహింపనగును.” ఇది యెట్లున్నను రెండు భాండాగారము లుండెననుట నిస్సంశయము. “విద్యారణ్యులవారు యీపట్నం గావించేటప్పుడు సింహాసనస్తుతికి నిక్షేపించినది తొంభయి తొమ్మిదికోట్ల యాభైయారులక్షలద్రవ్యంగాక భూషణములు నాల్గ్కోట్లున్ను, నవరత్నములు ఆరుకోట్లున్ను పున్నవి. అదిగాక యీవరకున్న సింహాసనస్తులు సింహాసనమున్ను నడుపుకొని శైలవృశిద్దాయలుపోగా బొక్కసానవ్రుంచినది పందొమ్మిదికోట్ల యాభయారులక్షలద్రవ్యం.” అని రాయవాచకమునందును “పూర్వపురాణాలు అనాదినుండియు భాండాగారమునుంచెడి యాచారముకలదనియు ఆయా రాజు చనిపోయినపిదప నాభాండాగారమును జాగ్రత్తగా తాళమువైచి నీలుచేసి యితరులకు కనబడకుండ దాచెడివారనియు, అందలిద్రవ్యమును రాజ్యము నందు ప్రత్యేకావసరముగల్గిననే కాని వాడుకొనెడి వారుకారనియు” పేయసుచరిత్రకారుఁడును వ్రాసియుండిరి. మరియు రాజ్యముచేసెడిప్రభువు పూర్వీకుల భాండాగారమునుంచి తన భాండాగారమును ప్రత్యేకించెడు “వారనియు” కూడ పేయసు వ్రాసియుండెను. వీటినిబట్టిచూడ, పూర్వపురాణాలభాండాగారము పెద్దభాండాగార మనియు రాజ్యము చేయుచున్న రాజుల భాండాగారము చిన్న భాండాగారమనియు గూడ నూహించవచ్చును.

ఈ రెండు భాండాగారముల లెక్కలను అల్లాలనాథుడే చూచుచుండె నని రాయవాచకమువలన జోధపడుచున్నది. క్రీ. శ. 1527-వ సంవత్సరమున రాయసం తిమ్మరసు బంగారుభాండాగారముయొక్క వ్యవహారమును చక్కబెట్టుచున్న అధికారియని శాసనమువలన తెలియుచున్నది.

—● ధర్తాదాయములు దేవాదాయములు —●

ధర్తాదాయ దేవాదాయములను గూర్చి విచారణ జేసెడు కార్యాలయ మొకటి యుండినట్లు ఆముక్తమాల్యదలో వ్రాయఁబడిన విషయములవలన తెలియనగును. రాజ్యమందలి దానశాసనముల నన్నిటిని ప్రభుత్వోద్యోగి యొకడు సమగూర్చి జాగ్రత్తచేసిదివాడని శాసనములవలన తెలియవచ్చుచున్నది. రాయవాచక గ్రంథమువలన బ్రాహ్మణుల కీయఁబడిన సర్వాగ్రహారములను గూర్చి విచారించుటకు ధర్తాసంధర్తయ్య యను ప్రభుత్వోద్యోగి యొకఁ డుండినట్లును వారిని పిలువనంపగా ధర్తయ్యవచ్చి “ద్రాక్షరాజ్యములో గల అగ్రహారములును ఆంధ్రదేశం, హయిసలదేశం, మొరసునాడు, మొల్నాడు, కర్నాటకం, ఘట్టశీమ, చేర, చోళ, పాండ్య మగధ మళయ ఆదిగాగల అగ్రహారములను” గూర్చి రాయలవారికి వివరించి విన్నపంచేసినట్లున్న వ్రాయఁబడియున్నది. వీరినన్నిటినిచూడ ధర్తాదాయములను గూర్చి యొక ప్రత్యేక కార్యాలయ ముండెడిదని యూహింపవచ్చును.

—● అదవన లేక ఆదాయమును గూర్చిన కార్యాలయము —●

గ్రామ, స్థల, సీమ, నాడు, రాజ్యముల సరిహద్దులు తెలియఁజేయునట్టియు, గ్రామమునందలి భూస్వాములయొక్కయు

వారివారికి గలభూములయొక్కయు వారు పండించు పంటల యొక్కయు వారు రాజ్యాధిపతికి ప్రతిసంవత్సరం అచ్చవలసిన శిస్తుమొత్తములను తెలియఁజేయునట్టియు లెక్కలు ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నుంచినట్లు స్థలచరిత్రలను బట్టి కొంతవరకు తెలియుచున్నది. ఇదియే ముఖ్యమైన కార్యాలయము. దీనినే “అదవన” యనియు దీనివివరములను తెల్పునది “అదవన తంత్ర” మనియు తెలియపచ్చుచున్నది. “అదవన” యను పేరు 1515-వ సంవత్సరపు శాసనమునందు వ్రాయఁబడి యున్నది. ఈ ఆదామొపులెక్కలను జాగ్రత్తచేయువారగు అమరనాయకులఁగూర్చియు వారు సిద్ధము చేయవలసిన గుఱ్ఱములు ఏనుఁగులు కాల్బలము వగైరాలనుగూర్చియు కూడ లెక్కలనుంచయున్నట్లు తెలియనగును.

— గూ థ చా రు లు —

ఈ కాలమున నొకరాజ్యముపై నింకొక పరిసరరాజ్యము వారికి విరోధము, అసూయ, అసహిష్ణుత హెచ్చుగ నుండెను. అప్పటి కీప్రాంతమున హిందూరాజ్యములు తుగకరాజ్యము లుండెడివి. హిందూరాజ్యములయం దొక రాజ్యమువారికి నింకొక రాజ్యమువారికి మనస్పర్థలు హెచ్చుగ నుండెడివి. రాయల వారు రాజ్యమునకు వచ్చినకాలమునకు కొండవీడులో రెడ్డి రాజ్య మంతరించి గజపతిరాజుల వశమయ్యెను. అంతటితో తృప్తిఁజెందక గజపతిరాజులు విజయనగర రాజ్యములోని కొన్నిభాగముల నాక్రమించిరి. రాయలపూర్వుడు లీగజపతిరాజులను కృష్ణానది కుత్తరమువరకు పారఁద్రోలఁ బ్రయత్నించిరి గాని అట్లు చేయఁజాలరైరి. ఇది యిట్లుండ రాయలవారికిని

తురకలరాజ్యమునకును విరోధములు హెచ్చుగ నుండెను. హిందూ మహమ్మదీయుల మధ్యకన్న మహమ్మదీయులలో వారిలో వారికి హెచ్చునైష్యము లుండెను. ఈ కారణముల వలన పరిపర రాజ్యములస్థితిగతు లెప్పటికప్పుటికి తెలిసికొనుటకు రహస్యముగా తెలివిగలట్టియు విశ్వాససాత్తులైనట్టియు చారుల నేర్పాటుచేయవలసియుండెను. అందువలన గామల వారు ప్రతిష్ఠిత మాచరింపవలసిన విధుక్తార్థములలో నీ గూఢచారిలో సంప్రతించుట యొక్క ధియై యున్నది ఈ చారులను గూర్చి వ్రాయుచు రాజధానియందు నివాసగృహము లుండు వారుగను నానాభాషావిదులుగను ఇతర వేగపల నేలుఁ గనివారుగను తమ నితరులు గుర్తింపకుండునట్లుగ నుండ వలెను. వీరికి కొరినదానికన్న కొంచెము హెచ్చుదీక్షమును ఇవ్వవలె నని ఆముక్తమాల్యదలో వ్రాయఁబడినది. రాయ వాచకమున నీవిషయమునుగూర్చి యిట్లు వ్రాయఁబడి యుండెను.

“గనుక కృష్ణ గాయకవారు ఆనందముబొంది భూవిస్తారమున్ను, రాజ్యములున్ను, జాడవలెను అని నిశ్చయించి మునుకులగా చారుల వలన ఆయాదేశములున్ను ఆయాసక్తులనుండేదొరలు మన్నెరకముల నడకలెన్ను ఎనివారికిలిమిబలములున్ను, గ్రామాదులున్ను, పల్క, చట్ట ణములున్ను, పండితపామరజనులు ఆమఁగొనేవార్తలున్ను, కోటగోత్ర శములయందలి పండితెలు తెలిసి నానాటిప్రవర్తనములున్ను గోప్య ముగావచ్చి పలకరించేటట్లుగ కాలు వేగంగలిసి బుద్ధిచక్షులై బహు భాషాంతరములు దెలిసి బహురూపములుగానున్ను సంచరించి అంతరంగ వార్తలరసించేటట్లుగా విజయపురి, ఆరుగం, చెన్నపట్నం, శ్రీరంగ

పట్టం, చదరంగపట్టం, శ్రీరంగం, మధుర, రామేశ్వరం, పుష్పత్తూరు, శివనముద్రం, పెనుకొండ, గోలకొండ, గుర్రంకొండ, మేల్పాడు, మొరనునాడు, ఘట్టంశిమ, అరవరాజ్యం, మళయాళం, కొచ్చి, కోళి, కేరళం, విరాటపురం, వరాటదేశం, మగధదేశం, మత్స్యదేశం, విదర్భదేశం, కాంభోజనగరం, కాశ్మీరఖండం, ఢిల్లీనగరం, ఇనిమొదలయిన తావులకున్ను, తులువపైపామ మొదలైనదక్షిణరాజ్యములకున్ను, చంద్రగిరి, గండికోట, కడప, నంద్యాల, బెల్లంకొండ, రామూరు, ముదుగల్లు, నిడిగల్లు, మైసూరు మొదలయిన స్థలములకున్ను, వేగర్లను నియమించి అంపించి పట్టణములసంచరించంగా అహంకరించి సారానిన్ని, పరులతో వహించు సారని వినిసానున్ను వారిని ఆజ్ఞ చేయమని కట్టడ చేసి సారమని మీరందరున్ను నగర ఆజ్ఞ మీరక నడచుకొమ్మని ఆనతిచ్చి సారు”

ఈచారులు తమదేశమునకు సంబంధించిన విషయములనేగాక పరిసర రాజ్యవిషయములను గూడ శోధించి కనుగొనవలసియున్నందున వీరిపని మిక్కిలి కష్టముతో కూడికొన్నదై యున్నది.

— రాయబారులు —

ఈచారులుగాక రాయబారులు కూడ ఉండెడివారు. ఈరాజ్యముననుండి పరిసర రాజ్యములకుఁ బోయెడువారు పరరాజ్యములనుండి యీరాజ్యమునకు వచ్చెడు రాయబారులు నుండెడివారు. రాయబారులను మిక్కిలి గౌరవించి మర్యాద చేసెడివారు. ఈరాయబారుల నాకాలమున స్థానాపతులనియుఁ బిలిచెడివారు. తాము రాయబారులుగ నున్నపుడు పరరాజ్యములలోని విశేషములను తమరాజ్యమునకు తెలియఁజేయు

వలెను. గజపతిరాజుతో రాయలవారు యుద్ధము చేయుచున్న సమయమున రాయలవారి రాయబారి గజపతిరాజువద్ద నుండుటవలననే రాయలవారికి గజపతిరాజువద్దనున్న పదునార్గురు పాత్రు లేకమై రాయలవారిని నాశనముచేయ ప్రయత్నములు జరుగుచున్నట్లు రాయలవారికి తెలియఁజేయబడెను. ఆముక్తమూల్యుడలోఁ జెప్పినట్లు పరిసరరాజ్యముల రాయబారులతో “సరసుల్లాఖంబులు” నులపవలయును. పరరాజుల అకృతులను కూడ గోరంతలుగ జేసి యుక్తియుక్తమైన మాటలతో చాటించి వారిమనసు నొప్పించక తమయుద్దేశమును బయలు పరపవలయును.

15. రాష్ట్రీయ ప్రభుత్వము

— స్థానిక ప్రభుత్వము —

రాయలకాలమున నిప్పటివలెనే గ్రామమే రాజ్యాంగమునందు ప్రాథమికభాగము. మూడు నాల్గు గ్రామములను కలిపి “స్థలము” అని పిలిచెడువారు. అనఁగా నీస్థల మిప్పటి ఫిర్కాతోఁ మానముగ నుండెడిది. కొన్ని స్థలములను కలిపి సీమయని పిల్చెడువారు. కొన్నిచోట్ల సీమనే “నాడు” అని వాడెడువారు. ఈనాడుశబ్దము దక్షిణహిందూస్థానమున మొదటినుండియు వాడుకలో నున్నది. కన్నడదేశములో నాడు అన నాల్గైదు సీమలయొక్క సమ్మేళనము. తెలుగుదేశమున నీనాడుకు సీమకు హెచ్చుభేదము కనుపించదు. ఒక్కొక్కచోట సీమకన్న నాడు ఇంకొకచోట నాడుకన్న సీమ హెచ్చు గ్రామములను కల్గియుండెడిది. ఇంకొకపుడు సీమనాడులమధ్య

భేగ ముండెడిది కాదు. నాడుకు పైని “రాజ్యము” డెడిది. రాజ్యాంగమునం దీరాజ్యమే ప్రధానము. ఈరాజ్య మిప్పుటి రాష్ట్రమునకు సరిపోవును. ఈరాజ్యము లన్నియు కలిసి సామ్రాజ్యమైనది. సామ్రాజ్యమునందలి అంగములనన్నిటిని సులభముగ తెలియగలందుల కీక్రింద నుదాహరించుచున్నాను.

గ్రామము

స్థలము

నాడు-లేక-సీమ

రాజ్యము

సామ్రాజ్యము

ప్రాథమికము

కొన్ని గ్రామములు

కొన్ని స్థలములు

కొన్ని నాడులు-లేక-సీమలు

కొన్ని రాజ్యములు

రాయలకాలమున విజయనగరసామ్రాజ్యమునం దెన్ని రాజ్యములుండెనో తెలియుటలేదు. ఈరాజ్యములు దేశావసరములబట్టి మారుచుండెడివి. రాయలకాలమున ప్రతినిత్యము హిందూమహమ్మదీయుల పోరాటములు జరుగుచుండెడివి. హిందువులపై కి మహమ్మదీయులును మహమ్మదీయులపై కి హిందువులును పోరాటమునకు సిద్ధముగ నుండెడివారు. అందువలన వీలుచుబట్టియు యుద్ధములయొక్కయవసరములబట్టియు నీరాజ్యములు మారుచుండెడివి. మొత్తముమీఁద రాజ్యమునకు ముఖ్యపట్టణమును స్థిరపరచుటలో నొకకొండయున్న స్థలముగాని మంచి కోటను నిర్మించుటకు వీలుగల ప్రదేశముగాని యేర్పాటు చేయఁబడుచుండెడిది. ఆముఖ్యపట్టణమునుబట్టి రాజ్యమును మారుచుండెడిది. రాయలవారివివాహ కాలమున కీరాజ్యములున్నట్లు శాసనమున వ్రాయఁబడియుండెను. (1) ఘనగిరి (ప్రస్తుతపువెరుగొండ) (2) గుత్తి (3) కందనవోలు (కర్నూలు) (4)

చంద్రగిరి (5) ముల్బాగల్ (6) రాయదుర్గం, ఇవిగాక గండికోట స్థలం, సిద్ధవట్లం, పొట్టాపి, నాగవట్లం సీమలుకూడ ఆశాసనము నందే పేర్కొనఁబడియుండెను. రాయలవారు రాజ్యమునకు వచ్చినంతనే కావేరివద్దనుండెడి భాగమున యుద్ధముగావించి ఆక్రమించుకొని కొత్తరాజ్యము నొకదాని నేర్పాటుగావించి దానికి శ్రీరంగపట్టణమును ముఖ్యపట్టణముగ జేసిరి. గజపతి రాయనివై యుద్ధముగావించి ఉదయగిరికోటను ముట్టడించి గజపతిరాజు నోడించినపిదప కొండవీటి రాజ్యము నేర్పాటు గావించెను. అదిల్షాహుతో పోరాడి కృష్ణానది తుంగభద్రా నదులకు మధ్యస్థమై యున్న భూభాగమును స్వాధీనపరచుకొని రాయచూరురాజ్యమును రాయలవారే యేర్పాటు గావించిరి. ఇవిగాక బారకూరురాజ్యము, శ్రీశైలరాజ్యము, నల్లూరి రాజ్యము, హంపి, హస్తినావతిరాజ్యములును కూడ రాయల వారు ఏర్పాటు కావించిరి.

—● రాజ్యాధిపతి తేక దుర్గదన్నాయకుడు ●—

రాజ్యములను పరిపాలించుటకు దుర్గదన్నాయకులు యేర్పరచఁబడిరి. దుర్గదన్నాయకులే అమరనాయకులుగ నుండిరి. వీరు రాజ్యపరిపాలనముఁజేయుచు కొంతసేనను సామ్రాజ్యమునకు నప్పగించవలెను. అందుకు ప్రతిఫలముగ వీరి కమర మాగానీలు తమ దేశమున నిచ్చుచుండిరి. వీరు రాజ్యపరిపాలకులే యైనను సామాన్యముగ విజయనగరరాజధాని యందే యుండవలసి వచ్చెడిది. సామ్రాజ్యపుపరిహద్దున నుండెడి దుర్గదన్నాయకులు తప్ప మిగతా వారిందరును సామ్రాజ్య రాజధాని యగు విజయనగరముననే నుండెడివారని పేయసుచరిత్ర కారుడు

వ్రాసియుండెను. అయితే సరిహద్దున నుండెడి దన్నాయకులు మాత్రము సరిహద్దులలోనికి పరాయివారు వచ్చి యల్లరిచేయు కుండున ఘైల్లప్పుడును తమరాజ్యములలో నుండెడివారనియు వారు దసరామహోత్సవములకు కూడ రాజధానియగు విజయనగరమునకు వచ్చెడివారు కారనియు వేయసుచరిత్ర కారుడు వ్రాసియుండెను. మిగతా దన్నాయకులందరు విజయనగరమునందె యుగడి తమస్థానే రాజ్యమును పరిపాలించుట కొక కార్యకర్త నేర్పాటుచేసికొనెడివారు. ఆకార్యకర్తయే ఆయా రాజ్యములలోని న్యాయపరిపాలనయు రాజ్యపరిపాలనయు చేయుచుండెడివాడు. ఈదన్నాయకులు సంవత్సరమునకు కొంత మొత్తమును తమరాజధానితరపున విజయనగరసామ్రాజ్య కోశభాండాగారమునకు జమకట్టించు నాచార ముండెడిది. కొండవీటిదుర్గమును రాయలవారు 1514-వ సంవత్సరమున స్వాధీనపరచుకొన్నపుడు కొండవీటిరాజ్యమునకు సాలువతిమ్మరసును దళనాయకునిగ నేర్పరిచినను తిమ్మరసు తనకుగాను నాదెండ్లగోపన్నను కొండవీటిపరిపాలనకై యుంచి తాను రాయలవారితోనుండి గజపతిరాజుపై జరుపబడిన యుద్ధమునందు తాను నధికారము వహించియుండెను.

తనరాజ్యమునందు రాజ్యాధిపతికి రావలసిన ద్రవ్యమును వసూలుపరచుట, రాజ్యమునందు శాంతి, భద్రతలు ఏర్పాటుచేయుట, ప్రజానీకమున కవసరములగు పనులను జక్కఁబెట్టుట, రాజ్యమునందలి జనుల మధ్యనున్న తగాథ దాలను విచారించి వారిమధ్య సామరస్యము నేర్పరచుట మొదలుగాగల విధులన్నియు నీదుర్గదళనాయకులు నిర్వర్తించ

పలసినవై యున్నవి. ఈవిధుల నన్నిటని తాము సొంతముగఁ గాని తమ పక్షమున నింకొకకార్యకర్తను నియమించిగాని నెర వేర్చుచుండెడివారు.

రాయలవారి దీదళనాయకులందరిని బ్రాహ్మణజాతినుండియే నేర్పాటు చేసికొనెడివారు. అట్లు చేయుటకు రాయలవారికి కాబ్రాహ్మణుల యందుండు విశ్వాసమే కారణము. ఆముక్త మాల్యదలో నీవిషయమై యిట్లు వ్రాసియుండిరి.

క. దుర్గములాక్ష ద్విజవర, వర్గమునకే యిమ్ము దుర్గవత్తతతిక
త్యర్థశధరాధిరాజ్యవి, నిర్గతసాధ్యసతపాడమ నిలువకులఁదన్.

ఇందులకు గారణమును రాయలవారే ఆముక్తమాల్యద యం దిట్లు వ్రాసియుండిరి.

తే. బాహుజాంప్రిజముభవిడంబనకునయినఁ, గొలిచిమనువిప్రధర్మంబుదెలిసియైన
మూని సుకటముల నిల్పుఁ గానఁ దఱచు, బ్రహ్మజుని ప్రభుః జేయుటవత్తికి
హికము.

ఈ బ్రాహ్మణులు విశ్వాసముతో పనిఁజేయుదురనియు. కష్టసమయములలో చిక్కులను విడదీయఁగల శక్తిసామర్థ్యములు గలవారనియు రాయలవారి అభిప్రాయమై యుండెను.

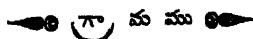
— సీమ లేక నాడు —

సీమ లేక నాడు లందే యధికారు లుండి పాలనచేయు చుండిరో మనము కనుఁగొనుటకు తగిన సాధనసంపత్తు లేమియు నగుపడవు. ప్రతిసీమయందు పారుపత్యదాహుఁడనిగాని మనే గాడని గాని యొకరుండినట్లును వారికాగితములు లేక్కఱు న్నకము లుంచుట కొక సావిడియున్నట్లును తెలియవచ్చు

చున్నది. సీమయందు రాయసంవారు అవసరంవారు రాచకరణములుగ నుండెడివారని యొకశాసనము వలన తెలియుచున్నది. వారే యే విధులకు నియోగింపఁబడిరో మాత్రము మనకు తెలియదు. ఇట్టి యుద్యోగులు లుండినట్లు రాయవాచకము నందుకూడ వ్రాయఁబడియున్నది. అయితే ఈయద్యోగులు రాయలవారిసమక్షముననుండి వారివెంట వెళ్లుచున్నట్లు వ్రాయఁబడియున్నది. రాయసం వారనఁగా వ్రాసెడువారు. అనగా లెక్కలు వ్రాసెడువారు. అవసరంవా రనఁగా అవసరములను తెల్పెడివారు. వీరినే అవసారికలని పిలిచెడివారు. ఇట్టివారు సామాన్యముగ రాజుగారి జనాసాలో హెచ్చుగ నుండెడివారు. ఈరాయసంవారుగాని అవసరంవారుగాని సీమలలో నేయేవిధులను నిర్వర్తించుచుండిరో తెలియుటలేదు. నాడుకు సంబంధించినంతవరకు తలవరి యొక్క దున్నట్లు మాత్రము 1530-వ సంవత్సరపు శాసనమువలన మనకు తెలియుచున్నది. తలవరి యేపనిచేయుచుండెనో తెలియుటలేదు.

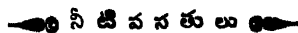
శ్లోకము

స్థలమున కొక కరణము లెక్కలను వ్రాయఁచుండినట్లును తనపుస్తకముల జాగ్రత్త పఱచుట కొక సావిడియుండినట్లును తెలియవచ్చెడిని. ఇంతకన్న స్థలపరిపాలనను గూర్చి తెలియుటలేదు. ఈస్థలమునందలి జనుల మధ్యనుండెడి తిగాయిదాలను కరణములు పరిష్కరించుచుండినట్లు చుక్కాయొల్లి కైఫియతు వలన తెలియుచున్నది.

గ్రామపరిపాలన యిప్పటికివలెనే కరణమురెడ్డి (మునసబు యొక్క హస్తగతమై యుండెడిది. ఇప్పటికరణములు రెడ్లు నిర్వహించెడి విధులనే వీ రప్పడును చేయుచుండెడివారు. గ్రామములోని భూములు వాటిగుడికట్టు, వాటిలోనిపంటలు, వాటివలన రావలసినట్టియు వచ్చినట్టియు నాదాయము మొదలయిన లెక్కల సీగ్రామాధికారులు తయారుచేయుచుండెడి వారు. గ్రామస్తులకును రాజ్యాద్యోగస్తులకును మధ్యగనుండి గ్రామస్తుల కష్టసుఖములను వైయధికారులకు తెలియచెప్పి వానిని చక్కపెట్టుచుండెడివారు. వీరుగాక గ్రామములో తలారి యింకొకడుండెడివాడు. ఈతలారి గ్రామకావలి. ఈగ్రామాధికారులకు ప్రత్యేకముగ జీత ముండెడిదికాదు. వారలకు వంశపరంపరముగ ననుభవించుటకు కొంతపాల మిచ్చెడివారు. ఆ పాలమువలన సీగ్రామోద్యోగులు తమతమ జీవనమును జరుపుకొనెడివారు. ఈభూముల ననుభవించుటయేగాక గ్రామమున కొన్నిమిరాసీలను మామూళ్లను వసూలు పరచుకొని అనుభవించెడివారు.

ఈవై నజెప్పిన గ్రామాధికారులు గాక గ్రామమున పురోహితులు, చాకలి, మంగలి, కంసాలి, నీటివాడు, కుమ్మరి, మొదలయిన యితర గ్రామోద్యోగులును నుండెడివారు. వీరికి వంశపారంపర్యముగ ననుభవించెడి భూములుండెడివి.

రాయలకాలమున నీటివసతులకు ప్రత్యేకముగ ప్రభుత్వపు పేర్పాటు లేమియులేవు. కాని దేశమంతయు సస్యశ్యామముగ కృష్ణదేవ—11

నుండినందున వ్యవసాయమునకు ముఖ్యమునగు నీటివసతులు చక్కగనుండెడివని యూహింప వలసియున్నది. ప్రత్యేక ప్రభుత్వపుటేర్పాటులు లేకున్నను రాజ్యమునందంతయు వ్యవసాయమే ముఖ్యమైన జీవనోపాదాయమునందునను, నీటివసతులనేర్పాటుజేయుట సప్తసంతానములలో నొకటియైనందునను, రాజులు, ప్రభువులు, అమరనాయకులు, ధనికులు మొదలయిన వారెల్లరును, చెరువులను నూతులను, కాల్వలను, త్రవ్వించుట నాచారముగ నుండెడిది. రాయలకాలమున పేయసుచరిత్ర కారుడు వ్రాయుచు తాను నాగలాపురమున పెద్దచెరువును త్రవ్వించుట ప్రత్యక్షముగ చూచిన ట్లివిధమున వర్ణించి యుండెను.

“ఈచెరువును త్రవ్వించుట కీ ప్రదేశమును చుట్టియున్న పెద్దకొండ బద్దలుకొట్టఁబడెను. ఈచెరువును త్రవ్వటకు దాదాపు 15 వేలు లేక 20 వేలచుందిజనులు పనిచేయుచుండిరి. వీరు పనిచేయునపు డీవని చేయువారందరు చీమలవలె భూమిపైన కనుపడుచుండిరి. ఈపని చేసెడువారిని నాయకుల కప్పగించి వారు నరిగ పనిచేయుచున్నట్లు జమాయిషి చేయుటకును, పనితోందరగ ముగించుటకు నేర్పాటుజేసిరి.”

బీజపూరుచరిత్రకారుడగు “ఇబ్రహింషిరాజి” అను నాతడు రాయలు విజయనగరమువద్ద నొకకాలువను త్రవ్వించ మొదలుపెట్టెనని వ్రాసియుండెను. రాయలమంత్రులలో నొకరగు రాయసుకొండమరసు కొండపీడుసీమలోని కొండ సముద్రము తిమ్మరముద్రమను రెండుచెరువులను త్రవ్వించినట్లు శాసనములవలన తెలియుచున్నది. రాయలుదయగిరి దుర్గమున రెండుచెరువులు త్రవ్వించియుండెను. ఇట్లే మంత్రులు, నాయ

కులు, వర్తకులు, ద్రవ్యవంతులు మొదలయినవా రనేకులు చెరువులు, కాలువలు, నూతులు, త్రవ్వించి భూములకు పశువులకు మనుజులకు నీటివసతులు గలుగజేసి దేశసౌభాగ్యమును హెచ్చుజేసియుండిరి. ఇట్లు చెరువులు వగైరాలను త్రవ్వించుటయే గాక యిదివరకుండిన చెరువులను బాగుచేయుచుచుండిరి. చెరువుపోషణకై రాయలు బాలిరెడ్డి యనుసధికారికి దశబంధము నాము నిచ్చిసట్లు తెలియుచున్నది.

భూములను వ్యవసాయముజేయు రహితులలో నీటిని సంపాదము జేసికొనునపుడు తగువులాడకుండ నీటిని సకాలమున నుపయోగించుకొనుటను గూర్చి రాయలవారు తామురాజ్యము చేసిన కాలములో కొన్ని శాసనములు చేసినట్లు రాలిశాసనములవలన తెలియవచ్చుచున్నది.

16 భూమి: ఆదాయము

గ్రామములలో నుండెడు భూములను గ్రామకరణములు శొల్చి సరియైన లెక్కలను తాటియాకులలో వ్రాసి నిల్వచేసెడి వారు. వీటిని తాటియాకుకవిలె లనియెడు వారు. వీటిని గ్రామ సావిడి యందు జాగ్రత్త పఱచెడువారు. వీటినిబట్టి గ్రామసరిహద్దులు, ఆసామిసరిహద్దులు, భూమిలోనిపంటవగైరాలు తెలియనగును. అప్పుడప్పు డవసరములను బట్టి భూములను కొలత చేయుటయు కద్దు. కొన్ని తెనుగుజిల్లాలలో తిమ్మరసు మంత్రి భూములను కొలతవేయించినట్లు కనపడుచున్నది. కన్నడ దేశమునందలి భూములనన్నిటిని రాయలవారే కొలతవేయించి లెక్కలను తయారుచేయించిరి.

ఈభూములలో కొన్ని భూములు పల్లపుభూములు, కొన్ని మెట్టభూములు. ఇప్పటివలెనే పల్లపుభూములయందు మాగానిపైర్లును, మెట్టభూములయందు మెట్టపైర్లును వేయఁబడి వెంచఁబడుచుండెడివి. నీటివసతి యవసరమగు వరి, చెఱుకు, అరటి, తమలపాకులు, కూరలు, తోటలు, పల్లపుభూములలో పైర్లు, వీటినే నీరారంబ భూములని పిల్చెడివారు. మెట్టపైర్లు అనగా. రాగి, సజ్జ, చోళిం, పప్పుభాన్యములు, మొదలయిన పంటలు తయారుచేయఁబడెడి భూములన్నియు కాడారంబ భూములు. వీటికి వర్ష మే యాధారమై యుండెను.

ఆకాలమున భూ ఆదాయము సంబంధించినంతవరకు గ్రామములు మూఁడువిధములుగ విభజించఁబడెను.

1. భాండారవాడగ్రామములు. 2. అమరగ్రామములు. 3. మాన్య గ్రామములు

1. భాండారవాడగ్రామములు: ఈ గ్రామములు ప్రత్యేకముగ రాష్ట్రీయప్రభుత్వము క్రిందనుండి కేంద్రప్రభుత్వాధికారులచే పరిశీలింపఁబడుచుండెడి రాజ్యమాన్యములు. ఈ గ్రామములనుండి వచ్చెడి ఆదాయమంతయు రాజుగారి భాండారమునకు చేర్చబడును.

2. అమరగ్రామములు : సామ్రాజ్యవసరములకు సరియగు చతురంగబలమును సమకూర్చుకొనుటకు రాయలవారు తనదేశమునంతను నాయకులకు పంచిపెట్టి వారలవద్దనుండి కొంత సేనను కొంత ద్రవ్యమును పుచ్చుకొనుచుండెడివారు. ఈవద్దతినే అమరమనియు నీనాయకులను అమరనాయకులనియు పిల్చెడివారు. ఇట్టి అమరగ్రామములు విజయనగరరాజ్యమునం

దనేకము లుండెడివి. ఈనాయకులు శాము అమరముచేయు పద్ధతిని నాయంకరపద్ధతి యని పిలిచెడివారు. ఈపద్ధతిని నాయకు లందు రాజుగారి యిష్టమున్నంతకాలము గ్రామములను అమరముజేసెడివారు. రాజుగారికి యిష్టములేకున్నగాని, కోపము వచ్చినగాని నీయమరగ్రామములను నాయకులవద్ద నుండి లాగికొని యితరుల కిచ్చెడివారు. 1523 వ సంవత్సరమున తరిగొండ రామారాయుడు రాజుగారిపై తిరుగుబాటు చేసి నపుడు చింతరాజుపాలెం, అమరనాయకుడుగు నామలనేని కుమార పెద్దబుచ్చినాయుడు రామారాయునికి సహాయముచేసె ననెడి యనుమానముపై న చింతరాజుపాలెం గ్రామమును వారి వద్దనుండి రాయలవారు లాగికొనిరి. దువ్వూరుసీరులోని అవుకు గ్రామమును తనకార్యకర్తయగు బుక్కరాజు తిమ్మరాజు కిచ్చెను. తిమ్మరా జిగ్రామమును తనవద్ద కొంతకాల ముంచుకొన్నపిదప అచ్యుతదేవరాయలు శాను లాగికొని యితరుల కిచ్చెను. ఇట్టి యుదాహరణ లనేకము లుండెను. అమరగ్రామములు అమర నాయకులు వంశపారంపర్యముగ ననుభవించెడివి కావు.

ఈ అమరనాయకులు రాజుగారికి నైన్యము నిచ్చుటయే గాక కొంతద్రవ్యమును ప్రతిసంవత్సర మిచ్చుచుండెడివారు. ఇవిగాక నూతనసంవత్సరాదినాడు రాజుగారికి గొప్పగొప్ప బహుమతులను, భోజనపదార్థముల నిచ్చు మామూలుండెడిది. క్రమప్రకారం యివ్వవలసిన చతురంగబలపైన్యమును ద్రవ్య మును మామూళ్లును అమరనాయకు లీయనియెడల రాయల వారమరనాయకుల తప్పిదమునకు శిక్షించుటయు కలదు. రాయలవారి పట్టాభిషేకమయిన పిదప అమరనాయకులు

లెక్కలు ఒకశీలించగా వా రప్పటి కీయతేలిసమొత్తములు హెచ్చుగ నున్నందున నమరనాయకులు భయపడి రాయల వానికి బాకీమొత్తముల నిచ్చుట కంగీకరించి తమతప్పను తమించువని ప్రార్థించుటయు రాయలవారు వారిని మందలించి తమించుటయు వారిపూర్వబాకీలక్రింద వారిపద్దయేను గులను గొట్టములను నైన్యమును రాయలవారికి నప్పగించుటయు వీనివలన రాయలవారు పెద్దనైన్యమును తయారు జేయుటయు జరిగియుండెను.

3. మాన్యగ్రామములు: రాయలవారు తమరాజ్యమున హిందూమతపోషణను బాగుగజేసిరి. రాయలవారు తమకాలమున నిట్టిమాన్యములననేకములను సంస్థలకును ప్రత్యేకవ్యక్తులకు నిచ్చియుండిరి. అవి బ్రహ్మదాయదేవాదాయ, మతపుర, సర్వమాన్యములునై యున్నవి.

❖ బ్రహ్మదాయమాన్యములు ❖

బ్రాహ్మణుల కిచ్చినమాన్యములు బ్రహ్మదాయమాన్యములు. ఇవియే అగ్రహారములనియు శ్రోత్రియమాన్యములనియు పిలువబడెడివి. ఈమాన్యములు వారి పాండిత్యప్రకర్షకుగాని వారి శిష్యులకు చదువుజెప్పటకుగాని యాయఁబడెడివి.

❖ దేవాదాయమాన్యములు ❖

దేవాలయములయందు నిత్యోత్సవ, పక్షోత్సవ, మాసోత్సవ, బ్రహ్మోత్సవములు జరుపుట కీయఁబడిన మాన్యములు దేవాదాయమాన్యములు.

❧ మతపురమాన్యములు ❧

శైవ, వైష్ణవ, మతముల ప్రచారమునకై యాయన బడినమాన్యములు మతపురమాన్యములు.

ఈమాన్యముల కన్నిటికి రాజులకు కొద్ది బోడిగాని శ్రోత్రియముగాని ప్రతిసంవత్సర మియ్యవలెను.

సర్వమాన్యమునకు బోడిగాని శ్రోత్రియముగాని యాయనక్కరలేదు.

ఇవిగాక కొత్తభూములను బాగుజేసి సాగుకై రహితుల కిచ్చుటవలన నాయాప్రదేశములు కొత్తగ్రామములుగ నేర్పడెడివి. ఆగ్రామములోని భూములను తక్కువమక్తాలకు నాగ్రామస్తుల కిచ్చుచుండెడివారు.

❧ ఆదాయము ❧

ఈభూములనుండి వచ్చెడి ఆదాయము, రెండువిధములు. (1) థాన్యాదాయము. (2) సువర్ణాదాయము. థాన్యాదాయమన పండిసపంటలో రాజ్యమున కిచ్చుభాగము. కొన్ని పంటలలో థాన్యభాగము నివ్వక వచ్చిన ఆదాయములో భాగమునకు బదులు దానిసరియైన ధరను బంగారునాణ్యములలో నిచ్చునట్టి ఆదాయము సువర్ణాదాయము.

దేశమునందలి భూములను కొలిచి లెక్కలు వ్రాసి యుండెడివారని యిదివరలో వ్రాసియుంటిని. ఈలెక్కలన్నియు తాటాకులమీద వ్రాసి గ్రామచావిడియం దుంచబడెడివి. ఈలెక్కలలో భూమివిభాగములు వానియజమానులపేళ్లు వాని విస్తీర్ణము, గ్రామమునందు, సాగుజేయబడెడిఆయకట్టు (గుడి

కట్టు). దేవబ్రాహ్మణుల కీయఃబడినభూములవివరములు రహితులక్రిందనున్న భూములమొత్తము, రహితు లీయవలసిన ఆదాయమొత్తములు మొదలయిన వివరములన్నియు నీకవిలే లెక్కలలో వ్రాయఁబడెడివి.

భూములలోని పంటలో భాగము థాన్యమని గాని “దచన” మని గాని వాడెడువారు. “దచన” మనుపదము తెలుగుపదమేయైన నిప్పుడు మనదేశమునందు వాడఁబడుట లేదు గాని కన్నడదేశములో నిప్పటికిని వాడుకలో నున్నది. థాన్యము నవథాన్యములకు వాడబడుచున్నది. దచనము మీరియములు దనియము మొదలయినవాటికి వాడబడెడిది.

బంగారునాణెములలో నీయఃబడు నాదాయము సువర్ణాదాయమని చెప్పియుంటిని. సువర్ణమనుపదము కన్నడపదమయిన “హాన్ను” అనుదదమునకు. సంస్కృతపాఠాంతరము. “హాన్ను” అనగ వరహలో సగభాగము.

పన్నులు:—పన్నులనే సుంకములనియు వాడెనువాడు. ఈపన్ను లనేకములు. 1 వ్యవసాయపుపన్నులు. 2 పుల్లరిపన్ను; అడవిపన్ను. 3 కృషిపన్ను. 4 వర్తకపుపన్ను. 5 నైన్యపుపన్ను; రక్షణపన్ను. 6 వృత్తిపన్ను. 7 సంఘపుపన్ను. 8 ఆస్తిపన్ను. 9 మతముపన్ను. 10 మాన్యగ్రామముపన్ను.

1. వ్యవసాయపన్నులు:—పల్లపు (నీరారంబ) పొలముల వలన కాడారంబ (మేట్ట) పొలములవలన వచ్చెడిరాబడి వ్యవసాయపుపన్ను. ఈపన్నులు కొన్ని థాన్యరూపముగను మరికొన్ని సువర్ణరూపముగను వసూలు జేయఁబడెడివి. సామాన్యముగ నిలవయుండు పంటలమీఁద థాన్యపుపన్ను

వసూలుచేయుటదెడిది. తొందరలో పాడయిపోయెడు పంటల మీఁద సువర్ణాదాయము వసూలుజేయుటదెడిది.

2. పుల్లరి:—అడవిపన్ను; దేశమునకు ముఖ్యాదాయము వ్యవసాయమువలననే రాబడినను అడవులునుండియు మంచి ఆదాయమే వచ్చుచుండెడిది. వ్యవసాయమునకు పశువులు మిక్కిలి అవసరము. ఈపశువులను మేపుటకు మంచిగడ్డి అవసరము. ఈగడ్డి అడవులయందు బాగుగ దొరకును. ఈగడ్డిపైన వచ్చెడి పన్ను పుల్లరిపన్ను. గొర్రెలను మేపినందు కీయబడెడిపన్ను “అడతరి” అడవిలోనుండి గృహోపయోగమగు కట్టెలు వచ్చెడివి. దీని కీయబడెడిపన్ను “కొండగుత్త”. ఈపన్నులన్నియు వేలము వేయబడి హెచ్చుపాటదారున కిజారాయీయబడెడివి.

3. పరిశ్రమలపన్ను:—ప్రతిగ్రామమునందు మగ్గములు పెట్టి నేతనేయుదురు. ఈమగ్గములపైన పన్ను విధింపబడి వసూలుచేయుటదెడిది. దీనినే మగ్గదరియని మగ్గరి యని పేరులతో వసూలుచేసెడివారు.

దూదిచిక్కు దీసెడివారిపై వేయబడుపన్ను పింజాని గారు లేక పింజనీద్దాయము. పింజ అనగా దూది.

కుమ్మరివాండ్లు తాము తయారుచేసినకుండల నమ్ము కొన్నుంపికై వారివలన వసూలుచేయుటదెడిపన్ను. “కుంబారి తరిగె” వాండ్లు తయారుచేసిన కుండల కిచ్చెడిపన్ను “చక్ర కానిక”.

గానుగవాండ్లు గానుగగుత్త, బెల్లం తయారుచేయు వారు ఆలేయసుంకము, ఉప్పుతయారుచేయువారు ఉప్పురసీ

ద్వాయము, కల్లుగీయువారు యీడిగెసుంకము, కమ్మరవ్యాధుల పెద్దకొలిమిపన్ను యిచ్చుచుండెడివారు.

4. వ్యాపారపన్నులు:—పెద్దవ్యాపారముచేయవారు వారి మూలధనముపైన పదునారవవంశి పన్ను నీయవలసియుండెడిది. దీనినే “మూలవీస” గునియెడివారు. మూలధనముపై వీసమనగా పదునారవవంశి. చిల్లరవ్యాపారస్తులిచ్చెడిపన్ను “కిరుకుల” మనెడివారు. వీరివద్దనుండి లాభముపై పన్ను వసూలుజేయబడెడిది.

ఒక ప్రత్యేకస్థలములోగాని పేటలోగాని, గ్రామమునగాని విక్రయించెడి వస్తువులపైన ననూలుచేయబడిన సుంకము స్థలసుంకమనిగాని పేటసుంకమనిగాని చెప్పబడెడిది. ఈ ప్రకారముగ విక్రయించబడిన జొన్న, ఉచ్చు, కండ్లు, కుంజలు, వెసలు, మినుములు, నెరగలు జీలవలపుల సుంకము వసూలు చేయబడినట్లు కొండవీడుకు సంగుధించిన (1534) న సంగుత్తు కాగితములవలన తెలియవచ్చుచున్నది. ఈసుంకమే గ్రామములలోజరిగెడు సంతలలో వసూలుచేయబడుచుండెడిది. ఈ సంతలవలన రాజ్యమునకు చాల ఆదాయము వచ్చుచున్నందున నీసంతలను ప్రాత్యహించునిన్నట్లాకాలపు కాగితములవలన తెలియుచున్నది.

విక్రయవస్తువుల నొగచోటనుండి యింకొకచోటవకు తీసికొనిపోవునపుడు మార్గమధ్యమున వసూలు చేయబడెడిపన్ను ‘మార్గాదాయము’ ‘ఉభయమార్గాదాయము.’

ఓకరాజ్యమునుండి యింకొకరాజ్యమున కెగుమతిజేయబడెడు థాన్యములపైని రసవర్గములపైని సుంకమువసూలు జేయఁబడెడిది. ఇది మామూలదాయము.

పట్టణములలో గొట్టలలో సరుకులు నిలువజేసికొని వ్యాపారము జేసెడివారివద్దనుండి వసూలుచేసెడిపన్ను “మండి సుంకము”.

ఇట్లే వ్యాపారమునందు ప్రతివస్తువుపైన పన్ను వసూలుజేయబడుచున్నట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఇన్నిపన్నులతో వ్యాపార మెట్లు జేయఁబడుచుండెడిదో మనకు విశదముగ తెలిసికొనుటకు తగిన సావకాశములులేవు. మొత్తముమీద వ్యాపారము బాహాటముగ జరుగుచున్నట్లే యూహించఁగి యున్నది.

౪. నై న్యపుపన్ను రక్షణపన్ను:—దుర్గనాయకులు దేశమునకు తమవద్దనున్న నై నికదళములవలన రక్షణ నిచ్చెదరు. వారిరక్షణకై గ్రామస్తులవద్దనుండి “మేర”లను వసూలుజేయుచుండెడువారు. దత్తమండలములలో వసూలుచేయబడిన మేరలను “దుర్గదన్నాయకనివర్తన” లని చెప్పినట్లు కొన్ని కైఫీయతులవలన తెలియుచున్నది. ఈమేరల సరవదేశమునందు దన్నాయకరముగమై యనియు మైసూరురాజ్యమునందు దన్నాయకరస్వామ్యమనియు పిలిచెడివారు.

నై న్యసంరక్షణకై వసూలుజేయబడెడిపన్నులు “దళ విలి” యనబడెడిది.

కోటలను మరవ్వుతు చేయుటకు వసూలుచేయఁబడెడి పన్ను కోటైమగమై యని అరవదేశమున చెప్పఁబడెడిది.

నాడుతలవారిక యనెడిపన్ను నాడునందలి తలవారు లకై వసూలుజేయుటదెడిపన్ను. తలారులు గ్రామరక్షణకై నియోగింపఁబడెడివారు. వారిజీతముల క్రిందతలవారికపన్నును వసూలుజేసెడివారు.

6. వృత్తిపన్నులు:—ప్రతిజాతివారు పన్నుల నిచ్చు చుండెడివారు. చాకలివాండ్లు ఊరుచేరువునందలి నీటిని వాడి నందుకు అగసారుపన్ను నిచ్చెడివారు. వీరు బంజరుభూముల నందుండెడి సున్నమును వాడుకొన్నందుకు పన్ను నీయవలసి యుండెను కాని యీపన్ను కొంతకాలమైన పిదప తీసివేయ బడెను.

కింసాలివారు తమవృత్తివైన పన్నునిచ్చెడివారు. ఉరిశిక్ష ననుభవించవలసిన వారిని ఉరితీసెడి వారివద్దనుండి పన్ను వసూలుజేయుటదెడిది. ఇది మిక్కిలి చిత్రమైనపన్ను. వానికి యిచ్చుటకుబదులు వానివద్దనుండి పన్నువసూలుజేయుట యాశ్చర్యజనకముగ నుండకపోదు. అయితే యురితీసెడివాండ్లు మూలకులస్తులు. వారుజేసెడిపని మిక్కిలి కష్టతమమైనపనియై యున్నది. అందువలన నీపనిని పూనుకొన్నవారికి మూలకులము 'వా' రొకరొకచొప్పున నిచ్చుచుండెడివారు. ఈప్రకారము వసూలుచేయుటదినసొమ్ము హెచ్చు మొత్తమయ్యెడిది. ఆ మొత్తమునుండి రాజులు పన్నులు వసూలుచేసెడివారు. ఇది బహుచిత్రమైన పన్నునుటలో సందేహములేదు. ఈపన్ను వసూలుజేయుట యెట్లు సంభవించెనో యిపుడు మన మూహింపఁజాలము.

మాదిగవాండు రాజ్యమునకు తమవంతు వృత్తిపన్ను చెల్లించవలసియుండెను. వీరు రహితులకు తోలుబొక్కెనలు, చెప్పలు, తాళ్లు తయారుజేసి యివ్వవలెను. ఇందుకు ప్రతి ఫలముగ రహితులు ధాన్యము నిత్తురు. ఇట్లు రహితులనుండి సంపాదించబడిన ధాన్యమునకు సుంకము చెల్లించవలసి యుండెను.

బోయవారు అరణ్యవాసులు. వీరు అరణ్యములోని సరుకులు వాడుకున్నందుకు రాజ్యమునకు సుంకము కట్టవలసి యుండెను. ఇదిగాక వీరు గొప్పవారి పల్లకీలు మోయుదురు. అందుకువారు వృత్తిపన్ను కట్టవలసియుండెను.

ఉద్యోగస్తులు, న్యాయాధికారులు, పన్నులనిచ్చెడి వారు. బ్రాహ్మణులవద్దనుండి వారిపోరోహిత్య, పాండిత్య సంపాదనలపై, పన్నులు వసూలుచేయబడెడివి. కాని వీని వివరములు మాత్రము మనకు తెలియుటలేదు.

7. సాంఘికపన్నులు:—సాంఘికపన్నులలో ముఖ్యమైనది పెండ్లిసుంకము. ఈసుంకము ప్రతివారిని బాధించునది. పెండ్లి చేసికొన్న పెండ్లికొడుకు పెండ్లికూతు రీయవలసిన సుంకము. కొన్ని సమయములలో పెండ్లికూతు రొకరూకయు పెండ్లి కొడుకు మూడురూకల నిచ్చెడివారు. ఈసుంకము అష్టాదశవర్ణముల వారికిని సంబంధించినవన్ను. కరణకమ్మగొల్లల వద్దనుండి నూతొక్కమాడలు పెండ్లి సుంకము క్రింద వసూలుచేయబడినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. ఈ పెండ్లి సుంకముగాక పెండ్లి పందిలికి పన్ను పెండ్లి యూరేగింపునకు పన్ను వసూలుచేయబడెడిది. ఈపన్నులబాధను తప్పించుకొనుటకై కొందఱువివా

హములు మానివేసినట్లు శాసనములవలన తెలియుచున్నది. ఈ వెండ్లిసుంకమును గూర్చి యనేకులు తమ అయివ్యతను తెలియజేయుటయేగాక యీపన్నును వసూలుజేసినవారిని దూషించుటయు జరిగెను. ప్రథమమున నీసుంకమును రద్దుజేయుటకు ప్రయత్నించినది 1507 వ సంవత్సరమున తిమ్మసు చేతనైయున్నది. అప్పటికి వీరనగసింహ రాయడు రాజ్యమేలుచుండెను. ఆకాలమున గుత్తిరాజ్యమునందు మాత్ర మిప్పుడు రద్దుచేయబడెను. రాయలవారు రాజ్యాభిషిక్తులైన పిమ్మట తిమ్మరసుమంత్రి ఆదెప్పనాయడు గౌనితాతన్న మొదలయిన అధికారులు శ్రీవారితో నీసుంకమును రద్దుజేయమనినిన్నవించిరి. రాయలవారును వారితో నేకీభవించుచు నీసుంకమును తన సామ్రాజ్యమున రద్దుజేసినట్లు శాసనమును ప్రకటించిరి. రాళ్లమీద నీశాసనమును లిఖించి ప్రతిపట్టణమునందు బహిరంగస్థలమున ప్రచురణ జేయించిరి. ఈసుంకమును రాయలవారు రాజ్యముచేసినంతకాలము వసూలు జేసియుండలేదు. కాని రాయలవారి తరువాత అచ్యుతదేవరాయనికాలమున తిరిగి యీసుంకము వసూలుజేయ ప్రారంభింపబడెను.

సంఘములోని కొన్ని కులములలో ప్రభుత్వమువారు కులపెద్దల నేర్పరచి వారిని ఆయాకులములలో వివాదములను పరిష్కరించుటకు నేర్పాటు చేసియుండిరి. అట్టి కులపెద్ద లాకులములో వివాదముల పరిష్కరించి వారివలన తప్పులు, కానికలు, కప్పములు, మొదలయినవి పుచ్చుకొనుట కధికారమియ్యబడినది. ఈప్రకారము వారు వసూలుపరచుకొన్న

భనగవరంకి కొంతభాగమును ప్రభుత్వమువారు “సమయ
సుంక” అను పేరు వసూలు అనుకొనెడివారు.

8 ఆ స్త్రీలు:—ఇందు ముఖ్యమైనవన్ను ఇండ్లపన్ను.
దీనినే యిల్లరి యనెడువారు. ఈపన్ను యిండ్లమీద, వసా
రాలమీద, దొడ్డిమీద వసూలుజేయబడుచుండెడిది.
ఇండ్లకే గాక గుత్తలపై నీ పన్ను వసూలుచేయబడెడిది.
నేలపై వసూలుచేయబడినప్పుడు “అద్దలెక్కి” ఇట్లే ఆవుల
వలన, యెద్దులవలన, దున్నువోతులవలన, పన్నువసూలుజేయ
బడెడిది.

9. మతపన్నులు:—ఇందు ముఖ్యమైనది మహారాజప్రయో
జనములు. ఈపన్ను గ్రామదేవతల గుండ్లవసందర్భమున వసూలు
జేయబడెడిది. ఈవసూలుజేసినసొమ్ముతో గ్రామదేవతయొక్క
నిత్యనైవేద్యదీపారాధనలు జరుపుటయునుత్సవములు గావించు
టయు జరుగుచుండెడిది. గ్రామదేవతలే దేశమునందలి తామ
ములను కలుగజేయుననియు దేశమునందలి మహమ్మారి,
మసూచికము, కలరా మొదలయిన రోగము లీదేవతల కోపము
వలన నుద్భవించుననియు యిట్టిదేశతామమును రోగములను
శమింపజేయుట ప్రభుత్వపుసదుద్దేశంబుగా నొకటియనియు మూఢ
నమ్మిక దేశమునందు కలదు. అట్టితామములను నివారణజేయు
టకై యామహారాజప్రయోజనములు వసూలుజేయబడి
గ్రామదేవతలప్రీతికై యాడబ్బువెచ్చింపబడెడిది.

10. మాన్యగ్రామములు:—మాన్యములనుండి వసూలు
జేయబడెడివన్ను జోడి, పట్నంకాను, కద్దాయము. శ్రోత్రయ
బ్రాహ్మణులు, ఘోర్లు యిప్పునది కాదుక. మాన్యములవలన

వసూలుజేయబడునది బోడి శ్రోత్రి గుఱుము. చిన్నవారు పెద్దవారి కిచ్చునది కట్నం. బలవంతముగా తీసికొన్నది కద్దాయము.

పైన వ్రాయబడిన పన్నులుగాక ననేకమామూళ్లుండెడివి. ఈమామూళ్లు మతమునకు సంబంధించినవి కొన్ని సంబంధించనివి కొన్నియు నైయున్నవి.

—● మతసంబధములైన మామూళ్లు. —●

శైవులు గుడిపెద్దలయిన జంగములకిచ్చుడిది “గణాచారి తరి”యందురు. దీనినే మన లెనుగువారు వీరముష్టిపన్ను అనెడి వారు. శైవమతములలో వీరముష్టివారు జంగమవారు నుండెడివారు.

శైవునిగుళ్లలోనున్న తంబలఅర్చకులకు గణాచారు లిచ్చునది గణాచారిపన్ను.

ఇట్లే వైష్ణవ దేవాలయములలో వైష్ణవులు తమజియ్యరు గారికిచ్చునది జియ్యరుతరి.

గ్రామములో దేవతలకు అమృతార్ణకు జరుపవలసిన జాతర్లకు వసూలుజేసెడిపన్ను జాత్రపన్ను. ఈపన్ను గ్రామస్తులందరును చెల్లించవలెను.

—● మతమునకు సంబంధించనిపన్నులు. —●

విప్రవినోదులపన్ను; దొడ్డరపన్ను

విప్రవినోదిపన్ను; విప్రవినోదులనగా బ్రాహ్మణులకు వినోదమును కల్పించెడివారు. ఈవిప్రవినోదులు చమత్కారము చేత జీవించుచు సంవత్సరమునకొకమారు గ్రామసంచారముజేసి డబ్బునుసంపాదించెదరు. ఒక్కొక్కప్పుడు బ్రాహ్మణులకు జై నమతస్తులకు తగాదాలు వచ్చినపు డీవిప్రవినోదులు తమ చమత్కారక

దనముచేతబ్రాహ్మణులకు సహాయముగావిండివారుజయించునట్లు సహాయపడి రనియు అందువలన బ్రాహ్మణులు వర్షాశన మిచ్చుట కంగీకరించిరనియుఁజెప్పుదురు. ఈకథ సిజాసిజము లెట్లున్నను విప్రవిసోదులు తమమామూళ్లను బ్రాహ్మణకుటుంబముల నుండియే వసూలుపఱచుకొనుచుండిరి.

దొడ్డురపన్ను: దొడ్డురులు కసరతుచేసియు కొంత ఆటను నేర్చుకొనియు జనుల కానందముకలుగఁజేసి గ్రామస్థులందరి వలన తమమామూళ్లను వసూలుజేయుదురు.

—● ఆదాయము:-వసూలు ●—

ప్రభుత్వమునకు రావలసిన ఆదాయమంతయు నెట్లు వసూలుచేయఁబడుచుండెడి దనునంశమును గూర్చి తగినంత సమాచారము తెలియుటలేదు. భూములను మక్తాల కిచ్చురోజు లలోననగా ప్రతిసంవత్సరము జూనునెలలో మంత్రులు భూము లున్న గ్రామములకు వెళ్లుటయు నచట భూములను కౌలు కిచ్చు నపుడు తమకు రావలసినమొత్తము నేర్పరచుకొని తిరిగి కోతలసమయమున తామె వెళ్లి తమకురావలసిన థాన్యాదాయ మును వసూలుచేసికొని వసూలుపఱచిన ఆదాయము నచటనే హెచ్చుధరలకు విక్రయించి థాన్యాదాయమును ధనాదాయ ముగమార్చి ద్రవ్యమును తీసికొనివచ్చెడివారని కొందరు చెప్పు చున్నారు. కాని యిది సరియైనపద్ధతి యని తోచదు. ఈవిష యమునందలి వివరముల నానాటిచరిత్రకారులు విశదముగ వ్రాసియుండలేదుగాని న్యూనిసుచరిత్రకారుడు వ్రాయుటలో ప్రభుత్వమువా రీయాదాయమును వసూలుచేసి యిచ్చు హక్కును హెచ్చుపాటుదారునకు వేలమువేసెడువా రనియు

వ్రాసియుండెను. ఇదియే సరిగ నుండవచ్చునని తోచుచున్నది. ఇట్టి వేలములలో సామాన్యముగ నమరనాయకులే తమవేర గాని తమసంబంధీకులవేరగాని వేలంపాట కొట్టివేయించుకొని రయితులను వత్తిడిచేసి కొంత హెచ్చుమొత్తములను వసూలు పరచుకొనెడివా రనియు తెలియవచ్చుచున్నది. ఇది నిజమైనను కావచ్చును. ఇందులో నవ్వుదగనిది లేదు. ద్రవ్యరూపముగ నిచ్చెడిపన్నులను వసూలుచేసెడివారిని సుంకరు లనియు సుంకర వారనియు పిలిచెడివారు. భూములలోని పంటలు చెడిపోయి నపుడు ప్రభుత్వమువారు తగురీతిని విచారణగావించి, పన్నులలో మొత్తమునుగాని కొంతభాగమునుగాని మినహాయింపు చేయు చుండెడివారు.

పన్నులు వసూలుచేసెడువారు రయితులను చాలవరకు బలవంతముచేసి వత్తిడిపెట్టి వారివ్వవలసినదానికన్నను వారివ్వ గల్గినదానికన్నను హెచ్చుమొత్తములను వసూలుచేసెడివారని న్యూనిసున్ను పేయసున్ను చరిత్రకారులు వారివారి యుత్తరములలో వ్రాసియుండిరి. కొన్నిరాతిశాసనములయందును నిట్లు వ్రాయుటవలన నీతప్పుడు ప్రవర్తన జరుగుచుండెనని స్పష్టపడుచున్నది. 1512-వ సంవత్సరమున కొత్తచెరువుగ్రామమున దేవాదాయ బ్రాహ్మణాదాయ భూములనుండి వత్తిడిచేసి హెచ్చుమొత్తములను వసూలుపరిచినట్లు రాయలవారికి తెలియరాగా వారు స్వయముగ విచారించి హెచ్చుగ వసూలుచేయుబడిన మొత్తములను తిరిగి యిప్పించిరనియు నొకశాసనమువలన తెలియుచున్నది. శ్రీచూఢ్యమను గ్రామమున నిట్లే వత్తిడిచేసి డబ్బువసూలుచేసినందున నచటిజనము గ్రామమును వదిలి వెళ్లి

పోయినయు నందుపైన 1513-వ సంవత్సరమున రాయలకొలు
వులోని యధికారి చిన్నప్పనాయకుడనువాఁడు ఆగ్రామమునకు
జరి ఆచటివారలకు తగినరీతిని మాటలు చెప్పి వారిని సమాధాన
పరిచి తక్కువ రేట్లకు భూములను మక్తాలకిచ్చి గ్రామస్థులనందరిని
లిరిగి గ్రామమునకు రప్పించినయు శాసనములన తెలియనగు
నంశములే. ఈవిషయములనన్నిటిని చక్కగ మనసునం దుంచు
కొనియే కాఁబోలు తమగ్రంథమగు ఆముక్తమాల్యదయం
దీక్రిందిపద్యమును రాయలవాడు వ్రాసియుండిరి.

ప్రజ నవని చన్నఁ బింప కప్పకుల గొలుచు

నమ్మియుండింధనంబులకాయె ననెడి

కలని నక్కైన యధికారిగలనృపతికి

నేడుదీవుల గొన్ననమృద్ధి లేదు. (ఆము. 4 అ. 237.)

(ప్రజ నవ్వపడిపోయినచో అట్టివానిని లిరిగి పిలువక
చానిగృహములను అమ్మి వంటచెఱకుక్రింద నుపయోగించు
నధికారిని యుద్ధమునందు నక్కక్రింద పోల్చిరి. అట్టివా రుండ
కూడ దని అభిప్రాయము)

ప్రభుత్వమునం దమరనాయకులుకూడ నీరీతినే ప్రజ
లను బాధించుచుండిరి. కొండవీడునం దమరనాయకుఁడుగ
నుండెడి బాచమర సిట్లే రయితులను బాధించె నని తెలియు
చున్నది. ఈబాచమరసును గూర్చి కొన్నిచాటుపద్యములు
వ్రాసినట్లు అప్పకవీయమునందు మూడవ ఆశ్వాసమున నువా
వారింపఁబడెను.

అ. వె గోలకొండకురక గోవులభక్షించు, కొండవీటిని ప్రకులమునెల్ల

బాచమరను చేరి భక్షించుచున్నాఁడు, కురక మేల! బాచమరను మేల!

అధికారు లిట్లు బలవంతముగ రయతులవద్దనుండి వసూలు చేయుట కొన్ని శాసనములయందు వ్రాయబడియుండెను. కొప్పలు, తిప్పలూరుగ్రామములలో రాయలుకట్టుమాలను, నుంకరస్థావరములను, మినహాయించినను నుంకరవారు బలవంతముగ వసూలుచేసియుండిరి. సంద్యాలలోని వీరజియ్యరను ఆర్చకుడు కట్టుములు, కానుకలు, మినహాయించినగాని భూములను తీసికొని వ్యవసాయముజేయుట కంగీకరించలేదు. అధికారుల సడవడిని తెలియజేయఁగల శాసనము లనేకములు దేశమునందంతట నుండెను. రాయలకాలమున నీసంగతులను గూర్చి తెలిసినంతవే విచారణచేసి వానిని స్థిర జనులకు సమాధానము చెప్పుచుండెడివారు.

రాజ్యాదాయము నెట్లు ఖర్చుపెట్టెడివారో తెలిసికొనుట కవకాశములు హెచ్చుగలేవు. గాని ఆముక్తమాల్యద నాల్గవ యాశ్వాసమునందలి యీక్రిందిపద్యమువలన కొంత తెలియవగును.

మ. శ్రు:- ఉరవా భాగము భోగము భయము నొకపాలు గ్రసేనా

మాధ్యం బిరువా బ్బిందారు బండారిలుబోర నొకపాలు

-ఈపద్యమునుబట్టి వచ్చెడి ఆదాయములలో నొక భాగము రాజుగారిఖర్చులకును ధర్మమునకును రెండుభాగములు పైనికబలమునకున్న నాల్గవభాగము భాండారిమున నుంచుట కున్న ఖర్చుపెట్టవలసినదిగ వ్రాసియుండెను. రాజధర్మములను గూర్చి వ్రాయబడినప్రతిగ్రంథమునందు నీవిభాగమే వ్రాయబడియుండెను. న్యూనికు, వేయసుచరిత్రకారులును నిట్లే వ్రాసియుండిరి. వచ్చెడియాదాయములలో రెండువంతులు పైన్యపు

ఖర్చుల క్రిందననియు మూడవవంతులో రాజుగారి స్వంత ఖర్చులకు బ్రాహ్మణులకు నితరుల కీయబడెడి ధర్మఖర్చులకు నని న్యూనిసుచరిత్రకారుడు వ్రాసియుండెను. తనకు పూర్వపు రాజ్యాధిపతులు దాచియుంచిన ద్రవ్యమును తాను ముట్టికయే దాచియుంచి రాయలు తన ఆదాయమున కొంతభాగమును ప్రత్యేకభాండాగారమునం దుంచెడివాడని పేయసుచరిత్రకారుడు వ్రాసియుండెను.

రాయలవారు రాజ్యాధికారము వహించినసమయమున రాజ్యముయొక్క ఆదాయము మొత్తముమీద పదికోట్ల నాణెములనియు నందులో యుద్ధసంబంధమైనఖర్చు నాల్గుకోట్లయొనుబదిలక్షలనాణెములనియు రాయవాచకమునందు ప్రాయఃబడియుండెను. రాష్ట్రాదాయములో యుద్ధసంబంధమైన ఖర్చు పోను మిగిలిన అయిదుకోట్లయిరవైలక్షల బంగారు నాణెములలో రాజుగారిస్వంతఖర్చులకును ధర్మములకును పోను మిగిలినమొత్తము భాండాగారమునం దుంచబడెడి దనియు కూడ ప్రాయఃబడియుండెను. రాయలవారు తాము రాజ్యము చేసినంత కాలము తమకు పూర్వులు నిలువజేరియున్న భాండాగారము నందలి ద్రవ్యమును ఖర్చుపెట్టియుండలేదు.

రాజ్యాదాయమును వృద్ధిగావించుటకు రాయలవారి కాలమున ననేకప్రయత్నములు చేయబడెను. రాజభాండాగారముననుండి ద్రవ్యమును రయితుల కప్పగించి కొత్తభూములను సాగుచేయించియుండిరి. అడవిభూములలోని చెట్లను నరికించి భూమిని వ్యవసాయమున కుపయుక్తముగనుండునట్లు చేయించి వాటిని సాగుచేయించిరి. చెడిపోయినచెరువులను

మరన్నతు చేయించియు కొత్తచెరువులను త్రవ్వించియు కొత్త భూములను సాగుచేయించిరి. పరాయిదేశములతో వ్యాపారమును వృద్ధిచేసి దేశసౌభాగ్యమును వృద్ధిచేయించిరి.

—● దేశరక్షణ —●

విజయనగరరాజ్యమున ప్రతిగ్రామమునందలి జనులను ఆస్తినిరక్షించుటకు ప్రత్యేకముగ నేర్పాట్లుండెడివిగాని రాజ్యమునకంతకు కలసి చేయబడినయేర్పాట్లు కనుపించవు. ప్రతిగ్రామముయొక్క రక్షణార్థమై తలారి లేక తలయారి యని యొకరుండెడివారు. అతడే గ్రామకొత్వాలు. ఈతలారికి గ్రామ వివాదములను పరిష్కరించు నధికారముండెడిది. అయితే విజయనగరరాజ్యమునమాత్ర మియధికారము తలారికి తగ్గింపబడెను. గ్రామమును దొంగలబారినుండి రక్షించుటయే నీతలారికి ముఖ్యమైనవిధి. గ్రామమునందలి టక్కరులను అల్లరి వాండ్రను కాపుదలచేయుట యింకొకవిధి. గ్రామములో చోరిపోయినసొమ్మునంతను తలారి వెదకి యజమానికి వప్పజెప్ప వలయును. ఆట్లుచేయజాలనియెడల నాసొమ్ము నాతడే అచ్చుకొవలయును. ప్రభుత్వమునకువలయు కూలిపనివారల నీతలారియే యేర్పాటుచేయవలయును.

తలారికి జీతబలైములులేవు. గ్రామమునందు కొంత భూమి తలారికి మిరాసిహక్కుగ నీయబడెడిది. ఇదిగాక ప్రతి రంతును పండినపంటలో కొంతభాగము మేరగ నిచ్చుచుండెడివాడు. గ్రామస్థులందరు గ్రామమున కొంతద్రవ్యమును ప్రోగుజేసి ప్రతిసంవత్సరము నీతలారి కిచ్చుచుండెడి వారు. దీనిని “తలవారికె” యని చెప్పెడివారు. ఇవిగాక వర్తకులవద్ద

నుండి, పెద్దరయితులవద్దనుండి, తలారులు కొన్నిమామూళ్లను వసూలు చేయుచుండెడివారు. దేవాదాయములనుండి భర్తా దాయములనుండి సీతలారికి కొంత యాయఁబడుచుండెడిది. వివాహోదసమయములలో కొన్నిమామూళ్లు వసూలుచేయ బడెడివి.

— కావలిగారు —

ప్రతి గ్రామమునకున్నట్లే గ్రామసమూహమయిన స్థల మునకు కావలిగారుండెడివారు. వీరు గ్రామతలారిపై యధి కారులు. తలారులు గ్రామమునఁజేసెడిపనులను పరీక్షించి వారి మంచిచెడ్డల నాలోచించుటయు స్థలప్రదేశమునందలి రక్షణకు సంబంధించినపనులు నిర్వహించుటయు సీకావలివారి విధులై యున్నవి. 1516-వ సంవత్సరమున రాయలవారు కూనపల్లి పెద్దనాయఁడనువారిని మల్లెలసంతుకు కావలిగారుగ నేర్పరచి వానిని తలారులపై యధిపతినిఁజేసెనని శాసనమువలన తెలియు చున్నది. దీనినిబట్టి ప్రతినాడునకు నొక కావలిగారుండెడి ట్లూ పొంపనగును. ఈకావలిగారునే “మహానాయకాచారి” యని పిలుచుచుండెడివారు.

కావలిగార్లకును మాన్యములు మిరాసీహక్కు నిచ్చెడి వారు. వీటిని కావలిమిరాసీ మాన్యము లందురు. వీరికిచ్చెడు యితరమేరలు కట్టుములు వర్తనము లనేకము లుండెడివి.

దేశమున శాంతి నెలకొల్పి జరులకు రక్షణభద్రత నేర్పాటుజేయుట వీరిముఖ్యధర్మము. తమస్థలమునకుగాని నాడునకుగాని లోబడియున్న గ్రామములన్నిటిని వీరు జాగ్రత్త చేయవలెను. వీరు జనులను చోరులనుండియు బందిపోటు

దారులనుండియు రక్షణచేయవలెను. గ్రామములోని వస్తు సామగ్రి పోయిన దని రాయలవారికి ఫిర్యాదువచ్చినచో వా రా గ్రామమునకు సంబంధించిన దళాయకుని పిల్పించి, పోయినవస్తుసామగ్రినిగాని పోయినవాని విలువనుగాని యిప్పించుటకు ప్రయత్నించెడివారని న్యాయనినుచరిత్ర కారుఁడు వ్రాసియుండెను. దీనినిబట్టిచూడ కావలిగార్ల కునుతలారులకును దన్నాయకుఁ డధిపతియని తోచుచున్నది.

— పాలెగారు —

గ్రామములయొక్కయు స్థలములయొక్కయు నాడుల యొక్కయు పరిసర ప్రాంతముల నుండెడి అరణ్యములవలన కలిగెడి భయములనుండి రక్షించుటకై పాలెగార్ల నేర్పాటుచేసి వారికి రాయలవారు జాగీర్ల నిచ్చుచుండెడివారు. ఈపాలెగార్ల కిచ్చిన గ్రామములలో వీరు చిన్నకోటలను కట్టుకొని చుట్టు పక్కలనున్న గ్రామములను రక్షణజేయుచుండెడివారు. ఈ గ్రామములనన్నిటిని రక్షించు బాధ్యత నీపాలెగార్లదై యున్నది. అపాద్యమగు కారడవులనుండి భూషీడనముజేయు కిరాతుల నదుపులో నుంచుట కాయడవులదగ్గర నున్న గ్రామములను శూరాగ్రేసరులకు జాగీరుగ నిచ్చుట మంచి దని రాయలవా రాముక్తమాల్యదయందు వ్రాసియుండిరి. అట్లే వారుధైర్యవంతులైనవారికి జాగీర్లనిచ్చి గ్రామములరక్షించుట కేర్పాటుచేసియుండిరి.

అక్కలయైరమనాయుడను బందరు గ్రామకాపురస్తుఁ డొకఁడు బసవశంకరుడను బిరుదముపెట్టుకొని రాళ్లమడుగు గ్రామమునకువచ్చి ఆగ్రామమునందలి బ్రాహ్మణులను బాధపెట్టు

చుండెను. అప్పు డాగ్రామములోని బ్రాహ్మణులెల్లరు గ్రామమునువదలి దగ్గరనే యుండియున్న రాయవగ్రామమున నివసించుచుండిరి. ఇట్లుండ నొకాచోకసమయమున రాయలవారాగ్రామమువ్యాపారమునకు జరుచు రాళ్లమడుగు గ్రామము దొంగలకాటపట్టె యున్నదని తెలిసికొని యక్కలయొర్రమనాయని బిల్వనంపి వాని నారాళ్లమడుగు గ్రామమునకు కావలి గారుగ నియమించి రాళ్లమడుగు గ్రామమును పరిసర ప్రాంతములను దొంగలబారినుండి రక్షించుచుని యాజ్ఞాపించి యుండిరి. యొర్రమనాయకును చేరువనున్న చెయ్యేర్లరు గ్రామమున కోటగట్టుకొని ఆచేశమునంతను సంరక్షించుచుండెను.

ఇంకొకపుడు రాయలవారు మునిమడుగు గ్రామమునకుఁ జోయి యచటనుండి గుత్తిగ్రామమునకుఁ జోవయత్నంచుచుండ నచటిజను లాత్రోసరియైనదిగాదనియు దొంగలున్నారనియు నడవిజంతువులునాడ బాధపెట్టుననియు రాయలవారితో విన్నవించిరి. అప్పుడు రాయలవారచటి నరసింహస్వామి దేవాలయమును దర్శించి తనవద్దపనిలోనున్న కౌలూరుబద్ధారెడ్డియను వారి నాప్రాంతముల రక్షణకొరకై యేర్పాటుగావించి నాయాప్రాంతములనున్న యరణ్యములను త్రోవలను బాగుచేయును నాజ్ఞాపించెను. అందుకు ప్రతిఫలముగ వారికి రెండు గ్రామములను జాగీరిచ్చి యిచ్చవచ్చినచోట కోటను నిర్మాణముచేసి కొనుటకు రాయలవారానతిచ్చిరి. బద్ధారెడ్డియు రాయలవారికోరికను శిరసావహించి రాచర్లవద్ద కోటయకట్టుకొని దేశమునంతను రక్షించుచుండెను. ఇట్లు జరుగుచురాగ కొంత కాలమున కీప్రాంతమంతయు తిరిగి దొంగల కాటపట్టయైను.

తుపాకుల చెన్న మనాయఁ డను నొకమాల ఆచటిదొంగల
రాయఁడు. ఈసంగతి రాయలవానికి తెలిసినంతనే చెన్నమనా
నాయుని హతమార్చవలయు నని బద్దారెడ్డి కుమారుల కాజ్ఞ
నొసఁగెను. బద్దారెడ్డి మువ్వరపుత్రులు నీచెన్నమనాయని
వెంటాడి, పోరాడి, వానిని, వానిఁగరివారమును సంహరించిరి.
కాని యాపోరాటమునందు బద్దారెడ్డి యిరువురుకుమారులు
చనిపోయిరి. చనిపోయిన బద్దారెడ్డికుమారుల జ్ఞాపకార్థమై
రాచర్లవద్ద యొక దేవాలయము కట్టింపఁబడెను.

ఈవిధముగ నెన్ని ప్రయత్నములు చేసినను దొంగల
నుండి జనులకు భయముపోలేదు.

నగరములు వివిధపాలెములుగ విభజించఁబడి ప్రతిపాలె
మునకు నొక్కొక్కతలారియు వానికింద కొందరు పరిచార
కులు నియోగింపఁబడిరి. వీరందఱు నగరమునందలి పాలెములను
కాపలా చేయుచు రాత్రివేళలయందు పగటిపూటలయందు
లిరుగుచుండెడివారు. తాము కాపలాకాయు సమయమున
జరుగుచుండెడి విశేషములను పైయధికారులకు తెలియఁజేయు
చుండవలెను. ఈపైయధికారిని జంగమయ్య యని పిలిచెడు
వారు. ఈజంగమయ్య క్రింద సుమారు పంద్రెండువేలమంది
తలార్లు కావలివారు పనిఁజేయుచుండెడివారు.

రాయలవారికాలమున రోడ్లమీఁదను బహిరంగస్థల
ములయందు నల్లరిచేసెడివారిని గట్టిగ శిక్షించునట్లు శాసించి
నందున, జనులు నిర్భయముగ నుండెడివారు. నగరికావలివారు
తలార్లు తమతమపనులను చక్కగ నిర్వర్తించుచుండిరా లేదా

యని రాయలవారే స్వయముగ పరీక్షించుచుండిరి. రాయలవారప్పటప్పట ప్రచ్ఛన్న వేషమున తిరుగుచున్నందున తాళేవార్లందరు మిక్కిలి భయముతో తమపనిని చక్కఁబెట్టుచుండిరి. రాయలవారికాలమున నీనగరరక్షణ బహుచక్కగ జరుగుచుండెడిది.

అయితే యీవిధమైనకాకలావలన నగరమునందలి ప్రేమికులు రాత్రివేళల తమప్రేమిణులవద్దకు వెళ్లుట బహుకష్టముగ నుండెడిది. అందువలన నిట్టివారు రాత్రివేళలయందు తలారులతో మంచిమాట గావించుకొనవలసివచ్చెడిది. ఇదిగాక దివాణములో రాత్రివేళ నగారా వాయించినపిదప వీధులయందు జనము తిరుగరా దని యొకశాసనముండెడిది. అందువలన ప్రేమికులకు మితలేనికష్టము లుండెడివి. అందువలననే యొకకవి “నిరంకుశోపాఖ్యాన” యను గ్రంథమునం దీవిధమున వ్రాసియుండెను.

“ప్రాద్దుపోయిన దని తలారులకు వెఱచి
యొకనిధంబున నారాత్రి యుండఁ దలఁచె.”

17. వర్తక వ్యాపారములు

రాయలవారికాలమున వర్తకముబహుచక్కగపోషింపఁబడెను. రాయలవారికాలమున వారి ఆదాయములో ముఖ్యభాగము రేవులవద్ద వసూలుచేయఁబడినదే. ప్రాకృత్తియదేశముల నుండి యనేకవస్తువులు తెప్పింపఁబడెడివి. పాశ్చాత్యదేశము నుండి వచ్చెడివస్తువుల నిచటికి తీసికొనివచ్చెడి వారిలో ముఖ్యులు ఆరబిదేశీయులగు మూరులును పోర్చుగీసువారు నయియుండిరి.

అరబ్బులు : పోర్చుగీసువారు : వీరు ముఖ్యముగ నరే
 బియానుండియు పర్షియానుండియు గుఱ్ఱములను తెచ్చెడివారు.
 గుఱ్ఱము లాదేశమునందు చక్కగ పెంచబడెడివి. మహమ్మ
 దీయులు హిందూదేశము నాక్రమించినపిదప యుద్ధములో
 గుఱ్ఱముల నెక్కువగవాడుట మొదలువెట్టిరి. ఆకారణమున
 గుఱ్ఱపువర్తకము వృద్ధికాఁజొచ్చెను. అంతే అరబ్బులు మహమ్మ
 దీయులగుటచేత గుఱ్ఱములను వారు మహమ్మదీయులకే విక్ర
 యించుచు హిందూరాజులకు విక్రయించుట తగ్గించిరి. ఇందు
 వలన హిందూరాజులకు నరబ్బులకు కొంతవైర మేర్పడి చాల
 మందియరబ్బులను హిందూరాజులు చంపించిరి. రాయలవారు
 రాజ్యమునకు వచ్చుటకుపూర్వమే పోర్చుగీసువారు హిందూ
 దేశమునకువచ్చుట తటస్థించెను. అందువలన రాయలవారు
 పోర్చుగీసువారిని ప్రోత్సహించి వారిద్వారా వచ్చినగుఱ్ఱముల
 నన్నిటిని తామే విక్రయించుకొనెడివారు. అట్లు విక్రయించు
 కొనుటవలన తమయశ్వదళమును హెచ్చుచేసికొనిరి. గుఱ్ఱ
 ములనుగాక యితరములైన యనేక వస్తువులను రాయలవారు
 తెప్పించుకొనుచుండెడివారు.

రేఫుల్తావు. మతంగజంబులు మణిశ్రీఖండముక్తాదియున్ .

రావాణిజ్యముపెంచియేలగ నగున్.

అని ఆముక్తమాలద్యయందు రాయలవారు వ్రాసి
 యుండిరి. గజములు హెచ్చుగ సింహశిర్షిపమునుండి కొని
 తెబడెడివి.

❖ రేవుపట్టణములు ❖

రాయలవారు రాజ్యమునకు వచ్చునప్పటికే ముఖ్యమగు గోవారేవుపట్టణము మహమ్మదీయుల వశమైయుండి తరువాత వారివద్దనుండి పోర్చుగీసువారివశమైనది. రాయల వారికాలమున ముఖ్యముగ ప్రసిద్ధిలోనున్న రేవుపట్టణముల నీక్రింద వ్రాయుచున్నాను.

హెనవరు, భట్కలు, బాకనూరు, బ్రాకలూరు, మంగళూరు, కంబోల, కిక్విలను, కెయాలు, నాగపట్నం, మైలాపూరు, పులికటు.

పాశ్చాత్యదేశములనుండియే కాక హిందూదేశమున నుండియు నొకచోటనుండి నింకొకచోటికి నవధాన్యములు, రసవర్గములు, మిరియాలు, ధనియాలు, ఇంగువ, పంచదార, నెయ్యి మొదలయిన వివిధరకములవస్తువులను తెప్పించుకొనుట పంపుట మూలముగ వర్తకవ్యాపారములు చక్కగ పోషింపఁబడుచుండెడివి.

❖ వర్తకమార్గములు ❖

వర్తకసరళికొఱకు మంచిబాటలు దేశమునం దంతటను వేయఁబడియుండెను. పశ్చిమసముద్రతీరమున నున్న భట్కలు నుండి విజయనగరమువరకు నుండుమార్గము, తూర్పురముద్రముననుండి యింకొకమార్గము, కాశీ రామేశ్వరములకుపోయేడు మార్గము, విజయనగరముననుండి కాంచీపురమునకు పోవు మార్గము, బందరునుండి కోవిలకుంటవరకు కోవిలకుంటనుండి కంప్లివరకుపోయేడిమార్గము, ఆహోబిలమునుండి కంబంవరకు గుత్తినుండి మునిమడుగువరకు మార్గము ఆనాటిమార్గములలో

కొన్ని ముఖ్యమార్గములు. ఇవిగాక యింకననేకమార్గము లుండెడివిగాని సరియైన మార్గము లనుటకు వీలులేదు.

ఆకాలమున సరకుల నొకస్థలమునుండి యింకొక స్థలమునకు తీసికొనిపోవుటకు బండ్లుండెడివి కావు. మనుష్యులు మూటలను నెత్తిన కట్టుకొనిపోవుట, కావడిలో సరకులు పెట్టుకొని పోవుట, గుట్టములమీదగాని, ఎద్దులమీదగాని, గాడ్డలమీదగాని, మూటలుకట్టి యిరుపార్శ్వముల వ్రేలాడ వేసి తీసికొనిపోవుట మామూలై యుండెను. ఈమార్గములును సరియైనవి కానందునను శ్రోవలో బాటసారులను, దొంగలుకొట్టుట మామూలుగా నున్నందునను బాటసారు లొక్కొక్కరుగ పోకసమాహములుగఁ బోవుచుండిరి.

వర్తకులు తమసరకు లొకస్థలమునుండి యింకొకస్థలమునకు తీసికొనిపోవుటకు వీలయినంతసావకాశములను రాయల వారు కల్పించుచుండిరి. అచ్చటచ్చట సంతల నేర్పాటు చేసియు వర్తకులకు తమవస్తువుల విక్రయించుటకు సావకాశములను గల్గించి వారివర్తకమును ప్రోత్సహించుచుండిరి. ఇట్లేర్పాటు చేయుటచేసినసంతలకు పురుషులు స్త్రీలు ఇతర గ్రామములనుండి వచ్చి వస్తువులను కొనెడివారు. దీనినే ఆముక్తమాల్యద యందు రాయలవారు “ఊహార సంతసంతకుఁ దిరుగ బెద్దలింటఁ సంతరించిన పిలుకువాటిగోడిగల” యని వర్ణించియుండిరి.

18. పరిశ్రమలు

దేశమునం దారోజులలో నిప్పటివలెనే ముఖ్యమైన పరిశ్రమ వ్యవసాయము. అందును వరిపంట ముఖ్యమైనది. రాజ్యమునందు తెల్లబియ్యమును తినెడివారు. నల్లబియ్యము

మితరచేశములకు రవాణా చేయబడెడిది. వీడలు సామాన్యముగ సజ్జ, జొన్న పండించుకొని తినెడివారు.

చెఱకుపంట మంచిచ్చుద్దిలో నుండెను. చెఱకునుండి బెల్లము, పంచదార, తయారుచేయుట ముఖ్యమైనపరిశ్రమలు.

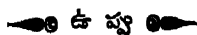
నీటివసలిగల ప్రతి గ్రామమున మామిడిపండ్లు, పనసపండ్లు, నారింజపండ్లు, అరటిపండ్లు, నిమ్మపండ్లు, కరిబూజపండ్లు, ద్రాక్షపండ్లు, పండించెడివారు.

అన్నివిధములైన కూరగాయలు నాదినములలో పండించెడివారు. తమలసాకులపంట కొన్ని గ్రామములయందు ముఖ్యమైనపంట. అరటియాకులలో మంచివ్యాపారము జరుగుచుండెడిది.

వాసనగలపుష్పములను అందును ముఖ్యముగ గులాబి పుష్పములను పెంచి వాడెడివారు. స్త్రీలు పూవులగుత్తులను తమతలలయందును పురుషులు పూదండలను తమతలలచుట్టును ధరించెడివారు. ద్రవ్యవంతు లీపుష్పములను తమపడకల మీద విరజల్లేడునాచార మాకాలమున నుండెడిది.

దూది వడికి నూలుతయారుచేయుట నూలుతో బట్టలను నేయుట యింకొకపరిశ్రమ. స్వస్థసామాన్యముగ జనులు నూలువడకెడువారు. బట్టలను తయారుచేయునది జాండ్రవారు, సాలెవారు, పద్మసాలీలు నయియున్నారు. వీరు బట్టలునేయుటకు తొగటుమగ్గం తెల్లమగ్గమని రెండువిధముల మగ్గములుండెడివి. తొగటుమగ్గముతో రంగుగుడ్డలను తయారుచేసెడివారు. వీరుగాక మాలవాండ్లు కూడ బట్టలను నేసెడివారు, “సగముసాలెనేత సగముమాలనేత” యని సామెతకూడ దీనిని

బట్టియే వచ్చియాండను. దక్షిణదేశమున కురబలను గొర్రెల కాపర్లు మంచినులుదుప్పట్లను తయారుచేసెడివారు. పట్టుబట్టలు బెంగళూరు, గుత్తి, మొలతొయిత్రూరు, రాయదుర్గం, బళ్లారి గ్రామములయందు హెచ్చుగ తయారుచేయబడెడివి.

సముద్రతీరమునను సముద్రమునకు దూరముననున్న ప్రదేశములయందును కూడ ఉప్పును పండించెడివారు. ఈ ఉప్పు పంట యొక్క వమంగి జనమునే తయారుచేయబడెడిది.

ఇనుము కూడ నీరాజ్యమున సమృద్ధిగ నుండెడి దనియునిచటనుండి యితర దేశముల కెగుమతిచేయబడుచుండెడి దనియు తెలియవచ్చుచున్నది. ఇను మాకాలమున నీదేశము నకు కావలసిన దానికంటె హెచ్చుగనే దొరకుచుండెడిది.

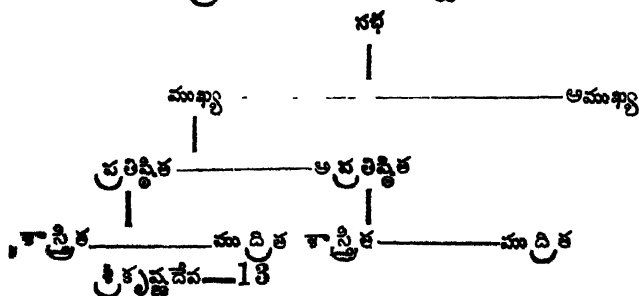
వజ్రములు కర్నూలనంతపురంజిల్లాలలోను భూమి నుండి తవ్వబడెడిది. వజ్రకరూరను గ్రావమున వజ్రములు దొరికెడివి. రాయలవారి రాజ్యమునకు వజ్రములవలన హెచ్చునాదాయము వచ్చుచుండెడిది.

19. న్యాయపరిపాలన

రాయలవారి కాలమునకు పూర్వమే విద్యారణ్యుల వారు న్యాయపరిపాలననుగూర్చి పరాశరమాధవీయమను గ్రంథమును వ్రాసియుండిరి. ఈ పుస్తకమున వ్రాయబడిన యంశములనుబట్టియు, రాయలవారి కాలపు శాసనములను బట్టియు నప్పటి న్యాయపరిపాలననుగూరించిన కొన్ని వివరములు తెలిసికొనవచ్చును.

● న్యాయాధికారి-రాజు ●

ప్రాదేశికములయందు దెల్లెడల దేశమునకు న్యాయపరిపాలనాధికారి రాజే ఆయియుండెను. రాజ్యాధికారియే ప్రజలలోని తగువులను స్వయముగ తీర్చానము చేయవలెను. విశాలమైనరాజ్యమున స్వయముగ నీవిధిని రాజ్యాధికారి నిర్వహించుట కష్టసాధ్యముగాన దేశమునందంతట తనబడులు న్యాయమును పరిపాలించుటకు న్యాయస్థానముల నేర్పాటుచేయవలసియుండెను. ఈన్యాయస్థానమునే “సభ” యనెడువారు. ఈసభలలో కొన్ని ముఖ్యమైనవి, మరికొన్ని ఆముఖ్యమైనవియని రెండువిధములు. ముఖ్యములైన సభలు క్రమముగ న్యాయమును తీర్చానించుచుండెడివి. ముఖ్యములైనసభలలో కొన్ని “ప్రతిష్ఠిత” సభలు మరికొన్ని “అప్రతిష్ఠిత” సభలు. ప్రతిష్ఠిత సభలు కొన్నిస్థలములలో ఖాయముగ నుండెడివి “అప్రతిష్ఠితసభ” లధికారి యెచట నున్న నచటనే న్యాయపరిపాలనజేసెడివి. ఈసభలలో రాజుగారే స్వయముగ న్యాయపరిపాలనజేసినచో నాసభ “శాస్త్రిత” సభ యని పిలువబడెడిది. అట్లుగాక రాజుగారికిబదు లింకొకరు న్యాయాధికారిగ నియోజింపబడినచో నాసభ “ముద్రితసభ” యని పిలువబడెడిది. ఈభేదముల నీక్రింద చూపించుచున్నాను.

ఈసభలలో ముఖ్యమైనది రాజభావి యందుండు సభ. జనుల ఆస్తికి సంబంధించినవివాదములను (అనగా సీవిల్) పరిష్కరించుటకు జనులను శిక్షించుట కర్హములైన వివాదములను (క్రిమినల్) తీర్చానించుటకు నధికారము లీసభకుండెడివి. ఈసభకు న్యాయాధికారి రాజు. వీరికి న్యాయపరిశీలనయందు సహాయముగనుండుట కొక ప్రాడ్వివాకుడు నిద్దరు సభ్యులు నుండెడివారు. ఈనల్లు రధికారులు కలసి న్యాయపరిపాలన చేసెడివారు. వీరుగాక నిరుపక్షములవారి యొక్కయు వారి వారి సాక్షుల యొక్కయు వాగ్దూలములను వ్రాసికొనుట కొక లేఖకు డుండెడివాడు. వీరికి సహాయముగ నొకగణకు డుండెడివాడు. ఈగణకుడు కక్షిదారుల లెక్కలను తేల్చుచుండెడివాడు. వీరికి తోడుగ కక్షిదారులను వారిసాక్షులను న్యాయస్థానమునకు పిల్చుకొని వచ్చుటకు “సాధ్యపాలుడను నింకొక యధికారి యుండెడివాడు. న్యాయాధికారులు న్యాయస్థానమున న్యాయపరిపాలనము చేయునపుడు న్యాయస్థానమును నిశ్శబ్దముగ నుంచుటకును న్యాయాధికారియిచ్చిన తీర్పు నమలు జరుపుటకును నీసాధ్యపాలుని విధియైయుండెను.

—ॐ రా జు ॐ—

రాజుగారు న్యాయాధిపత్యమును వహించినపుడు వారే న్యాయపరిష్కారము చేయవలెను. ప్రాడ్వివాకులు సభ్యులును రాజుగారికి న్యాయ పరిష్కారమునందు సహాయులుగ నుండవలెను. రాజుగారు చేసిన తీర్పుపై తమసంతకమును ముద్రయు నుండవలెను. రాజుగారి తర విషయాసక్తులైనపుడు తమస్థానమున నింకొక ప్రతినిధి నేర్పాటు జేయుట కధి

కారముండెడిది. అట్టి ప్రతినిధికి రాజుగారి స్థానే తీర్పు నిచ్చుట కధికారముండును. న్యాయస్థానమున రాజుగా రానీనుడగుట కొక ధర్మాసనముండెడిది. దానిని బట్టె న్యాయస్థానమును ధర్మాసన మని కూడ పిలిచెడివారు.

— ప్రాప్తి వాకడు —

న్యాయపరిశీలనయందు రాజుగారికి సహాయుడుగ నుండి న్యాయమును కనుగొనుటకై ప్రాప్తిములను విచారించుట కీప్రాప్తివాకు దేర్పాటు చేయబడెను. ఏరందర్భములకు ధర్మసూత్రము లేరీతి సుపయోగించవలెనో, కక్షిదారుల వాదములబట్టి న్యాయ మెటున్నదో పరిశీలించి తమతమ ప్రత్యేక అభిప్రాయములను తెల్పుటకై ప్రాప్తివాకుడు, సభ్యుల దేర్పాటు చేయబడిరి. ప్రాప్తివాకునికిగాని సభ్యులకుగాని కక్షిదారుల వినాదములను తీర్మానించుట కధికారము లేదు.

కక్షిదారులు స్వయముగ రాజుగారికిగాని రాజుగారిచే నేర్పాటుజేయబడిన అధికారికిగాని తమనివాదముల గూర్చి విన్నవించవలెను. నష్టపడిన జనులు రాజుగారు దోషను పోవునపుడు వారితో స్వయముగ చెప్పికొన్నట్లున్న వారు చెప్పిన విషయముల నాలోచించి అప్పటికప్పుడే తీర్పు చెప్పుటకు తరచు నున్న పెద్దమనుష్యుని ప్రతినిధిగ నేర్పరచి వివాదముల నిచారించి పరిష్కరించెడువారనియు న్యాయనిపు చరిత్రకారుడు వ్రాసియుండెను.

నేరములు జరిగినపుడు రాజుగారు తమంతట తామే స్వయముగ విచారించెడువారు. నేరము చేసెనని చెప్పబడిన ముగ్గురి పిలిపించి తత్క్షణమే విచారణ చేసెడివారు. సామాన్యముగ

నేరములను జేసినవారిని రాజుగారివద్దకు తలారి తీసికొనివచ్చి నేరమిస్వభావమును వివరించును.

ఆ స్త్రీని గురించిన వివాదములలో కక్షీదారులు స్వయముగా రాజులని యెడల వారి తరపున పనిచేయుట కితిరుల నియోగించుకొనవచ్చును. అట్లప్రతినిధులు జేసిన కనులకును కక్షీదారులు బద్దలగుదుట కాసి నేరస్థు కట్టితరులను నియోగించుటకు వీలులేదు. నేరస్థుడు, తానుండి, తనవద్దోషిత్యమును తానే నిరూపించవలయును.

— ప్రతిజ్ఞాపత్రము - ఉత్తరవాదము —

ఆ స్త్రీకి సంబంధించిన వ్యాజ్యములలో వాది ప్రథమమున తనవాదనగల ప్రతిజ్ఞాపత్రమును దాఖలు చేయవలెను. ప్రతిజ్ఞా పత్రమునకు ప్రతివాది తనయుత్తరవాదమును దాఖలుచేయవలెను. ప్రతివాది తనయుత్తరవాదమును దాఖలుజేయుటకు వాయిదా కోరిన నిచ్చెడు మామూలు కలదు. కాని నేరస్థునికి మాత్రము తనయుత్తరవాదము తెలుపుకొనుటకు వాయిదా నిచ్చెడువారు గారు. మొదటివాయిదానాటికే నేరస్థుడు తనయుత్తరవాదముతో సిద్ధముగనుండవలెను. ప్రతిజ్ఞా పత్రము, ఉత్తరవాదము సిద్ధమయినవెంటనే న్యాయాధికారి సాక్ష్యమును విచారించును. సాక్ష్యము రెండువిధములు 1. మనుష్య మాత్రము. 2. దైవికము. మనుష్యమాత్రమైన సాక్ష్యముద్వివిధము. 1. వాగ్రూపకము 2. దస్తావేజసంబంధమైనది. మనుష్య మాత్ర సాక్ష్యము లేనప్పుడు దైవిక సాక్ష్యముపైనాధారపడివారు. దైవిక సాక్ష్యమన్న దేవునిపై భారముంచి యొక శపథము నంగీకరించుట. నిజమైన వాదములయందు దైవబల

ముందు నను నమ్మకమే శపథముల సంగీకరించుటకు గలకారణము. సాక్ష్యము పూర్తియైన పిమ్మట న్యాయాధికారి తన తీర్మానమును “జయపత్ర” మూలమున బహిరంగపరచును. ఈ “జయపత్ర”ము వైన న్యాయాధికారియు, ప్రాధ్వీవాకుడు, సభ్యులు సంతకములు చేయుదురు.

నేరస్థులకు శిక్షలు మాత్రము బహుక్రూరముగ నుండెడివి. దొంగతనము చేసినవానికి చెయ్యిగాని కాలుగాని నరుకుట శిక్ష. హెచ్చుఁడువులు దొంగతనముచేసిన వారికి ఉరిశిక్షయు వేయబడెడిది. స్త్రీనిగాని కన్యనుగాని జెరిచిన నేరమున కురి శిక్షయే. ప్రభుత్వాధికారులు రాజవ్రోహము చేసినచో నట్టి వారిని సజీవులుగనుండగనే తగులబెట్టెడువారు. ఒక్కొక్కప్పుడు కాలుచున్న కఱ్ఱకుగాని యిసుకముక్కునుగాని పొట్టలోనికి పొడిచెడువారు. చంపిన నేరమున కురియేశిక్ష. రాజులు తమ కిసినితీర్చుకొనుటకు నేరస్థుల నేనుగులవద్దకు నెగురవేసి చిత్రవధగావించెడు వారు. ఈ యేనుగులు తమవద్ద కెగురవేయబడిన నేరస్థులను తొండములతో చీల్చి చంపివై చెడివి.

రాజుగారు దేశసంచారముపోయినపుడు గ్రామము లోని జనులు వారివద్దకు జని తమతమకష్టసుఖములను చెప్పుకొనెడి వారు. అప్పుడు రాజుగారు వారివారి వాదప్రతివాదముల విని తమ తీర్మానములను తెల్పి ప్రజల సంతోషపరిచెడు వారు. ఆసమయమున రాజసభ అప్రతిష్ఠిత సభయగును.

రాజభానిలో న్యాయపరిపాలన జరిగెడి పద్ధతిని గూర్చి యిదివరలో వ్రాసియుంటిమి. రాజ్యమునందు వివిధరాష్ట్రముల

యందును, నీమలయందును నీవిధముగనే న్యాయాధికారుల నేర్పాటుచేసి వారివలన న్యాయము కరిపాలింపబడెడిది అచ్చటచ్చట నేర్పాటుచేయబడిన న్యాయసభల కచటి పెద్దయధికారు లాధిపత్యమును వహించి న్యాయమును నిర్వహించెడివారు. గ్రామనీమల యందలి న్యాయాధికారు లిచ్చిన తీర్పులను విమర్శించి వాటిని మార్పు చేయుటకుగాని రద్దుచేయుటకుకాని రాష్ట్ర న్యాయసభల కధికారముండెడిది. కావేరి సముద్రమునందొక మల్లంరాజును వారు హనమద్గుండ మును గ్రామకరణీకమిరాసి తనకు గలదని యచటి ధర్మాసనమునందు దావాచేయగా నాతని దావాధర్మాసనముచే త్రోసి వేయబడెను. అందుపైన నీమల్లంరాజు గండికోట పరగణా కధిపతియైన నంద్యాల పెదనరసింహారాజుగారివద్ద నప్పీలు చేయగా నరసింహారాజుగారు ధర్మాసన మేర్పాటు గావించి రెండు పక్షముల వారిని విని మల్లంరాజుకే మిరాసి హక్కుగలదని నిర్ధారణ చేసి “జయలేఖను” వ్రాయించియిచ్చిరి.

అమరనాయకలు:—అమరనాయకులకు గూడ న్యాయ పరిపాలన చేయుట కధికార మున్నట్లుండెను. బండపొట్టు దోపిడి దొంగతనము జరిగిన పిదప నేరములవలన బాధచెందిన వా రీయమరనాయకులవద్ద చెప్పకొనుటయు నమరనాయకు లా దొంగలను కట్టించి పిచారణ జరిపి శిక్షార్హులను శిక్షించుటయు జరుగుచుండె నని ఆముక్తమాల్యదలో నీపద్యభాగమువలన తెలియనగును.

తే. అనిన వలతిగఁ గోల్పోకఁ యతడు రెడ్డి

రాజుఁ గజవని

ఈపద్యమువలన దొంగకొట్టిన పిదప దెబ్బలులిన్నవాడు గ్రామరెడ్డితో గాని రాజుతో గాని చెప్పుననిభయపడి వానిని జంపుటకు ప్రయత్నంచే నని వ్రాయబడియున్నది.

ఇట్లే దేవాదాయ ధర్తాదాయాధికారులు తమధర్తాదాయమునకు సంబంధించిన ప్రదేశములలో జరిగిన చిన్నచిన్న నేరములను తాము విచారించుటకును శిక్షార్హులను శిక్షించుటకు నధికారముగల్గియుండిరి.

సర్వసామాన్యముగ నెచ్చటి తగవుల నచటి పెద్దలు ధర్తాసనమును సమావేశపరచి తగురీతిని విచారించి పరిష్కరించెడి యాచారము కలదు. కొండజాతివారితగవులను కొండజాతివారును, వ్యాపారస్థుల తగవులను వ్యాపారస్థులును, కులతగవులను కులపెద్దలును గ్రామతగవులను గ్రామ పెద్దలును విచారించుట యుచితమని పరాశిరుడు తనగ్రంథమునందు వ్రాసియుండెను. అట్లేజరుగుచుండెను. అట్లు వారిచే జేయబడిన లీర్తానములును న్యాయముగ నుండినట్లే తెలియవచ్చెడిని. ఈ న్యాయమును గూర్చివ్రాయుచు నొకకవి యొకచిత్రమైన విషయమును వ్రాసియుండెను.

ఓకానొక బ్రాహ్మణుడు తొండమండల గ్రామముననుండి వరంగలు ప్రాంతమునకు పోవుట తటస్థించెను. ఈ బ్రాహ్మణుడచటికి బోయిన పిదప నచటికనతి దూరముననున్న యక్కలవాడ యను గ్రామమున నొక సౌందర్యవతియగు భోగస్త్రీ యుండ నామెతో నొకరాత్రి గడుపవలెనని కుతూహలుడై వేశ్యమాతతో నీవ్యవహారమును మాట్లాడి పరిష్కారము చేసికొనెను. ఆరాత్రికి వేశ్యమాత నాసౌందర్యవతి నీతనివద్దకు

పంపక తనవద్ద నున్న పరిచారికలలో నొకతెను పంపెను. ఆ బ్రాహ్మణు డీసూగతిని గమనించక తనవద్దకు పంపబడిన పరిచారికతో రాత్రి నంతకు గడిసెను. తరువాత వేశ్యకూతచేసిన మోసమును తెలిపికొని నచటికలారివానితో నీమోసవిషయమై నివేదించెను. తలారు లావేశ్యకూతకు బంధించి కామశాస్త్రవేత్తలకు పెద్దల పిలువనంపి వారి నీవ్యవహారమును పరిష్కరింప గోరిరి. కామ శాస్త్రవేత్తలు ధర్మాసనముగ సమావేశమై కామశాస్త్రమునందు మంచి ప్రవేశము సంపాదించి ప్రఖ్యాతి గాంచిన గోవిందశర్మ యనువా రటుబోవుచుండ వారిని రావించి వారి నీవిషయమున న్యాయమును తేల్చుచుని గోరిరి. శర్మగారు కామశాస్త్రగ్రంథముల పరిక్షించి వేశ్యకూత గావించిన మోసమున కాపెళివో జములు ట్లొరముగావించి తలబోడి చేయుచుట న్యాయమైనను ధర్మాసనములు కొంతదయ చూపవలయునని యు జెప్పిరి.

అప్పటి న్యాయాధికారులు న్యాయమును కనుగొనుటకై శక్తివంచన లేక ప్రయత్నించి నిజమును కనుగొని తీర్పుల నిచ్చుచుండెడివారు. విచారణయంతయు శాస్త్రానుసారముగ జేయుచుండెడివారు. న్యాయ శాస్త్రమునకు విరుద్ధముకాకుండ నిజమును మాత్రమే గ్రహించి న్యాయనిర్వహణము చేసెడివారు. మాటలకు విరుద్ధార్థములుకలుగజేసి అర్థభేదములనుబట్టి న్యాయ విరుద్ధము గావించెడువారుగారు. అందువలననే కక్షిదారులు ధర్మాసనముయొక్క తీర్పుతో సంతృప్తి జెందెడువారు గాని సామాన్యముగ నీతీర్పును రద్దుపరిపించుటకై యికొక ధర్మాసనమునకు పోయెడివారుకారు. వ్యవహారములు చాలవరకు మధ్యవర్తులచే తీర్మానింపబడుచుండెడివి. కక్షిదారులు తమ

శరు వ్యవహారపత్రికల నిచ్చిన పిదప మధ్యవర్తినేర్పాటుగావించుకొని వారియొక్క మధ్యవర్తిత్వము నంగీకరించెదమని ప్రతిజ్ఞా పత్రిక వ్రాసియిచ్చి మధ్యవర్తి తీర్పును శిరసావహించెడు వారు. వీరి మధ్యవర్తిత్వము నుల్లంఘించినను చేయదగిన కార్య మింకొకటి కనుపించదు. అట్లుచేసినట్లు కనుపించదు. ప్రజాభిప్రాయమున్ను అట్లుల్లంఘించుట కంగీకరించెడిదికాదు.

శాస్త్రసంబంధమైన విషయముల గూర్చి విమర్శింపవలసినపుడు ధర్మశాస్త్రమునం దారితేరిన బ్రాహ్మణులు హేచ్చుగా నున్న ధర్మాసన మేర్పాటుచేయబడెడిది. విరాసీలు మేరలను గూర్చి చర్చింప వలసినచో నావిషయమునందు ప్రవీణులైన వారితోకూడిన ధర్మాసన మేర్పాటుచేయబడెడిది. సామాన్యముగ నీవిషయములనన్నిటిని అగ్రహారము లందుండెడి మహాజనుల కప్పజెప్పెడివారు. గ్రామ మగ్నాదల గూర్చివిమర్శించవలసినచో గ్రామపెద్దలుండెడి ధర్మాసన మేర్పాటుచేయబడెడిది. ఇట్లేయేవిషయమును గూర్చి విమర్శింపనైనప్పుడా విషయమునుగూర్చి బాగుగ తెలిసిన పెద్దమనుష్యులుగల ధర్మాసన మేర్పాటు చేయబడెడిది.

— సాక్ష్య విచారణ —

వ్యవహారపత్రికములను ధర్మాసనమున కందజేరిన పిదప విచారణ జరుపబడును. సాక్ష్యవిచారణకు పూర్వము సాక్ష్యమిచ్చువారు ప్రమాణము చేయవలెను. ప్రమాణము చేయుటకు సాక్షులు దేవాలయమునకు పోయి అచటి చెరువులో స్నానముజేసి తడిగుడ్డలతో దేవుని ముఖము జూచుచు ప్రమాణముజేయవలెను. కొన్ని సమయములప్పుడు దేవునితీర్థమును

పుచ్చుకొని ప్రసాదమును చేతబట్టుకొని ప్రమాణముజేయవలెను. సాక్ష్య విచారణాసంతరము ధర్తాసనమున తీర్పు చెప్పబడును. తీర్పును “జయపత్రిక” యని పిలిచెడివారు. ఈ జయపత్రికను గ్రామ మునసబునకును గ్రామకరణమునకును పంపించెడివారు.

న్యాయనిర్వహణమునందు ప్రత్యేకముగ న్యాయవాదులుండెడివారుకారు గాని ధర్తాశాస్త్రములు మాత్రముపయోగింపబడెడివి. హెచ్చుగ యజ్ఞవల్క్యస్త్రుతి యుపయోగింపబడెడిది. గ్రామములయందు ధర్తాసనములు దేవునిగూడిలోని మంటపముల యందేర్పాటు చేయబడెడివి. ఒక్కొక్కప్పుడు గ్రామమున వేపచెట్టుక్రిందకట్టబడిన అరగుపై ధర్తాసన మేర్పాటుగావించి న్యాయవిచారణ గావించబడినట్లు చరిత్రవలన తెలియుచున్నది. దేవునియందు ప్రజలకు భక్తిమెండుగా నున్నందున దేవునిసమక్షమున జను లబద్ధము చెప్పరను నమిశవలన నీ ధర్తాసనము సామాన్యముగ దేవాలయమునందే యేర్పాటు చేయబడెడిది.

20. సైనికవిభాగము MILITARY ORGANIZATION

విజయనగరాధీశులు, అందును ముఖ్యముగ కృష్ణదేవరాయలు, తమదేశమును తురుష్కులబారినుండి తప్పించి వాటితో యుద్ధమున కెల్లప్పుడను సంసిద్ధులుగనుండి వారిని చెదరకొట్టుటకై తమపరిపాలన నేర్పాటుచేసియుండిరి. ఈ యేర్పాటుననుసరించి దేశరక్షణకుగాను తగినకోటలను తగినంత సైన్యమును సిద్ధముగ నుంచి యుండిరి.

కోటలు:—ఆకాలమున రాజు లభేద్యము లైన కోటలను సిర్దాణముచేసియుండెడివారు. చాలభాగముకోటలన్నియు మట్టితో నిర్మాణము చేయబడెడివి. ముఖ్యమైన కోటలను మాత్రము రాతితో కట్టించెడివారు. పూర్వసాంప్రదాయముల ననుసరించి కోటలు గిరిదర్గ, స్థలదర్గ, జలదర్గ, వనదర్గ యని నాలువిధముల నుండెడివి. ఇదిగాక గహ్వర, కర్దమ గ్రామ కోస్తా దర్గములని మరినాలువిధములైన కోట లున్నట్లు కొన్ని గ్రంథములయందు వ్రాయబడియుండెను. స్థలదర్గములదగ్గరకు శత్రునై న్యములు రాజాలకుండుటకై లోతైన కందకములను కోటచుట్టు త్రవ్వించెడువారు. నైనికులు కోటదగ్గరకు రాకుండుటకును, వచ్చెడివారిని దరిజేరనివ్వకుండుటకును, రాళ్లు, కత్తులు విసరుటకు కోటగోడలపై “పాశన” యంత్రములమర్పబడియుండెడివి. కొన్ని ముఖ్యమైనకోటగోడలపైన తుపాకి మందుపయోగించబడెడి “దంబోల” యను తుపాకినుంచెడివారు. ఇదిగాక కోటలను శత్రువలనుండిరక్షించుటకు మందుతో కాల్చబడెడు ఆకాశబాణములు, అర్ధచంద్ర బాణములు నే ఆప్యదుసిద్ధముగనుంచబడెడి. విఈకోటల సంరక్షణము నష్టకమైనవారునువిశ్వాసపాత్రులగునమరనాయకులపైనుండెడిది.

◀ నై న్యము; నై న్యవిభాగములు ▶

అమరనాయకులు తమసొంతిభిర్చుతో కొంతనై న్యమును రాజ్యావసరములకై యెల్లప్పుడును సిద్ధముగ నుంచవలెను. ఇది అమర లేక అమరనాయకులనై న్యము. ఈఅమరనాయకుల నై న్యము దాదాపు లక్షమందికాల్చులము ముప్పదియైదువేల ఆశ్వలము. ఇదిగాక గజబలమునుకూడ కొంతసిద్ధముగ

నుంచవలెను. రాజుగారు తమ రాజ భాండారమునుండి, ఖర్చు పెట్టి తయారుగనుంచెడి నైన్యము రెండవది. దీనినే కైజితపు నైన్యమందురు. రాయలవారికి పూర్వ మీ కైజితపు నైన్యముండెడిదికాదు. ఈ కైజితపు నైన్యము నేర్పాటు జేయుటకే రాయలవారు పట్టాభిషిక్తులైన పిదప ప్రయత్నము చేసి ఫలిత జేసిరి. కైజితపు నైన్యమున కబ్బలి తులువ మొరస జాతుల వారిని ప్రోత్సహించి చేర్చియుండిరి. ఈజాతులవారు యుద్ధము నందు మిక్కిలి నిపుణులగువారు.

ఇరువదివేల గుఱ్ఱములును నూటయిరవయ్యి యేనుగ ఘట్టములున్ను రెండులక్షల కాల్బలమున్ను అమరనాయకుల నైన్యముయొక్క సంఖ్యయనియు, పండ్రెండువేల గుఱ్ఱములు అయిదువందల యేనుగులఘట్టములు లక్షకాల్బలమును కైజితము యొక్కసంఖ్యయనియు రాయవచకము నందువ్రాయబడియుండెను. ఘట్ట మనగ నదియేనుగులు.

నైసికుల వస్త్రధారణము:—యుద్ధసమయమున నైసికులందఱును తోలుతో తయారుచేయబడిన వస్త్రములను ధరించెడు వారనియు నావస్త్రములను ధరించినపుడు వారియుఖము చేతులు పాదములు మాత్రము కనుబడుచుండెడివనియు తెలియ వచ్చుచున్నది. “చర్మాంత ప్రతికళ సంకృచ్చశరీరా” యనియు “సందృశ్యా ననచరణా” యనియు నొకకవి వ్రాసియుండెను. అశ్వములను గజములను యుద్ధసమయమునందు ప్రత్యేకముగ నలంకరించినట్లు మనుచరిత్రవలన స్పష్టమగుచున్నది. ఈవిషయమును గూర్చి యిదివరకే వ్రాసియుంటిని.

యుద్ధముచేయుకద్దతి:—రాయలవారి కాలమున సార్వ
దాయములకు హెచ్చుప్రాముఖ్య మివ్వబడుచుండెడిది. శకు
నములను ముహూర్తములను జాగ్రత్తగ కనిపెట్టుచుండెడి
వారు. రాయలవారి పెంట నెల్లప్పుడును శాకునికు లుండి శుభా
శుభ శకునములగూర్చి చెప్పుచుండెడివారు. యుద్ధసన్నద్ధులుకాక
పూర్వము శకునములను ముహూర్తములను చక్కగ గణించి
పరీక్షించెడివారు. గొప్పకార్య మారంభింపక పూర్వము జనుల
వాక్కు లెఱుంగెడివో కనుగొని వారు చెప్పుకొను “ఉపశ్రుతి”
వలన జయాపజయముల నిర్ణయించుకొనెనువారు. ఈయుప
శ్రుతి వలననే తమచునోనిశ్చయమును చేసికొనెనువారు.
కలింగదేశము పై యుద్ధమునకు వెడలక పూర్వము తనమంత్రి
యగు నప్పాజిని రాజధానియం దుపశ్రుతి యెట్లున్నదో కను
గొనుటకై తెల్లవారు జామున పంపెను. అప్పాజి వెళ్లుచు కొంత
మంది చాకలవాండ్రు గృహములవద్ద,

కొండపీడు మనదేరా కొండపల్లి మనదేరా,

కాదని యెవ్వరు వాడుకువచ్చిన కటకము దాకా మనదేరా.

యను పదము పాడుచుండట విని యీవచనము లుప
శ్రుతిగ జేకొని తదనుసారముగ కలింగదేశ ప్రవేశమును గజ
పతి రాజున కపజయంబును నిశ్చయించుకొని రాయలవారితో
సంప్రతించి తత్క్షణమే యుద్ధసన్నాహము గావించిరి.

యుద్ధసంబంధమగు విషయములన్నియు నొక ప్రత్యేక
శాఖ క్రింద నున్నట్లు నాశాఖ “కందాకార” శాఖయని పిలువ
బడినట్లును శాసనముల వలన తెలియుచున్నది. ఈశాఖలో

ననేకుల కు దోష్ట్యము లివ్వబడెను. ఈశాఖకు నాయకుడు ప్రాముఖ్యమైన యుద్యోగి. వీరి యాధీనముననే నీశాఖయంతయు నిర్వహింపబడుచుండెడిది.

ఆకాలమున రాజులు సామాన్యముగ స్వయముగ యుద్ధముజేయు టాచారముకాదు. కాని కృష్ణదేవరాయలు మాత్రము ఉమ్మత్తూరుపై యుద్ధము ప్రారంభించినప్పటి నుండియు తాము స్వయముగనే యుద్ధమునకు వెళ్లుచుండెడి వారు. యుద్ధసన్నాహము ప్రారంభించినంతనే రాయలవారు రాజధానినగరమున వికాలబహిరంగ ప్రదేశమున వెలిగుడారములు వేయించి ఆగుడారములందు తాము విడిదిజేసెడువారు. తాముగుడారముననుండి తమదొరలను, మన్నీలను, రౌతులను, ప్రన్యాధికారులను, కరణములను, రాయసంవారిని, అవసరం వారిని మొదలుగాగల యధికారులనందరి నచటికి రావించి వార్లను తమతమ వద్దనున్న యుద్ధపరికరములతో, ఆయుధములతో, స్తోమములతో, ఆయుత్తపాటులతో నగరిలెక్క ప్రకారము వీరుగులు, గుఱ్ఱములు, రౌతులు, రాణున, బంటు మొదలయిన చతురంగబలములతో యుద్ధమున కాయత్తమగు డని యానతిచ్చెడు వారు. అట్లానతిచ్చిన వెనుక వచ్చెడి వారిని సమకూర్చుకొనుచు మెల్ల మెల్లగ పయనమై రోజుకామడ దూరము చని అచట నింకను రావలసినవారికై రెండుమాడు దినములుండి, అందరునై నికులు చేరువరకు మెల్ల మెల్లన పోవుచుండెడివారు. రావలసిన వారందరు చేరిన వెంటనే నైన్యసమేతులై గమ్యస్థానమునకు తొందరగ పోయెడువారు. రాయలవా రెల్లప్పుడు తమకైతగాండ్లతో

మధ్యనుండెడువారు. మిగిలిన నై న్యచుంతయు నాల్గుభాగములుగ విభజింపబడి రాజుగారికి నాల్గువైపుల నాల్గుభాగములుగ నమరనాయకుల యధిపత్యమున జనుచుండెడివారు. వీరు పయనమైపోవునపుడు యుద్ధమునేయుజనమేగాక యితరజములు హెచ్చుగ నుండెడివి. వీరివెంట నేనానాయకులు వారివెంట వారిభార్యలు వారిపిల్లలుకూడ నుండెడివారు. నై నికుల కవసరమగు తినుబ. డాకములు, గుట్టములు, పశువులు వీటికనవములగు ఉలవలు, గడ్డి మొదలయిన వస్తువులు-ఇది యది యసలేబ? అనపరములగు నన్నివస్తువులు రాజుగారి వెంటనే వెళ్లుచుండెడివి. వీరందరివెంట భోగస్థితులకూడ నుండెడివారు. వీరెవట విడిసిన నచటనే పెద్దపట్టణముగనుండి రహస్యమైన బాటలు గృహములు తమారై నుండెడివి. రాజుగారు విడిసిన ప్రదేశముననుండి యింకొక ప్రదేశమునకు బయలుదేరునపుడు గంటమ్రోగింపబడి సమావేశమయిన జనులందరును వస్తురమేతముగ పయనమై వెళ్లినపిదప విడిది పట్టణము తగులబెట్టబడెడిది.

ఇట్టివలె నాకాలమున ప్రభుత్వమువారు నై నికులకు వలసినవస్తువుల నిచ్చెడువారుకారు. అయితే వారికి మూత్రము లోటాతయు నుండెడిదికాదు. ప్రతిదినై నికదళమున కవసరమైన వస్తువులును తెచ్చి విక్రయించుటకు వర్తకులును వచ్చెడివారు. ఈవర్తకు లంగళ్లుపెట్టి వస్తువులను విక్రయించుచుండెడివారు. బంగారు వెండి నగలు చీరెలు మొదలయిన వస్తువులన్నియు నాయంగళ్ల యందు విక్రయింపబడుచుండెడివి.

శత్రురాజ్యపుసరిహద్దులను జేరినంతనే తమరాజ్యము నందలి కొండజాతులవానిని శత్రుస్థానములను నాశనము చేయటకై వదలివెట్టెడువారు. ఈకొండజాతులవాగు యాధ్యభూమియందు చేయు సహాయము మొడుగ నుండెడిది అందు వలన సీకొండజాతులవారిని జాగ్రత్తతో నడుపునం దించెడి వారు. రాయలవారు దిగ్విజయయాత్రకు సయనమై పోవు పుడు తనరాజ్యమునందు నివసించియున్న పడు నెనిమిది కొండజాతుల సమూహములను పిలిపించి వారికి విందొసంగి తమకుమందుగ ముప్పదిమైళ్లదూరమున ప్రయాణముచేయుచు శత్రునైన్యమును శత్రువులసామానులను, గొట్టెలను మేకలను గుట్టములను సంగ్రహించుటకై యేర్పాటు గావించెడివారు. ఓక్కొకప్పుడు శత్రుప్రదేశములను తగలబెట్టించుచుండిరి.

సామాన్యముగ నాకాలమున కోటలే ముఖ్యమైన రక్షణస్థానము లైనందున మున్ముందు కోటలనే ముట్టడించెడు వారు. కోటలను ముట్టడించుటలో కోటగోడలను పగులగొట్టుట గోడలలో కంతలనుజేయుట ముఖ్యమైనసాధకములు. ఓక్కొక్కప్పుడు కోటగోడలపైకి ప్రాకి గోడలపై నెక్కుటయు కద్దు. కోటగోడలవరకు పోవుటకు కోటగోడల పక్కనున్న కందకములపై వంతెనలకట్టుటకు మంచిపనివాం డ్రుండెడివారు. కోటతలుపులు పగులగొట్టుట కేనుగు లుపయోగింపబడెడివి.

పెద్దమైదానముల యందు యుద్ధము చేయవలసిన చోట హిందూసాంప్రదాయముల ననుసరించి యిరుపక్షములవారును ముఖాముఖి యెదురుగనుండి పోరాడుచుండెడివారు. అయితే రాయలవారు నైన్యమునంత నొకసారియే యుద్ధరంగమునకుఁ

బంపక సైన్యమును కలుభాగములగ విభజించి ముందరనున్న రెండు మూడుభాగముల సైన్యమును మాత్రము ముందుప యోగించెడువారు. రాయచూరుయుద్ధమున నిశ్చే చేయగా ముందుండి యుద్ధముచేయుచున్నవారు తురకసైనికు లుప యోగించిన తుపాకీగుండ్లధాటికి తట్టుకొనలేక పారిపోవసాగిరి. అప్పుడు పారిపోవుచున్న రాయలసైన్యమును తురకలయశ్వ దళము వెంటాడెను. ఆసమయమున మిగిలియున్న తమ సైన్యమును రాయలవారు ప్రోత్సహించి వెంటబడి తరుముచు వచ్చుచున్న గుఱ్ఱపుదళమున కెదురుతిరిగి పోరాడి దానిని నాశనముజేసి యుద్ధమునందు విజయముగాంచిరి.

యుద్ధమున జయించిన ప్రదేశములయందు నమ్మకమై నట్టియు విశ్వాసపాత్రులైనట్టియు సధికారుల నుంచి అచటి ప్రజలకు తగునేర్పాటులు గావించుటకు తమయధికారులను రాయల వారాజ్ఞాపించెడివారు. భయమువలన శత్రువులను లొంగదీసినను నయమువలన వారికి విశ్వాసముకలిగించి రాయల వారు వారిని పాలించెడివారు.

విజయనగరరాజ్యమున నొకాదళమున్నందులకు రాయల వారు వహించిన బిరుదములే తార్కాణములు. గోవా పట్టణ మూకాలమున తురకల స్వాధీనమునందుండెను. గోవాను వశ పరచుకొనుటకు పోర్చుగీసువారు ప్రయత్నించి నపుడు రాయల వారి నొకాదళాధికారియగు “లియోజా”డను వారు తమ నొకాదళముతో పోర్చుగీసువారికి సహాయము గావించి గోవాపట్టణమును తురకలవద్దనుండి వశపరచుకొన్నట్లు తెలియు చున్నది.

21. రాయలవారు: మతము: మతవ్యాప్తి

విజయనగర రాజ్యస్థాపనకు పూర్వము దేశమునందంతటను మతవైషమ్యములు హెచ్చుగనుండెడివి. మహమ్మదీయ రాజులు దేశమునందు రాజ్యస్థాపనము ప్రారంభించిన కాలమున హిందూమతవిధ్వంసనము చేయుటవలనను హిందూ దేవాలయముల నాశనముజేయుటవలనను మతవైషమ్యములు పెరిగి వీరకైవమతవిజృంభణమును వీరవైష్ణవమత ప్రాముఖ్యమును దేశమునందు హెచ్చెను. మతసంఘర్షణలవలన దేశమునందు పోరాటములు హెచ్చి దేశమంతయు చీకాకై యుండెను. అద్వైత మతప్రతిష్ఠాపనాచార్యులగుమాధవాచార్య విద్యాగణ్యులవారి యాధిపత్యమున విజయనగర రాజ్యస్థాపన జరిగియుండుటచేత నీరాజవంశజులయందు మతసామరస్యము హెచ్చుగ నుండెను. వీరు రాజ్యము చేసినంత కాలము, మతములన్నియు దేశమునందు పోరాటములు లేక వృద్ధిచెందుచుండెను.

కృష్ణదేవరాయలవారు వైష్ణవమతస్థులు. వీరు వ్రాసిన విష్ణుచిత్రియగ్రంథమే వీరిమతమును ప్రకటించుచున్నది. వీరు వైష్ణవమతము ననుసరించి రని చెప్పుటచేత నితరమతముల ద్వేషించి రనిగాని, నిరసించి రనిగాని, అలక్ష్యము చేసి రనిగాని చెప్పుట కెంత మాత్రమును వీలులేదు. రాజ్యరూఢులైన కొద్దికాలమునకే హంపీనగరమువద్దనున్న విరూపాక్షదేవాలయమును రాయలవారు బాగుచేయించిరి. వైష్ణవదేవాలయములను శివాలయముల ననేకవిధములుగ బహుళరించిరి. తిరుపతి, కాంచీపురము, సింహాచలము, అహోబిలము,

తిరువణ్ణామలై, చిదంబరము, కాళహస్తి, శ్రీశైలము నందలి దేవాలయములను వృద్ధిచేసి ఆదేవాలయముల కనేక దానముల నిచ్చిరి. జైనమతస్థులు దేశమున సుఖముగ జీవించిరి. వీరశైవులు మతద్వేషమువలన శ్వేతాంబరజైనులను హింసించి నపుడు రాయలవా రీలింగాయతుల శిక్షించిరి.

రాయలవారి రాజ్యమున హిందూమతస్థులేగాక యితర మతస్థులును మిక్కిలి ప్రేమతో నాదరింపబడుచుండిరి. మహమ్మదీయులు, క్రైస్తవులు యూదులు రాయలరాజ్యమున సురక్షితముగనుండితిమతమతములప్రచారముగావించుకొనుచుండిరి. పాశ్చాత్యదేశమునందు వ్యాప్తమైయున్న క్రైస్తవమతమునందును గొంత సత్యముండకపోదని తలంచినవారిలో రాయల వారొక్కరు. మహమ్మదీయులను జయించియు వారి మతసంబంధములైన మసీదులతోగాని యితరమతైకవిషయములలోగానివారు ఏలాటి జోక్యమును కలుగజేసికొని యుండలేదు. అన్ని మతములవారిని తమసైన్యములో జేర్చుకొనుచుండిరి. సమస్తమతముల యొక్కయు సత్యాసత్యముల విమర్శించుచు వారి వారి తారతమ్యములంబట్టి యుచిత గౌరవ మొసగుచు సమస్తజనుల నేకదృష్టితో జూచుచుండెడివారు. బాంబేసా యనుచరిత్రకారు డీవిషయమున గూర్చి యిట్లు వ్రాసియుండెను.

— మతసహనము —

“తనరాజ్యమునకు వచ్చిన వారిని గూర్చి చికాకుపడక, వచ్చినవారు క్రైస్తవులూ యూదులూ మహమ్మదీయులూ యని వితర్కించకయే, వారివారిమతస్వాతంత్ర్యముతో నిచ్చవచ్చి

నట్లు వ్యవహరించుటకును నచ్చినవారు వారికిచ్చినచ్చినపుడు తమదేశమునకు తాము వెళ్లుటకును స్వాతంత్ర్యమును రాజుగా రిచ్చియుండిరి.

కృష్ణ దేవరాయలకాలమున ప్రాముఖ్యముగ నుండినది వైష్ణవమత సాంప్రదాయమే. సాళువనరసింహరాయలు వైష్ణవ మతావలంబకులే. వారికి తిరుపతి వేంకటేశ్వరస్వామియందు భక్తి మొండు. అట్లే కృష్ణ దేవరాయలకును తిరుపతి వేంకటేశ్వర స్వామియందు భక్తి అనిర్వచనీయము అసారమైనది. వీరు రాజ్యము చేసినకాలమున రాయలవారు సుమా రేడు మార్లు తిరుపతివేంకటేశ్వరస్వామిని సందర్శించినట్లుచటి శాసన ములవలన కనుపట్టుచున్నది. వారి దిగ్విజయ యాత్రలను గూర్చినవివరములన్నియు చాల భాగ మా శాసనములను బట్టియే తెలిసియున్నది. వీరు శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామి సందర్శనము చేసికొన్నసందర్భమును గూర్చి యదివరలో వ్రాసియుంటిమి. గజపతిరాజుతో యుద్ధముచేసి గెల్చిన సందర్భముననే తిరుపతివేంకటేశ్వరస్వామిని నాల్గుమారులు సందర్శించినట్లు కనబడుచున్నది. ప్రతిమారు నచటికి రాయలవారే గాక వారితో వారి భార్యలున్న వారి అధికారులున్న పురోహితులున్న గూడ వెళ్లినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. అట్లు వెళ్లినపుడు స్వామివారి కనేక దానములు గ్రామదానములు, భూమిదానములు, ద్రవ్యదానములు బంగారు వెండి నవరత్న దానములు చేసియుండిరి. ఆసందర్భమున నొకమారు తమ యొక్కయు తమప్రియ భార్యలగు తిరుమలాదేవి చిన్నాదేవుల యొక్కయు కంచు విగ్రహములను స్వామివారి గుడివాకిట

నుంచినట్లు తెలియుచున్నది. ఈ విగ్రహముల నెపు డచట పెట్టినదియు సరియైనకాలము మాత్రము తెలియుటలేదు. ఈ కంచువిగ్రహముల నిప్పటికి నచట చూడనగును. రాయల వారికి వేంకటేశ్వరస్వామి యందుగల అఖండభక్తివిశ్వాసములు వారిదానములే వేకొల్ల చాటుచున్నవి. వీరి సకలదిగ్విజయములకు శ్రీవేంకటేశ్వరస్వామి వారి యాశీర్వాచనమే కారణమై యుండెను.

❖ వైష్ణవులు ❖

రాయలవారి కాలమున వైష్ణవులలో రెండు తెగల వారుండిరి. (1) రామానుజుల వారి యనుచరులగు శ్రీవైష్ణవులు. (2) మధ్వాచార్యుల యనుచరులగు మాధ్వలు. ఈ రెండు తెగలవారిలో కొద్దిపాటిభేదములు తప్ప హెచ్చుగలేవు. మొత్తముమీద మధ్వమతముకన్న శ్రీవైష్ణవమతమే జనాకర్షణీయముగ నుండెను. మధ్వమతస్థులు బ్రాహ్మణులలో తప్ప మరి యితర వర్ణములలో లేరు. రాయలవారి కాలమున వైష్ణవులలో చాల ప్రసిద్ధి చెందిన ఖండితు లుండెడివారు. వారి వలన మత ప్రచార మద్భుతముగ జేయబడుచుండెడిది. తాతాచార్యుల వారు కృష్ణదేవరాయలవారి మతగురువు. వీరిపాండిత్య మసాధారణమైనది. శ్రీ వైష్ణవమత ప్రచారము అహోబలమత యతులచేతకూడ హెచ్చుగ జేయబడుచుండెడిది. అహోబల మతస్థాపకులలో నొకరగు శతకోపయతియే రాయలవారి ఆస్థానకవి యగు నలసానిపెద్దనకవీశ్వరుని గురువైనట్లు మనుచరిత్ర లో నీపద్యమువలన తెలియుచున్నది.

క. కొలుతున్ మద్దురు విద్యానిలయుం గరుణాకటాక్ష నిబిడజ్యోత్స్నా,
దళితా శ్రితజనదురిత, చ్చలగాఢధ్యాంతనమితి శతకోపయతిన్.

ఈ శతకోపయతియే యాంధ్రదేశమున వైష్ణవమత ప్రచారముచేసినట్లు రాయలవారి ప్రఖ్యాతగ్రంథమగు నాముక్తమాల్యదయందు వ్రాయబడియున్నది.

— మధ్యలు —

ఆకాలమున కొందరు వైష్ణవవంశజు లీమతప్రచారము వారి జీవితాశయముగజేసికొని దేశమంతయు ప్రచారముచేసి మతాభిమానమును వృద్ధిచేసిరి. అట్టివారిలో ముఖ్యులు కందాడై వంశస్థులును పరవస్తువంశస్థులు నైయున్నారు.

మధ్యమతము వైష్ణవమతవృద్ధిలో లేకున్ననుమొత్తము మీద నలక్ష్యము చేయలేగినదిగాదు. ఈ మతస్థులలో వ్యాసు తీర్థులవారు పురందరదాసు మొదలయిన ప్రఖ్యాతపురుషు లుండిరి. వ్యాసులవా రీమతమునందు ప్రముఖులు. వీరు మొదట ముల్కాగల్లతమున నుండి సాళువ నరసింహరాయల కాలమున వారిరాజధానియగు చంద్రగిరికి వచ్చియుండిరి. ఈవ్యాసులవారు కొంతకాలము తిరుపతి వేంకటేశ్వరస్వామి వారి సాన్నిధ్యమున వూజారిగ నుండిరి. రాజధాని విజయ నగరమునందు స్థాపింపబడినపుడు వీరు నచటికి వచ్చియుండిరి. వీరికి కృష్ణదేవరాయలవారివద్ద హెచ్చుగ ఁలుకుబడి యుండెను. వ్యాసులవారు గొప్పవిద్వాంసులును వాగ్వా దమున మిక్కిలి నేర్పరులు మంచి నడవడికల్గినవారును నై యుండిరి. ఈ వ్యాసులవా రీమతమునుగూర్చి మిక్కిలి యభి మానముతో ప్రచారము చేయుచుండెడివారు. వీరివలన నీమత

మున హనుమంతునికి మంచి ప్రాముఖ్యత యొసంగబడెను. కృష్ణ దేవరాయలవారు మరణించిన తరువాతకూడ నీవ్యాసులవారు కొంతకాలము జీవించియుండిరి. కాని వారి ప్రచారమువలన మధ్యమతావలంబనము వృద్ధిగాంచలేదు. కృష్ణ దేవరాయల యనంతర మీమధ్యమతమునకు రాజపోషకత్వము తగ్గిపోయినను వ్యాసతీర్థులవారి యుపదేశములయందలి యుత్కృష్టతను బట్టి యిప్పటికి నీ మతము బ్రాహ్మణులయందు ప్రకాశించుచునే యున్నది.

❖ వైవమతములు - శంకరమతము ❖

రాయలవారికాలమున వైష్ణవ శైవ జైన మతములు వృద్ధిగాంచెను. శైవమతములు బ్రాహ్మణాబ్రాహ్మణ విభేదములతో నుండెడివి. శంకరాచార్యులవారిమతము బ్రాహ్మణ మతము. ఈమతమునకు ముఖ్యస్థలము శృంగేరి లేక శృంగ గిరి. ఈమతముయొక్క శాఖలు పుష్పగిరి విరూపాక్షము కుంభ కోణమునం దున్నవి. ఇచటి మతాధిపతులు వేదాధ్యయనము చేసి అద్వైతవేదాంతమును లోకమున ప్రసరింపజేసిరి.

❖ లింగాయతమతము ❖

బ్రాహ్మణేతరశైవమతములు రెండువిధములు - లింగాయతు మతములు, తదితరములు. లింగాయతుమతములు తెనుగుకన్నడదేశములలో వృద్ధిగాంచినవి. అట్టివానిలోనివి శ్రీశైలము సంగమేశ్వరదేవాలయములు. ఈమతములలో వీరశైవ సంస్కారియగు బసవాచార్యునియుపదేశములు ప్రచారముచేయబడెడివి. వీరి యుపదేశములన్నియు వారివారి

స్వభాషలలోనే చెప్పబడుచుండెడివి. లింగాయతులకు సంబంధింపని గుత్తగతులు అరవదేశమునందు తిరుప్పనందాలు, ధర్మవగం, తిరువాది త్తురై గ్రామములయందుండెడివి. వారు పూజాక్రమమునం దగవభాష నుపయోగించెడివారు.

వైష్ణవమతములు వడహలై తేంగలై యను రెండు విధములు. వడహలై వైష్ణవులు వేదప్రామాణ్యమును జూచెదరు. తేంగలై వైష్ణవులు ప్రబంధములను ప్రమాణము చేసికొని వాటికే ప్రాముఖ్యత నిచ్చెదరు. అహోబిలము తిరుపతి శ్రీరంగము మతములు వడహలై మతములకు చెందినవి. మేల్కోట వానమామలై తేంగలై మతమునకు జేందినవి.

మధ్యమతములు వైదిక ధర్మసాంప్రదాయములు. వేదములు ఉపనిషత్తులు ధర్మశాస్త్రములు పురాణములు మధ్యమతములకు ప్రమాణములు. ఇట్టిమతములు ఉదీపి, ముల్బాగల్లు విజయనగరమునందు నుండెను.

❖ జైనమతములు ❖

జైనమతములు కృష్ణదేవరాయనికాలమున ప్రబలముగ నుండెడివి వీటిముఖ్యస్థలము శ్రావణచెలగోల. ఈ గ్రామము విజయనగర రాజ్యములోనిది. ఈమతముగాని మతముగాని జరామోదమును పొందియుండలేదు.

ఈ మతము లన్నిటియందును శాస్త్రజ్ఞానము అధ్యయనము హెచ్చుగ జరుగుచుండెను. ఈ మతములలో మతవిషయి శాస్త్రములనే గాక సామాన్యవిద్యకూడ జెప్పబడుచుండెను. వైద్యశాస్త్రమునందుకూడ నవట విద్య చెప్పబడుచుండెను. ఈమతస్థులమతములతో సంబంధముకలిగించుకొనక

రాయలవా రీమతములన్నిటిని సమానముగ నాదరించుచు సమానముగ పోషించుచుండిరి.

❖ దేవాలయములు ❖

రాయలవారిరాజ్యమున దేవాలయము లనేకములు బాగుజేయబడుటయేగాక కొత్తవి కొన్ని నిర్మింపబడెను. ఈ దేవాలయములలోని యధిష్ఠానదేవతలకు మనలో రాజులకు వలెనే నవరత్నఖచితమగుకిరీటములు, భుజకీర్తులు నగలు నాణ్యములు పట్టువస్త్రములునిలువగల్గి మంచిపుష్టి నిచ్చు ఆహారములు పువ్వులు చందనము సువాసనగల నూనెలు సంగీతకచ్చేరిలు, బోగపుమేళములు మొలగునవన్నియు నేర్పాటుగావింపబడెను. ఈ దేవాలయపోషణకొరకు నిత్యనైవేద్య దీపారాధనలకు భూదానములు గ్రామదానములు జేయబడెను. ప్రతిపండుగకు దేవునికి నుత్సవములు జరుపుట కేర్పాట్లుగావింపబడెను. దేవాలయముల కివ్వబడినగ్రామములను భూములను, వెండి బంగారు వస్తువాహనములను చక్కగ విచారించుటకు స్థానికుల నేర్పాటుచేసియుండిరి. రానురాను స్థానికుల సంఖ్య హెచ్చుకాగా వారిలో నొక్కరిని స్థానాచారిగాని స్థానాపతిగాని యేర్పాటు చేసియుండిరి. ఈ స్థానాచారి దేవాలయమునకు సర్వస్వతంత్రుడు గానున్నను దేవాలయములకు సంబంధించిన వ్యవహారముల నన్నింటిని చక్కబెట్టుచుండెను. ఈస్థానాచార్యులు తమవిధులను జరుపుచుండిరా లేదా యని ఓరిశీలించుటకై సీమపారుపతిదారు ఉండెడివారు. వీరు రాజుగారిచే నియమింపబడిన యధికారి. దేవాలయపు లెక్కలను షక, మముగ నుంచుటకు కరణము లుండెడివారు. వారు లెక్కలు

వ్రాయుటకు దేవాలయమునందు ప్రత్యేకముగ చావిడియేర్పాటు చేయబడెడిది. వీరుగాక దేవాలయమునందు ముఖ్యమైన అధికారి పారుపతిదారుడై యుండెను. దేవాలయమునకు సంబంధించిన ద్రవ్యమునంతను జాగ్రత్తచేసియుంచుటకు శ్రీభాండారమును పేర నొక గది యుండెడిది. ఆగదియందు దేవాలయమునకు సంబంధించిన ద్రవ్యమును వస్తువాహనములునుంచబడెడివి. ఈ దేవాలయముల యందే కులవ్యవహారము లన్నియు పరిష్కరింపఁ బడి ప్రజలకు నీతి బోధింపబడు చుండెడిది. రాయల కాలమున నీ దేవాలయములు మతజీవనమునందు సంఘజీవన మందు ప్రాముఖ్యతవహించెను.

— అమృతవాణి - శాతర —

దేవాలయము లేగాక పతిగ్రామమున కొక ప్రత్యేకమైన అమృతా రుండెడిది. అట్టి అమృతానికి ప్రతిసంవత్సరమును జాతరలు జరుపబడుచుండెడివి. ఈ జాతర సమయములలో పెక్కు మేకలు, గొట్టెలు, దున్నలు బలి యివ్వబడు నాచారముండెను. దుర్గాదేవి. విజయనగర రాజధానియందు దుర్గాదేవి ముఖ్యదేవత. దసరా వ్రతములలో తొమ్మిది రోజు లిట్టి జాతరలు రాయలవారి సమక్షముననే జరుగుచుండెడివి.

గ్రామములయందీ జాతరలు జనులకు హెచ్చుసంచలనము గలిగించెడివి. గ్రామములందలి స్త్రీలు గోర్యోచ్ఛవము రంటుకొని (నిశామిళిత) పసుపు కలిపిననీటియందు జలకమాడి మాతన వస్త్రములు ధరించి కన్నుగవల కాటుకదీర్చి సిందూర తిలకమును ముఖమున గుండ్రముగ దిద్ది, గొప్పుల విరులు గ్రుక్కి జేప చిగురుదండలను మెడలవైచి, చిన్నిచిన్ని సొమ్ములను ధరించి,

తమతమ ప్రాణప్రియులు వెంటరా, గ్రామమునందలి స్త్రీ లాపర్వ
దినములందు బయలుదేరి శక్తిభవనమునకై జాతర వీక్షించు
టకు వెళ్లెడివారు. అచట మితిలేని మేకపోతుల నరుకుటయు,
కల్లుద్రావుటయు జరుగుచుండెడిది. అచట విపరీతమైన ధ్వని
చేయబడుచుండెడిది. ఆసమయమున నచటికి వచ్చిన స్త్రీలు
తమతమ మొక్కుబడుల చెల్లించుటకు మొదలుబెట్టెదరు. ఓకలె
నీడిమ్రానున వ్రేలాడును. ఎఱ్ఱకలువలుగల చెరువునందువలె
నింకొకలె నిప్పుటేటచరించును. పందిరి నిప్పులగుండము నందిం
కొక్కలె ప్రవేశించును. (ఇంకొకలె అరటాకుమీద నృత్యము
చేయును). ఇంకొకలె తనమూపునుండి వెరికిన మాంసమును
బలియిచ్చును. ఇట్లే అచటికి వచ్చిన పూవుబోండ్లు తమ శక్తి
కొలది భక్తి పూరితలై యాశక్తిని పూజింతురు. ఈపైన
వ్రాయబడిన యంశములన్నియు రాయలవారి యాస్థానకవు
లలో నొకరగు తెనాలిరామకృష్ణకవి తన పాండురంగమాహాత్మ్య
మున మూడవ ఆశ్వాసమునందు వివరించియుండెను. ఈవిష
యమునుగూర్చి బాఠోప్పాయను చరిత్రకారు డీవిధముగ వ్రాసి
యుండెను.

“ఈప్రాంతపు స్త్రీలకు విగ్రహారాధన యందుండెడి భక్తి.
వలన మిక్కిలి అద్భుతమైన పనులు నెరవేర్తురు:—“ఎవ్వరేని
యొక కన్య తాను వరించిన యువకుని వివాహమాడ దలచిన,
తన వివాహము జరిగినచో తనదేహము నా యువకుని కర్పిం
పక పూర్వ మాదేవతకు గొప్పముడుపు చెల్లించెదనని శపథము
జేయును. తా గోరినయువకుడే తనభర్తగ సంభవించినచో నాత
నికి తనదేహము నర్పింపకపూర్వ మాదేవతకు తన రక్తమును.

సమర్పించవలసి యున్నదని వానితో నివేదించి ఒక శుభ ముహూర్తమున నొకవాహనము దెప్పించి, బావినుండి నీరు లాగుటకు వీలయినయేతము వంటి యేతమును తెప్పించి దానిని తనవాహనము పై నిల్పి దానికి రెండు యినుపకొంకెముల వ్రేలాడగట్టి యుంచెదరు. ఆ వ్యవసాయమున నీకన్య స్వజనము తోను బంధుజనముతోను కూడుకొని వాద్యములు మ్రోగుచుండ పాటలు పాడుచుండ, నృత్యగాంధ్య నృత్యము చేయుచునుండ, కటిక్రిందిభాగమువరకు వస్త్రమును ధరించి బండి నెక్కును. అంత నేతముయొక్క కొంకెల రెంటి నాపె కటి ప్రదేశమున కిరుపార్శ్వములనున్న మాంసభాగ మున గుచ్చి పైకి లాగుదురు. దేహమున కిరుపార్శ్వముల నుండి రక్తము ప్రవహించుచు క్రిందభాగము నంతను రక్త మయము జేయుచుండ నీకన్య గాలిలో వ్రేలాడుచుండును. ఈ వ్రేలాడుచున్నకన్య కత్తి నొకదానిని చేతబూని దాని నటునిటు విసరుచు మిక్కిలి సంతోషముతో నిమ్మకాయల తనభర్తపై విసరుచు, నెగుర పేయుచుండ బండి గుడివద్దకు తీసికొని పోబడును. అచట నీకన్యను దింపి ఆమెకు కలిగిన గాయములకు చేయదగిన చికిత్సను గావించి ఆకన్య నామెభర్త కప్పగింతురు. అనంతరము పెద్దపండుగ గావించి వచ్చిన వారికి తగిన మర్యాదలు చేసి వారివారి శక్త్యనుసారము విండు గావింతురు”

ఈవర్ణనను బట్టిచూడ నప్పుకి వా రీచుర్గాదేవి సమక్ష మున నామె యందుగల భక్తిపలన మిక్కిలి సాహసమైనట్టియు ఘోరమైనట్టియు కృత్యముల నాచరించి ఆశ్చర్యకరమైనట్టియు నద్భుతములైనట్టివిషయముల సాధింపవచ్చుననెడి మూఢనమ్మ

కముతో జనులుండెడివారనియూహింపనగును. ఈపైన వ్రాసిన యంశములను జదువుటకే దేహముకంపించుచుండ ప్రత్యక్షముగ జూచెడి వా రెట్లుండిరో యూహింపనశక్యముగదా!

❖ తీర్థయాత్రలు ❖

ఇప్పటివలెనే రాయలవారు రాజ్యముచేసెడి సమయమునను జనులు తీర్థయాత్రలు చేయుచుండెడివారు. మహమ్మదీయులు త్తరహిందూస్థాన మ్మాక్రమించినప్పటి నుండియు నుత్తర హిందూస్థానమునందలి కాశీ ప్రయాగ మొదలయిన ష్టేత్రములకు వెళ్లుట ష్టేమకరముగ నుండలేదు. అయినను నా ష్టేత్రములకు జనులు పోవుచునేయుండిరి. తీర్థయాత్రలు చేయుటకు రాయల రాజ్యమునందు పుణ్య ష్టేత్రములు లేకపోలేదు. చిదంబరం, విరూపాక్షం, తిరుపతి, కంచి, శ్రీశైలము, తిరువణ్ణామలై, హరిహరం, అహోబిలం, సంగమేశ్వరం, శ్రీరంగం, కుంభకోణం, మహానంది, గోకర్ణం, రామేశ్వరం మొదలయిన పుణ్య ష్టేత్రములు రాయలవారి రాజ్యమునందే యుండెను. ఈ ష్టేత్రములకు బోవుటయు సులభ సాధ్యముగ నుండియుండలేదు. దోవలు సరియైనవి లేవు. నదులు చాటుట కష్టతరముగ నుండెడిది. వెళ్లుటకు తగిన వాహనము లుండెడివికావు. కాలినడక పోవలసి యుండెను. ఈపైన పేర్కొన్నవి కొన్ని విష్ణు ష్టేత్రములు మరికొన్ని శివ ష్టేత్రములు నయివున్నవి.

❖ ప్రయాణసౌకర్యములు ❖

జను లొకచోట నుండి యింకొకచోటికి బోవలెసన్న పల్లకీలు అందలములు గుఱ్ఱములు ఎద్దులు దున్నపోతు.

లుపయోగింపబడెడివి. బండ్లు వ్యవసాయమున కుపయోగింపబడెడివి. గాని ప్రయాణములకై యుపయోగింపబడినట్లు కాన్పించదు. వీనికి ముఖ్యకారణము సరియైన మార్గములు లేకపోవుటయే. అందలములు పల్లకీలు దేశమునందలి రాజవంశజులు రాజ్యాధికారులు గొప్పధనికులు నుపయోగించెడివారు. అందలములను మోసికొని పోవుటకు బెస్తవారుండెడివారు. ఆముక్తమాల్యదయందు విష్ణుచిత్తుడు శ్రీవిల్లుపుత్తూరునుండి మధురకుబోవుటకు “ఆపతిఁబడి శ్రీభండా, రానన్నంబడము తనదు ప్రాతందలమున్, స్థానికు డొసంగి పరుపం, గా నానతిఁ బడిన నమితికాండు పహింపన్” వెళ్లినట్లు రెండవయాశ్వాసమున వ్రాయబడియుండెను.

సామాన్యులు గుఱ్ఱములమీద యెద్దులమీద బోవుచుండెడివారు. మిగత వారందరు నడక మీదనే ప్రయాణము చేయుచుండిరి. అందువలన దూరప్రయాణములు కష్టసాధ్యములుగ నుండెను. మరియు మనుష్యులు వెళ్లినపుడు, సామానులను తీసికొనివెళ్లెటకు గుఱ్ఱములుగాని యెద్దులుగాని యుపయోగించవలసియుండెను. తమ వస్తువులే గాక తినుబండారములను తీసికొని పోవలసి యుండెను. అందువలన సామానులన్నియు మూటలుకట్టి యెద్దులపైనను గుఱ్ఱములపైనను తీసికొనిపోవుచుండిరి. త్రోవ సరిగనున్నను లేకున్నను ఎండవేడిమి జనుల బాధించకుండునట్లు దోవ కిరుప్కొలను నీడనిచ్చు చెట్లతో నింపబడియుండెను. దోవ పొడువున నీడనిచ్చుటకు మామిడిచెట్లు పనసచెట్లు రావిచెట్లు మట్టిచెట్లు పెంచబడెననియు రేకలకును గ్రామమువద్ద మూడువం

దల యివయి గుట్టములు నిలుచుటకు వీలుకల్గిన పెద్దవృక్షమును తాను చూచినట్లును వేయసను చరిత్రకారుడు వ్రాసియుండెను. ఈవృక్షములేగాక దారిలో నచటచట చెరువులున్ను త్రవ్వబడియుండెను. ఈచెరువుల వద్ద వెంచబడిన పెద్దవృక్షముల కింద బాటసారులు దిగి వంటచేసికొనిగాని దగ్గర గ్రామమున నున్న వంటపూటి యిండ్ల నుండి భోజనము తెప్పించుకొని గాని తినుచుండినట్లును తారకబ్రహ్మరాజ్యమును గ్రంథమునందలి రెండవ యాశ్వాసమున వ్రాయబడిన యీపద్యమువలన తెలియుచున్నది.

పల్లెకు నల్లన జనియొక, యిల్లానికి దగిన విలస లిచ్చి నయమునకొ
తల్లి నాప్రియురాలికి, యిల్లా బలరగజేయు మేగద మనినకొ
అయ్యా నిముసములోనను, నయ్యెడు సెచ్చటకు జెత్తు ననవుడు నతడుకొ
సెయ్యమున వట్టికిందికి, నయ్యన గొనిరమ్మటంచు జనియొక బ్రీతిన్.

❧ చలివేంద్రులు, సత్రములు ❧

దోవకు మధ్యమధ్య సత్రములు చలివేంద్రులున్ను ఏర్పాటుచేయబడి వాటిపోషణార్థమై మాన్యములున్ను ఏర్పాటుచేయబడెను. ఈచలివేంద్రులయం దారోజులలో పెద్దపెద్దకుండలలో “గుప్పలించినకప్పరంబుతోడి కురువేరు పరిమళంబులును జాజినిరువులవలపును వట్టివేళ్ల వాసనలుం గల యుదకంబుల నుంచుటవలన బాటసారు లాకలశోదకంబుల గ్రోలి నేద దేరిపోవుచుండిరి.

❧ దొంగలు దానిపోషిడివారు ❧

తీర్థయాత్రలుచేయువారలకు దోవలో దొంగలభయము హెచ్చుగనుండెడిది. చండాలురు, బోయవారు నీ దొంగల

గుంపులలో చేరి దారిమధ్యనుపోవుచున్న పాంథజనమును పెట్టెడి కట్టములు చెప్పనలవిగాకయుండెను. తారకబ్రహ్మరాజ్యమును గ్రంథమున “తనమగడు బోయవీటఁగల మగవారి నెల్ల గూర్చి కొని కొల్లగొల్లకు దూరంబుపోయినాడనియు” “తీర్థయాత్రాపరుల బ్రాహ్మణులఁదలలు పగులందెఁ వాయుగొట్టి కుటుంబుగోయ కరవాలిం గండ్రగొడ్డలి” తీసికొని దొంగలుపోయియుండిరనియు వ్రాయబడియుండెను. దారిమధ్యమున దొంగలగుంపులచే నడ్డగింపబడినవారియొక్కయు, కొట్టబడినవారియొక్కయు దురవస్థలు ఆముక్తమాల్యదయందు చిత్రింపబడియుండెను.

సీ. పసలేదు నిలురోయి పాకకులా రని దేవాయుధములు టూవువారు
వైడి బాసముఁ జెట్ల బడవైచి దుడ్డు పెట్ల కు పాలుచునెయ్యెలై వ్రువారు
బరువుడించికటాక వరుఁజించి నిల్చి యం దెందువచ్చెద రని యెదురువారు
వస్త్రంబు గొండు దేవరయోయియిది చన్నఁ బస్తరి దయపుట్టబలుకువారు

తే. కలవి మామూక నిప్పింతుఁ దొలఁగు డొఁటి
యాడుదాని కేనంటకుడనుచుఁ బెద్ద
తనము నభిమానమును దెంపు గనఁగఁ బలికి
నిలిపి దోపిచ్చువారునై తొలఁగిరపుడు

సీ. తొడువంటివాడునస్త్రోఁబబోవకయెదుర్పడువాండ్రఁదొడిబడఁబడరిపొడిచి
పినుగీక పెనఁగిన బెద్దకొంపక యెట్టి బారింది చేఁగలవానినాఁచి
యాయితంపై చించి యరిగెడువాఁడేటునకుమీఁతచన్న వెక్కిరిపుటటుడిగి
పొదుపుచే లేకయ పుట పుటయునువైన వానిశోధింప నవ్వలికిఁ బనిచి

తే. పొదలఁ దూఱిన నీఁదెచ్చాఁపుల వెడల్పిఁ
గట్టబట్టలు కొని ప్రాఁతబట్ట దయకు
గోఁడులకు నిచ్చి గనపరాకులు నిగిడ్చి
చెవ్వటట్టలు శోధించి సిగలు విప్పి.

దొంగలు పెచ్చుపెరిగి బొటసారుల ఆర్థంబుల నపహరించుచుండిరి. ఇట్టికష్టములుపెట్టినను నోర్పుకొని జరులు తీర్చి యాత్ర లాకాలమున జేయుచుండిరి. అందువలననే కాబోలు దేశమునందు కాశీకిపోయినను కాటికిపోయిన నొకటె యనెడు సామెత వచ్చియుండెను.

— సంఘము:— సంఘ చీసము —

హిందూసంఘమునం దీనాటికివలెనే కృష్ణరాయల నాటి కాలముందును నాలుగువర్ణములవారు నుండిరి. హిందువులుగాక కులములు, క్రైస్తవులు, యూదులు నుండిరి. గాని వారందరు వర్తకకార్యపరములయందు నిమగ్నులై పట్టణములయందు నివసించెడివారు. హిందూసంఘమున బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులు, వైశ్యులు, శూద్రులను నాలుగువర్ణముల వారందెడివారు. వీరిలో ననేకములైన శాఖలుండెడివి. వీరుగాక పంచములను నైదవజాతివారందెడివారు. ఈ పంచములు గ్రామమునకు కొద్దిదూరమున ప్రత్యేకముగ పల్లెయందుండెడివారు. ఈపంచములలో మూలలు మాదిగలుండెడివారు.

పాశ్చాత్యదేశముననుండి వచ్చిన చరిత్రకారు లీచాతుర్వర్ణములలో నొకరగు బ్రాహ్మణులగుర్చి వింత అభిప్రాయములను వెల్లెబ్బిచ్చుచున్నారు. వీరి అభిప్రాయములు కేవలము సరియైనవి కావని చెప్పబడు వీలులేదు. బ్రాహ్మణులు మతగురువులనియు దేవాలయములందు యజ్ఞములయందు నుండెడి వారనియు మరికొందరు రాజులవద్ద పెద్ద అధికారపదవులలో నుండెడి వారనియు, తెలివిగల వారనియు లెక్కలువ్రాయు

వతస్థులు విద్యాబోధము విద్యాప్రచారము చేయుచుండెడివారు. వతమునందు నివాసముగ నుండెడి బ్రాహ్మణులసంఖ్య బహుతక్కువ యనియే చెప్పవచ్చును.

—● రాజ్యాధికారులు —●

బ్రాహ్మణులలో హెచ్చుమంది రాజకీయోద్యోగములలోఁ జేరియుండిరి. వీరు రాజ్యనిర్వహణమునందును లెక్కలు వ్రాయుటయందును, నారిశేరినవారు. ఈ బ్రాహ్మణ లీఝుద్యోగవ్యవహారములయందు ప్రత్యేకముగ నియోగింపఁబడుటవలన వీరిని నియోగులందురు.

“నియోగులై కొందఁ తెయ్యెడ నుండురు నీతికార్యములెల్ల నెగడుకొఱకు,
వానిగా లెక్కలు న్రాసిన మాత్రాన శూద్రులుగారు భూనురులుగాని.

వీరంత శ్రోత్రియులుగారు. మతవిషయకములయందాసక్తిగలవారును కారు. వీరిలో చాలమంది మంత్రులుగను, వైన్యాధికారులుగను, రాజ్యాధిపతులుగనుండెడివారు. ఆనాడు గొప్పగ పరిగణింపఁబడినవారిలో పాళివతిమ్మగను కొండమరను, ఆయ్యపరను, నరసింగనాయకుఁడు, చంద్రగిరిసోమరను, దేమరను, ముఖ్యులు. వారు చాల మర్యాదగలవారు, తెలివిగలవారు, కష్టపడిపనిచేయువారు నైయుండిరి.

—● వ్యాపారస్థులు —●

బ్రాహ్మణులలో కొందరు వ్యాపారులుగ నుండిరని చరిత్రకారులగు పేయసుర్యాసినులు వ్రాసియుండిరి. గాని అందులకు తగినతార్కాణములు లేదును కనుపింపవు. బ్రాహ్మణులలో కొందఱు వర్తకముచేసినను చేసియుండవచ్చునుగాని

అట్టివారు ప్రాముఖ్యమును వహించియుండక పోవచ్చును. అదియునుగాక వారిసంఖ్యయు తక్కువగ నుండియుండె ననియు మన మూహింపవచ్చును.

— తిండిపోతులు —

బ్రాహ్మణులలో చాలమంది బీదవారు తిండిపోతులై, యుండిరి. పప్పుభోజనమునకు పదిమైత్తులైనను వెళ్లుదురనుచు మెత యిట్టివారి వలననే వచ్చియుండవచ్చును. వీరిలో చాలమంది నీచు లుండి రనుటలో ననుమానము లేదు. అట్లే న్యూనిమ చరిత్రకారుడును వ్రాసియుండెను. రాయలవారును వీరినిఁ గూర్చి వ్రాయుచు వీరి నీచ చేష్టలు వివరించియుండిరి.

సీ. బహిషద్ ద్విజావళ్యుః బాదికం బిశి షడిక్షై తా వానితతి గుడిచి కలసి వశిష్ఠురోధులతోడ ఋణ్యాహముల బియ్యయములకునై మొత్తూడి శని రవిగ్రహజప స్నానానికముల్లె దొరలవాకిడ్లకే దొడ్ల యిచ్చి పచ్చిటితోల్పుడై చుచ్చుల మెట్టందిగొనఁ దానయూర్లెఱ్ఱఁ గుత్తవట్టి ఖర్చుపోటుల. దిని లేనితలుల మైత్రినంటి పితృశేషము భుజించి యదియు నెడల నక్కవాడలనరహట్ల మెక్కి మీద వీనిశేఖర మొకకులార్విజ్ఞముగొని.

ఇట్టివగూర్చి వైశ్యునకు నిచ్చి, చరన్తటిపుచ్చి, చౌకము

లెట్టుచు వడ్డిలెక్కలు పెట్టుచు, భారణవాసికై కొదల్

పెట్టుచు, వాడు లేని మఱిపెట్టుదు: లెట్ట ననంగ మిట్టు:గూ

పెట్టుచు, నిట్టుపోరఁ గనిపెట్టుచు నొక్కరుఁ డుండి మెడియన్.

ద్రవ్యారక్తులై హీనజాతులతో భోజనముగావించు రనియు, పూజాసంతరము తమకివ్వఁబడినవియ్యము వగైరా వస్తువుల పంచుకొనుటలో భాగములకై తగవులాడుదు

రనియు, దొడ్డిసాభావనలకై పోయి గంటల పరిమితి లేకయే కాచుకొనియుండురనియు, ద్రవ్యాశ చేయే నీచపు పనికైన నొడఁబడుదురనియు వై సద్యమునందలి ముఖ్యాంశమైయున్నది. బ్రాహ్మణులలో బీదవా రిట్లు చేసియుండు రనుటలో నాశ్చర్య మేమియునులేదు. దీనినిబట్టి జూడ నీబ్రాహ్మణులలో నిప్పటికి నీవిషయములందు మార్చేమియు లేదని మనము తెలిసికొనగలము.

ఈ వైచెప్పినభాగములలో నేభాగమునకుఁజెందినను బ్రాహ్మణులందరు నిరాడంబరులు. వారికట్టులోగాని భోజనము నందుగాని నిరాడంబరత్వమే కనుపించును. వీరందరు కాకాహారులు. భోజనమునందు పప్పులు, పెరుగు నెయ్యి పాలు బాగుగ వాడెడివారు. అప్పటికి నిప్పటికి భోజనమునందు వారిలో నేమాత్రము మార్పుగనుపింపదు. వీరందరు సామాన్యముగ నేకపత్నీవ్రతులే. అనేకభార్యత్వము బ్రాహ్మణులకు శాస్త్ర దూష్యము గాకున్నను వీరిలో నిద్రుభార్యలను వివాహ మాడిన వారిసంఖ్య తక్కువగనుండెను. ఇద్దరికన్న పొచ్చు భార్యలను జేసికొన్న వారిసంఖ్య అరుదనియే జెప్పవచ్చును.

—● క్ష త్రి య లు ●—

వీరందరు సామాన్యముగ రాజ్యముచేసెడివారియొక్క గాని చేసినవారియొక్కగాని వంశీయులైయుండిరి. వీరిలో శూర్యవంశజులు, చంద్రవంశజులు, నుండిరి. చోళరాజ్యవంశజులు, గజపతిరాజులు, మాదిరాజువారు మొదలైనవారు శూర్యవంశపురాజులు. సంగమ, సాళువ, తులువ, అరవీడు,

పాండ్యరాజులు చంద్రవంశపురాజులు. ఆకాలమున నగ్నికుల శ్రీయు లున్నట్లు కనుపించదు.

— శ్రీ వై శ్యు లు —

వైశ్యులకు వ్యవసాయము పశురక్షణ వ్యాపారము వారి కనుశ్రుతముగ వచ్చుచున్న వృత్తులని చెప్పుదురుకాని వ్యవసాయమునందుగాని పశురక్షణయందుగాని వారికి హెచ్చు సంబంధ మున్నట్లు గనబడదు. వారికి వర్తకమే కులవృత్తి. ఎన్ని ప్రబంధములను జూచినను వీరికి జెప్పబడిన వృత్తి వర్తకమే. దక్షిణాదిని సరియైన వైశ్యకులపువాడండినట్లు కనుపించదు. తెనుగు, కన్నడదేశములలోని కోమట్లు వైశ్యజాతికి చెందిన వారనుట నిర్వివాదాశయము. అయితే అరివదేశమునందలి తేరికోమట్లు తామున్న వైశ్యకులజాలమే యని కొంతకాలము వాదించుచువచ్చిరి. ఈరెండు తెగలవారికిని నీవిషయమై వాగ్వాదముమీటి పెద్దతగవు సంభవించెను. అప్పుడు రాయలవారి కమధ్యవర్తి నేర్పాటుజేసి వీరివాదములలోని యంశములను చర్చించి నిర్ణయము జేయించిరి. వైశ్యులవృత్తి వర్తకమే యైనను వర్తకముచేసెడువారు లింగాయతులలోను, మహమ్మదీయులలోను కూడ నుండిరి. వీరిలో లింగాయతులు మంచి వ్యాపారస్తులు.

— శ్రీ కూ ద్రు లు —

వీరిలో ననేకశాఖ లుండెడివి. వారిముఖ్యవృత్తి వ్యవసాయము. వీరే మనసాహిత్యముకల వెన్నెముక. శాస్త్రసౌభాగ్యము వీరిపై నే ఆధారపడి యుండెడిది. వీరిలో చాలమంది సైన్యమునం దుండెడివారు. ఇట్లు సైన్యమే తమవృత్తిగ జేసికొన్న

వారు కష్టవారు వెలమవారు నయియున్నారు. వారివృత్తి నిజముగ నై న్యాధి కారమేగాని వ్యవసాయముకాదు. వీరుగాక బలిజలుకూడ నై న్యవృత్తి నే అవలంబించెనువారు. ఈమూఁడు శాఖలనుండియే రాయలవా రమరనాయకుల నేర్పాటు జేసి యుండిరి.

వీరేగాక శూద్రవర్ణమున ననేకులుండెడివారు. గొల్లలు కురుబలు, చాకలివారు, మంగలివాండ్లు, దొవ్వురులు మొదలయినవా రందరు శూద్రులే. వీరిలో వీరికి వివాహములుగాని పంక్తిభోజనములుగాని లేవు. అరవదేశమున నీశూద్రులలో ఎడమచేతివారు కుడిచేతివారని రెండు కక్షిలవా రుండిరి. వీరిమధ్య నెప్పుడు కక్షలు పోరాటములు హెచ్చుగ నుండెడివి. అధికారు లప్పటప్పట వీరితిగవులను తీర్చుటకు మధ్య వర్తుల నేర్పాటుచేయుచుండెడివారు.

❖ పంచములు - పంచములు ❖

వీరు పంచమజాతివారు. వీరిలో మూలలు మాదిగలు నుండిరి. మూలలే పెరియూలు, వారే హోళియూలు. మూలవారు దక్షిణహిందూస్థానమున వ్యవసాయపు కూలీలు. వీరికి నూలు వడకుట బట్ట నేయుట ముఖ్యపరిశ్రమములు. వీరిని రాజవృత్తులలోనికి రాసీయనందున వీరిలో చాలమంది జనము గుమిగూడి దొంగతనము బందిపోటు మొదలయిన దుర్వృత్తులలోనికి దిగెడి వారు. మాదిగలకు చెప్పులుకుట్టుటయే ముఖ్యవృత్తి. వ్యవసాయదారుల కవసరమగు పనిముట్లన్నియు వీరు చేసియిచ్చెదరు. నూలువడుకుటయు వీరివృత్తులలో నొకటి.

— సాంఘిక జీవనము —

సాంఘికజీవనముయొక్క యుత్తమాశయము భాగ్యభోగములుకలిగి సుఖముగ జీవించుట యని చెప్పవచ్చును. అందువలన పాశ్చాత్యజీవనమువలె నైహికజీవనమని తలప నవలయులేదు. జనుల కాముష్మికజీవనమునందును ఎక్కువ యాసక్తియుండెను. ఆనాటి ప్రబలమైనమతము వైష్ణవమతమైనందున విహితాముష్మికములగు పరస్పరరంభంభము హెచ్చుగ నుండి పరసౌఖ్యములతోపాటు నిహసౌఖ్యములందుకూడ జనులు హెచ్చుగ నాసక్తి కల్గి యుండెడివారు. భోగము లష్టభాగములుగ మనవూర్వశాస్త్రజ్ఞులు తెల్పియుండిరి. అవి సివాసము, వస్త్రధారణము, అలంకరణము, సుగంధ ద్రవ్యములు, పుష్పములు, తాంబూలము, శయనము, స్త్రీ, వీటితోపాటు స్నానము, భోజనము, పానీయములుకూడ భోగసంబంధములే యైయున్నవి.

— నివాసము —

ఆనాటి నివాసయోగ్యములైన గృహములగుర్తి మనకు పోద్దుగీసుచరిత్రకారులు వ్రాసియుండిరి. రాతితో కట్టబడినమిడ్డెలు గొప్పవారిగృహములు. అట్టియిండ్లకు నలుప్రక్కల విళాలమైనవసారాలు లోపల విళాలమైనవసారాలు నుండెడివి. ప్రతియింటికి గోపుర మొకటి యుండెడిది. ఇండ్లన్నియు స్తంభములపైన కట్టబడెడివి. గొప్పవారియిండ్లకు కేళీసాధము, కేళీడోలిక, కేళీవనశ్రేణులు నుండెడివి. ఇంటి స్తంభములు, గోడలు, అనేకచిత్రములతో చిత్రగవబడెడివి. ఇంటి స్తంభములను తొలిచి చిత్రించెడువారు. గోడలమీద

తొమ్మలువ్రాయఁబడెడివి. ఇంటితలుపులుకూడ చిత్రచిత్రములైనవోనినిండియొందెడివి. పూర్వచరిత్రలలోని ప్రసిద్ధపురుషులచరిత్రలు చిత్రించఁబడెడివి. శ్రీరామునికథలు, నలదమయఃతులకథలు, రాధామాధవవిహారములు, శివసార్వభౌమవాహనందర్శనములు, సముద్రవధనము మొదలయిన పురాణగాథలు గోడలమీద చిత్రించెడివారు. ఇట్టిచిత్రములలో తొన్నిటి నిప్పటికిని హంపీలోనున్న చైత్యములయందు చూడనగను. రాజులజనానాలలో పరాయిదేశస్థులస్థితిగతులు తెలియునట్లు వారివారినిత్యజీవితములలోని యంశములను గోడలపై వ్రాసిరి. ఇడకగదులలో రతీమదనులు, రంభాకుజేరులు, ఊగ్వశీశరూరవులు, మేనకాకాశికులు, గోపికాముకుందలు, తారాశళాఁకులు, మొదలయినకాముకీ కాముకులు నడచినగతు లింటిగోడలచిత్రించియుండిరి.

రాయలవారు నివసించెడిసౌధమునుగూర్చి వర్ణించుట సౌధముకాదుగాని వారిసౌధమునకు చుట్టు పెద్దయైతైన గోడలున్నట్లును గోడలలోఁగల చక్కనిపెద్దబాట తేర్పాటు చేయఁబడి వాటి కిరుప్రక్కల రమ్మమైనదాబాలు కట్టఁబడినట్లును దాబాలో రాయలవద్ద నుండెడిపెద్దయద్యోగులు నివసించెడివారినియు నచట గడియగడియకును, యామయామమునకును గంటలు మ్రోగించఁబడెడివనియు మాత్రము తెలియవచ్చుచున్నది. ఇట్టి దాబాకు గోపురములుండి యొకయొంటినుండి కేటొకయొంటికిపొవుటకు ద్వారము లుండెడివి. రాజుగారినిఁ జూడవచ్చినవారు విశ్రమించుటకై మొగసాలును పెద్దపావిడియు నుండెడిది. ఈసావిడితలుపు తెరిచి

లోనికిఁబోయినచో రాజుగారు సభచేసెడి యింకొకసావిడి కట్టఁబడినది. అచ్చటనుండి లోపలకుఁబోయినచో రాయలస్త్రీలుండెడి జనానా కట్టఁబడినది. ఈగృహములుగాక చిత్రశాల, నాట్యశాల, షజ్జనశాల, భోజనశాల, అర్చనగృహము, దంతపుఛావడి, జలయంత్రము, మొదలయిన యనేకశాల లుండినట్లు పుస్తకములయందు వివరింపఁబడియుండెను.

సామాన్యజనులు మట్టిమిద్దెలలోగాని పెంకుటిండ్లలోగాని నివసించెడివారు. బీదవారు తాటియాకు గుడిసెలలో నివసించెడువారు.

2 వస్త్రధారణము

ఆకాలమున జనులు సామాన్యముగ క్రిందఘోవతి, నడుముపై నచొక్కా తలపై నటోపిని ధరించెడువారు. దీనినే శ్రీనాథకవి వ్రాయుచు,

మహా యెట్టిలికోక జాట్టిలి, జరీహర్షాసమున్ దొడ్డిలిన్.

అని వ్రాసియుండెను. ప్రతివారికి కాలికి చెప్పులుండెడివి. మీద నుత్తరీయముండెడిది. సామాన్యజనులు నూలువస్త్రములు వాడిన ద్రవ్యవంతులు పట్టుపీతాంబరములు, రాయలవారు విలువగల్గిన పట్టుఘోవతులు బంగారపు తీగెలతో నలంకరింపఁబడిన దుస్తులును వాడెడివారు.

బ్రాహ్మణులు మాత్రము నీరుకావిరంగు ఘోవతియు నుత్తరీయమును వాడుచుండిరి. వీరిలో పండితు లుత్తరీయములకుబదులు శాలువలు వాడుచుండెడి వారు, కేవల వ్యవసాయ దారులు మొలగుడ తప్ప నితరము వాడెడివారు కారు.

వీరిలో గొప్పవారు యింటవడికిన నూలుతో నేసిన వస్త్రములను వాడుచుండెడి వారు. గొట్టెలకాపులు మొలగుడ్డయు కప్పుకొనుట కొక కంబళియు వాడుచుండిరి. సాలెవారు అగసాలెలు పట్టుసాలెవారు తెల్లనియుడుపులంగట్టి నాటికి చిల్లలై లంబుల వాసనల బూసెడువారు, బోయవాండ్లు మొలకొక కాసెకోక మాత్రముచుట్టి బిగించెడివారు. మాలవాండ్లు నీలపుగంగు కొనెకోకను ధరించి నెత్తిన నొక తువ్వలుగుడ్డను చుట్టెడివారు.

స్త్రీలు తెల్లని సన్నని పట్టువస్త్రములనుగాని నూలువస్త్రములను గాని కట్టుకొని రవికలను తొడిగెడువారు. రాజుల జనానాలయందు నూలువిగాని పట్టువిగాని పావడాలుకట్టి పైటకొక “వోణి” వేసికొని రవికె నొకదానిని బిగుయిగ తొడిగెడువారు. సామాన్యస్త్రీలు కాళ్లపజుకు రమ్యములైన పూవులతో నద్దకముచేయబడిన చీరెలను కట్టెడువారు.

“కట్టిరి చిరుకనాకముల క్రొంబుట్టమల్”

ఆనాటిజనులకు రంగువస్త్రములు ధరించుటలో నవేక్ష యొక్కువగ నుండెడిది. బీదవారు అంచులువేయబడిన చీరెలు, సామాన్యులు నూలుజరీచీరెలు, గొప్పవారు, జరీకట్టుచీరెలు కట్టుచుండిరి. నాజూకుగలవారు సన్ననిబట్టలు మోటువారు ముతకబట్టలు కట్టుచుండిరి.

— అలంకారములు —

అడుమగభేదము లేకయే జనసామాన్య మాకాలమున ననేక భూషణములను ధరించుచుండెను. మెడకుగొలుసు, చేతికి మురుగులు, కాలికి కడియములు, చెవుల కంటుపోగులు, జనులందరిచేత వాడబడెడివి. మగవారు నడుమును పట్టాలతో

బిగించుచుండిరి. స్త్రీలు ప్రత్యేకముగ ముక్కుపోగులు, కప్పులు వడ్డాణము మొదలగు స్త్రీలయాభరణములు వాడుచుండెడి వారు. ఆకాలమున మగవారు ధరించెడు వస్తువులలో గండ పెండేర మొకటి. మొట్టమొదట నీపెండేరమును రాజులు ప్రసీద్ధులగువలకు బహూకరించెడువారు. రాయలవారు ఆల సాని పెద్దన మహాకవీశ్వరునికి

“విరుక్షర కవిగండపెండేరమున కీవె తగుదని తాన పాదమునఁదొడిగె”

గానురాను పెండేరము ప్రతివారు నుపయోగించెడు వారు. అయితే దీని నొక్కచేతికి మోచేతికి పైన నుంచు కొనెడువారు.

— సుగంధ ద్రవ్యములు —

సుగంధ ద్రవ్యములయందు జనుల కెల్లకాలములందు స్త్రీతి యొక్కవ యని చెప్పనక్కరలేదు. ఆకాలమునను జనుల కా సుగంధ ద్రవ్యములయందు స్త్రీతి మొండుగనుండెను. భాగ్యవంతులు వీటిని విరివిగ వాడుచుండెడివారు. కర్పూరము కస్తూరి, సంకుమదము, గంధమున మిళితముజేసి దేహమునకు పూసికొనుట సామాన్యముగ జరుగుచుండెడిది. అగరుసాంబ్రాణి ధూపమునకై యుపయోగింపఁబడెడివి కుంకుమ కస్తూరి స్త్రీలచే సామాన్యముగ నుపయోగింపఁబడెడివి. పన్నీరును తోలుసంచు లలో బోసి యింటినిండ చల్లెడువారు. మృగమదము జవ్వాణి మొదలయిన సువాసన ద్రవ్యములను దేహమున కలముకొనెడు వారు. ఇంటివాకిళ్లయందు చందనమునీటితో కలయింపి చల్లెడు వారు.

— శ్రీ పుష్పములు —

అనేకవిధములైన సువాసనగలపుష్పములను తోటలు పెంచి వాటిని తేప్పించి హారములుగఁగట్టి స్త్రీపురుషులనియు పిన్న పెద్దలనియు భేదములేక ప్రతివారు నుపయోగించుచుండిరి. కమలము, గులాబి, మల్లె, జాజి, విరజాజి, చంపకము, కేతకి, మొగలి మొదలయినపూవులచెట్లను విరివిగ పెంచుచుండెడివారు. ఈపుష్పములను స్త్రీలు పురుషులు తమతలల జాత్తునందు ముడుచుకొనెడివారు. ద్వారములకు పూలమాలలు వ్రేలాడవేయువారు. పురమున నీపుష్పములు విరివిగ స్త్రీలచే విక్రయింపఁబడెడివి.

— తాంబూలము —

తాంబూలమును సేవించనివా రాకాలమున లేరనియే చెప్పవచ్చును. వక్క తమలపాకు సున్నము ప్రతివారు నుపయోగించెడువారు. డబ్బుగలవారు లవంగము, యాలకులు, జాపత్రి, జాజికాయ నుపయోగించెడివారు. ఇంటికి వచ్చినవారికెల్లరకు నీతాంబూలము నిచ్చుట సామాన్య మర్యాదయైయుండెను. తాంబూలము జీర్ణశోకమును సరియగు స్థితిలో నుంచును. అబ్దుల్ రజాకను చరిత్రకారుఁడు దీనినిఁగూర్చి వ్రాయుచు తాంబూల మూకలినాపఁగలదనియు జీర్ణశోకము నభివృద్ధిజేయుననియు, నోటికి సువాసనకలిగించుననియు, పంటిని గట్టిపఱచుననియు వ్రాసియుండెను. తాంబూల మిచ్చుట మర్యాదసూచకము. రాజులు తాంబూలదానమిచ్చుట మిక్కిలి గౌరవచిహ్నము.

— శ య న ము —

ఉయ్యోలలు పడక కుపయోగింపబడెడివి. అయితే ఈయుయ్యోలలు గొప్పవారుమాత్రమే నుపయోగించెడివారు. ఉయ్యోలలకు బంగారుగొలుసులుగాని వెండిగొలుసులుగాని యుండెడివి. జనాసాలోని స్త్రీ లీయుయ్యోలలో నూగుచు నిద్రించుచుండెడివారు. తోటలలో చెట్ల కుయ్యోలమంచములు వ్రేలాడగట్టబడి కాముకీ కాముకలచే నుపయోగింపబడుచుండెడివి.

ఉయ్యోలమంచములు గాక సామాన్యమంచములుకూడ నుండెడివి. రాయలవారు నుపయోగించెడిమంచము వసుచరిత్రమున భట్టుమూర్తిచే నీక్రిందిపద్యమున వర్ణింపబడిన మంచమునుబోలియుండు నని మన మాహింసవచ్చును.

“మొలకమెఱుంగుకెంపు మొనముక్క కిరీటీపచ్చరా
చిలుకకకోళ్లతోఁ జిలికి చంద్రిక వన్నియపట్టుపట్టెతోఁ
రోలకు పసిండి వ్రాలతెఱతో నెఱశావులమొలకట్టుతోఁ
జలంపలు చిందుముత్తియపు జప్పరమంచమువై మహోన్నతిన్.

ఈమంచపుకోళ్లు వెండి, బంగారు లేక దంతముతో వాళి వారిశక్తినిబట్టి చేయించుకొనబడెడివి. రాయలమంచమునకు నవరత్నములుకూడ నుండినట్లు చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు. యుద్ధమునకుగాని మరియితరమైన పనికిగాని పరాయిగ్రామము వెళ్లుట తటస్థించినచో మంచముగ తమారుచేయుటకుతగిన యిరుపముక్కలను పెట్టెలతోపెట్టి తీసికొనివెళ్లి అప్పటికప్పుడాముక్కలను బిగించి మంచము తమారుచేసెడివారు.

ఈమంచములపై న “పలులెఱంగుల పట్టుశలగడ బిల్లులు మువ్వంబు కుంకుమపువ్వుపలుపులు” వేయబడెడిని. ఇట్టిపాన్పులుగాక కామకీకాములకు చిగురుపాన్పులు పూబాన్పులు హంసతూలికాపల్పము లుండెడివి. ఈమంచములకు డోమలెఱులు కట్టుటకు కూడ నేర్పాట్లుండెడివి. చలికాలము నందు మంచములక్రింద నిప్పుకుంపట్లు వెట్టుకొనెడివారు.

ఈపైన వివరించిన రీతిగ రాజులు వారిమంత్రులు పెద్ద అధికారులు ననుభవించెడివారు. సామాన్య లింత విలువ గల్గిన వస్తువులుకాకున్న నీహారకగల తక్కువవిలువగల వస్తువులను వాడఁచుండెడివారు. కేవల బీదలు శ్రీనాథకవి వ్రాసినట్లు నులకమంచపుగుక్కితో కాలముగడి పెడువారు.

●● స్నానము ●●

హిందువులకు స్నానముచేయుట ముఖ్యవిధులలో నొకటి. బ్రాహ్మణులు దినమునకు రెండుమూడుమూడులు స్నానముజేసినను తదితరజాలివారు దినమున కొకసారియైనను చేశస్థితి ననుసరించి స్నానముజేసెడివారు. వీలునుబట్టి వేడి నీళ్లునుగాని చలినీళ్లునుగాని స్నానముచేయుదురు. వారమున కొకసారియైనను తలంటుకొనుట లేక యభ్యంగస్నానము జేయుదురు. రాయలవారు ప్రతిదినము భోజనమునకు పూర్వ మభ్యంగస్నానముఁ జేయుచుండినట్లు చరిత్రకారులు వ్రాసి యుండిరి. సామాన్యజనులందరు తలంటుకొని నూనెజడ్డు పోవుటకు పొడినలుగు వెట్టుకొని యింట వేడినీటియందు గాని చన్నీళ్లయందుగాని లేక కాలునలయందుగాని స్నానముజేసెడి వారు. ఈ అభ్యంగస్నానము సామాన్యజనులందరు నలవాటు

కడియున్నందున, వారిసౌకర్యాధ్యము అంగభ్రంధిన ట్లాము క్త
మాల్యదలో వ్రాయబడిన సీక్రిండిపద్యభాగమువలన తెలియ
నగును.

“కూర్పంబు గొరిగించుకొని యుష్ణతోయంపు,

టంగడి: దలగడుగాడుతడవు.

రాజులు వారిగొప్పయధికారులు కొలనులలో జలక్రీడలు
పల్పెడివారు. పురుషులు స్త్రీలు కలిసి జలక్రీడలు సల్పుదురు.
ఇట్లు జరుపుటకు పూర్వము స్త్రీలు తమ

“తొడవులటుబెట్టి పలిపావడలుగట్టి శృంగములు పట్టినిరాడ”

జేరుదురు మరియు నాజలక్రీడలలో

“చిగురంజిత్తునఁ గ్రోవిలో నొకతె రాజీవాననం బుంచి తై”

నిగుడించెననియు

“బంగరుకొమ్మలూని యొక ప్రాథ రయంబుననురు”

చల్లెననియు కవులు వ్రాసియుండిరి. ఈరీతిగ జలక్రీడలు సల్పి
నీటియందు దాగుడుమూతల నాడి మిక్కిలి డన్సినవారై స్త్రీ
పురుషులు గృహోన్ముఖు లయ్యెడివారు.

—●● భో జ న ము ●●—

గొప్పవారికి బీదవారికి నుపయోగించెడు ఆహారపదా
ర్థము బియ్యము. ఇందులో తెల్లబియ్యము గొప్పవారు నల్ల
బియ్యము బీదవారు వాడుకొనెడివారు. తెల్లబియ్యములో
రాజనాలుధాన్యము రాజులువాడెడివారు. తురకలు గోధుమ
లుపయోగించుకొనెడివారు. రెడ్లు వ్యవసాయదారులు చోళం,

అరిగెలు, రాగి, భోజనము చేసెడువారు. కంది, పెసర, మినప, శెనగ పప్పులు జనమంతయు నుపయోగించెడివారు.

మాంసభక్షకులు గొడ్డుమాంసము, పందిమాంసము, పావురాళ్లు, కుంచేళ్లు, లేళ్లు, అనేకవిధములైనపక్షులను, భక్షించెడువారు. మామిడిపిండెలతోకూడిన మత్స్యమును రాయలవారు భుజించెడివారు. బజారునందు పిచ్చుకలు యెలుకలు, పిల్లులు, తొండలు, బల్లులు, కూడ విక్రయింపబడుచుండెడివి. వీటినికూడ తినియుందురేమో? వెనుకటిదినము తయారుచేయబడిన “హయ్యంగనీనము” హెచ్చుగనుపయోగించెడువారని రాయలవారే వ్రాసియుండిరి. ఆకాలమున మిరపకాయ లచటలేనట్లు కనుపించుచున్నది. మిరియములనే యుపయోగించెడువారు. మామిడిపండ్లు, పససలు, ద్రాక్ష, దోస, అరటి వగైరా పండ్ల నుపయోగించెడివారు.

❖ పానీయములు ❖

సామాన్యజనులకు నీరు, మజ్జిగతోకల్పిననీరు, బెల్లము గాని చక్కెరగాని కల్పినపానకము, ముఖ్యములైనపానీయములు. చెఱకురస మింకొకసామాన్యపానీయము. కొబ్బరి నీళ్లతో కలిపినచెఱకురస మెండకాలమున విక్రయించబడెడిది. కొబ్బరికాయలలోనినీరు చల్లగనుండుటకు తోటలలో నిసుక తిన్నెలకింద చెట్లనీడలనుంచెడివారు. ఈపానీయములన్నియు సమస్తజనులకు లభ్యమగునవి.

గొప్పవారైన స్త్రీపురుషులు హెచ్చుగ మద్యపానము చేయుచుండెడివారు. వీరుపయోగించెడిమద్యము నారీకేళము నుండితయారుచేయబడిన పానీయము. సామాన్యజనులు పాన

కాలలకుజోయి పానీయము నేపించిన గొప్పవారు రహస్యముగ తెప్పించుకొని తమయింటనే వాడుచుండెడివారు. గొప్పవారు భోజనసమయమున మోంపముతో తమూరుజేయబడిన మంచి యుపదంశనంబులతో మద్యపాత్రముల నుంచెడువారు. పుష్పాసవము, తాలమధు, విక్షిపము, మసీరారస, ద్రాక్షాసవము మొదలయినవి సామాన్యముగ నుపయోగింపబడెడి మధుపానీయములు. ఈపానీయములు నేపించువారు రాత్రులయందు

“మండలాకృతిః గూర్హుండి మంచి దనుచు

గుక్కు గుక్కుకు కలలూచుకొనుచు నొకరి

కొకరి కందించి చూపుచు నుబ్బియుబ్బి,

త్రావఁ దొడఁగి యుత్తాసనముతోడ.

స్త్రీలు విచ్చలవిడిగ మధునేవనముచేసెడివారని సమకాలికుఁడగు నొకకవివ్రాయుచు వారిస్థితి, నిట్లు వర్ణించి యుండెను. కొందరు స్త్రీలు ధర్మపై బడువరకు త్రాగెడువారు. మరికొందరథోక్తులు బలుకుదురు. కొందరు పకపకనవ్వువారు. కొందరు చిరుబూతులాడువారు. మరికొందరు సారావతంబులతోఁగి సేగ్గెరుగక కులుకువారు. మరికొందరు మొలకోకలూడంగ దివుచువారు. ఇట్లంతయు లోలోన జనానాలలో జనుగుచుండుటవలన లోకసామాన్యమునకు తెలియకుండెడిది.

— స్త్రీలు —

ఆరోజులలో సామాన్యస్త్రీలను గురించి మనకు హెచ్చుగ తెలియుట లేదు. గొప్పవారిజనాలలో నుండువారియొక్కయు, కులాసాగా తిరిగెడుస్త్రీలను గురించీయు మాత్రము కవులు వ్రాసియుండిరి. మొత్తిముమీద స్త్రీ లాకాలమున మగభారి

కాటపాత్రలుగనుండిన ట్లూపించవలసియున్నది. వీరికి వ్రాయనుచువను తెలిసియుండెడిది. చాలమంది సంగీతము నాట్యము నేర్చియుండెడివారు. నాట్యముచేయుటకు నాట్యశాలలుండెడివి. గొప్పవారిస్త్రీలందరు జనానాలలో నుండెడివారు. వారు ఇచ్చు వచ్చినట్లు బయట తిరిగెడువారు కారు. రజస్వలయగుటకు పూర్వమెపిల్లలకువివాహములు జరుగుచుండెడివి. పిల్లల కిష్టమైనవరుని కిచ్చివివాహముచేయు నాచారము లేదు. అందువలన

“కలకాల మొక్కగలిమి, సలలో దారంబుమాడ్కి సలిమిలోనకే”

మొలగెడుపురుషులు గలుగుట, తొలిజన్మము నోముఫలము తోయజనేత్తా.

భార్యకు

“పతిప్రాణసదృశబంధువు, పతి దైవం బేడుగడ.”

పిల్లలవివాహ ముత్తవైభవముతో జరుపబడెడిది. సామాన్యముగ పిల్లయొక్క తల్లిదండ్రులయిండ్లలోనే వివాహములు జరుగుచుండెడివి. బ్రాహ్మణులలో పిల్లవానితండ్రులనుండి పిల్లబంధువులకరణము లివ్వవలసియుండెడిది. బ్రాహ్మణేతరులలో పిల్లతల్లిదండ్రులు పిల్లవానిబంధువులకు తగినబహుమానములు చేయవలసియుండెను. మొత్తముమీద

“పతికి మారుమాటాడక వలుమారు నేడ్వక, యలుగక మిగుల గయ్యాళిగాక తన దిట్టికొనక కాకాళించి గొడగక, ముచ్చిలించక పాపమునకు జొరక.

కాపురముచేయుభార్య దొరికెనేని పురుషు డదృష్టవంతు డని యెంచవచ్చును.

“పతికొట్టిన పతిదిట్టిన, బతినిర్దయు డగుచు నెట్టిపాటుఁ బరచినకొ, మతిసవ్యధాత్వమొందరు, వకులే దేవతలు నకులప్రాణసదృశులుకొ.”

ఈస్థితిలో నాడువారిని కట్టుదిట్టము చేసినందున వారు సతీధర్మము నాచరించుచుండెడివారు. ధర్మసత్త్వత్యమును వెలిబుచ్చుటకై స్త్రీలు భర్తలతో తమ ప్రాణములనువదలి వారితో నిర్భయముగ చితిపై నెక్కి సహగమనముచేసెడివారు. భర్తతో సహగమనము చేయు నిష్ఠవడనిభార్యలను బంధువులు మోసము చేసి చితిపై బలవంతముగ తగులబెట్టుటయు నాకాలమున జరుగుచుండెడిది.

— భోగ స్త్రీలు —

భోగస్త్రీలు ప్రత్యేకచర్యముగ జీవించెడువారు. వీరి వృత్తియు నాకాలమున మర్యాదగలవృత్తిగనే యెంచబడెడిది. ఆనాడువ్రాయబడినప్రబంధములలో వీరినిగూర్చి మర్యాదతో వ్రాయుటయేగాక సంఘజీవనమున వీరికి హెచ్చు ప్రాముఖ్యత నిచ్చినట్లుకూడ వ్రాసియుండిరి. ఈజాతిలోనిపిల్లలకు చక్కగ చదువుచెప్పించి సంగీతమును నాట్యమును నేర్పించెడువారు. వారు సంస్కృతమునందును దేశభాషయందును విద్యనభ్యసించెడువారు. ఆపడుచుపిల్లలకు కలనాద, పరవాదినీ వీణ మొదలయినగానయంత్రములతో పాడుట నేర్పించెడువారు. ఈకులములోనిపిల్లలకు జక్కదనమే ముఖ్యముకాదు. సాహిత్య సంగీతములు, చమత్కారముతో మాట్లాడుట, వచ్చినవారిని వచ్చినట్లు తమవలలో వేసికొనుట కవసరమగు విద్యలన్నియు నేర్చియుండవలెను. సాహిత్యము పనికిరానిచో సరససంగీతము చేత శ్రీతిగల్గింప నేర్చియుండవలెను. సంగీతవైఖి సమృద్ధిచేసిచో వీణయందు నేర్పరితనము జూపవలెను. వీణ వెగటుగ దోచినపుడు సోగటాలయాట నేర్చియుండవలెను. సోగటాలపై

వేడ్కలేనపుడు వింతమాటలు చెప్పవలయును. అందువలన నాజాతీయందలి స్త్రీలు “చడువ బాడంగ”

చతురలుగా నుండవలయును. “వీణవాయింప” జాజగ నుండవలయును. జొదమాడంగ జొటగనుండవలయును. వల్కుంగ మిక్కిలి ప్రాధగనుండవలయు. వారివారిచాతుర్యము వలన వచ్చినవారిని సంతృప్తిపఱచి తమ ప్రతిభను ప్రఖ్యాతము చేయవలెను.

భోగ స్త్రీలపిల్లలకు రజస్వలలయినంతనే “కన్నెరికము” చేయించవలెను. కన్నెరికముగుఱంతవరకు వారిని వృత్తిలోనికి దించకూడదు. సామాన్యముగ నీకన్నెరికమును పెట్టుటకెవరో పలుకుబడిగల్గిన పెద్దమనిషి సిద్ధముగ నుండెడువాడు. దీనికగు ఖర్చంతయు నాతడే భరించును. ఈకన్నెరికమున్న వివాహము వంటిదే. కన్నెరికము పెట్టినంతమాత్రమున నీకన్య ఆపెద్దమనిషికి స్వాధీనుఁగాలు కాదు. ఈవృత్తికిని పెక్కుహక్కులును బాధ్యతలు నుండెడివి.

వీరిలో కొందరు దేవతాగృహముల కంకితముజేయుఁ బడెడివారు. అట్టివారు ప్రతిదినము దేవునియొదుట నృత్యముఁ జేయవలెను. ఇట్లంకితము చేయఁబడినవారికి దేవదాసీ మాన్యము లుండెడివి. దేవదాసీమాన్యములును వీరు తరతరముల ననుభవించవచ్చును.

రాజధానియందు నివసించెడి దేవదాసీలు ప్రతికని వారము రాజుగారు పూజచేసెడి దేవునిగృహమున నృత్యము చేయు నాచారముకలదు. మహర్షివని యత్సవసమయమున

తనరాజ్యమునందున్న భోగస్త్రీలందరు రాజభవనమునకు వచ్చి దసరాయుత్సవములలో పాల్గొనవలసియుండెను.

భోగస్త్రీలలో ననేకులు మిక్కిలి ద్రవ్యవంతులు. ఈవృత్తియందు జనుల కా కాలమున మంచిమర్యాద యుండెడిది. గొప్పవారు, పెద్దయుద్యోగస్థులు, నీభోగస్త్రీలకై కాంతిం చుచుండెడివారు. రాజులు రాజోద్యోగీయులు భోగస్త్రీలయిం ద్లకు తమంతటతామే పోయెడువారు. రాజాంతఃపురమునకు బోవుట కీభోగస్త్రీలకు హక్కుగలదు. పెద్దయుద్ధములు జరుగు నపుడు రాజులవెంట భోగస్త్రీలు వెళ్లెడివారు. రాజగుడారము నందు రాజోద్యోగీయులగుడారములందు నీభోగస్త్రీ లుండెడి వారు. యుద్ధసమయమున గుడారములు వేయునపుడు వేశ్య వాటికలు తయారుచేయబడెడివి. కొందరు వేశ్యల కాయుద్ధ సమయమున రాజబొక్కసమునుండి జీతములుకూడ నిచ్చెడి యాచారము కలదు. భోగస్త్రీల సమక్షమున నైనికులు మిక్కిలి యుత్సాహముతో యుద్ధముచేసెడివారు.

ప్రతివేశ్యయింట నొకవేశ్యమూత యుండుట సాంప్ర దాయమైయున్నది. వేశ్యలు తమకై వచ్చెడివారిచే మోసగింపఁ బడకుండుటకు నీవేశ్యమూతలు కనిపెట్టియుండెడివారు. కాని వేశ్యమూతల దుర్నయము లింతింత యని చెప్పటకు వీలులేదు. వీరిని తిట్టనివిటుడుగాని కవిగాని లేడనియే చెప్పవచ్చును.

— వి ద్య —

ప్రభుత్వము విద్యకై పాఠ్యుగ ఖర్చుపెట్టినట్లు కన బడదు. మతములలో మతాధిపతులు శిష్యులొకటి విద్యచెప్పిం

చెడివారు. కాని అచట చెప్పబడెడి విద్య ముఖ్యముగ మతవిషయైకవిద్య. ఇదిగాక రాయలవారు బహుళకరించిన యగ్రహారములలోని బ్రాహ్మణబాలుర కగ్రహారీకులు విద్య జెప్పించెడివారు. వారివద్ద జదువుకొనువారు హెచ్చుమంది బ్రాహ్మణులే అయ్యుండిరి. వీరుగాక బ్రాహ్మణేతరులుకూడ జనువుచుండెడివారేగాని వారిసంఖ్య బహుస్వల్పము. అగ్రహారములు దానమిచ్చునపుడే దానపత్రికలయందు విద్యగజపుటయు నొకవిధిగ విధించబడెడిది. ఈయగ్రహారీకులవద్ద విద్య నేర్పుకొనుశిష్యుకోటి కుచితముగ భోజనమును నేర్పాటుగావించి విద్య నేర్పుచుండెడివారు.

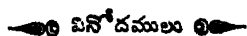
"సరసాహరము లింటబెట్టి బహుశిష్యశ్రేణికి" చెల్లుకా,

స్తరహస్తిస్థితికెచ్చె గద్యయనగంధ్యుల్ హవ్యకవ్యంబులన్.

వైష్ణవగురువులు బ్రాహ్మణేతరుల కనేకులకు సంస్కృత విద్య చెప్పినట్లును వారిచే సంస్కృతకావ్యములవ్రాయించినట్లును కనబడుచున్నది.

గురువులవద్ద జదువుకొన్న శిష్యులకు వేదములు శాస్త్రములు పురాణములు ఇతిహాసములు కావ్యములు నాటకములు నేర్పుచుండెడివారు. ఇవిగాక ఆయుర్వేదముకూడ నేర్పెడువారు. గురువులవద్ద శిక్షనభ్యసించినవారనేకులు వారివారి ప్రతిభనుబట్టి రాజసన్తానమును పొందెడివారు. మరికొందరు తమతమ గ్రామములలో నివాసముండి తమజీవయాత్రను గడుపుచుండెడివారు. ఇట్లు గురువులవద్ద విద్య నభ్యసించినవారు గ్రంథకర్తలై నాటకములను వ్రాసి ప్రఖ్యాతి వహించినవారు రుండిరి.

సర్వసామాన్యముగ, తల్లిదండ్రులు తమపిల్లలకు విద్య నేర్పించి వారికి ప్రభుత్వోద్యోగములకు పనికివచ్చేడిగజేత విద్యను నేర్పేడువారు. అట్లు విద్యనేర్పినవారు ప్రభుత్వోద్యోగములలో కరణములుగ బ్రవేశించి రాయసములుగను అవసారికలుగను మరికొందరు దుర్గాధిపతులుగ నుండెడివారు.

ఆకాలమున నాటకములు మెండుగ నుండెడివి. ఆనాటి వాఙ్మయమునం దీనాటక ప్రదర్శనములు, సర్తకీసర్తకులవిషయములు, సాత్రధారులచరిత్రలు విశేషముగ నుండెడివి. 1514-వ సంవత్సరపు శాసనమునందు “తాయుకొండనాటక” ప్రదర్శనములో ప్రఖ్యాతిగణించిన “నత్తువనాగయ్య” యను వేషధారివే రుదహరింపబడినది. ఆశాసనమునందే పోతవరగ్రామ శాపరస్థుడగు నత్తువతిమ్మయకుమార్తె వేషధారిగనుండి ప్రఖ్యాతిపడసినట్లు వ్రాయబడియుండెను. ప్రభావతీ ప్రద్యుమ్న ప్రబంధమునందు నాటక ప్రశంస హెచ్చుగ వ్రాయబడియుండెను. మరుచరిత్రమునందును వసుచరిత్రమునందును నాటకశాలలు గుర్తింపబడియుండెను.

ఆకాలమున సంస్కృతనాటక ప్రదర్శనము లుండెడివి. కాని యీనాటకములు పండితజనమునకేగాని సామరుల కంతగ రుచించెడివి కావు. రాయలవారు వ్రాసిన జాంబవతీకళ్యాణము నాటకము పలుమాట ప్రదర్శింపబడుచుండెను.

దేశభాషలలో యక్షగానములు చూపబడెడివి. ఈ యక్షగానములు సంగీత ప్రధానమైనవి. గాత్రపాటతోపాటు వీణ మృదంగము కూడ నుపయోగింపబడెడివి. ఈ యక్షగానమున

“తాయకొండనాటకము” “గంగావతరణ” మను నాటకములు ప్రదర్శింపబడెడివి. ఈయన గానములు సామాన్యముగ జోగము వాండ్రు చే నూరూర ప్రదర్శింపబడెడివి. వీరిలో పదిమంది కలిసి మేళముగ నేర్పడి యూరూరతిరుగుచుండెడివారు. వీరిలో నటకులు, గాయకులు, నర్తకులుకూడ నుండెడివారు. ఉత్సవసమయములలోగాని జాతరలసమయములలోగాని యీనాటకములు ప్రదర్శింపబడెడివి. వీరినాటకశాలకు తెర ముందుండెడిది. తెరలోనుండి ప్రదర్శకులు బయటకు వచ్చి నాటకము లాడెడివారు, కొండలు, నదులు, అడవులు, మృగములను ప్రదర్శించునపుడు స్వభావసిద్ధముగను, సహజముగను నుండునట్లు ప్రదర్శించెడివారు. వేషకులు వారు ప్రదర్శించువేషమునకు తగినదుస్తులను, అలంకారములను, భూషణములను ధరించెడువారు. నగలు చెక్కతో తయారుచేసి బంగారమువలె కనుపడుటకు రంగువేసికొనెడివారు.

వాద్యములశ్రుతితో, స్త్రీలుపాడెడుపాటలతో ప్రదర్శనములు ప్రారంభింపబడెడివి. ఈపాట పూర్తియగునంతనే సూత్రధారుడు వచ్చి రానున్న కథనుగూర్చియు నాటకులను గూర్చియు నాంది ప్రేక్షకులకు వినిపించెడివారు. అటుపిమ్మట ప్రదర్శకు లొకరిమీనుక నొకరువచ్చి వారివారిపాత్రలను బహురమ్యముగ ప్రదర్శించెడివారు.

ఈమేళములలో ప్రసిద్ధిచెందినమేళములను రాయలవారు తమసభకు రప్పించి తమజనానావద్ద తమయొక్కయు తమవద్దనున్న యధికారులయొక్కయు సమక్షమున ప్రదర్శింపించెడివారు. వీరిప్రదర్శనాకౌశలము వీరితోనే నశించినట్లు

కనుపించుచున్నది. ఈ ప్రదర్శకులలో ప్రసిద్ధనటీనటుకులవేర్లు మన కానాటిసాహిత్యమువలన తెలియుచున్నవి. పెండిలినాగి బుచ్చిగాడు నత్తువనాగయ్యయ్య నాటిప్రఖ్యాతనటీనటుకులై యున్నట్లు మన కీ ప్రబంధములవలన తెలియుచున్నది.

పైనచెప్పిన యక్షగానప్రదర్శనములుగాక తోలుబొమ్మలాట లానాడు ప్రబలియుండెడివి. ఈబొమ్మలాటలు రాత్రుల యందు పెద్దమైదానములందు శాస్త్రాలికముగ నేర్పాటుచేసిన పండికింద నాడబడెడివి. ఇండిరికిముందు తెరకట్టబడియుండును. మిగిలిన మూడువైపులు తడికలతో మూసివేయబడి యుండును. దీపపువెల్తురు నాతెరమీదకు ప్రదర్శించి వెనుక నుండి తోలుబొమ్మలనీడల నాతెరమీద కనబడునట్లుచేసి బొమ్మలనాడించి లోపలనుండి పాటలుపాడియు సంభాషణములు చేసియు జనుల సంతోషపెట్టుచుండెడివారు. సంభాషణచేసెడు వాడు ప్రసంగి. సంగీతముపాడెడువాడు సాధకుడు. ఈ ప్రదర్శనములు లేల్ల వారువరకును జరుగుచుండెడివి.

బొమ్మరులు విప్రవినోదులు జనులకు కొంతకాల క్షేపము గల్గించుచుండెడివారు. వీరు ప్రతిసంవత్సరము ప్రతి గ్రామమునకుపోయి తమతమవిద్యలను ప్రజలకు ప్రదర్శించి వారివలన వార్షికములు పొందెడివారు. బొమ్మరవాండ్లాటలలో తాడువైనడచుట మిక్కిలి వినోదమును ఆశ్చర్యమును కలిగించెడివి. ఇందు గొప్పచతురత చూపించెడివారు. వీరిలో ప్రసిద్ధులు రాయలవారిసమక్షమునగూడ తమచతురతను నైపుణ్యమును ప్రదర్శించి వారిచే మర్యాదలు పొందెడివారు.

సామాన్యజనులకు కోడిపందెములలో నుత్సాహము మోడుగ నుండెను. కానెకట్టి కత్తివాల్చి కోల్లుపోరాడుచున్నప్పుడు పై పందెములు పెట్టి జనులు చూచి సంతోషించెడివారు. ఈపందెము నగరములయందుకన్న గ్రామములందు హెచ్చుగ నుండెను.

గుఱ్ఱములపై నెక్కి రాత్రి, వేళల నిష్పకణమువలె కనబడుబంతులను పెద్దకట్టలతో కొట్టి “పోలో” యనునాటను బోలియుండెడి ఆటను రాజు లాడుచుండెను. ఈ ఆట తురకనైనికు లాడుచుండెడివారు. వారివద్దనుండి నేర్చుకొని కృష్ణ దేవరాయలవారికాలమున వారిపై నికులు నైర్వాధికారు లీయాట నాడుచుండెడివారు.

జంతువులను వేటాడుటలో నాకాలమున రాజులకు రాజవంశమువారికి ప్రభుత్వ ఉద్యోగులలో ముఖ్యులకు మిక్కిలి యుత్సాహముండెడిది.

గొప్పవారు చదరంగము పావులతో జూదమాడుట మొదలయిన ఆటలలో శ్రద్ధవహించెడువారు. రాయలవారు చదరంగ మాడుటలో ప్రసిద్ధునై పుణ్యమును గలిగియుండెను. ఆకాలమున మిక్కిలి చతురతతో నాడెడు బొడ్డుచర్లతిమ్మన్న గారితో రాయలవా రీయాటనాడి ఓడిపోయెడువారు. ఈచదరంగమున “చిన్నతమ్మన్న అనే ఆయన కవీశ్వరదిగ్దంతి అనిపించుకొని కృష్ణరాయలవారియొద్దకు బోయి చదరంగమాడుతూ ఉండెవాడున్ను, ఆటగెలిస్తే వెయ్యార్లు పందెంవేసి గెలుస్తూ ఉండెవాడున్ను అప్పుడు కృష్ణ దేవరాయలు చాలా

సంతోషించి కొప్పలు గ్రామం సర్వాగ్రహారంగా భావ
వాసి"యిచ్చెను.

22. రాయలవారు: సాహిత్యము

దక్షిణహిందూ దేశమునందు పదునాఱవ శతాబ్దము సాహి-
త్యమునందు మిక్కిలి ప్రఖ్యాతిఁ గాంచినది. రాయలవారు రాజ్య
ముచేసిన కాలమున దేశభాషయందు సాహిత్యమునకు హెచ్చుగ
ప్రోత్సాహముగలిగెను. రాయలవారు గొప్పకవి, గాయకుఁడు,
విద్యావంతుఁడు, వేదాంతియై యుండి, తనచుట్టు గొప్పకవులను
గాయకులను, విద్యావంతులను, వేదాంతులను రాబట్టెను. వారిని
మర్యాదచేసి వారికై చాల ద్రవ్యమును వెచ్చించి వారితో
వాదములు చర్చలు సాగించెను. విద్యత్సభల నేర్పాటుచేసి తన
పాండిత్యమును ప్రదర్శించి, యితరపండితుల పాండిత్యమునకు
వారిని బహుళకరించెను. ఈపండితులను, గాయకులను, తాను,
గ్రామాంతరములకు వెళ్లినపుడు యుద్ధములకుఁజోయినపుడు
తనవెంటతీసికొని వెళ్లుచుండెను. అన్నిభాషలయందలి సాహిత్య
ములయందు తనకు ప్రీతియుండినను తెనుగుభాషయందు
మిక్కిలి ప్రీతినిఁ జూపించెను. తెనుగుభాషయందు పరిషత్తు
నేర్పాటుచేసి అష్టదిగ్గజముల రాబట్టి తానే పరిషత్సభకాధి
పత్యము వహించియుండెను. పండితులు, కవులు, గాయకులు,
తీర్థప్రజవలె రాయలవారివద్దకు వచ్చుచుండెడివారు.

— సంస్కృతము —

సంస్కృతభాషయందు వ్రాసినకవులలో కృష్ణకాయలే
ప్రథమకవి. వీరు సంస్కృతభాషలో “మదాలసచరిత్ర” “సత్యా

వధూస్త్రీణనము” “సకలకథాసారసంగ్రహము” “జ్ఞానచింతామణి” “రసమంజరి” యను గ్రంథములను వ్రాసియున్నట్లుగా ఆముక్తమాల్యదలో చెప్పిరి. గాని యాపుస్తకము లిప్పుడు దొరకుటలేదు. వీరు వ్రాసిన “జానబసకీకర్ణాణము” అనునాట కముయొక్క వ్రాతప్రతి యిప్పుడున్నట్లు తెలియుచున్నది.

రాయలవారి కాలమున కొండవీడు వాస్తవ్యుడు లోల లక్ష్మీధరుడను వైదికవిద్వాంసుడు. రాయలసభలోనుండి “సరస్వతీవిలాస” మను నొక గ్రంథమును వ్రాసియుండెను. లోలలక్ష్మీధరుడు రాయలసభకు రాకపూర్వము గజపతిరాజువద్దనుండెను.

గజపతిరాజువద్దనుండి లక్ష్మీనారాయణ యను నింకొక సంగీతబ్రాహ్మణుడు సచ్చియుండెను. నీరిని రాయలవారు తమ అంతఃపురములోని స్త్రీలకు సంగీతము నేర్పింప నియమించి యుండిరి. ఈసంగీతవిద్వాంసుడైన లక్ష్మీనారాయణ “సంగీత సూర్యోదయ” మను గ్రంథమును వ్రాసియుండెను. రాయల వారు మధ్యగురువైన రాఘవేంద్రనిపూర్వికులలో నొకరగు కృష్ణనివద్ద సంగీతవిద్యను నేర్చుకొనిరి.

సాళువతిమ్మరసు, వారి మేనల్లుడునా దెండ్లగోపమంత్రి యు గొప్పసంస్కృతపండితులై యుండిరి. వీరిలో మంత్రితిమ్మరసు ఆగ స్త్యునిబాలభారతమునకు వ్యాఖ్యానమును గోపమంత్రి ప్రబోధ చంద్రోదయ మగు నాటకమునకు వ్యాఖ్యానమును వ్రాసి యుండిరి. గోపమంత్రి గ్రంథకర్తయేగాక ప్రసిద్ధకవులను గౌరవించుచుండెడివారు. తాను కొండవీడులో నధికారమున నుండు నపుడు మాదయ్యగారిచుల్లన్నను, సుప్రసిద్ధు తెనాలిరామకృష్ణ శిషిని దగ్గఱకు రావించి మిక్కిలి గౌరవించెను.

మతగురువులును రాయలసభలకు వచ్చి రాయలసభలో చర్చలుగావించి కీర్తిపొందెడివారు. మతసంస్కర్తయగు వల్లభాచార్యుఁడు జైనమతస్థుఁడైన అభిరవవాది విద్యాసంమండు నిట్టి చర్చలలో పాల్గొని రాయలసభలోని పండితుల నోడించిరి. రాయలకాలములో వైతన్యుఁడు కూడ వచ్చినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. రాయలవారి కాలమున వ్యాకరతీర్థులవారు మతమును గూర్చియు తర్కశాస్త్రమునుగూర్చియు న్యాయశాస్త్రమును గూర్చియు “తర్కతాండవన్యాయామృతము” “సుధ” “మందారమంజరి” “మధ్యకాత్పర్యచంద్రిక” యను గ్రంథములను వ్రాసెను.

అరవము:—రాయలవారి పండితసన్ధానము దేశము తటను వ్యాపింపగ, నరవ దేశముననుండి యనేకపండితులు, కవులు, రాయలసభలను దర్శించుచుండిరి. అట్లు వచ్చినవారిలో వెల్లాంకవి హరిదాసుఁ డొకఁడు. ఈహరిదాసు జైనవైష్ణవ మతముల ప్రాముఖ్యతనుగూర్చి “యిరుసహాయవిలక్క” మను గ్రంథమును వ్రాసియుండెను. రాయలవా రీహరిదాసునకు బహుమానముల నిచ్చియుండెను. కుమారసరస్వతియను నింకొక కవి రాయలసభకు వచ్చియుండెను. ఈకుమారసరస్వతి రాయల వారి కళింగ దేశదండయాత్రనుగూర్చియు గజపతిరాజు కుమార్తెను వివాహము చేసికొనుటనుగూర్చియు వ్రాసియుండెను. తిరువారూరు వాస్తవ్యుఁడగు నొకజైనమతస్థుఁడైన మండల పురందర్ జ్ఞానప్రకాశరనువారు “మంజారప్ప” “తత్త్వప్రకాశ” మను రెండు గ్రంథములను వ్రాసి రాయలవారి ప్రోత్సాహమును బొందిరి. మొత్తముమీద రాయలవారి యభిమానము

అరవదేశముపై న అరవవాఙ్మయముపై నను హెచ్చుగ ప్రసరించినట్లు కనుపించదు. రాజుల యాదరణములేకున్నను దేశమునందు స్థాపింపఁబడిన ఋతములయాధిపత్యమును అరవవాఙ్మయమును రాయలవారికాలమున చాలనభివృద్ధికి వచ్చియుండెను.

కన్నడము:—కన్నడదేశమునను వాఙ్మయ మీకాలమున నభివృద్ధిజెందెను. రాయలవారివద్ద నీకాలమున ననేక కన్నడకవులుండిరి. కాని వారికవిత్వ మంత ప్రసిద్ధికి వచ్చియుండలేదు. రాయలవారికన్న వారికన్నడఅధికారులు కన్నడభాషను చాల ప్రోత్సహించిరి. కన్నడకవులలో బ్రాహ్మణులు వైష్ణవులు వీరశైవులు జైనులు నుండిరి.

రాయలయాజ్ఞానుసారము “తిమ్మణ్ణ” యను కన్నడకవి మహాభారతమును పూర్తిగావించెను. ప్రథమమున నీభారతమును కుమారవ్యాసులవారు ప్రారంభించిరి. తిమ్మణ్ణకవిత్వము వ్యాసులకవిత్వముతో పోల్చుటకు వీలులేదు. ఈపుస్తకమును కన్నడులలో ననేకులు పఠించుచుందురు.

చాటువిట్టలనాథుడను నింకొకకవి రాయలకాలమునందుండెను. ఈతఁడు భాగవతగ్రంథమును కన్నడభాషలో రచించెను.

మధ్యగురువగు వ్యాసతీర్థులవారు రాయలకాలపువారే యైయుండిరి. వీరు దైవభక్తిపూరితములగు విష్ణుసంకీర్తనములను పద్యరూపకముగ ననేకములను వ్రాసియుండిరి. ఈపద్యములే ప్రజానీకమునకు మిక్కిలి యుపయోగకరముగ నుండు

టయేగాక వైష్ణవమత మీఁద్యరూఢమున దేశమునందంతటను ప్రచారము జేయబడినది.

జైనులలో “మంగరస” యనుకవి రాయలకాలమునం దుండెడివారు. ఈకవి “జయస్వర” యనుగ్రంథమును చక్కని నులభశైలిలో వ్రాసియుండెను. అనుభవవాది విద్యానంద యను నింకొకజైనకవి రాయలకు సమకాలికుడై యుండెను. వీరిపాండిత్యమును కవిత్వమును మిక్కిలి శ్లాఘించి రాయలవారికి విశిష్ట రత్నాభిషేకముఁ గావించిరి. ఈకవి గెరిసొప్పగ్రామ వాసి. “కావ్యసార” మను అలంకారశాస్త్రమును వ్రాసి యుండెను. “సాల్వ” యను నింకొకకవి భారతమును కన్నడ భాషయందు రచించెను. ఈభారతము కుమారవ్యాసుని భారత ముంత జనాకర్షణీయము గాకున్నను గొప్పగ్రంథములలో నొకటి యని చెప్పవచ్చును.

వీరశైవకవులలో గుబ్బిమల్లనాశ్వుఁడు ప్రథమకవి యని చెప్పవచ్చును. ఈకవివ్రాసినగ్రంథములలో “వీరశైవమృతము” “శివభక్తపురాణ” మనుగ్రంథములు ముఖ్యముగ చెప్పుకొన దగినవి. ఈగ్రంథములు తమవీరశైవమత ప్రచారమునకు హెచ్చుగ నుపయోగపడెడివి. “సంజాండ” యను నింకొకకవి కంప్లి దేశపురాజగు కుమారరామునిచరిత్రమును వ్రాసి యుండెను. ఈగ్రంథము చరిత్రాత్మకమైనగ్రంథము. ఈగ్రంథమునాదలి చరిత్ర యిప్పటికి ముఖ్యముగ గమనింపఁదగినది. “లింగనమంత్ర” “వీరభద్రరాజు” పేరుచెప్పుదగిన యితర వీరశైవకవులు.

తెనుగు:—తెనుగుభాషయం వీకాలమున క్రొత్త యుగము ప్రారంభమైనదనియే చెప్పవగును. ఇంతవరకు తెనుగు భాషయందు గొప్పకవులు ప్రతిభాశాలురుండిరిగాని వారందఱు సంస్కృతగ్రంథములను భాషాంతరికరించియుండిరి. ఈరాయల వారికాలమున స్వతంత్రకవనము ప్రారంభింపబడెను. వీరిలో ముఖ్యుడగు అల్లసానిపెద్దన పూర్వగ్రంథములలోని కథను మాత్రము మాతృకగ గైకొని దానినే స్వకపోలకల్పనలతో పెంచి పెద్దదానినిగఁజేసి విశేషచాతుర్యమును జూపి ప్రబంధములను వ్రాయ ప్రారంభించెను. ఆకారణమువలననే యితనికి ఆంధ్రకవితాపితామహుడని బిరుద మీయఁబడెను. ఈ కావ్యము లెట్లు విచింపవలెనో ప్రతాపరుద్రీయ మను లక్షణ గ్రంథమున సీవిధముగ వ్రాయఁబడియుండెను.

గీ. ఇంకఁ గావ్యప్రభేదంబు లేర్పరింతు, పరున నష్టాదశవిశిష్టపర్ణనములు

గలుగవలయు మహాకావ్యతిలకమనఁప, నెలమి దన్నామధేయంబు లెట్టిమిన.

క. పురసింధునగర్జి నశశి సరసీవనమధురతి ప్రసంగవిరహముల్

పరిణయ తనయౌదయ నయవరచనయాత్రాజిదౌత్యవిభవర్ణనముల్.

గీ. ఇందునొకకొన్నికడయైన నెంచియాడ, నదియనవనిమహా కావ్యమనఁగఁబరలగు
మరియు తుద్రప్రబంధవిర్మాణమర్చ, లక్షణము లేర్పరించెద లలితఫణితి.

ప్రబంధమునకుఁ వై జెప్పినరీతిని స్వకపోలకల్పనలతో పదు నెనిమిదివిషయములనుగూర్చి వివరించి వ్రాయుటయేగాక కొందఱుకవులు సీపదునెనిమిదివిషయములలో ప్రతివిషయమునందును మరికొన్నిభాగములను జేర్చి వారివారిబుద్ధిచాతుర్యముచేతను వైశద్యముచేతను నాయా వర్ణనలలో నింకను విశేషించి గ్రంథమునుజేర్చిరి. పురవర్ణనఁజేయవలసినవచ్చినప్పుడు

పురములోని కోటలు, భవనములను వర్ణించుటయేగాక బ్రహ్మక్షత్రాదివర్ణచతుష్టయమును, చతురంగబలంబులను పుష్పలావికాది స్త్రీవర్ణనాంశాదికములనుజేర్చి పెంచిచెప్ప మొదలిడిరి. ఇట్టి కవనమే పెద్దనకు తరువాతివారందరు నవలంబించి యొకరిని మించి యింకొకరు తమబుద్ధిచాతుర్యమును లోకమునకు వెల్లడించిరి. ఇట్లు చేయుచురాగా కొంతకాలమున కీవర్ణనలన్నియు శృంగారాదిరసముల విజృంభింపజేయుటకై పోయియు నుపయోగింపబడుచు వచ్చెను.

❖ శ్రీకృష్ణదేవరాయలు ❖

రాయలవారు మహారాజై ప్రసిద్ధిజెందుటయే గాక తాను గొప్పకవీశ్వరుడై విద్యత్కవుల నాదరించి పండితసభల నేర్పాటుగావించి తా నాసభ కథ్యక్షపదవి నలంకరించి పండితులను, కవులను, గాయకులను నుచితరీతిని సన్మానించెను. సంస్కృతమున భోజరాజువలె నీరాజు తెలుగుభాష నాదరించి పోషించి నృద్ధిజెందించి కవులను సన్మానించి వారిచేత పెక్కుగ్రంథములు వ్రాయించి తానును రచించి ఆంధ్రభోజుడని ప్రఖ్యాతిగాంచెను.

రాయలవారు సంస్కృతభాషయం దనేగ్రంథములను రచించినట్లు విష్ణుదత్తీయ మను నామాంతరముగల ఆముక్తమాల్యదయందు వ్రాయబడిన నీక్రింది పద్యమువలన తెలియవచ్చుచున్నది.

సీ. పలికి తుట్టేఁగ్గోపమలకాలి పెంపెక్క రసికుల నన మదాలసచరిత్ర
భావధ్వనివ్యంగ్య సేవధిగాగఁ జెప్పితివి సత్యావధూక్రీణనంబు

శ్రుతిపురాణోపసంహిత తేర్చి కూర్చిరి సకలకథాసాగరసంగ్రహము
 శ్రోత్రస్తుచ్చులు విచ్చుగ రచించిరి యాత్రైవైభవజ్ఞానచింతామణికృతి.
 మరియు రసమంజరీముఖ్య మదుఃకావ్య
 రచన మెప్పించుకొంటి గీర్వాణభాష
 సంధ్యభాష యసాధ్యులై యందునొక్క
 కృతివినిర్మింపు మిక మాకుఁ బ్రియముగాఁగ.

ఈపద్యమునందు చెప్పినట్లు వ్రాయఁబడిన గ్రంథము లిప్పు డెచటను గానరావు.

రాయలవారు సంస్కృతాంధ్రభాషలు రెండింటియందు ససాధానమైన పాండిత్యము గల్గియుండి రనుట నిస్సందేహమై యున్నది. ఈరాజు వి ఆంధ్రభాషయం దాముక్తమాల్యద యను ప్రౌఢకావ్యమును రచించెను. ఈ గ్రంథరచననుగూర్చి యనేకకథలు పుట్టినవి. ఈ గ్రంథమును రాయలవారు వ్రాయ లేదనియు తన ఆస్థానకవులలో పెద్దయగు పెద్దనకవిచే వ్రాయఁ బడిన దనియు గ్రంథకర్తృత్వము మర్యాదపూర్వకముగ కృష్ణ రాయని కారోపింపఁబడినదనియు వాదించెడువా రనేకులుండిరి. ఈకథ యెంతమాత్రము విశ్వసీంపఁదగినది కాదు. ఈ గ్రంథము లోని శైలియు పెద్దనకృతమనుచిత్రలోని శైలిని పరిక్షించి చూచిన యీకథ సరియైనదిగాదనియు విశ్వసీంపఁదగినది కాద నియు స్పష్టపడఁగలదు. ఈ కారణ మొక్కటయే లోకములోని వాడుక లబద్ధము లని నిరూపించఁగలదు. అముక్తమాల్యద యందును మనుచరిత్రమునందు నొకే పద్యములు కొన్నిచోట్ల కనుపించుచున్నందున నీవాదన దేశమునందు హెచ్చుగ వ్యాపించియుండు నని తోచుచున్నది. అట్టిపద్యములు కథా విశేషమునందుగాక ప్రథమముననే యుండియుండుటను

బట్టియు, అట్టిపద్యములు కథకు సంబంధించినవి కాకుండుట చేతను నీవాదనను సమర్థింపఁగలిగినవి కావు. అదియొట్లున్నను ఆరా క్వాసముల ప్రాథకావ్యమునందు కొలదిపద్యము లుండినంత మాత్రముచేతనే గ్రంథమంతయు రాయలచే వ్రాయఁబడలేదనియు మనుచరిత్రకర్తయగు పెద్దనచే వ్రాయఁబడినదనియు జెప్పట మిక్కిలి సాహసముని తోచుచున్నది. రాయలవారు గొప్పకవీశ్వరుడని పాఠజాతాపహరణగ్రంథకర్తయగు నంది తిమ్మన “కవితాప్రావీణ్యఫణీశ! కృష్ణరాయమహీశా” యని సంబోధించియుండెను. ఈగ్రంథమునందలి కవిత్వము మిక్కిలి గంభీరముగనున్నది. రాయలవారు “కలింగదేశవిజిషామనునీషం నండైత్రిపాయ విజయవాటిం గొన్ని వాసురములుండి శ్రీకాకుళ సికేతనుండగు నాంధ్రమధుమధను నేవింపఁబోయి హరివాస రోపవాసం బచ్చటఁగావింప నప్పుణ్యరాత్రి చతుర్థయామమున” నాదేవుడొ సృష్టమున శ్రీవేంకటేశ్వరుని కంకితముగ నొక గ్రంథమును చేయుమనఁగా; రాయలవారు విష్ణుచిత్తీయమను గ్రంథమును రచించినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది. దీనినిబట్టిచూడ నీపుస్తకము దాదాపు 1515-వ సంవత్సరమున వ్రాయుట ప్రారంభింపఁబడి యుండవచ్చును. ఈగ్రంథమున వ్రాయఁబడిన గొన్ని విషయములనుబట్టి 1520-వ సంవత్సరానంతమున నీ గ్రంథము పూర్తిజేయఁబడినట్లు తోచుచున్నది. కవిత్వము మిక్కిలి ప్రాథమై కటువుగను, మృదుమధుర పదగుంభితమై విల సీల్లుచున్నది.

రాయలు విద్యత్సభ నేర్పాటుచేసె ననియు, దానికి అధ్యక్షపదవి నధిష్ఠించెననియుఁ జెప్పుదురు. ఈరా జెల్లప్పుడు

నుండితజనగోష్ఠినుండి విద్యావినోదములు సలుపుచుండెను. ఆ విద్యుత్సభయందు “అల్లసానిపెద్దన, నందితిమ్మన, అయ్యలరాజు రామభద్రుడు, మాదయ్యగారి మల్లన, ధూర్జటికవి, పింగళి సూరన, తెనాలిరామకృష్ణకవి, రామరాజభూషణుడు” అను నెనమండుగురు ప్రసిద్ధకవులు అష్టదిగ్గజములుగ నుండిరనియు లోకమున ప్రబలమైన వాడుకగలదు. వీరందరిలో మొదటివారైదుగురుకవులు రాయలకాలమున వారియాస్థానమునం దష్టదిగ్గజములలో నైదుదిగ్గజములుగ నుండినట్లు గ్రంథనిదర్శనము కనుపించుచున్నవిగాని చివరి ముగ్గురు కవీశ్వరులును రాయల కాలమునందుండిరోలేదో యని సందేహింపవలసివచ్చుచున్నది.

పైనిజెప్పినవారిలో అలసానిపెద్దనయు నందితిమ్మనయు తాము రచించిన మనుచరిత్ర, పారిజాతాపహరణ మనుగ్రంథములను రాయలవారి కంకితముఁజేసియుండిరి. అయ్యలరాజు రామభద్రుడు రాయలవారి కాలమున తరుణవయస్కుఁడై యుండెను. రాయ లీతనిని సకలకథాసారమనుగ్రంథమును వ్రాసి తమకంకితముఁజేయుమని కోరినట్లును, రామభద్రుడును రాయలవారి యాజ్ఞానుసారముగ నాగ్రంథమును వ్రాయుట కారంభించినట్లును గ్రంథము పూర్తిచేసి ముగించక పూర్వమే రాయలవారు మరణించినట్లును తనగ్రంథమున వ్రాసికొని యుండెను.

రాజశేఖరచరిత్రమును వ్రాసిన మాదయ్యగారిమల్లన రాయలకాలముననుండి వారిదిగ్విజయయాత్రలగూర్చియు వారి కీర్తినిగూర్చియు వర్ణించినట్లు కుమారధూర్జటివ్రాసిన నీక్రింది పద్యములవలన తెలియుచున్నది.

గీ. పరససాహిత్యరచన విస్ఫురణ మెఱుయ
సారమధురోక్తి మాదయగారి మల్ల
సార్వ్యంఁ డలయల్లసాని పెద్దార్యవరుఁడు
మొక్కులిచ్చిన మొదలైనముఖ్యకవులు.

క. వినిపించి రపుడు వారికిఁ
గనకాంబరభూషణములు ఘనత నొసఁగియా
జనపరుఁ డప్పాజిఁ గనం,
గొని యిట్టని పలికె నపుడు కుతుకం జలరన్.

కృష్ణరాయవిజయమును వ్రాసిన కుమారధూర్జటి పెద
తాత కాళహస్తిమాహాత్మ్యమును రచించినధూర్జటికవి రాయల
యాస్థానమందున్న ట్లిక్రిందిపద్యముచేత తెలియవచ్చును.

చ. క్తులిమలియైన యాంధ్రకవి ధూర్జటిపల్కల కేల కల్గెనో
యతులితమాధురీమహిమ? నామను నీ పెదతాతచాలన
న్నులిగనెఁ గృష్ణరాయలమనోజ్ఞనభ నివసుమిపుఁట్టు మ
త్కృత్యబహుమానవైఖరులఁ గీర్తివహింపుము ఛాత్రిలోపలన్.

తాళ్లపాక చిన్నన్నయను నింకొకకవీశ్వరుఁ డీరాయల
వారియాస్థానమునందుండినట్లు కొండవీటిచరిత్రములో నీక్రింది
వాక్యములవలనఁ దెలియుచున్నది.

“వినుకొండసీమలో మిన్నకట్టు తాళ్లపాక చిన్నయ్యగారి కగ్రహరమిచ్చెను”

ఈపైనఁజెప్పఁబడిన నైదుగురుకవులుకాక అష్టదిగ్గజ
ములలోనివారని చాడుకగఁ జెప్పఁబడెడి పింగళిసూరన,
రామరాజభూషణుఁడు, తెనాలిరామకృష్ణకవి, యనునీముగ్గురు
కవీశ్వరులును, రాయలకాలములోనివారని చెప్పుటకు తగిన
యాధారములు గాన్పింపవు.

ఈవైన జెప్పబడిన కవులేగాక రాయలకు సదుకాలికు లగుకవు లనేకు లుండిరి. వారిలో ముఖ్యులవేల్ల సీక్రింద నువాహరించుచున్నాను.

1. సంసరాల చృసింహాపని.	2. కంసాని బిద్రయ్య.
3. కుమ్మర మొట్ట.	4. వెన్నెలగంటి నూరిన్న.
5. వెల్లంకి తాతంభొట్టు.	6. కోట శివరామయ్య.
7. పిదపర్తి సోమనాథుడు.	8. పిదపర్తి బసవసని.

— అలసాని పెద్దన —

అలసాని పెద్దన, రాయలనూస్థానకవులలో ప్రముఖుడు అవ్వదిగ్గజములలోనివాడు. ఈతడు నందవరీక నియోగి బ్రాహ్మణుడు. ఈతనితండ్రి పేరు చొక్కనామాత్యుడు. ఈతని స్వగ్రామము బల్లారిజిల్లాలోని దోరాలగ్రామము.

నందవరీక బ్రాహ్మణులు నియోగి బ్రాహ్మణులుగారనియు స్వచ్ఛమైన వైదికసంప్రదాయమునకు సంబంధించి శ్వేతాంబ యనుపేర నొకపరశక్తిని పూజించెడువారనియు నొకప్రతీతి కలదు. వీరిలో పెదుకాల్లు ముఖ్యమైనవంశీయులు కాశియందలి మణికర్ణి కాపుట్టమున నివసించుచు నుచటనుండి బయలుదేరి కర్నూలుజిల్లాలోని నందవరగ్రామమునకు నందుడను రాజు రాజ్యముచేయుచుండిన కాలమున వచ్చిరనియు చెప్పుదురు. ఇందలి నిజానిజము లారమునలసియున్నది.

ఈతనికి సంస్కృతాంధ్రభాషలయం దసమానపాండి త్యము గలదు. ఇతనికాలమువరకు పూర్వపురపులు స్వతంత్ర కావ్యములను వ్రాసియుండలేదు. నన్నయ తిక్కనాది పూర్వ కవులందరు సంస్కృతకవులు వ్రాసిన గ్రంథములను మాతృక

కైకొని వాటిని తెనుగుభాషలోనికి భాషాంతరీకరించి యుండిరే గాని తాము స్వంతముగ వ్రాసియుండలేదు. ఈకవి మార్కం డేమిపురాణముననుండి కథనుతీసికొని పెంచి తనస్వకపోలకల్పన లతో ప్రప్రథమమున మునుచరిత్ర మును ప్రబంధరూపకమైన గ్రంథమును రచించి శ్రొత్తమూర్తమును జూపినకవి. ఆంధ్ర కవిత్వమున నిట్టిప్రబంధకవనము ప్రారంభించినందున నీతనికి ఆంధ్రకవితాపితామహుడను బిరుదము కల్గినది. ఈతని తరువాత కవులందరు నీవిధమైన ప్రబంధముల రచించుచువచ్చిరి.

ఈతఁడు స్వాధీనముచరిత్రమునే గాక హరికథా సార మును నింకొక గ్రంథమునుకూడ రచించియుండెను. అయితే యీపుస్తక మిప్పుడు లేదు. కొన్నికొన్నిలాక్షణికగ్రంథము లలో నీహరికథాసారమునుండి పద్యము లుదాహరింపబడినవి.

ఈకవి స్వశాస్త్రుడై యుండెను. తనకవిత్వమునందు తురకపదముల నిచ్చునచ్చినరీతి నుపయోగించెను. ఇట్లు ఆన్య భాషాపదములను తెనుగుగ్రంథముల నుపయోగించిన ప్రథమ కవి యాయలసాని పెద్దన కవియే. కొన్నిపద్యములయందు తురకభాషావాక్యములే వాడబడియుండెను.

మ. సమరక్షోణి కృష్ణరాయల భుజాకాతాసిచేబడ్డ దు
ర్దనుదోర్దండపులిందకోటి యవనవ్రాతంబు సప్తాశ్వహ
ర్గమనం గాంచి కాబాసహో హరిహరంగా భూబు భోధాకీలే
తుమకి బాయిల బాయిదే మలికియం దుర్తింటికిం బోవుచున్.

రాయలవారి పరిషత్సభకు వచ్చిన పండితులపరీక్షించి వారునిర్ణయించిన ప్రకారము కవులకు మర్యాద గావించు చుండి రనియు తెలియవచ్చుచున్నది.

రాయలవారు పెద్దన నుద్దేశించి తనవేరిట నొకకృతి రచియింపుమని కోరుచువచ్చినంతలో పెద్దన కాలయాపనముఁ జేయుచుండ నొకనాఁడు రాయలవారు పెద్దనను కృతిరచింపుమని బలవంతపెట్టెను. అప్పుడు పెద్దన యీ క్రిందిపద్యమును జెప్పెనట.

చ. నిరుపనాతిష్ఠలంబు రమణీప్రియదూలిక తెచ్చియిచ్చు క
వ్వరవిడె మాత్త కింపయిన భోజన మయ్యెల మంచ మొప్పుక
వ్వరయు రసజ్ఞు లూహాతెలియంగల శేఖకపాతకోత్తము
బ్ధారణిగాక యూరక కృతుల్ రచియింపుమటన్న శక్యమే.

అందుపై రాయలవారు పెద్దన కోరినప్రకార మొకదివ్య భవనమును గోకటాగ్రహారము నిచ్చి

“గృతిరచింపుము మఁకు శిరీషకుమచుఁజేసలసుభా

మయోత్తులఁబెద్దనార్య.

యని కోరియుండెను. అందుపై న పెద్దన మనుచరిత్ర మును రచియించి రాయలవారికి కృతినొచ్చెను.

ఈ గ్రంథము మృదుశైలిలో సలహాజముగను మధురము గను వ్రాయఁబడెను. ఇందు కొన్ని సందర్భములు సంస్కృతజటిలములు. మరికొన్ని తావు లచ్చతెనుగున నున్నవి. ఈకవి కీడగు వాఁ డీతఁడేగాని మరియొక్కరుఁడు లేఁడు. అందువలననే “పెద్దనవలె గృతినెప్పిన పెద్దనవలె” ననునారోక్తికి బుట్టినది. ఈవిషయమునే రాయలవా రీ క్రిందిపద్యమునఁ జెప్పియుండిరి.

క. హితుఁడవు చతురవచోనిధి, వతులపురాణాగమేతి హాసకథార్థ

స్త్రుతియుతుఁ డవాంధ్రకవితా, పితామహుఁడ వెవ్వరీఁడుపేర్కొననీకున్.

ఈతనికి విత్వమునందలి పదవాక్యజటిలత్వమును బట్టి “యల్లసాని వానియల్లికబిగియును” అను ప్రసీధివచ్చినది.

ఓకానొకసమయమున రాయలు కవిగండపెండేరమును బంగారుపల్లెముననుంచి సంస్కృతాంధ్రములందు సమానముగ కవిత్వముఁ జెప్పఁగలవా రీపెండేరమును ధరింపనర్హు లని పలికి నపుడు సకలకవీశ్వరుల యెదుట సభాస్థలి నిలిచి యీక్రింది యుత్పలమాలికను పెద్దనార్యుఁడు జదువఁగ రాయలవారు మెచ్చి కవిగండపెండేరమును కవిపాదమున తామే స్వయముగఁ దొడిగిరి.

ఉ. పూఁతమెఱుంగులున్ బనరుహాపలెడంగులుఁ జాపునట్టివా

కైతలు జగ్గునిగ్గు నెనగావలెఁ గమ్మునఁ గమ్మున వలెన్
రాలిరియున్ బవన్ మఱపురానిహాయన్ చెలియారజంపు ని

ద్వారతరీపులంబలెను దారసీలవ్వలె లోఁడలంచినన్

జాలిగఁ బ్రకొనవ్వలెను బైదలికుత్తుకలానిచ్చటి

కూతలన వ్వలెన్ సొగసుకోర్కులురావలె రాలకించినన్

చేలికొలందిఁ కౌగిటను కేర్చినఁ గన్నియ చిన్నిటొన్ని మే

ల్పాకల చన్నుదోయివలె ముచ్చటగావలె బట్టిచూచినన్

డాతొడనున్నమిన్నులమితారపు ముద్దులగుమ్మ కమ్మనా

వాతెర దొండపండువలె వాచవిగావలెఁ బంటనూదినన్

గాతలఁ దమ్మిచూలిదొరకై వనపుంజవరాలి సిద్ధేపు

న్నే తెలియిబ్బురంపు జిగిసిబ్బురపుబ్బగు గబ్బిగుబ్బపొం

బూతలనున్నకాయ నరివోడిమి కిన్నరమెట్టబంతి సం

గాతపునన్నబంతి బయకారిపుఁ గన్నడ గౌళవంతు కా

సాతత తానతానలవనం బివుటాడెడుగోటుమీటుబల్

మ్రోతలునుంబలెన్ హరువు మొల్లముగావలె నచ్చతెప్పలీ

రీతిగ సంస్కృతంబు పచరించినచట్టున భారతీవధూ

టీ తపసియగర్భనికటి భవదానన సర్వసాహితీ

భారతనాటక ప్రకరభారతభారతమృతప్రభా
 శీత సగాత్తశాగిశశేఖర శీనమయూఖరేఖా
 పాతనుభాప్రపూర బహుభంగముచుండుముఖమార్పటి
 జాతకతాళయంగులయనంగతి చుంచుచించికాన్పుదం
 గాతక తేహితత్తహితహాధిత దంధణ వాణ వింధిమి
 వ్రాతనయానుకూలపద వారిక హూన్యహ హరికిరిణి
 నూతనఘట్టలాచరణ నూపురర్పూభర్యుళిచుందసు
 ఘాతవియద్ధునీ చకచకద్విరచోత్పలసారసంగ్రహ
 యాతకుమారగంధవిహ హరినుగంధవిలాసము క్తమై
 చేతము చల్లఁజేయవలె జల్లునఁ జల్లునలె న్ననోహర
 ద్యోతక నోస్తనీఫల మునుద్రవగోఘృతపాయసప్రసా
 రాలిరుప్రసారరుచిరప్రతిమంబుగ సారె సారెకున్.

ఈకవి కగ్రహారముగ నీయఁబడిన కోటకగ్రామమునకు
 తనగురువైన శతకోపయతిపేర “శతకోపపుర మని” పేరువెట్టి
 తాను వైష్ణవమతమును స్వీకరించి యీగ్రామమును శ్రీవైష్ణవుల
 కగ్రహారముగ నిచ్చెను.

అలసానివెద్దన రాయలసమకాలికుఁడే యైనను వారు
 మరణించినపిదప కొంతకాలము జీవించియుండి షునూరు 15గింప
 సంవత్సరమున మరణించిన ట్లూహించవలసియున్నది. రాయల
 వారు మరణించినపిదప జీవించియున్న వెద్దనకవీంద్రుఁడు రాయల
 వారు తనకుగావించిన సపర్యలను స్మరించుచు నీక్రిందిపద్య
 మును వ్రాసి

సీ. ఎదురైనచోఁ దన మదకరీంద్రము డిగ్గి

కేలూత యొసగి యెక్కించు కొనియె

మనచరిత్రం బంధుకొనువేళ

మరమేగ చట్టకే తనకేలఁ బట్టియైతై

విరుదైన కవిగండపెండేరమున

జీవితగుదని తానె పాదమునఁ దొడిగె

గోకటగ్రామాద్యనేకాగ్రహము

లడిగినసీచులయందు నిచ్చె.

సాంధ్రకవితాపితామహ! యల్లసాని, పెద్దనకపింద్ర! యని నన్ను చిలుచునట్టి
కృష్ణరాయలతో దివి కేగలేక, బ్రలికియున్నాడ జీవచ్ఛవాల వగును.

తానును వారితో మరణించక జీవించియుండి కష్టముల నను
భవించుచున్నందున విలపించియుండెను.

— శంకర విష్ణున —

రాయలవారి అష్టదిగ్గజములలో నందితిమ్మన యొక
ప్రఖ్యాతకవిపుంగవుడు. ఈతడు కౌళికగోత్రవిఖ్యాతుడు.
ఆపస్తంబసూత్రుడు. ఆర్వేలనియోగిపవిత్రకులమునకుఁ జెందిన
వాడు. నరసింహామాత్యునకును దివ్యాంబకును దనయుడు.
సకలవిద్యావివేకచతురుడు. మలయమారుతకవికి మేనల్లుడు.
కృష్ణరాయక్షీతీశుని కరుణచేత చతురంతయానాగ్రహార సన్తాన
మునుపొందిన ప్రాధకవి, అఘోరశివగురునిశిష్యుడు. శైవో
పాసకుడు. శ్రీమదుమామహేశ్వరలబ్ధసారసారస్వతాభినంది.
కవిష్వప్రాధీమయు, విజ్ఞానసంపత్తియుఁగలకవి. పారిజాతాపహ
రణకావ్యకర్త. తనగ్రంథమును కృష్ణరాయక్షీతీశున కంకితముఁ
జేసెను. ఈకావ్యమును రాయలవారికిఁ గృతినిచ్చిన సందర్భ
మునుగూర్చి యొకకథను జెప్పదురు.

రాయలవా రొకనాటిరాత్రి పండితసభనుండి శయ్యా
గృహమున కర్ధరాత్రి దాటినపిదప వెళ్లె ననియు, నిశీధనము

యము దాటినందున రాయలవారు వెళ్లినప్పటికి భార్య
యగు తిరుమలాంబాదేవి నిద్రించుచుండె ననియు, రాయలవా
రాపెకు నిద్రాభంగముఁజేయుట కిచ్చగింపక ప్రక్కనున్న
శయ్యపై శయనించెననియు, అప్రమిత్తుకాలై నిదురించుచున్న
తిరుమలాదేవి పాదము రాయలవారి దేహమునకు తగిలె
ననియు, అందులకు రాయలవారు కోపోద్రిక్తులై “భార్యా
దండః పృథక్పయ్యా” యను నారోప్తిక్కిని బట్టి సంతోకభవన
మునకుఁ జని యచటనే శయనించెననియు, నీసంగతి తెలిసికొని
రాణియైన తిరుమలాదేవి చింతాక్రాంతుకాలై యుండ,
నందితిమ్మకవి యామెనద్దకువచ్చి యీసంగతిని తెలిసికొని రాయ
లవారి కోపమును శాంతిపఱచుటకై పారిజాతాపహరణ మను
కావ్యమునువ్రాసి నారదమహాముని పారిజాతకుసుమమును
తెచ్చి శ్రీకృష్ణుని కిచ్చిన సందర్భమున జరిగినకథకు సాత్రా
జితికి గల్గినకోపమును శమించుటకు శ్రీకృష్ణుఁడు ప్రయత్నించిన
సందర్భమును గూర్చి నీవిధమున ముద్దులుగులుకు పలుకు
లతో నీక్రిందిపద్యములను జెప్పెను.

ఉ. పాటలగంధి చిత్తమునఁ బాటిలు కోపభరమ్ముఁ దీర్చు నె
ప్పాటను బాటుగామి మృదువల్లవకోమలతత్పదద్యయీ
పాటలకాంతిమేళి మచి పంక్తిః పన్నియకెట్ట నాజగ
న్నాటకమాత్రధారి యదుమందనుఁ డర్చిలి మొక్కె మొక్కినన్.

మ. జలకాతాసన వాసవాది సురపూజాభాజనంతై తన
ర్వు లతాంతాయుడుకన్నకండ్రికిరనుచోవామపాదంబునకొ
దొలగం ద్రోచె లతాంగి యట్టయగు నాథుత్తరముల్నేయఁ జే
రలుకం జెందినయట్టికాంత బుచితవ్యాపారము లేర్పరే.

౯. శోచన పదనూతిఁ గుహనా, గోపాలుఁడు గాంచిమెయి గగుర్పొడవఁగ ను
ద్దీపిత మన్నధరాజ్య, ప్రాపితుఁడై చలికెఁ గూర్చి బయలుపడంగన్.

చ. ననుభవదీయదానునిచునంబున నెచ్చువుఁ గిన్నఁబూని తా
చిన యది నాకు మన్ననయె చెల్వగు నీపదపల్లవంబు మ
త్తమపులకాగ్రకంటకవిశావము తాఁకిన నొచ్చునంచు నే
ననియెద నల్కమానవుగదా ! యింకనైన నరాళకుంకలా.

ప్రాసీ గ్రంథమును తొందరగాఁ బూర్తిజేసెననియు అంతట
తనగ్రంథమును రాజుగారికి సభలో జదివి వినుపించెననియు,
నీభాగముఁ జదువునపుడు రాయలవారికి తనస్వవిషయము
జ్ఞప్తికివచ్చి కృష్ణనంతటి వానికే యిట్టియవస్థ తటస్థింప తన
కేమిలెక్కయని తలంచి, తా నట్టి సమయమున నడచినవిధమం
తయు విరసముగఁ గాన్పింప తనలో తనను నిందించుకొనుచు
బుద్ధితెచ్చుకొని సారాత్రి యంతఃపురమునకుఁ జని భారాత్రి
సమేతుఁడై సుఖంబున నుండె ననియుఁ జెప్పుదురు. ఈకథ
యందలి చమత్కారమును కవియొక్క సమయస్ఫూర్తిత్వ
మును మన మాస్వాదించి హర్షించవలయునే కాని కథ
యొక్క నిజానిజము లారయుటకు తగినంత యాధారములు
కాన్పింపవు.

ఈపారిజాతాపహరణగ్రంథమునేగాక వాణీవిలాసమును
వేటొకగ్రంథమును త్రిస్థలీదండకమును నీకవిరచించియుండెను.

ఈతఁడు తనకవిత్వమునందలి పదలాలిత్యమునకు ప్రసి
ద్ధుఁడు గావుననే తిమ్మనకవి కవననైపుణ్యమును గూర్చి తనాలి
రామకృష్ణకవి పల్కుచు “ముక్కుతిమ్మనార్యముద్దుపల్కు”
అని వర్ణించి యుండెను. ఇంకొకకవి తిమ్మనార్యుని కవిత్వ
మునుగూర్చి చాఁయుచు

క- లోకమునంగల కవులకు, నీకవనప్రతిని యబ్బునే కూడవల

చ్చేకములకు గగనధనునీ, కీకరములజెప్పు ! నంజిసింగయలిమ్మా.

యని వ్రాసి యుండిరి.

నందితిమ్మన ముక్కు పొడుపుగనున్నందున వీరికి ముక్కు తిమ్మనయను పొరుషునామ ముండె నని కొంద రందురు.

—● అయ్యలరాజారామభద్రుడు —●

ఈరామభద్రకవియు రాయలయాస్థానమున నుండి ఆప్టదిగ్గజములలో నొకరుగ నుండె నని వేరేగాని యీతని కాలమంతయు రాయలవారి కాలమున కనంతరమే గడపఁ బడినట్లు కనుబడుచున్నది.

ఈకవి తాను రచించిన రామాభ్యుదయము అనుగ్రంథమునకు చివరభాగమున వ్రాసికొన్న గద్యమును బట్టి తా నయ్యలరాజవంశజుడననియు తిప్పయమసీపి పర్వ తాభిదానపాత్రుడననియు ఆక్కయాచార్యపుత్రుడననియు వ్రాసికొనెను. వీరి వంశనామ మయ్యలరాజువారసుఁడవలన నియోగులనియే జెప్పవలసియున్నది. ఈతఁడు కడపజిల్లా లోని ఓంటిమిట్ట గ్రామవాస్తవ్యుడను. ముమ్మిడి పరదాచార్యులను నొక రామానుజమతసిద్ధాంత మర్థజ్ఞుని శిష్యుడను. వైష్ణవ మతాభిమాని. ఈతఁడు తనగ్రంథములలో నెచ్చటను తన గోత్రనామములఁజెప్పియుండ కున్నను యీతని తరువాతి వారిలో నొకరును హంసవింశతిగ్రంథమును తెలుగునవ్రాసిన కవి “మాయయ్యల రాజవంశజుల నాదికవీంద్రులఁ బ్రస్తుతించె దన్.” అని వ్రాసియున్నందున వారిగోత్రము నీరామభద్రుని

గోత్రము నొకటియే యనియు నది కౌండిన్యసగోత్ర మనియు మనము తెలిసికొనడమైనది.

వైనచెప్పిన ఆశ్వాసాంతగద్యమున “శ్రీమదొంటిమిట్ట రఘువీరశతకనిర్మాణకర్త జగదేశఖ్యాతి ధుర్య” యని వ్రాసి కొన్నందున “రఘువీరశతకము” లేక వీరరాఘవశతకమును వ్రాసియుండె ననియు మనము తెలిసికొనవలయును.

ఈవి మిక్కిలి బీదవాఁడును సంతానవంతుఁడు నైయున్నందున నీతని “పిల్లలరామభద్రయ్య” యని పిలిచెడి వారు. ఓంటిమెట్ట గ్రామమున నుండునపుడు జీవనోపాధి జరుగ నందున మిత్రులసలహావలన విజయనగర రాజ్యమును జేరి యచట చలికి తానును తనపిల్లలును బాధపడుచుండిరినియు నాసమయముననే రామరాజభూషణు శిష్యులు కొంద రచటఁ జేరి తమగురువుగారి యాజ్ఞాసారముగ నొకపద్యమును వ్రాయఁ బ్రయత్నింపుచుండిరినియు నీరామభద్రుఁడు వారి దరిఁజేరి వారివలన కప్పకొనుటకై బట్టలను సంపాదించి వారు వ్రాయవలెనని ప్రయత్నించుచున్న పద్యమును తాను వ్రాసి వారికిచ్చిననియు నాపద్యము శిష్యులు తమగురువుగారికివ్వగా వా రాపద్యమునందలి పదశయ్యావిశేషములచే తన శిష్యు బాలురు వ్రాసినదికాదని గ్రహించి వారివలన నీపద్యమును రచించినది రామభద్రుఁడని తెలిసికొని వారివద్దకుఁ జని వారిని తగురీతిని మర్యాదగావించి రాయలదర్శనముఁజేయించెననియుఁ జెప్పుదురు. ఈథయొక్క నిజానిజము లారయుటకు వీలు లేదు. రామరాజభూషణుఁడు రాయలవారికాలమున నున్న వాఁ డగునా కాదా యనునంశ మే వివాదాస్పదమైన యంశము.

వారు రాయలసమకాలికుడు కాదనియే చెప్పవలసినచ్చినపు డీకథ నిజ మని చెప్పుట కెంతమాత్రమును వీలుండదు. ఎట్లైన నేమి యారామభద్రకవి రాయల యాస్థానమును జేరె ననుట నిర్వివాదాంశమే యై యున్నది. ఈతఁడు రాయలవారివద్ద నున్న కాలమున రాయలవారిచే “సకలకథాసారసంగ్రహ” మను గ్రంథమును తెఱుఁగున వ్రాయుటకై ప్రేరేపింపబడి వ్రాయు ప్రారంభించి గ్రంథము పూర్తిగాక పూర్వమే రాయలవారు మరణించినందున వారికంకితముఁజేయఁజాలక గ్రంథముయొక్క యవతారికయందు మాత్రము తాను రాయలకాలమున వారిచే సీగ్రంథమును వ్రాయు ప్రేరేపింపబడితినిని వ్రాసియుండెను.

రాయలమరణాంతరమున నీకవి బీదతనముచే బాధ పడుచు నందందుతిరిగితిరిగి చాటుపద్యములనుజెప్పి తనజీవనము గడుపుకొనుచు చివరకు కృష్ణరాయలయల్లుడగు రామరాజుకు మేనల్లుడైన గొబ్బూరి నరసరాజువద్దఁజేరి తాను వ్రాసిన “రామాభ్యుదయ” గ్రంథమును నా రాజున కంకితముచేసెను.

ఈకవి వ్రాసినగ్రంథములలో ముఖ్యమైనది రామాభ్యుదయము. ఈతనిది ప్రాథకవిత్వమై మృదుమధురముగ నుండును. పదగుంభసమునందును, పదలాలిత్యమునందును, పెద్దప్రఖ్యాతిగాంచిన కవుల కీతఁడు వెనుకఁబడఁడు. ఈతఁడు వ్రాసిన చాటుధారపద్యములును ఇప్పుడు కనబడుటలేదు. గుత్తియప్పలరాజుపైన నీకవి చెప్పిన చాటుపద్యమునుమాత్ర మింకీందఁ బొందుపఱచడమైనది.

క. రాజమనోహ ! విద్యాభోహ ! దీనార్థకల్పభూహ ! రిపుసం
క్షాహ ! వైభవవిజయదేహ ! రవిలేఖ ! గుత్తియప్పలరాహ.

— మాదయ్యారివల్లన —

ఈతఁడు రాయలమాస్థానకవులలో నొక్కఁడై అష్టదిగ్గజములలో నొక్కఁడుగ నుండెను. ఈతఁడు శివభక్తుఁడును లింగధారియునై యుండెను. బొంబాయిరాష్ట్రములోని బీజపూరు జిల్లా కళ్యాణదేశపురాజగు బిజ్జలరాయనివద్ద మంత్రిగనుంపిన బసవయసువా రీలింగధారిశాఖను స్థాపించియుండిరి. ఈలింగధారులు తమమెడలో లింగమును ధరించెదరు. బిజ్జలరాయఁడు రాజ్యముచేయు కాలమున బ్రాహ్మణులలో చాలమంది నీలింగధారిశాఖలోనికి చేరియుండిరి. ఈబసవయసువారు ప్రముఖుడై మహాజనులలో నొకరని బిజ్జలరాయని కాలమున మన గోలి యసుగ్రామమున దొరకినశాసనమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఇంతకుపూర్వము దాదాపు సుమారు నూరుసంవత్సరముల క్రింద జీవించియుండిన ప్రౌఢకవి మల్లననుండి వేరుచేయుట కీతని తండ్రివేరుతోఁజేర్చి మారయ్యగారిమల్లన యని నీతనిని పిలుచుచుండెడివారు. ఈతనివంశమునుగురించిగాని చరిత్రను గురించిగాని మనకు పాచ్చుగ వివరములు తెలియవు. ఈతఁడు రాజశేఖరచరిత్రమును పుస్తకమును రచించెను. ఈగ్రంథమును తన యావనారంభదశయందే రచించెనని ప్రతీతి కలదు. ఈకవి రాయలు మరణించిన పిదపకూడ కొంతకాలము జీవించియుండెను. ఈతఁడు రచించినగ్రంథమును మంత్రి తిమ్మరసుయొక్క అల్లుడైన నాదిండ్ల అప్పయ్య కంకితముచేసియుండెను. ఈతని కవిత్వము సరళమై లలితపదభూయిష్టమైనది. చక్కని లోకోక్తులతోను జాతీయపదములతో నీతనికవిత్వమునిండియుండెను. ఈతని నివాసము గుంటూరుజిల్లాలోని కొండవీడుగ్రామము.

క. చెప్పదగుఁ గవితరసముల్

చిప్పిల నప్పప్ప ! బళి బళి ! యనలేదా

యెప్పుడు చెప్పక యుండుటె

యొప్పునుమీ ! నుకవి యెంత యుచితజ్ఞుడోకో.

యని ప్రతిజ్ఞ జేసి యుక్లే కవిత్వముఁజెప్పెనని యందురు.

— ధూర్జటి క వి —

ఈకవియు రాయల అష్టదిగ్గజములలో నొకఁడై యుండెను. ఈతఁడు పాకనాటి ఆరువేలనియోగి బ్రాహ్మణుఁడు. భారద్వాజ గోత్రీకుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. కాళహస్తి పురనివాసి. శివభక్తుఁడు. ఈతఁడు కాళహస్తిమాహాత్మ్య మను నొక గ్రంథ రాజమును రచించెను. ఈతని కవిత్వము మృదుమధురపదలాలి త్యమై హృదయరంజకముగ నుండును. ఈతని కవిత్వమునందలి యతులితమాధురీమహిమను జూచి రాయలవారు నిండుసభలో తన యాస్థానకవులమధ్య

చ. స్తుతిమలియైన యాంధ్ర)కవి ధూర్జటి పల్కులకేల కల్గెనీ
యతులితమాధురీమహిమ

యనుసమస్య నిచ్చి సభ్యులను పూరింపఁ గోరినట్లును, వారిలో నొక రీసమస్యను

హాతెలిసెన్ భవనైకమోహనో

ధృత నుతుమార వారపనితా జనతా ఘన తా పహారి నం

తకమధురాధరోదిత మధారసధారణ స్త్రీలుటంజామీ.

యని పూరించినట్లును వాడుక కలదు. ఈసమస్యవలన ధూర్జటికవి కవిత్వము మిక్కిలి మధురముగ నుండెననుట నిర్వివాదాంశమే యై యున్నది. ఈసమస్య పూరింపఁబడినవిధమునుబట్టి ధూర్జటికవి సంతతవేశ్యాలోలుడనియు రసికాగ్ర,

గణ్యుడనియు వేశ్యాంగనల మధురమైన అధరపాసము గ్రోలుచుండెడి వాడనియు మనము తెలిసికొన వలసియున్నది. ఇందలి నిజానిజములు మనమూహింపజాలము. కాని గొప్ప కవులందఱ కిట్టిదోషముల నారోపించుట మన దేశముననేగాక యితరదేశములయందును వాడుకయైనట్లు గనబడుచున్నది. ఈకవి నిక్కువముగ వేశ్యాలోలుడైనను గాకున్నను ఇతని కవిత్వమునందు హెచ్చుమాధుర్య మున్నదనుట నిస్సందేహమైన విషయము. ఈకవి మనుమడగు కుమారధూర్జటి కృష్ణరాయ విజయమును వ్రాసి రాయలచరిత్రలోని కొన్ని ముఖ్యంశములను చిరస్థాయిగ నుంచునట్లు చేసెను.

❖ తాళ్లపాక చిన్నన్న ❖

ఈకవియు రాయలకాలమున నున్నకవులలో నొకడై యుండెను. ఈతఁ డాస్థానకవులలో నొకఁడొనో కావో యను నంశమునుగూర్చి చెప్పుటకు తగిన యాధారములు లేవు. ఈకవి అష్టమహిషీకల్పాణమను ద్వీపదకావ్యమును రచించెను. ఈతనికవిత్వములోని కొన్ని తునకలు లక్షణగ్రంథములయిన అప్పకవీయమునందును రంగరాట్ఛండమునందు నుదాహరింపబడెను. ఈతనిని గూర్చిగాని యీతఁడు రచించిన యితరపుస్తకములనుగూర్చిగాని వివరములు తెలియవు. కొండవీటిచరిత్రములోని రాయలదానములఁగూర్చి వ్రాయఁబడిన క్రిందవాక్యములవలన నీచిన్నన్న రాయలవారి కాలములోనివాడని ధృవపడుచున్నది.

“వినుకొండసీమలో మిన్నకల్లు తాళ్లపాక చిన్నయ్యి గారికి అగ్రహార మిచ్చెను”.

“అద్దంకి నీమలో వలపల్ల అనుగ్రామమును తాల్లపాళ చిన్నయ్యగారి కిచ్చెను”

— సమసాల నరసింహకవి —

ఈకవి ప్రాధకవి. ఈకవిగూ రాయలకాలములోని వాఁడై యున్నాఁడు. కాని ఆస్థానకవులలో నుండెనా యను సందేహము కలుగుచున్నది. ఈకవియొక్క వంశచరిత్రముగాని తండ్రితాతలపేర్లు గాని తెలియుటలేదు. తాను వ్రాసిన “కవికర్ణర సాయన” యను మహాకావ్యమున నాశ్వాస ప్రారంభమునఁగాని ఆశ్వాసాంతగద్యమునఁగాని స్వప్రజ్ఞాప్రకటనమునుగాని వంశ వర్ణనముగాని చేసికొనక ఆశ్వాస ప్రారంభమున

క. గురువరభట్టపరాశర చరణసరోరుహసములసన్నాననుడికొ,

నరసింహనామధేయఁడ, పరిమితసత్కృతిరసానుభవహేతువునన్.

అనియు, ఆశ్వాసాంతగద్యమున

“శ్రీమశ్శుట్టపరాశరదేశికేంద్రచరితావరసిజ

సేవకోపసేవనరసింహనామధేయప్రచీతంబు”

అనియు వ్రాసికొని యుండెను. ఇట్లు తనప్రజ్ఞావిశేషములఁగూర్చిగాని వంశానుక్రమణమునుగూర్చిగాని వ్రాసికొనని ప్రాధకవి లగుదు. అంతమాత్రమున నీతఁడు ప్రజ్ఞావిశేషములేనివాఁడనిగాని ప్రతిభాశాలిగాఁడనిగాని యూహించుటకు వీలులేదు.

ఈతఁడు వైష్ణవులైన భట్టపరాశరాచార్యుల శిష్యుఁడై వైష్ణవమతాభిమానియై యుండెను. ఈకవి యేకులమునకు జేందినవాఁడని జెప్పటకు తగిన యాధారములు గనుపింపవు. లోకమునందు మాత్ర మాతఁడు నియోగిస్తాఁడ బ్రాహ్మణుఁడను ప్రతీతి గలదు.

ఈతఁడు కవికర్ణరసాయన మను నామాంతరముగల
 మాంధాతృచరిత్రమును రచించెను. కవికర్ణరసాయనమను
 గ్రంథము ప్రౌఢకావ్యములలో మేటి యని చెప్పఁదగిన
 కావ్యము. అలసానిపెద్దనవ్రాసిన మనుచరిత్రగ్రంథమునకు
 వెనుకబడునదిగాదు. ఈగ్రంథమునువ్రాసి నరసింహరాయల
 కంకితముచేయవలయునని అలసానిపెద్దనతో సలహాపడినట్లును
 పెద్దన యీగ్రంథము నామూలాగ్రముగఁ జదివి రాజుపద్ద
 తనకుఁగలసన్తానము, కలుకుబడి, యీగ్రంథమునుఁ జూచిన
 వెనుక తగ్గునని యసూయాపరవశుడై నరసింహకవికి రాజ
 దర్శనము గావించక నాటంకములు కలుగఁజేసెననియు నరసింహ
 కవి విసువుజెంది తనగ్రంథమునందలి పద్యభాగముల విడివిడిగ
 విక్రయించెననియు కొన్నిపద్యములను రాజుగారికుమార్తె
 కొనెననియు, కొంతకాలమునకు నరసింహకవి యాశావర
 హితుడై రాజధానివదలి శ్రీరంగపురక్షేత్రమునకు జని
 యచటి రంగనాయకస్వామి కంకితముఁజేసెననియుఁ జెప్పుదురు.
 ఇందలి నిజానిజములను మనము కనుగొనుట కష్టసాధ్యమై
 యున్నది. అంతటి పండితుఁడును ప్రసిద్ధకవియైన పెద్దన
 కసూయజనించునా యనెడిప్రశ్న కుత్తరమిచ్చుట సులభ
 సాధ్యముకాదు. వచ్చినవచ్చియుండవచ్చును. మానవస్వభా
 వమును గుర్రెరుంగుట కెవరికి శక్యము? ఇది యెట్లున్నను నర
 సింహకవిమాత్రము విసువుచెంది తనపుస్తకమును దేవుని కంకి
 తముచేసియుండెననుట కాధారములు లేకపోలేదు. తనగ్రంథ
 మున ప్రప్రథమమున రాజదూషణఁగావించి “ప్రభుదురాత్ముల
 నెవ్వఁడు ప్రస్తుతించు”నని వ్రాసి నరకృతిఁజేయరాదనియు

దేవుని కంకితముచేయువలెననియు నీక్రిందిపద్యమును వ్రాసి యుండెను.

గీ. సరగుణాంకితమయ్యెనే సరస్వతియ దూష్యుడుగుఱుఁడోడ్వై త్తడుగ్ధమట్లు
హరిగుణాంకితమయ్యెనే సరస్వతియు హరిమాత్రంబుగతిహృదయంగమంబు
తనయభిప్రామానుసారంబుగ తన కవికర్త రసాయనమను
గ్రంథమును “ప్రభుదురాత్మున” కంకితముఁగావింపక “భద్ర
గుణనిధి” యగు శ్రీరంగవిభుని కంకితముచేసెను. దీనినిఁబట్టి
చూడ నీకవి తనగ్రంథమును ప్రభుమునున రాయల కంకితము
చేయ నెంచెననియు తరువాత నేకారణముననో విసువుజెంది
యట్లుచేయక రాజువేరు తెలియనీయక రాజులనందరిని కలిపి
దూషించి, చివరకు “జ్ఞానప్రథమహాజనాధికవచస్సంస్తూయ
మానుండు లక్ష్మీనాథుండు” తన “అల్పవాక్యరచన” కు స్వీకర్త
కాకుండునా యనుసంశయమును పోగొట్టుకొని శ్రీరంగనాయ
కుని కృతికర్తగా నిశ్చయించుకొనెను. ఈకవి స్వప్రజ్ఞాప్రకట
నము నీక్రిందివిధముగ జేసికొనియుండెను.

గీ. యతివిటుండు కాకపోవునే యస్తదీయ, కావ్యశృంగారవర్ణనాకర్ణమున
విటుండు యతికాకపోవునే వెనమదీయ, కావ్యవైరాగ్యవర్ణనాకర్ణమున.

ఇట్లు వ్రాయుట అతిశయోక్తిగావచ్చునుగాని స్వాతి
శయమనుట కెంతమాత్రమును వీలులేదు. ఇట్లే ప్రతికవియు
తననుగూర్చి వ్రాసికొనుట సాంప్రదాయానుసారమే యయి
యున్నది. ఈకవి కవితత్వమునందు మహాకావ్యమున కవసరమగు
అష్టాదశవర్ణనలేగాక ననేకవిశేషవర్ణనాంశములు తనబుద్ధి
వైశద్యముచేతను లోకానుభవముచేతను జేర్చియుండెను. ఈ
కవి తన కావ్యమున వ్రాసికొన్న ట్లిగ్రంథమున “అపూర్వరచనా
చాతుర్యంబు” మెరియుచున్నది.

పైన వ్రాయఁబడిన కవులందఱును రాయలమూస్థానము నందున్న ప్రఖ్యాతకవులు. కొంద రష్టదిగ్గజములలోని వారై అష్టదిగ్గజములలోనివారని లోకమునందు వాడుకగఁజెప్పఁబడిన మిగిలిన మువ్వరుకవులు నగుపింగళిసూరసార్యుఁడు, తెనాలి రామకృష్ణకవి రామరాజభూషణుఁడు నిజముగ రాయలవారి కాలమునందున్న వారుగాని అష్టదిగ్గజములలోనివారుగాని కారు. వా రాకాలమునందున్న వారని చెప్పటకు తగిననిదర్శనములుగాని ఆధారములుగాని బొత్తుగఁ గాన్పింపవు. అంతే గాక వీరుమువ్వరును రాయలవారు మరణించినపిదప ఘమూరు ముప్పది నలువది సంవత్సరములతరువాతివారని చెప్పటకు వారు వ్రాసిన గ్రంథములే రుజువు చేయుచున్నవి.

— పింగళిసూరన —

పింగళిసూరన కృష్ణాజిల్లాలోని పింగళి యను నొక గ్రామముననుండి దక్షిణ దేశమునకుఁబోయి కందనూరుమండలములోని ఆకువీడు సంద్యాలసంస్థానములలో నున్నట్లు కన్పట్టుచున్నది. ఈతఁడు కళాపూర్ణోదయము, రాఘవసాండవీయము, ప్రభావతీప్రద్యుమ్నమను మూఁడుగ్రంథములను వ్రాసిన గ్రంథకర్త. ఇందు కళాపూర్ణోదయము సంద్యాలసంస్థానాధిపతియైన కృష్ణరాజున కంకితముచేయఁబడెను. ఈకృష్ణరాజు సదాశివరాయల సమకాలికుఁడై యుండెను. దీనినిబట్టి పింగళిసూరనకవి 1560-వ సంవత్సరము ప్రాంతమున నుండెనని నిర్ణయింపఁబడినది. కాన నీతఁడు రాయలకాలపువాఁడుగాఁడని స్పష్టముగఁ జెప్పవచ్చును. ఇట్లే యితర నిదర్శనములుచుగలవు. ఈసూరన తాను ప్రథమమున రచించిన రాఘవసాండవీయము

నందుఁగాని కళాపూర్ణోదయమునందుఁగాని తనవంశచరిత్రను గూర్చి చెప్పకొనియుండక చివరకువ్రాసిన ప్రభావతీప్రద్యుమ్నమునందు చెప్పకొనియుండెను. ఈ ప్రభావతీప్రద్యుమ్న మనుగ్రంథమును తనతండ్రియైన అమరన్న కంకితముచేసెను. తనతండ్రియందు తనకుఁగల ప్రేమాతిశయమువలనను, తాను గయకుఁ జని తనతండ్రికి శ్రాద్ధమువిడపవందున తనబుణమును తీర్పుకొనలేకపోవుటవలన తనతండ్రి వేరు చిరస్థాయిగనుండునట్లు జేయుటకును తా నాగ్రంథము సంకీర్తముచేసినట్లు తానే వ్రాసి యుండెను. తెనుగున ద్వ్యర్థికావ్యములు వ్రాయుటకు ప్రారంభించిన ప్రథమకవి పింగళిసూరనయే. ఈతఁడు ద్వ్యర్థికావ్యము లెట్లుండవలెనో తనరాఘవపాండవీయమున సూచించియుండెను. మరియు నీరాఘవపాండవీయము నిద్దరికంకితము చేసి యుండెను. ప్రథమమున విరూపాక్షేశ్వరుని కంకితముచేసి తరువాత అకువీటి పెదవెంకట్రాయని కంకితము చేసెను.

—● తెనాలిరామకృష్ణకవి —●

తెనాలిరామకృష్ణకవి గుంటూరు జిల్లా తెనాలి గ్రామ కాపురస్థుఁడు. ఈతఁడప్పయ్యదీక్షితులవారికిని తిరుమలతాతా చార్యులవారికిని సమకాలికుఁడు. వీరందరును విజయనగర రాజ్యము విచ్ఛిన్నమైన పిమ్మట వెంకటకతిరాజు చంద్రగిరి కట్టణమును రాజధానిగ నేర్పరచుకొని రాజ్యముచేయునపు డుండినవారగుటచే రాయలవారి కాలముననుండినవారు కారని స్పష్టమగుచున్నది. ఈకవి పాండురంగమాహాత్మ్యమును గ్రంథమును వ్రాసియుండెను. ఈతనికివిత్వము మిక్కిలి మధురముగ నుండును. ఈతఁడు వికటకవి.

❖ రామరాజభూషణుడు ❖

రామరాజభూషణుడు వసుచరిత్ర మను శృంగారసప్రబంధమును రచించిన గొప్పకవి. ఈతడు బట్టుపల్లె యను గ్రామవాసి. ఈబట్టుపల్లె బల్లారిజిల్లాలోనిదని కొందరును కడప జిల్లాలోనిదని మరికొందరును జెప్పుదురు. ఈకవి తనప్రబంధమును రాయనియల్లుడగు రామరాజున కంకితముచేసి యున్నందున రాయనికాలమున లేడని యూహించబడుచున్నది. అట్లుగాక వారికాలమున నుండియున్నను అష్టదిగ్గజములలోని వారుగ నుండ వీలులేదు. రాయలవారియాస్థానకవియని చెప్పుచుక్కిటిపురాణము లనేకము లున్నవి కాని వాటికి తగిన యాధారము లేవియు గనుపించవు.

ఈకవివేరు భట్టుమూర్తి యనియు రామరాజభూషణుడనునది పౌరుషనామ మనియు నందురు. రామరాజుకాలమున కవిభూషణుడుగ నున్నందున రామరాజభూషణుడని పిలువబడినట్లు జెప్పుదురు. మరికొందరు వ్యాఖ్యాతలు మూర్తికవి వేరనియు రామరాజభూషణుడు వేరనియు మూర్తికవి నరస భూపాలీయమను గ్రంథమును రచించెననియు రామరాజభూషణుడు వసుచరిత్రము హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానమను ద్వ్యర్థికావ్యమును వ్రాసియుండెననియుజెప్పుదురు. పైజెప్పినగ్రంథములలోని ఆశ్వాసాంతగద్యములనుబట్టియు నీయర్థురుక్తులును వేరువేరువారనియే చెప్పవలెను.

రామరాజభూషణుడు వ్రాసినగ్రంథములలో మొదటిది వసుచరిత్రము. ఈగ్రంథముతో సరిరాదగిన శ్లేషకావ్యము మరొకటి లేదని జెప్పట సాహసముకాజాలదు. ఈగ్రంథము

నందలి పదములకూర్పు, శబ్దాగ్రాలంకారములు, రసభావామలు మిక్కిలి యోగ్యములై సుందరములై మనస్సున కాన్వేదకరములునై యున్నవి. వీరు వ్రాసిన హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము శ్లేష కావ్యము. పింగళిసూరనకవిచే వ్రాయబడిన రాఘవ పాండవీయమునకు గల ప్రశస్తి యీ గ్రంథమునకు లేదు.

23. కృష్ణ దేవరాయల కాలపు నాటి యితర కవులు

— కంసాలి భద్రయ్య —

ఈకవి యు రాయచియాస్థానమునందుండిన యష్టదిగ్గజములలో నొకరని ప్రతీతికలదు. ఈతఁడు కంసాలికులము వాఁడు. ఈకవి సరసజనమనోరంజనమచు కావ్యమును రచియించెనని చెప్పుదురు. కాని గ్రంథముమాత్ర మిపుడు లేదు. బ్రౌనుదొర యీ క్రిందిపద్యము భద్రయ్యవ్రాసిన సరసజనమనోరంజనములోనిదని తనభందస్సునం దుదాహరించియుండెను.

ఉ. ఎన్నడు నేరిచెక బెళుకు లీచెలికన్నులు కారుకమ్ముల

న్నన్నకురుల్ పిఱుందు బటువై పటువై ఖరి గైకొనెంగదే

మొన్న గదవ్వు పిన్న మొన మొల్కలు నేడిదె ముద్దులాడితే

జన్నులు గొప్పలై పయిటనందున దాగుచుమాతలాడెదన్.

ఈపద్యములోని “మొల్క” యనుపదము నాక్షేపించి రనియు అందుకు “వెలగకు” “వెల్ల” యంచు సరికొండ సృసింహాకవివాడగా మొలకకు మొల్కయంచు భద్రయ్యపల్కదోసమా యని కొందరుకవులు సమర్థించిరనియుఁ జెప్పుదురు. “మొల్క”యని వాడినకవి రుద్రయ్య యని అప్పకవీయములో వ్రాయబడియున్నది.

— కుమార మొల్ల —

కావ్యములను వ్రాసిన స్త్రీలలో నెల్ల నీమెయే ప్రాచీను
రాలు. ఈమె రామాయణమును తెనుగున రచించెను. ఈపె
తనవంశమును గూర్చి యెచటను జెప్పకొనకుండుటచే నీమెవంశ
మును గూర్చి జెప్పట కవకాశములు లేవు. పేరునుబట్టి యీమె
కుమరకులస్థురాలని తెలియనగును. “గోపవరపు శ్రీకంఠమల్లే
శ్వరునివరముచేత” తాను “గవిత్వము జెప్పంగ నేర్చినాను”
అని వ్రాసికొన్నందున గోపవరకాపురస్థురాలని తెలియనగును.
ఈగోపవరము నెల్లూరిజిల్లాలోనినై యున్నది. ఈమె తన
కావ్యమునందు కవిస్తుతిలో శ్రీనాథుని పేర్కొనుటవలనను
అల్లసానిపెద్దన్న పేరు చెప్పకుండుటవలనను పదునేనవశతాబ్దాం
తమునకు తరువాత పదునారవశతాబ్దము మొదటిపాదమున
నుండియుండవచ్చునని తోచుచున్నది. రాయలకాలమున
నున్నట్లు కొన్ని కథలు కలవు. ఈమెకవిత్వము మృదువుగను
మధురముగను రసవంతముగను నుండును.

— వెన్నెలకంటి సూరన —

ఈకవియు రాయలకాలమున నున్నవాడనియే చెప్ప
నగును. ఈతడు హరితనగోత్రుడు. ఆంధ్రభాషయందు
కావ్యరచనాభినయన వికారదుః బ్రబంధకర్త వెన్నెలకంటి సూర
నార్జునిమనుమడు. అమరమంత్రి సత్పుత్రుడు. నియోగి
బ్రాహ్మణుడు. విష్ణుపురాణగ్రంథకర్త. ఈగ్రంథమును పంట
కాపుకులజాడు కొండవీటిరెడ్డి వంశజుడైన రాఘవరెడ్డి కంకి
తముచేయబడినది. ఈరాఘవరెడ్డి చిన్నసంస్థానమునకు రాజుగ
నుండెను. ఈకవి కవిత్వము మధురరసభూయిష్టమైనది. ఈయిం

టిపేరుగల వారిలోఁ బెక్కుండు కవులున్నట్లు వాడుక. “కవిత పుట్టిల్లు వెన్నెలకంటియిల్లు” యని పద్యములు పుట్టెను.

—● పెట్లంకి తాకంభట్టు ●—

తాను ఎట్లము గర్భజనితుడ ననియు ఆభ్యధమణి సూనుడ ననియు కాలవతగోతుడ ననియు సన్నతసాహిత్య చక్రవర్తి ననియు తారచించిన “కవిచింతామణి” యనులక్షణ గ్రంథమున వ్రాసికొనెను. ఈకవి రాయల రాజ్యారంభకాలమున నుండియుండెను. ఈతడు వైదికబ్రాహ్మణుడు. ఈతని కవిత్యము సరళసరసమైనదనియే జెప్పవచ్చును.

—● కోట శివరామయ్య ●—

ఈతడు రాయనికాలమున నున్న ధూర్జటికవియొక్క శిష్యుడు. ఈతడు నాల్గవజాతికిఁ జెందినవాడు. కాళికగోతుడు. బాసనయ్య కుమారుడు. కాళహస్తి గ్రామ నివాసుడు. ఈతడు “సానందోపాఖ్యాన” ముగ్రంథమును రచించెను. కవిత్యము మధురమైనదిగ నే యుండును.

—● పిడపర్తి సోమనాథుడు ●—

ఈతడు శైవ బ్రాహ్మణుడు. బరవాచామ్యునిపుత్రుడు. “బసవపురాణము”ను తెనుగున నేడాళ్వాసముగల గ్రంథముగ రచించెను. ఈకవియు పదునాంబశతాబ్దారంభమున కృష్ణదేవరాయని కాలమున నుండెను. ఈబసవపురాణమునందు బసవేశ్వరునిమహిమ లనేకములు చెప్పబడియున్నవి. ఇతడు ప్రభులింగలీల అను ద్వితీయగ్రంథమును రచించెను.

—● పిడపర్తి బసవకవి ●—

ఈకవి సోమనాథుని తమ్ముని కుమారుడు. సోమనాథుని కాలముననే యున్నవాడుకన్నడములో చామరసు రచించిన

ప్రభులింగలీల యను కృతి నీతడు పద్యకావ్యమును వ్రాసెను. బసవేశ్వరునిగురువైన యల్లమప్రభుడను జంగమదేవరయొక్క కథ చెప్పబడినది. ఈకవివిశ్వము మధురముగనే యుండును.

24. రాయలు-రాష్ట్రభాష

రాయల పూర్వీకు లెల్లరు కర్ణాటకులు. ఈశ్వరుని కర్ణాటుడే రాయలంధ్రుడని గట్టిగ నిరూపించి చెప్పబడు వీలులేదు. తాను కన్నడరాయడనని తానే ఆముక్తమాల్యదయందు వ్రాసికొనియున్నాడు. రాయలకు స్వప్నమున ఆంధ్రవిష్ణువు గొన్నింటి తనను కృతినీయు మని కోరినపుడు “నేను దెలుంగురాయడన్ కన్నడరాయా” యని సంబోధించెను. కాన నీభాష తారతమ్యతను గట్టిగ వెలిబుచ్చుటలో కర్ణాటకుడనియే తెలిసికొనవలసినప్పుడు. అట్లయ్యును తెనుగుభాషనే ఆముక్తమాల్యదను వ్రాయుమని ఆంధ్రవిష్ణువు కోరియుండెను. రాయలు నందు కింగీకరించుచు తాను కర్ణాటకుడయ్యును తెనుగుభాషనే గ్రంథమువ్రాయుటకు గల కారణములను తరువాత పద్యమున నిరూపించియుండెను.

అ. తెలుగదేలయన్న? దేశంబు తెలుగేను, తెలుగువల్లభుండఁ బలుగోతంద యెల్లసృపులు గొలుప నెలుగవే బాసాడి, దేశభాషలందుఁ దెలుగులెన్పు.

తాను తెనుగుభాషలో నాముక్తమాల్యదను రచించుటకుగల నాల్గు కారణములు చెప్పి వాటినిన్నిటి నీవై పద్యమునందమిడ్చియున్నాడు. “తెలుగదేలయన్న దేశంబు తెలుగేను” ఇది మొదటి కారణము. తెలుగుదేశమున నింకొకభాషలో వ్రాయుట సరికాదు. “ఏను దెలుగువల్లభుండ” ఇది రెండవ కారణము. నేను కర్ణాటకుడనయ్యు తెనుగుదేశమునకు విభుడను. నేను.

రాజ్యముచేయుదేశము తెనుగుదేశము. “తెలుఁ గొకండ యెల్లనృపులు గొలువ నెఱుగవే బాసాడి” ఇది మూఁడవ కారణము. రాజులందఱుచేరినపుడు సంభాషణమంతయు నీభాష యందే జరిగెడిది. రాజులందరు కూడినపుడు నొకరితో యింకొకరు మాట్లాడుభాష తెనుగుభాష యనియే నీపద్యము నందు స్పష్టీకరించి వ్రాయఁబడియున్నది. “దేశభాషలందు దెలుగులెన్న” యిది నాల్గవకారణము. అందువలన రాయల వారు ఆముక్తమాల్యద యను గ్రంథమును తెనుగుభాష యందే వ్రాసుట కంగీకరించి తెనుగుభాషయందు తనకుఁగల గౌరవమును, పాండిత్యమును తెనుగుభాషయొక్క ఔన్నత్యమును వెల్లడిచేసెను.

ఈపై పద్యమునందలి మూఁడవకారణముగఁ జెప్పఁబడిన యభిప్రాయము మిక్కిలి ముఖ్యమైన యభిప్రాయము. దీనిని బట్టియే నాకాలమున రాజసభలలో మాట్లాడుభాష యేది యైనది నిర్ధారణజేయుటకు సహకారియైయున్నది.

“తెలుఁగొకండ, యెల్లనృపులు గొలువ నెఱుగవే బాసాడి” నలుగురురాజులుకలసి కొలువునందుండగా నచట మాట్లాడుభాష తెనుగుభాషయై యున్నది. అనఁగా రాజుల సభలో వ్యవహారసంబంధములను మాట్లాడు భాష తెనుగు భాష యనియే గ్రహించవలసియున్నది. అదియే రాష్ట్రభాష. దీనినిబట్టిచూడ నాకాలమున రాష్ట్ర భాష తెనుగుభాషయై యుండె ననుటకు సందియములేదు.